

ВІСНИК

Дніпропетровського університету

Науковий журнал

№ 10/1

Том 17

2009

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); акад. Академії наук ВО України, д-р техн. наук, проф. **М. М. Дронь** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

Серія: ЕКОНОМІКА

Випуск 3(1)

Дніпропетровськ

У «Віснику» висвітлено досягнення в галузі економіки та публікуються розробки провідних спеціалістів і вчених, а також потенційних здобувачів ступенів і звань, спрямовані на підвищення ефективності національної економіки, вдосконалення економічних відносин в умовах трансформації і кризи. Пропонуються результати економіко-математичних досліджень соціально-економічних процесів.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів старших курсів.

В «Вестнике» освещены достижения в области экономики и публикуются разработки ведущих специалистов и ученых, а также потенциальных соискателей степеней и званий, направленные на повышение эффективности национальной экономики, усовершенствование экономических отношений в условиях трансформации и кризиса. Предлагаются результаты экономико-математических исследований социально-экономических процессов.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов старших курсов.

*Друкується за рішенням Вченої Ради
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара згідно з планом видань на 2009 р.*

Редакційна колегія:

д-р екон. наук **Н. І. Дучинська** (відп. редактор), д-р екон. наук, проф. **Л. В. Попкова**, д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **С. О. Смирнов**, д-р екон. наук, проф. **Л. М. Тимошенко**, д-р екон. наук, проф. **О. Й Шевцова**, д-р екон. наук, проф. **С. Ю. Хамініч**, канд. фіз.-мат. наук, доц. **В. В. Огліх** (відп. секретар).

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. **П. В. Гудзь**
д-р екон. наук, проф. **Л. І. Дмитриченко**

© Дніпропетровський
національний університет
імені Олеся Гончара, 2009
© Видавництво ДНУ,
оформлення, 2009

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

УДК 330.022

Н. І. Дучинська, В. Л. Смесова*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара*

МЕХАНІЗМ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено сучасний стан ринку депозитів домогосподарств в Україні, шляхи активізації процесу реалізації інвестиційних можливостей домогосподарств.

Ключові слова: фінансові ресурси, інвестиційний потенціал, домогосподарства, інвестування, механізм.

Актуальність проблеми. Ефективність функціонування національної економіки залежить від її спроможності акумулювати ресурси, придатні для інвестування, та реалізувати ці ресурси в інвестиційному напрямку. Значну роль у забезпеченні формування та використання інвестиційних можливостей відіграють домогосподарства.

З точки зору економічної теорії дані суб'єкти можуть брати участь в інвестиційному процесі тільки опосередковано через банківські та парабанківські установи. Останні залучають тимчасово вільні кошти населення та спрямовують їх на інвестиційне кредитування нефінансових корпорацій, іпотечне кредитування домогосподарств, купівлю-продаж цінних паперів, будівництво, цільове фінансування інвестиційних проектів тощо. Однак частка інвестиційного використання залучених фінансових ресурсів мізерна порівняно з часткою неінвестиційних операцій таких установ. Відповідно до цього постає проблема пошуку шляхів активізації використання інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання участі населення в процесі інвестування розглядалися українськими та російськими вченими-економістами.

Зокрема, досліджувалися функції та місце активів домашніх господарств у структурі інвестиційних ресурсів національної економіки, проводився аналіз доходів та витрат населення, оцінювалася спроможність банківської системи щодо їх залучення [1; 2]. Також приділялася увага оцінці обсягів та уточненню структури заощаджень населення, акумульованих у банківській системі України та Росії, досліджувалися проблеми та перспективи реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств у ринкових умовах [3; 4; 5; 6]. Крім того, у наукових публікаціях було обґрунтовано існування проблеми відсутності довіри домогосподарств до банківських установ та шляхи її зміцнення, відзначалася необхідність оптимізації управління інвестиційним кредитуванням комерційних банків [7; 8].

Високо оцінюючи результати вищезазначених досліджень, необхідно підкреслити, що в науковій літературі поверхньо та однобічно розглядаються методи більш активного залучення фінансових ресурсів домогосподарств в процес

інвестування, потребують уточнення сучасні тенденції розвитку депозитного ринку України, недостатньо обґрунтовано місце держави у цьому процесі.

Мета дослідження. Метою статті є розробка комплексного механізму активізації участі домогосподарств в інвестуванні національної економіки.

Основні результати дослідження. В Україні сектор домогосподарств володіє достатнім інвестиційним потенціалом. За даними Держкомстату України найбільші обсяги заощаджень населення були зафіксовані у 2002, 2004–2006 рр., вони склали 11,5–12,8% від його сукупних витрат [9]. У 2007–008 рр. обсяги задекларованих заощаджень населення скоротилися. У той же час у 2003–2007 рр. відбулося зростання частки заощаджень у коштах фізичних осіб, залучених у банківські установи, з 21,1% у 2000 р. до 41,5% у 2007 р. від грошової маси M_3 [10, с. 65, 66]. На ринку депозитів населення у 2000–2002 рр. та 2005–2007 рр. спостерігалась тенденція щорічного підвищення темпів зростання зобов'язань банків за коштами на рахунках фізичних осіб, зокрема, до 153,6% у 2007 р. (рис. 1) [11, с. 142, 80; 12, с. 89].

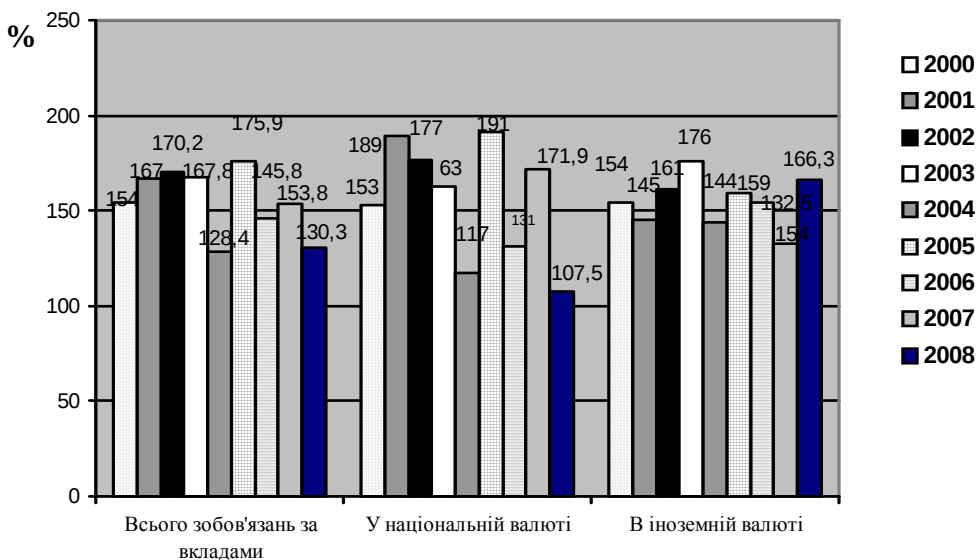

Рис. 1. Темпи зростання зобов'язань банків за коштами фізичних осіб

У структурі вкладів населення випереджальну позицію займали депозити в національній валюті. У 2000 р. вони склали 51,3% від загального обсягу вкладів, а у 2007 р. зросли до 60,6% [10, с. 63]. Це пояснюється, по-перше, відносною стабільністю гривні у 2001–2002 рр., по-друге, політикою штучного “зміцнення” української національної валюти, яку проводив НБУ у 2005–2006 рр., по-третє, зростанням ставок за депозитами в національній валюті, яке призвело до переливу ресурсів з валютних депозитів до гривневих. Значне зниження доходності та знецінення депозитних вкладів у іноземній валюті у 2005–2007 рр. призвели до зниження депозитної “доларизації”, що стало позитивною тенденцією.

У той же час рівень депозитних ставок у комерційних банках залишився відносно низьким. За даними НБУ, починаючи з 1998 р., спостерігалось зниження середньозважених ставок у річному обчисленні з 18 до 6,8% у 2003 р., як за загальними обсягами, так і в розрізі валют (рис. 2) [11, с. 94, 80].

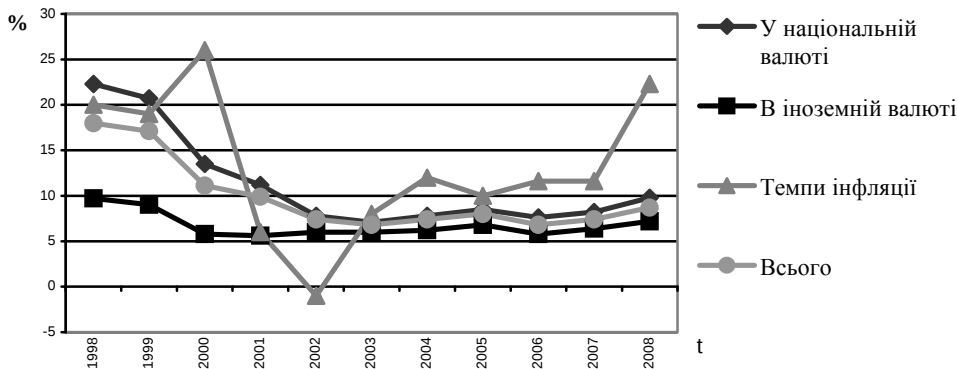

Рис. 2. Відсоткові ставки банків України за депозитами у розрізі валют (середньозважені ставки в річному обчисленні)

Проводячи курс заниженої купівлі грошових коштів у населення при досить високій вартості їх продажу суб'єктам господарювання, банки в умовах незначної конкуренції мінімізували свої ризики та одночасно стимулювали населення до пошуку альтернативних шляхів вкладання заощаджень у небанківські фінансово-кредитні установи або до переведення їх у натурально-речову чи “панчішну” форму. Таку ж негативну дію чинила інфляція. Проблема інфляційного знецінення вкладів у 2003–2004, 2007 рр. стала більш актуальною, оскільки різниця між ставками депозитів і темпами інфляції значно зросла.

Необхідно зазначити, що у 2008 р. на ринку депозитів населення спостерігалися негативні тенденції, пов'язані з економічною кризою. Грошова маса МЗ скоротилася на 34,5% на кінець періоду [12, с. 83]. Протягом всього 2008 р. спостерігалася стійка тенденція до скорочення припливу депозитів домогосподарств. Зміни обсягів їх вкладів у комерційних банках у річному обчисленні у 2008 р. були рекордно низькими – 30,3% [12, с. 89]. Знецінення української гривні, інфляція, банкрутство великих фінансових компаній за кордоном та в Україні призвели до масового зняття населенням фінансових коштів з депозитних рахунків. З вересня 2008 р. по січень 2009 р. залишки коштів на депозитних рахунках населення у гривнях скоротилися на 22,7 млрд грн, тобто на 17,5% [13, с. 103]. Підвищення банками депозитних ставок не дало результатів. Втрата довіри населення до банківських установ стала ключовою причиною фінансової кризи в Україні.

Розглянуті тенденції негативно впливають на конвергенцію заощаджених коштів у реальні інвестиційні джерела, дисбалансують кількість готівкових коштів на руках у бік їх зростання, спотворюють інвестиційні інтереси суб'єктів національної економіки, сприяють порушенню кругообігу фінансових та матеріальних ресурсів та подорожчання кредитних ресурсів для підприємств.

На наш погляд, вирішити зазначені проблеми можливо за рахунок відновлення довіри населення до фінансово-кредитних установ, а також за допомогою прямого залучення їхніх грошових коштів у реальний сектор економіки. В Україні існує необхідність створення реєстру підприємств, які потребують інвестицій, проведення аналізу їх фінансового стану, наявності опису інвестиційного плану та його обґрунтування, а також всієї необхідної для інвестора

інформації, яка б дозволила йому зробити правильний вибір.

Крім того, на наш погляд, існує необхідність активізації в Україні інвестиційного використання заощаджень домогосподарств. Для реалізації даного положення пропонуємо запровадження прямого спрямування домогосподарствами власних заощаджень на цільові інвестиційні рахунки нефінансових корпорацій (рис. 3). Нефінансова корпорація, що потребує інвестицій та проект якої є внесеним до реєстру пріоритетних для української економіки інвестиційних проектів, відкриває цільовий інвестиційний рахунок, на який домогосподарства матимуть можливість перерахувати фінансові кошти для подальшого здійснення нею інвестицій. У зворотному напрямку відбуватиметься переведення домогосподарствам відсотків за вкладені кошти від нефінансової корпорації. Стимулом для участі у цих операціях для домогосподарств буде, по-перше, державна гарантія повернення вкладених коштів, по-друге, звільнення від оподаткування: а) фінансових коштів (у тому числі зарплати), що спрямовуватимуться населенням на цільові інвестиційні рахунки нефінансових корпорацій; б) коштів, що розміщуватимуться населенням у фінансових корпораціях на спеціальних рахунках, призначених для цільового інвестування підприємств; в) відсотків від цільових інвестиційних вкладень. Кошти домогосподарств матимуть безпосередньо інвестиційне призначення, населення отримає можливість самостійно визначити напрямок та обсяги інвестування. Тим самим відбудеться забезпечення реалізації їхнього інвестиційного потенціалу.

Для активізації участі нефінансових корпорацій в інвестиційній діяльності пропонуються заходи щодо податкового та амортизаційного стимулювання даних суб'єктів. Серед них: 1) застосування податкової знижки у разі реалізації власних інвестиційних проектів за рахунок цільових внесків домогосподарств або здійснення спільних з державою проектів (застосовуватиметься лише у випадку приведення реальних доказів акту інвестування або після здійснення інвестицій); 2) податкові канікули для корпорацій, які реалізували власний інвестиційний потенціал у пріоритетних стратегічних напрямках; 3) розширення самостійності підприємств у виборі методу розрахунку амортизації та використання більш доцільних норм її нарахування у разі інвестиційного використання амортизаційних коштів (з обов'язковим підтвердженням цього); 4) амністія тіньового капіталу за умови його інвестиційної трансформації.

Необхідно підкреслити, що використання зазначених преференцій необхідно проводити лише при використанні нефінансовими корпораціями інвестиційного потенціалу за функціональним призначенням. Позитивним ефектом від податково-амортизаційного регулювання корпоративного сектора буде створення умов для розширення масштабів прибутку та амортизаційних коштів, внаслідок чого відбудеться і зростання інвестиційної пропозиції підприємств.

Забезпечення цільового інвестиційного використання фінансових ресурсів населення (у тому числі їх депозитів) фінансовими корпораціями можливе за рахунок державного податкового та монетарного стимулювання даних суб'єктів у випадку здійснення ними прямого інвестування власних фінансових ресурсів, інвестиційного кредитування нефінансових корпорацій та цільового інвестування коштів населення. До фіскальних заходів відносять: запровадження зниженого оподаткування прибутку, отриманого від довгострокового інвестування пріоритетних галузей, та (або) застосування податкової знижки у разі інвестиційного кредитування підприємств, що спрямовують кошти в пріоритетних

напрямок; зниження податку на прибуток у разі участі в програмі відкриття домогосподарствам спеціальних вкладів, що матимуть цільове інвестиційне спрямування.

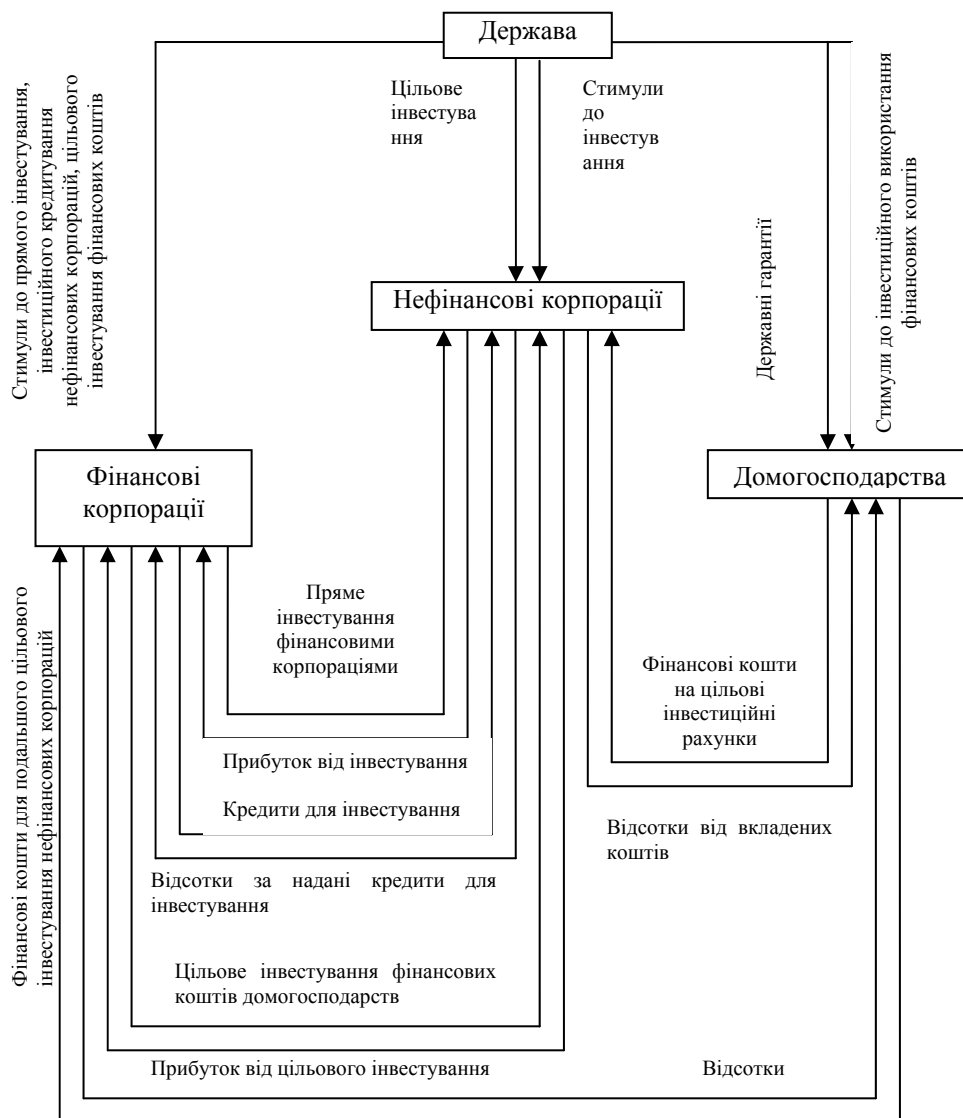

Рис. 3. Механізм активізації інвестиційного використання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні

Серед монетарних заходів: запровадження диференційного зниження норми резервування у випадках залучення банківськими установами додаткових кредитних ресурсів НБУ з їх обов'язковим подальшим спрямуванням на інвестиційні кредити підприємств або власне інвестування; зниження облікової ставки, що дозволить задіяти передавальний механізм монетарної експансії інвестиційної активності через зростання обсягів грошової маси та прямо впливатиме на кредитні інструменти фінансових інститутів.

Податкові та монетарні стимули, що отримують фінансові корпорації, забезпечують як реалізацію власних тимчасово вільних фінансових ресурсів у інвестиційному напрямку, так і ресурсів інших суб'єктів, що можуть бути використані як інвестиційні. Крім того, банківські установи, що обслуговуватимуть цільові інвестиційні рахунки, виконуватимуть у даному разі функцію розрахунково-касового обслуговування як нефінансових корпорацій, так і домогосподарств, забезпечивши їм автоматичне нарахування відсотків від інвестиційних вкладень безпосередньо з рахунку підприємства. Перевага надаватиметься комерційним банкам, до яких, все ж таки, існує більше довіри, ніж до небанківських фінансово-кредитних установ.

Впровадження вказаних стимулів позначиться імпульсом на активізації у населення схильності до заощаджень. До того ж у виграші буде як національна економіка, що матиме реальні ресурси для інвестування та реалізовані інвестиційні проекти, так і домогосподарства, які разом з нагородою отримають нові робочі місця та підвищення рівня життя. Запровадження подібних заходів в Україні призведе до пожвавлення в інвестиційному, а разом з ним і в макроекономічному середовищі та сприятиме відновленню довіри до держави та фінансових структур.

Запропонований механізм активізації інвестиційного використання ресурсів домогосподарств може допомогти реалізувати проекти середньо- та довгострокового характеру, а саме: будівництво стратегічних об'єктів, реалізацію пріоритетних для національної економіки проектів, об'єктів для Євро-2012, енергозберігаючих виробництв і т. ін.

З метою стимулювання відтворення інвестиційного потенціалу домогосподарств необхідно здійснити такі заходи:

1) підвищити рівень оплати праці населення із запровадження зниженого податкового тиску на доходи фізичних осіб та зберіганням ємної податкової бази за рахунок запропонованих заходів;

2) реалізувати механізм активізації прямого інвестиційного використання заощаджень населення через цільові інвестиційні рахунки для інвестування нефінансових корпорацій та інвестування через систему банківських та парабанківських інститутів;

3) здійснити ряд стимуляційних заходів у сфері фінансових послуг для підвищення довіри вкладників та активізації ощадного процесу (створення Фонду гарантування вкладів небанківських установ, погашення боргів Ощадбанку населенню через будівництво житла та виплату кредитів тощо);

4) створити умови для укрупнення та зміцнення системи банківських та парабанківських інститутів, загострення конкуренції між цими структурами у питанні залучення клієнтів та розширення обсягів пасивів;

5) розвинути систему державної іпотеки, яка б слугувала стимуляційним інструментом використання заощаджень в будівництві житла та одночасно слугувала додатковим джерелом національних доходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведене дослідження, можна зробити такі висновки:

– 2000, 2001, 2003 та 2007–2008 рр. домогосподарства мали обмежені обсяги задекларованих заощаджень, а отже, не володіли достатнім інвестиційним потенціалом та, відповідно, не могли його реалізувати в інвестиційному напрямку. У той же час у 2004–2006 рр. спостерігалися позитивні зрушення в процесі формування та нагромадження інвестиційного потенціалу даних економічних

суб'єктів та утворювався базис для забезпечення інвестиційних потреб української економіки;

– рівень фінансових ресурсів, що знаходяться у банківських та парабанківських установах, знизився та є недостатнім для задоволення потреб реального сектора економіки. Причинами цього є недовіра вкладників до фінансово-кредитних установ, що посилилася у 2008 р., інфляція, недостатній рівень гарантування повернення великих вкладів.

– заощадження населення на даному етапі неспроможні стати потужним джерелом інвестицій без проведення активної політики щодо стимулювання їх трансформації у фінансову сферу та подальшого розподілу на інвестиційні цілі.

– для активізації ощадного процесу необхідним є підвищення рівня оплати праці, запровадження прямого спрямування домогосподарствами власних заощаджень на цільові інвестиційні рахунки нефінансових корпорацій, цільового інвестиційного використання фінансовими корпораціями коштів населення та пільгового оподаткування внесків населення на цільове інвестування підприємств.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Хоминич И. П. Финансовые активы домашних хозяйств в структуре инвестиционных ресурсов / И. П. Хоминич // Банковские услуги. – 2003. – № 9 – С. 19–26.
2. Ванькович Д. В. Аналіз фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів в Україні / Д. В. Ванькович, Н. В. Демчишак // Фінанси України. – 2007. – № 7. – С. 72–84.
3. Марцин В. С. Роль заощаджень населення у трансформації економіки / В. С. Марцин // Фінанси України. – 2002. – № 4. – С. 85–93.
4. Мельникова Е. И. Инвестирование сбережений населения в экономику России / Е. И. Мельникова // Страхование дело. – 2002. – ноябрь. – С. 8–14.
5. Виноградов В. А. Сбережения граждан в банках и инвестиционный потенциал экономики страны / В. А. Виноградов // Деньги и кредит. – 1999. – № 5. – С. 40–47.
6. Булатов А. С. К вопросу о трансформации сбережений в инвестиции / А. С. Булатов // Деньги и кредит. – 2003. – № 4. – С. 38–47.
7. Іщенко О. Чи захищений сьогодні український вкладник? / О. Іщенко // Вісник НБУ. – 2008. – №10. – С. 44–50.
8. Савчук В. Проблеми оптимізації управління кредитуванням комерційних банків / В. Савчук, П. Мазурок, А. Панчук // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 50–55.
9. Основні макроекономічні показники української економіки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Загальноєкономічні показники / Національний банк України // Бюлетень НБУ. – 2008. – грудень. – С. 46–50.
11. Загальноєкономічні показники. Показники діяльності банківської системи / Національний банк України // Бюлетень Національного банку України. – 2007. – вересень.
12. Грошово-кредитна статистика / Національний банк України // Бюлетень НБУ. – 2008. – грудень. – С. 89.
13. Економіка України за 2008 рік / Державний комітет статистики України // Урядовий кур'єр. – 2009. – №3. – С. 8–9.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 330.10141

В. В. Огліх, Н. В. Левченко

Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара

ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ АГРАРНОГО СЕКТОРА

У статті проаналізовано існуючий стан та структуру аграрного сектора економіки України, зроблено аналіз підходів щодо підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Запропонована дискретна нелінійна динамічна модель умовної оптимізації визначення оптимальних пропорцій аграрного сектора. Здійснено розрахунки за реальними даними та проаналізовано отримані результати.

Ключові слова: регіон, аграрний сектор, оптимальна структура.

Актуальність проблеми. Українська економічна криза, світова продовольча криза, а також вступ України до Світової організації торгівлі визначають необхідність реформування аграрного сектора та ефективну державну підтримку для забезпечення його подальшого інтенсивного розвитку. Особлива роль аграрного сектора в соціально-економічному житті країни обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагоме місце на міжнародному продовольчому ринку. Він забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 17% ВВП та близько 60% фонду споживання населення, є одним з основних бюджетоформуючих секторів національної економіки, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту. Сільськогосподарська діяльність провадиться майже на всій території країни. Разом з тим ситуація в цьому секторі економіки залишається досить складною і неадекватною його ролі у державі.

В останні роки Урядом, Верховною радою, Міністерством АПК України та іншими установами були розроблені деякі документи щодо вирішення проблем аграрного сектора України [1–3, 8–9].

Так, у 2005 р. Міністерствами аграрної політики, фінансів, Українською академією наук та іншими була розроблена *«Загальнодержавна комплексна програма розвитку українського села «Добробут через аграрний розвиток» на 2005 – 2010 роки»*. Основними заходами, передбаченими Програмою є: розвиток соціальної сфери села, яким передбачено вирішення проблем трудової зайнятості та ліквідації бідності сільського населення, комплексного розвитку соціальної інфраструктури українського села та розвитку аграрного сектора, що передбачає забезпечення його конкурентоспроможності, гарантування продовольчої безпеки країни, доведення рівня споживання продуктів харчування до науково обґрунтованих норм, розвитку аграрного ринку, удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, удосконалення системи управління, покращання наукового і кадрового забезпечення [1].

Ще одним документом, присвяченим вирішенню проблем аграрного сектора є *Національна стратегія розвитку сільського господарства до 2015 року „Село для кожного, кожний для села”*, розроблена Народною партією України, згідно з якою стратегічними цілями розвитку сільського господарства мають бути: соціальне відродження села, подолання бідності переважної частини селян, створення послідовної та тривалої схеми гарантування майбутнього для сільських територій і

досягнення стабільного та ефективного функціонування агропромислового комплексу, зорієнтованого на задоволення внутрішніх та експортних потреб країни в продукції сільського господарства і продуктах її переробки [2].

Реформування зернового сектора України планується провести згідно з Державною цільовою програмою «Зерно України – 2008–2015». У ній розглядається декілька варіантів розвитку зернового сектора України, якими теоретично можна досягти нарощування обсягів виробництва зерна та забезпечення прийняттого рівня рентабельності зерновиробництва: *ліберальний ринок* (еволюційні зміни ринкового середовища, що є ліберальним і переважно керуються ринковими чинниками); *оперативне втручання* (органи державної влади здійснюють свої функції з регулювання ринку шляхом оперативного несистемного втручання в його діяльність. Фактично такий варіант спостерігається сьогодні); *комплексний підхід* (розробка та виконання системи заходів, спрямованих не на усунення проблем, що виникають, а на прогнозування та упередження виникнення таких проблем. Варіант передбачає широку участь усіх учасників ринку, у тому числі державного, громадського та приватного сектора у виробленні найбільш оптимальних заходів для розвитку галузі) [3].

Аналіз останніх наукових досліджень. Вперше принципову схему моделі розвитку та розміщення сільськогосподарського виробництва розробив І. Г. Попов. Далі ця схема доповнювалася та уточнювалася, удосконалювалася. У 1963–1964 рр. розпочалися практичні розрахунки варіантів задач з оптимізації територіально-галузевої структури сільськогосподарського виробництва на різних рівнях. Велика розмірність таких задач ускладнювала їх реалізацію [5]. В. С. Міхеєва пропонує розв'язання задач великої розмірності з розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва у чотири етапи. На першому етапі визначається монокультурний варіант розміщення сільськогосподарських культур, на другому – оптимальний варіант розміщення виробництва виробництв рослинницької галузі, на третьому – оптимальний варіант розміщення тваринницької продукції, і на четвертому етапі здійснюється коригування отриманих результатів розв'язання з урахуванням транспортування сільськогосподарських вантажів [6]. Оригінальний підхід для розв'язання розглянутих задач запропонований В. В. Милосердовим. За розробленою методикою спочатку розраховується сумарний обсяг умовно товарної продукції. Потім визначається кількість розрахункової площі в кожному з районів розміщення. Таким чином, задача зводиться до розподілу обсягів різних видів товарної продукції, вираженої в умовних одиницях, між певними районами [7].

Очевидно, що будь-які методики поетапного моделювання мають один спільний недолік, а саме вони не забезпечують повного врахування всіх факторів розміщення.

Мета дослідження. Враховуючи високу актуальність проблеми та наявність низки нез'ясованих питань, метою роботи є підвищення ефективності аграрного сектора України на основі аналізу структури сільськогосподарського виробництва і надання рекомендацій щодо оптимальних територіально-галузових пропорцій аграрного сектора України.

Основні результати дослідження. Головною рисою аграрної політики в Україні у теперішній час є стан реформованості з певною невизначеністю стратегії. Саме тому значну увагу необхідно приділити аналізу існуючої ситуації аграрного сектора, а також розробці оптимальної територіально-галузевої структури

сільськогосподарського виробництва, тобто варіанту, який, з одного боку найкращим чином використовував ресурси кожного району, а з іншого – був допустимим за всіх заданих обмежень.

Наукове обґрунтування пріоритетів розвитку сільського господарства, як елемента внутрішньо- та зовнішньоекономічної політики, має базуватися на побудові економіко-математичних моделей і реалізації їх засобами програмного забезпечення, що дозволяє розробити та проаналізувати сценарії розвитку галузі. При визначенні раціонального варіанта розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва необхідно враховувати велику кількість взаємозв'язків, а також вплив різного роду факторів [4].

У роботі для вирішення проблеми вибору оптимальної територіально-галузевої структури аграрного сектора України пропонується дискретна нелінійна динамічна модель умовної оптимізації. У цільову функцію моделі введено функцію ціни, яка залежить від обсягу виробленої продукції, що дозволяє врахувати ринкові механізми функціонування сільського господарства.

Математичну модель задачі визначення оптимальних пропорцій національного аграрного виробництва можна відобразити таким чином:

Цільова функція – максимізація валового прибутку за n розглянутих періодів, за всіма галузями сільського господарства та природно-кліматичними зонами:

$$\sum_{t=1}^n \sum_{j \in S} \sum_{i \in G} c(x_{ij}(t)) \cdot u_{ij} \cdot x_{ij}(t) \rightarrow \max ,$$

де $c(x_{ij}(t))$ – функція ціни, що залежить від обсягу виробництва у підгалузі i у зоні j у період t ;

$u_{ij}(t)$ – для галузі рослинництва урожайність в підгалузі j в i -й зоні для періоду t (т/га), для галузей тваринництва середній вихід м'яса в розрахунку на одну голову худоби в підгалузі j в i -й зоні для періоду t (т/гол);

$x_{ij}(t)$ – змінні моделі: в галузях рослинництва – гектар земельних угідь, в тваринництві – умовна голова тварини або птиці i -ї підгалузі в j -й природно-кліматичній зоні в період t ;

S – множина природно-кліматичних зон;

G – множина галузей аграрного сектора.

Оптимізація проводилася з урахуванням усіх основних факторів розвитку аграрного виробництва, використання ресурсів та можливостей кожного регіону найкращим чином, а також за таких *обмежень*:

1) *на використання земельних угідь*:

$$\sum_{j \in R} x_{ji}(t) + \sum_{j \in K} x_{ji}(t) \leq b_i(t), \quad i \in S, t=1, \dots, n,$$

де $b_i(t)$ – загальна площа земельних угідь в зоні i в період t , га;

R – множина підгалузей рослинництва (за винятком виробництва кормових культур);

K – множина підгалузей рослинництва з виробництва кормових культур.

2) *на використання трудових ресурсів*:

$$\sum_{j \in Z} a_{ji} x_{ji}(t) + \sum_{j \in R} a_{ji} x_{ji}(t) + \sum_{j \in K} a_{ji} x_{ji}(t) \leq B_i T_i, \quad i \in S, t=1, \dots, n,$$

де a_{ji} – технологічні коефіцієнти (люд-год/га);

B_i – виробіток на 1 робітника в зоні i (год);

T_i – середньоблікова чисельність працівників, зайнятих в сільськогосподарських підприємствах в зоні i (люд.);

Z – множина підгалузей галузі тваринництва.

3) на використання коштів для відновлення основних засобів:

$$\sum_{\substack{j \in G \\ i \in S}} b_{ij}^l x_{ij}(t) \leq c^l \quad l \in L, t=1, \dots, n,$$

де b_{ij}^l – фондомісткість j -ї підгалузі в i -й зоні за l -ю групою ОВФ (млн грн/га у рослинництві, млн грн/тис гол. у тваринництві);

c^l – заплановані кошти на задоволення потреб в ОВФ (млн грн) за l -ю групою.

4) на використання мінеральних та органічних добрив:

$$\sum_{\substack{j \in R \\ i \in S}} c_{ji}^m(t) x_{ji}(t) + \sum_{\substack{j \in K \\ i \in S}} c_{ji}^m(t) x_{ji}(t) \leq d_i^m(t) \quad m \in M, t=1, \dots, n,$$

де $c_{ji}^m(t)$ – норма внесення m -ї групи добрив в j -й підгалузі рослинництва у зоні i у період t (т/га);

$d_i^m(t)$ – запланована кількість внесення мінеральних добрив m -ї групи добрив у зоні i у період t (т).

5) на забезпечення потреб сільськогосподарських тварин у кормах різноманітних зоотехнічних груп та в перетравлюваному протеїні:

$$\sum_{\substack{j \in K \\ i \in S}} h'_{ij} u_{ij}(t) x_{ij}(t) + h'_{ij'} u_{ij'}(t) x_{ij'}(t) \geq \sum_{\substack{j \in Z \\ i \in S}} l_{ij} x_{ij}(t) \quad t=1, \dots, n,$$

$$\sum_{\substack{j \in K \\ i \in S}} h_{ij} u_{ij}(t) x_{ij}(t) + h_{ij'} u_{ij'}(t) x_{ij'}(t) \geq \sum_{\substack{j \in Z \\ i \in S}} l'_{ij} x_{ij}(t) \quad t=1, \dots, n,$$

де h'_{ij} (h_{ij}) – коефіцієнт, що характеризує вміст кормових одиниць в одиниці кормової культури з множини K ;

$h'_{ij'}$ ($h_{ij'}$) – коефіцієнт, що характеризує вміст кормових одиниць (перетравлюваного протеїну) в одиниці зерна фуражного (ячмінь, кукурудза на зерно, овес, зернобобові);

$u_{ij}(t)$ – урожайність кормових культур в підгалузі j в i -й зоні для періоду t (т/га);

$u_{ij'}(t)$ – урожайність зерна фуражного підгалузі j в i -й зоні для періоду t (т/га);

l_{ij} (l'_{ij}) – норма затрат кормових одиниць (перетравлюваного протеїну) на одну голову сільськогосподарської тварини або птиці (т).

6) на забезпечення повної потреби населення у продуктах харчування за раціональними нормами:

$$\sum_{i \in S} u_{ij}(t) x_{ij}(t) \geq N_j(t) \quad j \in G, t=1, \dots, n,$$

$N_j(t)$ – мінімальні (для $t=1$) та раціональні (для $t=2$) норми забезпечення населення у продуктах харчування в підгалузі j у період t (т).

Апробацію запропонованого підходу було проведено за реальними даними щодо стану аграрного сектора України. Проведено аналіз загальної площі земельних угідь, структури посівних площ, зміни поголів'я сільськогосподарських тварин, виробництва продукції рослинництва і тваринництва, задоволення населення в продуктах харчування, зміни цін на сільськогосподарську продукцію, внесення добрив під посіви, відтворення ОПФ, зміни обсягу й структури експорту, кормової бази для тваринництва та валового прибутку галузей аграрного сектора. Необхідно відзначити, що всі перераховані величини були розраховані й проаналізовані окремо для кожної природно-кліматичної зони й у цілому по Україні, а також для трьох періодів часу.

Аналіз структури посівних площ показує, що на сьогодні розподіл земельного фонду як територіального ресурсу за цільовим призначенням не базується на економічній доцільності та екологічній обґрунтованості. Галузевий поділ земель, структурна і екологічна незбалансованість земельного фонду значно знижують ефективність використання та охорони земель. Пріоритетом повинно стати переведення площ під багаторічні насадження, а також розширення площ для сінокошення та випасання худоби, що пов'язано з необхідністю збільшення кормової бази та нарощування обсягів виробництва продукції тваринництва.

Саме для цього за отриманими результатами пропонується до 2015 р. збільшити посівні площі під однорічні та багаторічні трави на 11 та на 8,8% відповідно. Зокрема у Поліссі на 16,46 та 6,75%, у Лісостепу на 10,76 та 9,08% та у Степу на 8,62 та 8,36%. Також доцільно збільшити посівні площі під цукрові буряки на 2,93%, під вирощування плодів та ягід – на 1%, під кормові коренеплоди – на 0,75%, під кукурудзу на силос та корм – на 1,67%. Збільшення посівних площ під ці сільськогосподарські культури має відбуватися за рахунок зменшення посівних площ під зернові (на 15,64%), соняшник (на 6,18%), картоплю (на 3,19%) та овочі (на 1,18%). Зміну структури посівних площ зображено на рис. 1.

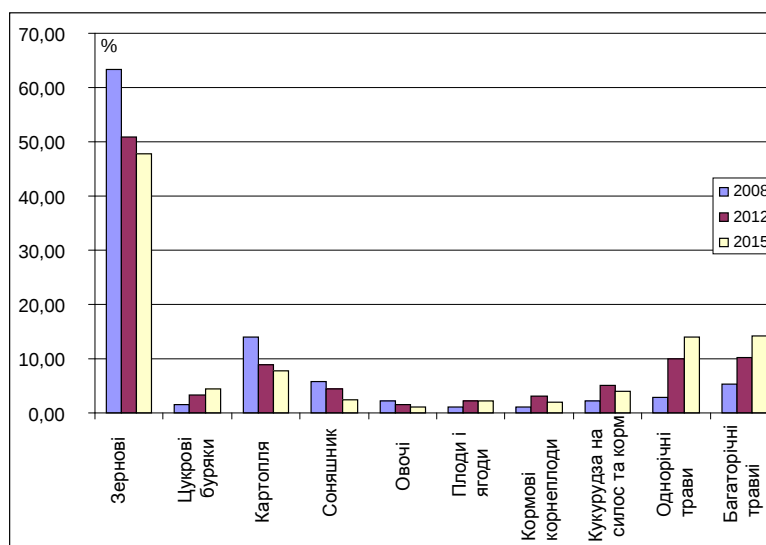

Рис. 1. Структура посівних площ сільськогосподарських культур

У структурі посівних площ під зернові культури в цілому по Україні доцільно збільшити посівні площі під жито (на 3,6%), овес (на 3,6%), просо (на 4,2%), гречку (на 5,9%) та зернобобові (на 4,5%), зменшити посівні площі під пшеницю (на 7,8%), кукурудзу на зерно (на 2,8%) та ячмінь (на 11,2%).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані територіально-галузеві пропорції сільського господарства в прийнятій перспективі є реальними та становлять практичний інтерес. Досягнення цих пропорцій можливе за умов активної участі держави, залучення державних та приватних інвестицій, розробки стимулюючих програм для виробників сільськогосподарської продукції та реформування земельних відносин.

Основні напрямки продовження досліджень лежать у площині більш глибокої деталізації проведення розрахунків оптимальних пропорцій аграрного сектора, наприклад, з урахуванням множини підгалузей галузі тваринництва Z, яка включає в себе скотарство, свинарство, вівчарство та птахівництво або множини основних видів добрив M: мінеральних – азотних, фосфорних і калійних, органічних та ін.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Загальнодержавна Комплексна програма підтримки та розвитку українського села “Добробут через аграрний розвиток” на 2005 – 2010 роки. – Режим доступу: <http://dar-ukraine.com.ua/docs/dar220805.pdf>
2. Національна стратегія розвитку сільського господарства до 2015 року «Село для кожного, кожний для села» / Проект Народної партії України. – К., 2005.
3. Державна цільова програма розвитку зернового сектора «Зерно України - 2008–2015 // Проект Міністерства аграрної політики України, 2007. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>
4. Латинін М. А. Удосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України [Електронний ресурс] / М. А. Латинін // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2006-1/doc/2/06.pdf>
5. Попов И. Г. Линейное программирование в экономических расчетах по сельскому хозяйству / И. Г. Попов. – М.: Экономика, 1961. – 186 с.
6. Михеева В. С. Математические методы в планировании размещения сельскохозяйственного производства / В. С. Михеева. – М.: Экономика, 1966. – 236 с.
7. Милосердов В. В. Оптимальное планирование заготовок сельскохозяйственных продуктов / В. С. Милосердов. – Минск, 1967. – 324 с.
8. Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
9. Концепція комплексної програми аграрного та сільського розвитку України. – Режим доступу: <http://www.agrichamber.org.ua/news/index.php?nd=5 &monthsel=05&years=2005>
10. Концепція програми розвитку фермерства в Україні на 2005 – 2015 роки. – Режим доступу: http://www.coop.in.ua/Download%20Files/Farm_Concept.zip

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 330. 101. 541

В. М. Фомішина*Херсонський національний технічний університет***ЗАОЩАДЖУВАЛЬНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИВАТНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

У статті досліджено зміст, обсяги і динаміку заощаджень приватного сектора України та визначено їх роль у прогресивному економічному розвитку країни.

Ключові слова: заощадження, інвестиції, сектор домогосподарств, підприємницький сектор, банківська система.

Актуальність проблеми. Існування тісного причинно-наслідкового зв'язку між інвестиційними ресурсами, їх перетворення в реальні інвестиції та економічним розвитком загально визнане, незважаючи на суттєві методологічні, концептуальні і змістовні розбіжності щодо джерел та механізмів прогресивного розвитку суспільства. Загально визнаною парною категорією щодо інвестицій в економічній теорії є заощадження, тобто кошти, що тимчасово вивільняються із процесів виробництва та споживання.

Водночас взаємозв'язок між розвитком та інвестиціями визнається неоднозначним: тим чи іншим чином в численних економічних школах та концепціях утверджується, що, з одного боку, прогресивний розвиток не може здійснюватись без зростаючих інвестицій, а з іншого – зростаючі інвестиції не завжди супроводжуються прогресивним розвитком. Крім того, зростаючі інвестиції, джерелом яких є заощадження, значною мірою можуть здійснюватись внаслідок скорочення споживання – іншого могутнього чинника економічного розвитку. Позитивний ефект залежить не тільки від обсягів і динаміки, але й від джерел, структури та напрямків інвестицій: інвестиції можуть бути неефективними або мати політичну мотивацію [1, с. 90].

Як обсяги і динаміка, так і структура та напрямки інвестицій залежать від численних зовнішніх і внутрішніх чинників, що постійно змінюються. Визначним чинником мобілізації заощаджень та їх перетворення в інвестиції є фінансовий ринок.

Криза 2008–2009 рр. на світових фінансових ринках показала вразливість сучасних національних економік взагалі і активності інвестиційних процесів зокрема від світової фінансової системи. У процесі її розгортання реалізується багато з потенційних ризиків, основа яких закладена в широкомасштабному використанні різноманітних і складних нових продуктів, сформованих на світових фінансових ринках. Всеохоплююча глобалізація, що зумовлює взаємозв'язки та взаємовпливи, посилює зростання зовнішніх ризиків. Потенційне зростання зовнішніх ризиків підвищує вимоги до вітчизняної фінансової системи і зумовлює необхідність пошуку нових механізмів мобілізації внутрішніх заощаджень як джерела довгострокових інвестиційних ресурсів, котрі складають основу економічного розвитку. Використання заощаджень населення, господарських суб'єктів та держави для фінансування довгострокових інвестицій всередині країни стає магістральним напрямком вітчизняної фінансової системи в умовах згорання каналів закордонного фінансування.

Аналіз останніх наукових досліджень. Актуальність проблеми наукового обґрунтування заощаджувальних процесів привертають до неї увагу наукових інститутів, окремих вчених і наукових шкіл.

Найбільш повно питання заощаджень досліджуються в працях таких вітчизняних вчених, як М. Алексєнко, О. Ватаманюк, Н. Дорофєєва, Б. Кваснюк, М. Савлук, П. Савченко, Л. Шинкарук тощо. Водночас чимало питань в теорії заощаджень залишаються невирішеними. Найчастіше в працях вітчизняних вчених розглядаються лише окремі аспекти формування заощаджень (насамперед домогосподарств), їх перетворення в зобов'язання банків і потенційний інвестиційний ресурс розвитку. На цей час практично відсутні праці, в яких містилося комплексне дослідження заощаджень секторів національної економіки.

Мета дослідження. Мета статті – проаналізувати зміст, обсяги і динаміку заощаджень приватного сектора України і визначити їх роль в прогресивному економічному розвитку країни.

Основні результати дослідження. У процесі формування внутрішніх інвестиційних ресурсів, які згодом можуть бути перетворені в реальні інвестиції, задіяні основні інституційні сектори економіки України – домашні господарства, нефінансові корпорації, фінансові корпорації, сектор загального державного управління. Внаслідок того, що внутрішні інвестиційні ресурси формуються за участі різних суб'єктів, шляхом комбінування, взаємоув'язування різних складових, вони, як правило, характеризуються досить складною структурою і можуть набувати дуже різноманітних форм, кількість яких постійно зростає.

Незважаючи на розмаїття форм, вони єдині за своїм походженням, їх сутність і економічна природа полягає в тому, що це вільні грошові кошти, тобто заощадження.

Кожен із зазначених секторів виконує конкретну роль та особливі функції в процесі утворення, акумулювання та перерозподілу заощаджень та перетворення їх спочатку в інвестиційний ресурс, а згодом в реальні інвестиції. На основі збільшення інвестицій відбувається економічне зростання, підвищується продуктивність праці, суспільство багатіє.

Найбільший заощаджувальний потенціал має населення, об'єднане в інституційний сектор “домашні господарства”. Домашні господарства – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або певній його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти [2, с. 1]. Загалом на тривалому проміжку часу обсяги доходів, отримані домашніми господарствами, є тотожними обсягам їх витрат на товари та послуги. Проте на коротших проміжках часу найчастіше ці величини не збігаються. У періоди несприятливої економічної динаміки, яка характеризується низькими обсягами національного доходу, витрати домогосподарств на споживання можуть перевищувати надходження доходів. Проте це відносно рідкісне явище, що має місце в кризових (або іноді в перехідних) економіках. Поширенішою в реальному житті вважається протилежна ситуація, коли розмір щорічних доходів населення перевищує розмір його щорічних видатків, тобто залишається певна частина грошових коштів, яка не витрачається на придбання товарів і послуг, сплату податків і вважається заощадженнями домогосподарств.

Мотиви до заощадження коштів домогосподарств різноманітні і можуть мати як економічну, так і психологічну, національну, культурну, соціальну та ін.

основу. В економічному сенсі мотиви мають не самостійне значення і важливі тільки остільки, оскільки зумовлюють загальні обсяги заощаджень. Саме обсяги заощаджень домогосподарств є однією з найважливіших категорій економічної теорії, активно досліджуваною ще з часів Адама Сміта. Економічне значення заощаджень домогосподарств полягає в тому, що вони розуміються як вагомий потенційний інвестиційний ресурс розвитку суспільства. Залежність обсягів інвестицій від обсягів заощаджень в суспільстві велика, тому, вважається, слід стимулювати заощаджувальні процеси.

Разом із тим політика стимулювання заощаджень домогосподарств повинна бути обережною і виваженою, оскільки активізація заощаджувальних процесів може викликати погіршення інших важливих макроекономічних показників, насамперед, споживання. Оскільки процеси споживання і заощадження відбуваються із одного джерела – готівкових доходів, то логічно, що зростання заощаджень рівнозначне скороченню споживання із усіма визнаними наслідками для сукупного попиту та обсягів національного випуску.

Взагалі припускається, що заощадження домогосподарств перетворюються в інвестиції, і скорочення споживання компенсується (шляхом ринкового саморегулювання чи державного коригування) зростанням інвестиційних витрат. Проте слід зважати, що не всі форми заощаджень домогосподарств безпосередньо супроводжуються формуванням інвестицій, адже вільні грошові кошти перетворюються на інвестиційний ресурс лише з моменту їх надходження до споживачів – фірм (компаній).

Деяка частка заощаджень домогосподарств дійсно відразу потрапляє в канали прямого (купівля цінних паперів) чи опосередкованого (через заощаджувальні депозити) фінансування і стає інвестиціями. Обидві ці форми фінансування активні, оскільки беруть участь в обороті фінансового ринку і тим самим сприяють розвитку як підприємств, так і економіки в цілому. Крім того, заощадження в активній формі є джерелом додаткового доходу для домашнього господарства, який знову може витратись на споживання та заощадження (правда, величина цього доходу залежить від успішності діяльності обраного фінансового інституту).

Участь вільних коштів домогосподарств у вітчизняній економіці, починаючи з 2000-х років, зростає. Не всі види фінансових послуг викликають однаковий інтерес у громадян, причому цей інтерес швидко і гнучко реагує на зміни економічної кон'юнктури. Так, в період системної трансформації 90-х років найпоширенішою формою заощадження була купівля валюти; в період виходу з кризи з кінця 90-х рр. і до початку світової фінансової кризи в 2007 р. високою була популярність у населення заощаджувальних вкладів і депозитів. Інші форми вкладень – придбання цінних паперів та ін. – в період економічного зростання так і не набули широкого розповсюдження в національній економіці, і донині знаходяться на стадії повільного і поступового формування інтересу з боку населення, це можна пояснити недостатньо розвинутою системою фондового ринку, особливо в периферійних областях країни, практично повною неінформованістю населення щодо змісту, доходності, конкретних механізмів придбання і управління цінними паперами. Тому розвиток даної форми вкладень є прерогативою населення, що проживає в мегаполісах, і притаманний лише обмеженому числу осіб (наприклад, акції корпоративного підприємства, зосереджені в руках керівництва).

Отже, банківська система, як і раніше, залишається найрозповсюдженішим сегментом фінансового ринку у населення і тому залучає більшу частину коштів від населення. Як стверджує статистика, частка вкладів фізичних осіб, включаючи іноземну валюту, останніми роками поступово зростала: на 01.01.2006 р. вона складала 39,05% порівняно з 35,55% на відповідний період 2005 р. [3, с. 52 – 55]. Проте участь кредитної системи в інвестиційній сфері залишається незначною.

Крім того, навіть ті значні вільні кошти, які акумулюються в банківській сфері, не направляються повністю на розширення кредитування реального сектора економіки. Це пов'язано насамперед із збереженням макроекономічних умов, що орієнтують на перетікання фінансових ресурсів із низькодохідного виробничого сектора в прибутковіший фінансовий сектор.

Разом із тим певна частка заощаджених доходів населення взагалі не потрапляє в канали фінансування і апріорі не може перетворюватись в інвестиції. Мова йде про так звані пасивні заощадження, тобто готівкові грошові кошти, які нагромаджуються на руках у населення і обсяги яких мають тенденцію до зростання в періоди фінансових криз, як це відбувається нині, в 2008–2009 рр. Їх обсяги зростають внаслідок непередбачуваної динаміки цін, валютних курсів, процентних ставок в економіці, а також недовіри до банківських інститутів, котрі значно дискредитовані останнім часом. За даними НБУ, тільки за 2007–2008 рр. українці накопичили в сейфах і матрацах \$25,8 млрд. Запаси готівкової твердої валюти в населення за розмірами можуть легко суперничати з резервами центрального банку [4].

Пасивна форма заощаджень – явище вкрай негативне через цілу низку причин: вони не приносять доходу власникам, частка їх втрачається внаслідок впливу інфляційних процесів, вони вилучаються з економічного кругообігу.

Для їх залучення в економічний кругообіг повинні бути задіяні, окрім банківської системи, інші сегменти фінансового ринку. Розширена система альтернативних банкам фінансових структур могла б раціональніше використовувати фінансові кошти, тим більше що зацікавленість у цьому спостерігається з боку обох суб'єктів – споживачів інвестиційних ресурсів та їх власників.

При тому що домашні господарства акумулюють великі обсяги вільних коштів, вони не є єдиним інституційним сектором економіки, що виконує заощаджувальні функції. Хоча домашні господарства найчастіше розглядаються як інституційний сектор, що надає додатковий капітал, а сектор “нефінансові корпорації”, який об'єднує інституційні одиниці, основною діяльністю яких є виробництво ринкових товарів чи надання нефінансових послуг – традиційно вважається сектором, що потребує цього капіталу, проте і цей сектор здійснює заощадження. На рівні компаній до заощаджень відносять накопичений прибуток, розширення резервних фондів і амортизацію. Загальний дохід, отриманий від реалізації вироблених економічних благ, складає базу для подальшої виробничої діяльності – поточного виробничого споживання та майбутнього виробничого споживання. Останнє забезпечується шляхом трансформації частки отриманого доходу в заощадження, які, у свою чергу, перетворюються в інвестиційні ресурси розвитку.

Сама природа і характер діяльності підприємства (компанії) в ринковій економіці передбачає функціонування і розширення виробництва на основі власних фінансових джерел (грошових коштів) у вигляді прибутку та амортизації, тобто

самофінансування. Заощадження прямо перетворюються на інвестиції, коли підприємство використовує свій нерозподілений прибуток для придбання нових технологій, основних фондів, знарядь праці та інших елементів виробництва.

Разом із тим діяльність підприємств здійснюється в умовах постійних кон'юнктурних змін, циклічності виробництва, що зумовлює нерівномірність грошових надходжень і формування власних заощаджень, що створює ризики для подальшої виробничої діяльності. Також кардинальне значення має незбігання у часі витрат, пов'язаних з виробництвом, і прибутку, одержаного у результаті реалізації продукції. Витрати здійснюються раніше, ніж підприємство одержить прибуток. Саме тому підприємства потребують авансування грошових коштів, які після реалізації продукції повинні повернутись на підприємство вже у більшому обсязі, але через деякий час. Великих обсягів грошових коштів потребують підприємства при організації нової справи, а також при її істотному розширенні або переоснащенні вже існуючої. У цьому випадку підприємець найбільше потребує інвестиційних ресурсів.

Сумісна дія вищеперерахованих чинників означає, що підприємства та фірми у середньому щорічно витрачають більше, ніж одержують від продажу товарів, тому підприємство не може повністю покладатись тільки на власні заощадження і в своїй діяльності, особливо у формуванні інвестиційних ресурсів, широко використовує кредит, емісію цінних паперів та інші шляхи залучення чужих грошових коштів. Таким чином, інвестиційні ресурси компанії включають власні грошові кошти (заощадження), доповнені раціональною чи ірраціональною часткою кредиту, а структура інвестиційних ресурсів "за титулом власності" стає важливим індикатором успішності і перспектив розвитку сучасного підприємства.

За критерієм власності інвестиційні ресурси підрозділяються на власні (зовнішні і внутрішні джерела) і запозичені (довгостроковий і короткостроковий запозичений капітал).

До внутрішніх джерел відносять прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства, амортизаційні відрахування з використовуваних власних основних засобів і нематеріальних активів та інші внутрішні джерела формування власних інвестиційних ресурсів підприємства, тобто власне заощадження, які прямо перетворюються в інвестиції.

Зовнішні джерела об'єднують залучення додаткового капіталу шляхом емісії цінних паперів, насамперед акцій, отримання підприємством безоплатної грошової допомоги, а також інші зовнішні джерела формування власних інвестиційних ресурсів підприємства.

До категорії чужих коштів відносять тимчасово вільні грошові кошти (заощадження) інших суб'єктів господарської діяльності, держави та населення. Серед запозичених грошових коштів особливу роль в інвестиційній діяльності відіграють довгострокові кредити банків чи інших організацій, відстрочені податкові зобов'язання та інші довгострокові зобов'язання. Щодо короткострокового запозиченого капіталу, то виділяють короткострокові кредити банків та інших організацій, кредиторську заборгованість за товари, роботи та послуги, внутрішню кредиторську заборгованість (поточні зобов'язання за рахунками) і інші короткострокові фінансові зобов'язання.

Таким чином, інвестиційні ресурси підприємства включають власні заощадження, доповнені фінансовими коштами, що надходять із кредитного та фінансового ринків.

Практика показує, що співвідношення джерел інвестиційних ресурсів може суттєво різнитись в різні періоди розвитку і в різних країнах. У післявоєнні роки спостерігалось посилення процесів самофінансування в ряді капіталістичних країн, що сприяло появі теоретичних концепцій незалежності підприємств від кредиту та ринку позичкових капіталів. Особливо складний і динамічний механізм самофінансування сформувався в США.

Подальший розвиток капіталістичної економіки в 70-х і на початку 80-х років повністю спростував існування концепції незалежності підприємств від кредиту; низка галузей промисловості вимушена була широко вдаватись до позичкового капіталу, а деякі країни, наприклад, Японія, цілеспрямовано форсували промисловий розвиток шляхом об'ємних кредитних ін'єкцій.

До початку XXI ст., в умовах бурхливої НТР, інформаційної революції, високих темпів оновлення капіталу, структурних зсувів остаточно сформувалася ситуація, коли функціонування і розвиток некорпоративного сектора економіки стали практично неможливими без взаємозв'язку з фінансовими та кредитними ринками, у вигляді емісії акцій, облігацій, отримання банківських позичок. Водночас світова фінансова криза, що розгортається нині, показала неспроможність більшості підприємств, залежних від широкого використання кредитів і фіктивного капіталу, успішно протистояти значним коливанням фінансового ринку. Вкрай висока фінансова залежність підприємств від ринку позичкових капіталів вказує, на нашу думку, на актуальність звернення до фінансування підприємств із власних джерел, за рахунок заощаджень, якими виступають нерозподілений прибуток та амортизація.

Заощадження сектора домашніх господарств та некорпоративного сектора акумулюються банківською системою. Про роль і значення заощаджень цих секторів свідчить структура пасивів ресурсів банків України (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка структури ресурсів банків України¹

Джерела ресурсів	Станом на		
	01.01.05	01.01.06	01.01.07
Балансовий капітал	18421	25451	42566
у т. ч.			
Статутний капітал	11648	16144	26266
Зобов'язання	115927	188427	297613
у т.ч.			
Кошти суб'єктів господарювання	40128	61214	76898
Кошти населення	41207	72542	106078
Всього пасивів	134348	213878	340179

¹ За даними [5, 6].

Зростання пасивів банківської системи здійснюється за рахунок заощаджень як домогосподарств, так і некорпоративного сектора, що знаходить відображення в зростанні обсягів як вкладів фізичних осіб, так і коштів суб'єктів господарювання. За рік, із 2005 по 2006 рр., вклади фізичних осіб зросли на 32376 млн грн, кошти суб'єктів господарювання – на 35322 млн грн. У відносних показниках приріст за

вкладами склав 78,5%, за коштами суб'єктів господарювання – 83,2%. Тенденція до такого масштабного приросту може розглядатись як в позитивних, так і в негативних аспектах, і може свідчити, по-перше, про значний заощаджувальний потенціал домашніх господарств та некорпоративного сектора; по-друге, про недостатню розвинутість банківської інфраструктури і низькі висхідні позиції ресурсної бази банківської системи; по-третє, про недостатній попит домашніх господарств на споживчі блага, а некорпоративного сектору – на інвестиційні ресурси. Останнє означає проблеми розвитку. Іншою значущою тенденцією є зростання сумарної частки заощаджень домашніх господарств та підприємницького сектора в банківських пасивах від 70,16 до 78,06%. Це сприяло зростанню питомої ваги залучених та запозичених коштів, що загалом відповідає світовій банківській практиці.

У 2007 р. тенденція продовжувала зберігатись – основним джерелом формування банківських ресурсів стають кошти фізичних осіб (106,1 млрд грн, або 35,6% від зобов'язань) та меншою мірою – кошти суб'єктів господарювання (76,9 млрд грн, або 25,8%). Водночас слід відзначити поступове зменшення обсягів власних коштів в формуванні ресурсної бази банків, які в 2002 р. складали 16,6%, а в 2007 р. – 12,7%.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Залежність ринкової економіки від банківської системи і кредиту надзвичайно висока. Ресурсна база банків України останніми роками формується переважно за рахунок запозичених коштів, лівову частку яких складають заощадження приватного сектора. Разом з тим слід зазначити про тенденцію до її скорочення: якщо в 2005 р. вона складала 71% від загальних зобов'язань банків, то в 2006 р. – 61,4%, а в 2007 р. – 60,8%. У 2008 р. ця тенденція посилюється, що зумовлено впливом світової фінансової кризи, політичною нестабільністю, зростанням недовіри до банківської системи. Упродовж зазначеного періоду знизилась частка власного капіталу банків, що свідчить про зростання ролі залучених коштів – заощаджень приватного сектора у процесах формування ресурсної бази банків.

Проблема досягнення і підтримання стійкого економічного розвитку постає перед усіма країнами. Саме заощадження є джерелом обсягу капіталу в національній економіці. Тому глибокий аналіз категорії заощаджень її всебічних взаємозв'язків становить і теоретичний, і практичний інтерес.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Шевчук В. О. Міжнародна економіка: теорія і практика: [підручник] / В. О. Шевчук. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 2008. - 663 с.
2. Закон України "Про Всеукраїнський перепис населення". - С. 1.
3. Структура зобов'язань банків України за станом на 01.01.2006 р. // Вісник НБУ. - 2006. - №3. - С. 52 - 55.
4. Костянтин Кравчук. Народні резерви // Український діловий тижневик «Контракти». - №18 від 11-05-2009. - Режим доступу: <http://kontrakty.com.ua>
5. Основні показники діяльності банків України на 1 лютого 2007 року // Вісник НБУ. - 2007. - №3. - С. 70.
6. Річний звіт про діяльність банківського нагляду України у 2006 р. - К.: НБУ. - С. 6-13.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 351 : 658.82

В. А. Ізюмська

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***ОБҐРУНТУВАННЯ МЕХАНІЗМУ АКТИВІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

Обґрунтовано механізм активізації регіональної інноваційної політики на прикладі Запорізької області. Запропоновано створення регіонального інформаційно-маркетингового центру.

Ключові слова: інноваційна політика, інноваційна система, державне управління, механізми.

Актуальність проблеми. На сьогодні в Україні йде відпрацювання механізмів функціонування дворівневої системи державних органів влади і визначення місця регіону в системі традиційних відносин “держава – регіон”. У зв’язку з тим, що регіональний рівень державного управління перебуває ще на початковій стадії формування, дуже важливо розглянути питання щодо використання можливостей регіонів в активізації інноваційної діяльності і становленні систем міжрегіональної взаємодії на користь інноваційного розвитку [1, с. 34].

Як показав аналіз, проведений на прикладі Запорізької області, в економіці Запорізької області сьогодні найбільший потенціал, з одного боку, становлять орієнтовані на експорт виробництва і комплекси (металургійний комплекс), а з іншого – значний науково-технічний і технологічний потенціал. Але, на жаль, на сьогодні ці найважливіші галузі економіки погано «стикуються» одна з одною. Вони розвиваються ніби паралельно, оскільки інноваційний сектор, який міг би стати головною сполучною ланкою між ними, перебуває ще в стадії становлення, розвивається уповільненими темпами і поки не справляє значного впливу на економіку. У результаті ситуації, що склалася, програють як виробництво, так і наука [6, с. 272].

Враховуючи важливу роль, яка відводиться науково-виробничому комплексу у вирішенні проблем технологічного розвитку України і забезпеченні національної безпеки, розробка стратегії управління інноваційним розвитком особливо актуальна [3, с. 275–289].

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання активізації регіональної інноваційної політики розглядалися українськими та російськими вченими-економістами [1–3,5,6]. Зокрема ключові моменти формування регіональних інноваційних систем в Україні розглянуті П. В. Губенко [1].

Мета роботи. Обґрунтувати механізм активізації регіональної інноваційної політики, виділити пріоритетні напрями діяльності регіону зі становлення ефективної інноваційної системи на території.

Основні результати дослідження. Становлення системи управління інноваційним розвитком регіонів з об’єктивних причин йде з випередженням процесів формування державної інноваційної політики. Тому на першому етапі регіони самостійно вирішують питання вибору пріоритетів і формування механізмів державного управління інноваційною діяльністю на підвідомчій

території, виходячи з наявних повноважень і загальнодержавних пріоритетів соціально-економічного розвитку і забезпечення національної безпеки [4].

Регіональні органи управління повинні здійснювати управління інноваційною діяльністю на території шляхом:

- сприяння формуванню правової бази інноваційною діяльністю на регіональному та державному рівнях;
- стимулювання впровадження в регіонах прогресивних форм організації інноваційних процесів;
- сприяння розвитку ринку інноваційних товарів і послуг;
- розробки спільно з органами влади і міжрегіональними асоціаціями економічної взаємодії програми інноваційного розвитку регіону;
- проведення організаційних заходів щодо зміцнення та оптимізації міжрегіональних зв'язків на користь інноваційного розвитку.

З урахуванням перерахованих функцій управління і виявлених у ході проведеного аналізу основних проблем розвитку інноваційної діяльності в регіонах як пріоритетні напрями діяльності регіону зі становлення ефективної інноваційної системи на території можна виділити:

- організацію моніторингу інноваційних процесів на території і координацію розвитку регіональних інноваційних систем;
- встановлення регіональних пріоритетів розвитку інноваційної діяльності;
- сприяння становленню і розвитку в регіоні процесів міжрегіональної інтеграції з метою мобілізації наявних ресурсів інноваційного оновлення економіки, збереження і раціонального використання нагромадженого науково-технічного та інноваційного потенціалу регіону;
- залучення в регіон коштів на користь інноваційного розвитку регіонів;
- ініціацію і надання допомоги у створенні в регіоні об'єктів інноваційної інфраструктури міжрегіонального рівня;
- сприяння у формуванні регіонального інноваційного законодавства та обміну досвідом управління інноваційними процесами;
- розробку пропозицій щодо вдосконалення системи управління розвитком інноваційних процесів на підвідомчій території й організаційне сприяння їх реалізації;
- підготовку спільно з регіонами та асоціаціями пропозицій щодо вдосконалення законодавства в інноваційній сфері і їх просування;
- сприяння у встановленні зв'язків з іншими регіонами країни, зарубіжними партнерами з інноваційного бізнесу.

З метою заповнення пропусків у регіональних інноваційних системах (особливо на перших етапах становлення інноваційної сфери) необхідно взяти на себе такі функції, як сприяння становленню в регіоні системи інноваційного маркетингу, підготовка і перепідготовка фахівців для інноваційного бізнесу, пропаганда інноваційного шляху оздоровлення як регіону в цілому, так і окремих підприємств.

Залежно від формування державної інноваційної політики, стану інноваційної сфери в регіоні, дій органів державної влади «на місцях» коло пріоритетних напрямів діяльності регіону з управління інноваційною діяльністю і ряд заходів, яких вживають для подальшого розвитку цієї сфери, можуть змінюватися [3].

З урахуванням результатів проведеного аналізу інноваційних можливостей регіону на стабілізаційний період (2007–2010 рр.) у регіоні пропонується виділити

такі господарські комплекси і галузі промисловості, як пріоритетні для проведення в них інноваційних перетворень: чорна і кольорова металургія, машинобудування, агропромисловий комплекс, харчова промисловість, охорона здоров'я та екологія. При цьому першочергову фінансову й організаційно-технічну підтримку з боку органів державної влади в зазначених галузях пропонуємо надавати таким напрямом інноваційній діяльності:

- у чорній металургії – впровадження заходів щодо зниження витрат виробництва за рахунок освоєння нових ресурсосберегаючих технологій;
- у кольоровій металургії – модернізація технологічних схем збагачення сировини і виготовлення продукції завершальних переділів, зниження екологічної шкідливості виробництва;
- у машинобудуванні – модернізація значної частини виробничих потужностей, розвиток транспортного й сільськогосподарського машинобудування, виробництво машин і устаткування, активне імпортозаміщення;
- в оборонно-промисловому комплексі – впровадження нових технологій подвійного призначення, зокрема технологій одержання особливо чистих речовин, лазерних, мембранних, радіаційних, електронно-іонно-плазмових та інших новітніх технологій, створення нових матеріалів, оптичних приладів і засобів зв'язку;
- в агропромисловому комплексі – технічне переозброєння галузі, впровадження нових технологій виробництва і переробка сільгосппродукції;
- в харчовій промисловості – модернізація виробництва, освоєння нових технологій виробництва і видів товарів, сучасних способів упаковки і методів зберігання продукції.

Враховуючи особливості територіального розміщення інноваційного, виробничого та інвестиційного потенціалів регіону, на сьогодні одним з найбільш важливих заходів щодо створення сприятливих умов для інноваційного перетворення економіки підприємств регіону є проведення на регіональному рівні заходів, які сприяють встановленню і розвитку процесів міжрегіональної інтеграції в інтересах інноваційного розвитку.

На сьогодні заходи щодо сприяння встановленню інтеграційних зв'язків між регіонами на користь інноваційного розвитку спрямовані, головним чином, на підготовку і регулярне проведення в регіоні нарад і конференцій, присвячених різним аспектам інноваційного розвитку [2, с. 53].

Стратегічно важливим заходом щодо формування інноваційної системи регіону зокрема й України в цілому, особливо на перших етапах її формування, є, на нашу думку, сприяння з боку органів державної влади організації на підвідомчих їм територіях централізованих недержавних структур, які займаються координацією дій та інформаційно-консультаційним обслуговуванням учасників інноваційних процесів, і таких, що функціонують на засадах рівноправного партнерства між державними структурами, представниками науково-інноваційної сфери і підприємницького корпусу. Ці структури виконують роль своєрідних «центрів кристалізації» сформованих регіональних інноваційних систем, а надалі й інноваційної системи України в цілому.

Створення цих структур істотно допоможе в подоланні галузевого і територіального роз'єднання суб'єктів інноваційного процесу регіону і буде сприяти поступовому включенню механізмів самоорганізації інноваційних процесів у регіоні. А поєднання в їх діяльності властивих ринковій економіці принципів централізму, характерного для українського менталітету, і

рівноправного ділового партнерства створить найбільш сприятливі умови для адаптації науково-технічної сфери України до ринку і становлення інноваційного сектора економіки. Крім того, наявність на території таких об'єднаних структур значно полегшить вирішення організаційно-технічних і фінансових питань, пов'язаних з формуванням регіональних інноваційних банків даних і мереж інформаційного супроводу інноваційної діяльності, зокрема державного управління інноваційними процесами, інших «нагальних» проблем початкового періоду інноваційного перетворення регіону [5, с. 15].

Вважаємо, що найбільш ефективним заходом, спрямованим на створення основ для розвитку процесів міжрегіональної інтеграції в інноваційній сфері в сучасних умовах, може стати організація за сприянням обласної адміністрації регіонального інформаційно-маркетингового центру. Організація регіонального інформаційно-маркетингового центру необхідна як для регіональних органів влади, так і для суб'єктів інноваційної діяльності.

Однією з основних причин недостатньої уваги владних структур до інноваційної сфери в Україні є нерозуміння ними ролі інновацій у сучасному світі і неприйняття інноваційною шляху виходу з соціально-економічної кризи через її незвичність і нетрадиційність. Тому важливим елементом стимулювання інноваційної активності регіону є організація постійного обміну інформацією між територіями з різним рівнем готовності до інноваційних перетворень і широке поширення, реклама позитивного досвіду з оздоровлення територіальних соціально-економічних систем і їх елементів на основі активізації інноваційної діяльності. Відповідно до викладених вище основних принципів формування регіональних інноваційних систем, Центр створюється як недержавна некомерційна організація на умовах асоціації. Передбачається такий склад засновників: організації науково-технічної сфери, представники підприємницького корпусу, обласної адміністрації. Основним джерелом формування майна Центру будуть доходи від власної діяльності. Слід зазначити, що створення самостійних регіональних інноваційних центрів може бути рекомендоване головним чином для регіонів, що володіють досить розвинутим науково-технічним та інноваційним потенціалами. В інших регіонів із створенням Центру з'являється альтернатива: вони можуть, на свій розсуд, або створювати власні інноваційні центри, або використовувати можливості регіонального Центру для вирішенні проблем формування інноваційної системи регіонів, які мають низькі інвестиційні можливості.

Організація Центру сприятиме комплексному вирішенню таких важливих для регіону завдань, як:

- створення організаційних основ для міжрегіональної інтеграції та розвитку ділових контактів в інноваційній сфері;
- вирівнювання умов доступу регіонів до нагромаджених у регіоні науково-технічних та інноваційних ресурсів;
- формування системи інформаційного забезпечення інноваційних процесів у регіоні та їх моніторингу;
- організація додаткового і при цьому мобільного інформаційного каналу для аналізу ситуації, що складається в інноваційній сфері регіону (вирішення цього завдання для органів державного управління дуже важливе, оскільки багато нових, у тому числі ринкових явищ і процесів, що відбуваються сьогодні в інноваційній сфері, не знайшли свого відображення в матеріалах офіційної статистики);

- допомога інноваційним підприємствам у розробці стратегії збуту продукції і пошуку партнерів з інноваційної діяльності;
- стимулювання сприйнятливості виробництва до інновацій;
- формування в регіоні сприятливого психологічного клімату для проведення інноваційних перетворень.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок.

У цілому діяльність органів державної влади щодо впровадження запропонованих основних положень формування стратегії інноваційної політики на регіональному рівні й проведення організаційних заходів, спрямованих на активізацію інноваційних процесів, сприятиме вирішенню таких важливих соціально-економічних проблем, як:

- формування основ інноваційної системи на рівні підприємства та регіону;
- модернізація виробничого комплексу, подолання структурних деформацій, підвищення частки продукції кінцевих переділів у загальному випуску продукції;
- підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств регіону на світовому та вітчизняному ринках;
- створення в регіоні принципово нових високодохідних виробництв, які використовують новітні технологічні обладнання;
- збереження та ефективне використання нагромадженого в регіоні науково-технічного та інноваційного потенціалів;
- формування ефективного механізму передачі результатів НДДКР у виробництво;
- прискорення адаптації оборонного комплексу області до ринкової економіки;
- залучення інвестицій в інноваційну сферу;
- створення нових робочих місць;
- підвищення екологічної безпеки, зниження ресурсної залежності та енергоємності виробництва.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Бубенко П. В. Ключові моменти формування регіональних інноваційних систем в Україні / П. В. Бубенко // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 33–39.
2. Волик Н. Г. Організаційні форми інноваційної діяльності та її інфраструктура / Н. Г. Волик // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2008. – № 1. – С. 50–55.
3. Економіка й організація інноваційної діяльності: підручник / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін.; під ред. проф. О. І. Волкова, проф. М. П. Денисенка. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 960 с.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36.
5. Каракай Ю. Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності / Ю. Каракай // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 14–19.
6. Тивончук О. І. Особливості розвитку сучасних світових інноваційних процесів / О. І. Тивончук // Вісник НУ «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – Львів, 2007. – Вип. 478. – С. 272–274.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 331.522.4

В. О. Андрєєв*Дніпропетровська державна фінансова академія***ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНВЕСТИВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ**

У статті розглянуті теоретичні аспекти інвестування у людський капітал, як головне багатство українського суспільства. Показані види, віддача й оцінка інвестицій в людський капітал. Розкриті особливості розподілу інвестицій. Вказано на необхідність регулювання процесів інвестування людського капіталу з сторони держави.

Ключові слова: накопичення людського капіталу, види та віддача інвестицій в людський капітал, показники ефективності інвестицій, період окупності.

Актуальність проблеми. В Україні великого значення починає зараз набувати нагромадження людського капіталу – найціннішого з усіх видів капіталу. Одним із способів нагромадження людського капіталу є інвестування в людину, в її здоров'я і освіту. Практика зарубіжних країн свідчить про те, що накопичення людського капіталу є однією з умов, що забезпечують досягнення стійких темпів економічного розвитку країни. Ефективність економіки визначається якістю людського капіталу. У сучасних умовах знання і кваліфікація відносять до числа важливих чинників економічного зростання і соціального прогресу суспільства.

Приплив інвестицій в людський капітал переслідує довготривалі стратегічні цілі створення в Україні соціально-орієнтованої економіки, що характеризується високим рівнем і якістю життя населення. Провідну роль в процесі формування загального людського капіталу повинна виконувати держава. Тому для забезпечення стійкого розвитку безумовного значення набуває послідовна державна політика стимулювання такого роду інвестицій.

Головне багатство українського суспільства – люди, тому дослідження проблем ефективного використання однієї з основних продуктивних сил, що реалізується у формі людського капіталу, є актуальною задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові уявлення щодо людського капіталу у суспільстві закладено такими дослідниками, як: А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Т. Шульц, Г. Беккер, С. Фішер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензі, К. Гріффін, Дж. Мілль, Ф. Тейлор, Є. Мейо, Д. Мак-Грегор та ін.

Інвестування в людський капітал досліджували українські науковці: О. Будякова, Н. Дучинська, О. Грішнова, А. Бикова, О. Івашина, О. Чмельова, Ю. Благодир, С. Краснопорова, О. Коваль, І. Шевченко, О. Скларова, А. Горова, Т. Степура, А. Рофе, Б. Збишко, В. Ішин, В. Приймак та ін.

Серед останніх публікацій, присвячених проблемі інвестування в людський капітал, слід відзначити праці Т. Філатової, В. Лучанської, Н. Рудь, С. Биконі, А. Переверзевої, К. Островського, О. Хохлова, О. Юрманової, Г. Іваненко, В. Матвєєвої, Д. Маляра, Н. Майданченко, Т. Мухіної, Я. Столярчук, А. Грималюка.

Метою статті є розкриття теоретичних аспектів інвестування в людський капітал як головне багатство українського суспільства.

Основні результати дослідження. Інвестиціями в людський капітал називається будь-який захід, зроблений для підвищення продуктивності праці.

Таким чином, до інвестицій в людський капітал відносять витрати на підтримку здоров'я, на отримання загальної і спеціальної освіти, витрати, пов'язані з пошуком роботи, професійною підготовкою на виробництві, міграцією, народженням і вихованням дітей, пошуком економічно значущої інформації про ціни і заробіток.

Згідно з визначенням, даним С. Л. Брю і К. Л. Макконнеллом: «Інвестиції в людський капітал – це будь-яка дія, яка підвищує кваліфікацію і здібності і тим самим продуктивність праці робітників. Витрати, які сприяють підвищенню чисельності продуктивності, можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються з тим розрахунком, що ці витрати будуть багато разів компенсовані в майбутньому» [1, с. 150].

Інвестування в людський капітал передбачає переслідування для інвестора якихось вигод як для себе безпосередньо, так і для третіх осіб.

Так, для працівника – це:

- підвищення рівня доходів;
- задоволення від роботи;
- поліпшення умов праці;
- зростання самоповаги;
- поліпшення якості життя.

Для працедавця – це:

- підвищення продуктивності праці;
- скорочення втрат робочого часу і зростання ефективності виробництва, що, зрештою, сприяє підвищенню конкурентоспроможності.

Для держави – це:

- підвищення добробуту громадян;
- зростання валового доходу;
- підвищення економічної активності громадян.

Здійснення інвестицій – дуже важливий процес у відтворенні людського капіталу, в якому він виступає або об'єктом, або суб'єктом, або результатом дії. Таким чином, інвестиції лише створюють основу для виробництва людського капіталу в системі освіти, охорони здоров'я, підвищення кваліфікації, економічної мотивації, географічної мобільності і т. д. Їх зміст – не просто вкладення коштів, а ще і реальна, усвідомлена і цілеспрямована діяльність інвестора. При цьому важливу роль в створенні людського капіталу виконують витрати праці і зусиль щодо саморозвитку і самовдосконалення. Витрати неминуче включаються в суспільні витрати у всьому відтворювальному процесі.

Виділяють такі види інвестицій в людський капітал [2, с. 98]:

- витрати на освіту, включаючи загальну і спеціальну, формальну і неформальну, підготовку за місцем роботи;
- витрати на охорону здоров'я, що складаються з витрат на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування, поліпшення житлових умов;
- витрати на мобільність мігруючих робітників;
- мотивація;
- пошук інформації і міграція;
- фундаментальні наукові розробки;
- екологія і здоровий спосіб життя;
- культура і дозвілля.

Існує також розподіл інвестицій в людський капітал на речовинні і нематеріальні витрати. До перших відносять всі витрати, необхідні для фізичного формування і розвитку людини (витрати на народження і виховання дітей). До других – накопичені витрати на загальну освіту і спеціальну підготовку, частину накопичених витрат на охорону здоров'я і переміщення робочої сили.

З усіх видів інвестицій в людський капітал найважливішими є вкладення в здоров'я і освіту. Загальна і спеціальна освіта покращує якість, підвищує рівень і запас знань людини, тим самим збільшуючи обсяг і якість людського капіталу. Інвестиції у вищу освіту сприяють формуванню фахівців високої кваліфікації, висококваліфікована праця яких робить найбільший вплив на темпи економічного зростання.

Сьогодні одним з найважливіших компонентів вкладень в людський капітал у всіх країнах є витрати на навчання на виробництві. У будь-якому освітньому проєкті до 80% знань припадає на самостійне навчання. Особливо це стосується професій фахівців – дослідників, вчителів, інженерів, експертів з комп'ютерів і т. д., які покликані безперервно оновлювати кваліфікацію через індивідуальне вивчення літератури, використання незалежних навчальних програм, навчання на прикладі діяльності, досвіду і оцінок (думок) інших людей [3, с. 176].

Інвестиції в освіту за змістовною ознакою поділяють на формальні і неформальні. Формальні інвестиції – це отримання середньої, спеціальної і вищої освіти, а також отримання іншої освіти, професійна підготовка на виробництві, різні курси, навчання в магістраті, аспірантурі, докторантурі та ін.

Неформальні – це самоосвіта індивіда, до цього виду належить читання розвиваючої літератури, вдосконалення в різних видах мистецтва, професійне заняття спортом і ін.

Разом з освітою найважливішими є капіталовкладення в здоров'я. Це призводить до скорочення захворювань і смертності, продовження працездатного життя людини, а отже, часу функціонування людського капіталу [4, с. 325]. Стан здоров'я людини – це його природний капітал, частина якого є спадковою, а інша – набутою в результаті витрат самої людини і суспільства. Протягом життя людини відбувається знос людського капіталу. Інвестиції, пов'язані з охороною здоров'я, здатні уповільнити цей процес [5, с. 18].

Інвестиції в людський капітал мають ряд особливостей, що відрізняють їх від інших видів інвестицій [6, с. 84]:

1. Віддача від інвестицій в людський капітал безпосередньо залежить від терміну життя його носія (від тривалості працездатного періоду).

2. Чим раніше робляться вкладення в людину, тим швидше вони починають давати віддачу.

3. Людський капітал не тільки схильний до фізичного і морального зносу, але і здатний накопичуватися і примножуватися.

4. У міру накопичення людського капіталу його прибутковість підвищується до певної межі, обмеженої верхньою межею активної трудової діяльності (активного працездатного віку), а потім різко знижується.

5. Не всякі інвестиції в людину можуть бути вкладеннями в людський капітал, оскільки суспільно недоцільні і шкідливі для суспільства.

6. Характер і види інвестицій в людину обумовлені історичними, національними, культурними особливостями і традиціями.

7. Порівняно з інвестиціями в інші різні форми капіталу, інвестиції в людський капітал є найвигіднішими як з погляду окремої людини, так і з погляду всього суспільства.

Джерелом вкладень в людський капітал може виступати держава (уряд), недержавні громадські фонди і організації, регіони, окремі фірми, домогосподарства (індивіди), міжнародні фонди і організації, а також освітні установи.

На сьогодні роль держави в цій галузі достатньо велика. Держава застосовує як примусові, так і спонукальні заходи в цій галузі. До примусових належить обов'язкова для всіх формальна освіта в обсязі середньої школи, обов'язкові медичні профілактичні заходи (щеплення) та ін. Проте головними заходами є спонукальні. Уряд має в своєму розпорядженні два дійових способи, які використовуються з метою зміни розмірів приватних інвестицій в людину, робляться автоматично через ринок. Вони можуть вплинути на доходи тих, хто працює (через систему податків і субсидій), а також в змозі регулювати ціну придбання людського капіталу (регулюючи ціни використовуваних ресурсів). Особливо велика роль держави в найважливіших сферах формування людського капіталу – у сфері освіти і охорони здоров'я. Інвестиції, на виробництво людського капіталу є виключно важливими для сім'ї і для всього суспільства.

До очікуваної віддачі від інвестицій в людський капітал відносять вищий рівень заробітку, більше задоволення від обраної роботи протягом життя, а також вищу оцінку неринкових видів діяльності.

До витрат на виробництво людського капіталу (до інвестицій в людський капітал) належать [7, с. 205]:

- 1) прямі витрати, зокрема плата за навчання та інші витрати на освіту, зміну місця проживання і роботи;
- 2) упушений заробіток, що є елементом альтернативних витрат, оскільки отримання освіти, зміна місця проживання і роботи, пов'язані з втратою доходів;
- 3) моральний збиток, оскільки отримання освіти є важким і часто неприємним заняттям, пошук роботи стомлює і виснажує нервову систему, а міграція призводить до втрати старих друзів і знайомих.

Для оцінки ефективності інвестиційних вкладень в людський капітал використовують цілий ряд критеріїв і показників. В економічній літературі використовуються такі критерії, або показники, ефективності інвестицій в людський капітал [8, с. 6]: максимізація різниці між прибутком і витратами; період окупності (віддача) інвестицій; чиста поточна (приведена) вартість; співвідношення витрат і прибутку; відношення різниці граничних доходів до різниці граничних витрат; щорічний чистий доход; внутрішня норма віддачі.

Період окупності – це відношення загальних витрат до постійного граничного доходу, обчислюється за заданий проміжок часу, місяць або рік. За певних умов величина, зворотна періоду окупності, дорівнює очікуваному внутрішньому коефіцієнту віддачі. Щоб це сталося, необхідно, щоб всі витрати припадали на початковий період часу, а доходи були постійні. Цей показник зв'язує витрати і доходи, і з його допомогою різні програми інвестування можуть бути приблизно оцінені з погляду їх відносної ефективності. Критерієм слугує вибір інвестиційного проекту з

найкоротшим періодом окупності. Проте критерій окупності має ряд недоліків [9, с. 85]:

1. Він не враховує той факт, що витрати і доходи конкурентних альтернативних інвестиційних проектів розділені в часі і мають різні тимчасові характеристики. Щоб зробити різні показники тимчасових витрат і прибутку порівнянними, необхідно провести дисконтування.

2. Абсолютний обсяг чистих доходів в альтернативних проектах може бути різним. Період окупності цього не враховує.

3. Цим критерієм взагалі не можна скористатися, коли альтернативні інвестиційні проекти взаємно виключають один одного.

Найпоширенішими інвестиційними критеріями є чиста приведена вартість, співвідношення витрат і прибутки, а також внутрішній коефіцієнт віддачі [10, с. 47]. Вони можуть дати одні і ті ж результати, але за певних умов:

- ринки капіталу є ринками досконалої конкуренції;
- всі наявні проекти абсолютно обумовлені один від одного;
- між ними не існує взаємної залежності.

З урахуванням допущень і даної процентної ставки відсотка, за якою робиться дисконтування, можна схвалити будь-який інвестиційний проект. Якщо існує декілька фондів для інвестицій, то приймається проект з наступним за величиною значенням поточної вартості і т. д., поки фонди не вичерпаються або не залишаться проектів з позитивною або нульовою чистою поточною вартістю. Щоб визначити ефективність проекту, пов'язаного з інвестиціями в освіту, необхідно порівняти витрати на освіту з вигодами від отримання інвестицій. Якщо вигоди перевищують витрати, то індивіду вигідно продовжити навчання. Також для оцінки ефективності інвестицій в людський капітал (освіта) можна використовувати показник внутрішньої норми віддачі освіти, при якій поточна вартість майбутніх доходів дорівнює поточній вартості здійснюваних витрат. Вона являє собою ту норму доходу, на яку можна очікувати при реалізації такого інвестиційного проекту.

У кожному конкретному випадку необхідно вивчити конкретні умови, визначити якнайкращий інвестиційний критерій, який може бути успішно застосований тільки в системі взаємозв'язаних критеріїв.

У зв'язку з обмеженістю бюджетних джерел на перший план виходять непрямі, спонукальні способи збільшення розмірів приватних інвестицій в людину, що залучаються за допомогою ринкових механізмів.

Перш за все, держава може вплинути на доходи тих, хто робить такі інвестиції (фірм і домогосподарств) за допомогою інструментів фіскальної і кредитно-грошової політики. Держава також в змозі регулювати ціни придбання людського капіталу, впливаючи на ціни використовуваних для цього ресурсів [11, с. 90]. До таких заходів відносять:

- пільгове оподаткування наукомісткого, інноваційного виробництва, що збільшує попит на якісний людський капітал;
- дотації, пільгові кредити, субсидійовані процентні ставки, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності людського капіталу – студентам, колишнім військовослужбовцям, підприємцям-початківцям;
- підтримка проектів приватно-державного партнерства, зокрема залучення фірм у сферу освіти з метою формування затребуваного на ринку праці спеціального людського капіталу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під інвестиціями в людський капітал ми розуміємо всі витрати. Головним доказом на користь таких капіталовкладень є те, що витрачені кошти можуть окупитися за рахунок підвищення продуктивності праці і таким чином бути виправданими. Інвестиції в людський капітал приводять до зростання прибутку за рахунок зростання якості людського капіталу. Існує велика кількість підходів до оцінки людського капіталу. Незважаючи на це, сьогодні немає загальноприйнятого методу економічної оцінки людського капіталу.

У збалансованій економіці повинні оптимально поєднуватися державні і приватні інвестиції. І контролювати пошук такого оптимуму повинна держава, не допускаючи провалів ринку. Інструментом досягнення такого оптимуму може стати безперервне зіставлення ефективності інвестицій в різні активи людського та інших форм капіталу.

Людський капітал став не тільки головним чинником стійкого економічного розвитку суспільства. Інвестуючи в людський капітал, держава вирішує проблеми також соціальної стабільності. Залучення інвестицій в людський капітал, ефективне їх використання здатне дати могутній поштовх економічному розвитку національної економіки України і виходу її в розряд провідних держав світу.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Савченко М. О. Теоретический базис категории «человеческий капитал». – Самара: Экономическое образование, 2005. – 240 с.
2. Крисанова Т. Н. Загальна модель аналізу вигід і витрат при інвестиціях в людський капітал. – Харків: Фенікс, 2001. – 298 с.
3. Каз М. С. Динамика экономического знания и мотивация труда: учебное пособие. – Томский государственный университет, 2003. – 352 с.
4. Пушкарев О. В. Капитал здоровья как ориентир для антропосоциального управления // Материалы международной научно-практической конференции «Медицина и образование в XXI веке». – Новосибирск, 2005. – С. 324–326.
5. Бабенко А. И. Человеческий капитал как показатель общественного здоровья и критерий оценки эффективности системы здравоохранения. – Сибирский консилиум. – 2007. – № 8. – С. 17–21.
6. Добрынин А. И. Дятлов С. А., Цыренова Е. Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука, 1999. – 312 с.
7. Корнейчук Б. В. Экономика труда: учебное пособие. – М.: Гардарики, 2007. – 366 с.
8. Лысков А. В. Человеческий капитал: понятие и взаимосвязь с другими категориями // Менеджмент в России и за рубежом. – 2004. – № 6. – С. 3–11.
9. Корицкий А. В. Введение в теорию человеческого капитала: учебное пособие. – Новосибирск: СибУПК, 2000. – 112 с.
10. Кошутько О. П. Інновації в управлінні людським й інтелектуальним капіталами // Проблеми науки. – 2007. – № 5. – С. 45–48.
11. Глазкова А. А. О понятиях «накопление» и «инвестиции» // Классическое образование. – 2006. – № 12. – С. 89–93.

Надійшла до редколегії 30.06.2009.

УДК 330. 101. 4

І. М. Лакей

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІ**

У статті розглянуто окремі аспекти впливу глобалізації на економічний розвиток та екологічні проблеми.

Ключові слова: глобалізація, екологічна криза, економічна лібералізація, ідеологічний імперіалізм, культурний імперіалізм.

Актуальність проблеми. Незважаючи на те, що екологічна проблема уже протягом кількох десятиліть називається однією з головних загроз для існування людства, серйозних позитивних зрушень у її вирішенні так і не відбулося. Навпаки, вона набуває все нових форм прояву, відкриваються нові її аспекти, з'являються нові загрози. Екологічний чинник ще жорсткіше визначає межі світового економічного розвитку, посилює конкуренцію за світові ресурси, визначає систему міжнародних відносин.

Аналіз останніх наукових досліджень. Усе частіше науковці та суспільні діячі говорять про економічну і політичну нестабільність як наслідок екологічної кризи [1]. Нестача ресурсів стає реальною причиною військових конфліктів, багато з яких будуть вестись уже не за родовища нафти і газу, а за доступ до найбільш життєво необхідного ресурсу – води. Уже сьогодні близько 70% населення світу живе в регіонах із дефіцитом води. Із 200 найбільших річкових систем світу 150 поділяють між собою дві держави, а інші 50 поділяють між собою від трьох до десяти держав [1]. За таких умов екологічну ситуацію слід розглядати як фактор виживання національних економік, збереження суверенних держав, оскільки саме вони будуть першим бастіоном, який може впасти під натиском природних сил.

Виходячи з цього проблеми охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологізації виробництва необхідно ставити на перше місце. Це повною мірою стосується і України. Незважаючи на економічну кризу, екологічна проблема не є другорядною для України, а великою мірою вона ще й посилює існуючі кризові явища. За висновками експертів ООН, українських науковців та фахівців Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, низький пріоритет екологічної складової у національних програмах розвитку відлякує закордонних інвесторів та є суттєвим бар'єром для залучення більших коштів з міжнародних джерел [2]. Україна має велику залежність від зовнішніх джерел енергоносіїв, що становить загрозу її економічній та політичній безпеці, а також дає можливість Росії в умовах світової кризи перекладати частину втрат, пов'язаних із падінням цін і попиту на енергоносії, на Україну, диктуючи ціни та обсяги закупів.

Мета дослідження. Мета статті – проаналізувати зміст екологічної проблеми України і визначити її місце в економічному розвитку країни.

Основні результати дослідження. Висока енергомісткість виробництва стає вирішальним фактором у конкурентній боротьбі за ринки. Частка використання енергії у виробництві українського ВВП приблизно у 9 разів вища, ніж в середньому по світу. При цьому приблизно 45% енергії в Україні досі виробляється

на теплоелектростанціях шляхом спалювання органічного палива [2]. Фактично енергія витрачається на виробництво енергії. Усе це робить нашу економіку дуже вразливою до зовнішньої кон'юнктури та ситуації на ринку енергоресурсів.

Незважаючи на достатньо розвинуте природоохоронне законодавство, наявність природоохоронних програм, екологічна ситуація в Україні є надзвичайно важкою. Обсяги шкідливих викидів на душу населення в Україні перевищують такі самі показники для розвинутих держав у декілька разів. За даними звіту про індекс екологічної стабільності, який було надруковано на Всесвітньому економічному форумі у 2002 р., Україна посідала 137-ме місце з 142 країн, що аналізувалися за цим індексом [2]. При цьому питання природоохорони у діяльності державних органів управління відходять на другорядні позиції. Така ситуація не відповідає дійсним масштабам екологічної загрози для України і може мати фатальні наслідки. Тому на сьогодні важливим завданням є : виявити основні екологічні загрози з урахуванням особливостей сучасного світового розвитку; визначити основні чинники, які визначають негативний вплив екологічних проблем та їх загострення; накреслити заходи відвернення екологічної загрози.

Сама по собі екологічна криза є продуктом розвитку економіки. За своєю суттю виробництво спрямоване на вилучення природних ресурсів і трансформацію їх у необхідний людям продукт. Будь-яка трансформація матерії потребує витрат енергії. Чим масштабніші й складніші трансформації, тим більші витрати енергії. Таким чином, суспільний продукт образно можна представити як концентровану енергію. Зважаючи на дію закону спадної граничної віддачі ресурсів, можна говорити, що кожна наступна одиниця благ, виготовлених людиною, потребуватиме усе більших витрат енергії. У свою чергу, виробництво енергії також потребує витрат енергії, при чому дедалі більших на кожну додаткову одиницю. Коли витрати на виробництво одиниці енергії сягнуть вартості цієї одиниці, виробництво економічно втратить сенс. Саме з цією обставиною сьогодні і пов'язують основні загрози економіці. Ми наближаємося до межі, за якою виробництво стане економічно недоцільним. Наближення до цієї межі прискорюється зростанням чисельності населення та його потреб. Лише для задоволення себе продовольством населенню планети сьогодні доводиться прямо чи опосередковано витрачати більше половини енергії, яка виробляється на землі [3]. Оскільки зростання населення забезпечується в основному за рахунок слаборозвинутих країн, а розширення потреб як стимулів нарощування виробництва – за рахунок розвинутих, то безумовно екологічна обмеженість виробництва симулюватиме посилення суперництва та протиріч між ними у боротьбі за життєво важливі ресурси. Сьогодні країни з високим доходом споживають у 3,5 рази більше енергії на душу населення, ніж країни із середнім доходом, і майже в 14 разів більше, ніж країни з низьким доходом [1].

Конкуренція за світові ресурси несе загрозу роз'єднання людства у вирішенні екологічних проблем і спасінні планети. Замість об'єднання для проведення спільних заходів щодо оздоровлення навколишнього середовища, окремі країни будуть намагатися вирішити свої проблеми за рахунок інших народів. Врешті – програють усі. Уже сьогодні науковці відзначають той факт, що, хоча потреба збереження довкілля стала однією з основних причин об'єднання людства і глобалізації світу, сама глобалізація, навпаки, призвела до поглиблення екологічних проблем. Ринкові механізми, на яких заснована глобалізація, виявились непридатними для екології [4].

Причина нездатності глобальної економіки вирішувати екологічні проблеми криється у тому, що сама глобалізація здійснюється під лозунгами економічної лібералізації на основі ринкових механізмів. Парадокс полягає у тому, що, будучи, безумовно, системою, яка стимулює ефективне використання ресурсів, ринок в умовах глобальної економіки дає зовсім інші результати. Намагаючись оптимізувати виробництво, більш сильні учасники глобального ринку, завдяки лібералізації, встановлюють контроль над світовими ресурсами, позбавляючи слабких перспектив подальшого розвитку. Наприклад, населення США, яке складає 5% населення Землі, споживає 29% усіх енергетичних ресурсів, що добуваються у світі. Це забезпечує американцям можливості надспоживання [4]. 86% усіх товарів і послуг у світі споживається жителями західних країн [5].

Конкуренція за світові ресурси стимулює, замість об'єднання людства навколо вирішення екологічних проблем, навпаки, їх роз'єднання. Багато дослідників вважають, що відбувається регіоналізація світової економіки [6]. Маючи більш потужні економіки, науково-технологічний потенціал і бажаючи забезпечити своєму населенню вищий рівень життя, розвинуті країни фактично відмежовуються від іншого світу, замикаючи свої економіки на собі. Так їм вдалось суттєво зменшити залежність від поставок сировини і енергоносіїв. З 1980 по 1997 рр. споживання нафти і газу у розрахунку на 1 дол. ВВП знизилось у США на 29%. У найближчі роки потреби економік США і ЄС у природних ресурсах повинні зменшитись у 10 разів – з 300 кг на 100 дол. ВВП у 1996 р. до 31 кг у 2015 р. Регіональну закритість розвинутих країн демонструє і той факт, що їх товарні та інвестиційні потоки все більше замикаються на їх внутрішньому економічному просторі. Так, у 1953 р індустріально розвинуті країни спрямовували у країни такого ж рівня розвитку 38% свого експорту, в 1963 р. – 49, в 1973 р. – 54, в 1996 – уже 76%. У кінці XX ст. постіндустріальні держави імпортували із слаборозвинутих країн товарів і послуг на суму, яка становила 1,2% їх загального ВВП. Між 1970–1990 рр. компанії Великобританії, Японії, Канади, Франції, Німеччини, Швейцарії і Нідерландів забезпечували 85% усіх інвестицій в США і отримували понад 60% усіх американських інвестицій за кордоном [6].

Процеси глобалізації замість того, щоб створити механізми вирішення ресурсних і екологічних проблем людства, фактично стали каталізаторами розколу і посилення конкуренції на світовій арені, а лібералізація і формування глобального ринку створили механізми для перерозподілу світових ресурсів. Так як основні «загрози» глобалізації науковці виділяють: встановлення глобального контролю над рухом світових ресурсів і світовим доходом та його перерозподіл при активній участі транснаціональних корпорацій на користь розвинутих країн; здійснення поступової «капіталізації ресурсів цивілізації», їх попереднє знецінення з метою подальшого встановлення контролю на правом власності [7].

Як бачимо, саме ринкові механізми створюють можливості для перерозподілу світових ресурсів на користь найсильніших. Президент паризького Центру зі спостереження за процесами глобалізації Джордж С'юзан стверджує, що «нерегульовані, засновані на вільній конкуренції, економіки, усе таки приносять більше усього вигоди людям, які стоять на вершині. ...Слідом за лібералізацією і дерегуляцією покращують своє становище верхні 20%» [1, с. 22]. Тому в умовах сучасної глобальної екологічної кризи ідеї лібералізму і вільного ринку повинні пройти критичне переосмислення з метою недопущення панування індивідуальних приватних інтересів над загальнолюдськими.

Звичайно підвищення економічної ефективності виробництва потребує відповідної лібералізації економіки та розвитку конкуренції. Однак при цьому не варто забувати про загрози, які несе ринкова ідеологія для довкілля, а в умовах вичерпання ресурсів й для економіки. Одна з таких загроз – це психологія індивідуалізму, на якій засноване ринкове мислення. Кожен суб'єкт передусім переслідує власні інтереси, намагається збільшити власну вигоду. Німецький соціолог У. Бек вказує на те, що така мотивація поведінки може прослідковуватись навіть на рівні держав і при вирішенні глобальної екологічної проблеми підштовхує їх до екопротекціонізму [8]. Держави намагаються захистити своє довкілля, своє населення, вводячи більш жорсткі екологічні стандарти, екологічні обмеження. Як результат, забруднення переміщується у країни з менш жорсткими нормативами.

Іншою перешкодою у вирішенні екологічних проблем є економізм ринкової ідеології, її спрямованість на економічну ефективність і максимізацію прибутку. Фактично виробництво здійснюється заради виробництва. Екологічні, соціальні, культурні наслідки економічної діяльності не вписуються у систему економічних показників, а тому й не мають жодного значення у системі ринкових цінностей. Лібералізм і глобалізація пропагують жорсткий економізм, несуть загрозу знищення останніх культурних факторів, які б протидіяли руйнуванню природного середовища. Глобалізм порівнюють з вірусом мислення, який вражає людей, інститути, партії, змушує їх думати, що «все – політика, наука, культура – повинно підкорятись примату економічного» [8].

Формуючи глобальний ринок, розвинуті країни пропонують економічний лібералізм як універсальну ідеологію, універсальний світогляд, аргументуючи це висновками економічної науки. Проте перехід на такі принципи мислення, прийняття правил гри, запропонованих розвинутими країнами, означає, що більш слабкі країни програють у конкурентній боротьбі за контроль над світовими ресурсами. Сам же економічний лібералізм є засобом впливу, тим інституційним фактором, який забезпечує панування на світовій арені і контроль над світовими ресурсами. Дослідники говорять про застосування у сучасних умовах нових форм імперіалізму: ідеологічного і культурологічного [9]. Ці форми дозволяють без вдавання до військової сили зберігати панівне становище на світовій арені.

На хвилі глобалізації і лібералізації жителям менш розвинутих країн нав'язуються стереотипи мислення і поведінки, які характерні для жителів розвинутих країн, при цьому вони не відповідають ні умовам, ні можливостям країн, які приймають таку ідеологію. У результаті глобалізації виникає загроза втрати національної самоідентифікації, а відтак – й нездатності усвідомлювати і відстоювати національні інтереси. Докор філософських наук В.І. Самохвалова відзначає, що завдяки масованому впливу інформаційних засобів і технологій, людина починає ототожнювати себе з тими чи іншими групами всупереч дійсній своїй соціальній і культурній належності. Нав'язані людині політичні і соціальні міфи змушують її ідентифікувати свої інтереси з інтересами груп і людей, цілі яких не збігаються з її власними, приймати рішення, які не лише не збігаються з інтересам цієї людини, а й можуть бути навіть шкідливими для неї [4]. Це повною мірою можна віднести і до цілих народів. Саме таким чином світовій спільноті нав'язуються інтереси пануючих економічних кланів.

Втрата національної і соціальної ідентичності робить людей нездатними відстоювати свої інтереси, захищати середовище свого життя, а отже, й вирішувати екологічні проблеми. Глобалізація і лібералізація породжують уніфікацію

суспільних цінностей, норм моралі. У результаті відбувається їх деградація. Поняття суспільного добробуту, соціальної справедливості, законності для їх нинішнього покоління втрачають своє значення, поступаючись особистому успіху та змагання один з одним [10]. Деградація суспільної моралі усуває відповідальність перед іншими людьми, майбутнім поколіннями, а отже, й усуває глибинну мотивацію до збереження природи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Врахування загроз, які несе глобалізація і поширення ідеології ринкового лібералізму, є надзвичайно важливим для України, особливо зважаючи на її екологічний стан. Бездумне сприйняття західних теоретичних моделей ринку без врахування особливостей національної економічної і духовної культури, популяризація цінностей «суспільства споживання», орієнтація на отримання швидких доходів без врахування довгострокових наслідків – ті фактори, які здатні перетворити країну з багатими природними ресурсами та значним економічним потенціалом у сировинний придаток розвинутих країн. Зважаючи на розмивання норм суспільної моралі, падіння рівня культури і освіти населення, ця загроза набуває все більш реальних обрисів. Подолання економічної та екологічної кризи в Україні повинно спиратися не лише на суто технологічні і традиційні економічні механізми впливу, а враховувати важливість культурних, інформаційних, телеологічних чинників. Вирішення усіх проблем, які постають сьогодні перед економікою України, можливе лише на основі вироблення і впровадження адекватної системи суспільних цінностей, правильної системи економічної мотивації, підняття суспільної свідомості та моралі, підвищення рівня культури та освіченості населення. У нинішніх умовах, культура і освіта стають важливими факторами, які впливають на економічні позиції країни.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Сьюзан Дж. Доклад Лугано : пер. с англ. Д. Жутаева. / Дж. Сьюзан – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2005. – 304 с.
2. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку / М-во охорони навколиш. природ. середовища України, Програ. Розв. ООН, Глобал. Екол. Фонд. – К.: [Без вид-ва], 2007. – 184 с.
3. Голанский М. Новые тенденции в мировой экономике [Електронний ресурс] / <http://lib.guru.ua/POLITOLOG/golansky.txt>
4. Самохвалова В. Метафизика глобализации. От утопии к антиутопии [Електронний ресурс] / <http://www.perspektivy.info/oykumena/kotel/metafizika.globalizacii.htm>
5. Ваджра А. Запад. Путь зла: матрица глобальной гегемони / А. Ваджра. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 547 с.
6. Мунтян М. Глобализация: что это такое? [Електронний ресурс] / http://www.perspektivy.info/oykumena/kotel/globalizaciya_cho_eto_takoe
7. Неклесса А.И. Проект «глобализация»: глобальные стратегии в преддверии новой эры / А.И. Неклесса // Безопасность Евразии. – 2000. – № 1 (янв.-июнь). – С.157–204.
8. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
9. Спиридонова В.И. Амбивалентность глобализации / В.И. Спиридонова // Полигнозис. – 2003. – №1. – С. 31–42.
10. Пономаренко В. Проблема 2033 [Електронний ресурс] / http://www.fictionbook.ru/author/ponomarenko_valentin/problema_2033

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 331.522.4

А. О. Осаул

*Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара***РОЛЬ РОДИНИ У НАГРОМАДЖЕННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ**

У статті досліджено роль родини у нагромадженні індивідуального людського капіталу. Показано вплив формальних та неформальних інститутів на нагромадження людського капіталу. Проаналізовано вплив інформації на формування здібностей та потреб індивіда в умовах нової економіки.

Ключові слова: сім'я, функції сім'ї, людський капітал, знання, інформація, зайнятість, гендер, доходи, інвестиції в освіту.

Актуальність проблеми. Розгортання науково-технічної революції в індустріально розвинутих країнах у середині ХХ ст. у центр уваги поставило людину, від якісних параметрів робочої сили якої залежала ефективність реалізації як досягнень НТР, так і її подальший розвиток. Все це стимулювало, з одного боку, прискорений розвиток галузей, які пов'язані з формуванням та вдосконаленням здібностей людини (у першу чергу – освіти, професійної підготовки та ін.), а з іншого – дослідження ефективності капіталовкладень у даній галузі. Ефективність функціонування нової економіки залежить від інтелектуального потенціалу суспільства, наявності високопрофесійних кадрів. У розвинутих країнах світу помітним є рух у бік зростання попиту на представників розумової праці, збільшення кількості венчурних підприємств із залученням представників академічних кіл, зміщення структури виробництва з масової до більш індивідуалізованої, диверсифікованої, підсилення конкурентної боротьби за споживачів у сфері маркетингу, зростання продажу культурних благ, таких як технології. Проте окрім відчутних успіхів нової економіки, викликають занепокоєння проблеми, пов'язані з «кризою людини», її істотною відмінністю від «людини економічної», вихованої за часів індустріальної епохи.

Аналіз останніх досліджень. Традиційно проблеми родини та інвестиції у родині досліджуються економістами згідно неокласичної методології. Провідними є праці Г. Беккера та Т. Шульца. Дослідження питань впливу людського капіталу батьків на інтелектуальний розвиток дітей висвітлено у працях Р. Барроса, Б. Берелсона, В. Мюллера, Г. Штайнера та ін. Демографічні характеристики родини та особливості накопичення людського капіталу залежно від приналежності до етнічної групи та статі висвітлені К. Вудом, Е. Гідденсом, С. Дорнбушом. Особливості відтворення людського капіталу в умовах постіндустріального суспільства становляють науковий інтерес як для російських вчених (Г. Нікольської), так і іноземних (Т. Зарицький, Ф. Фукуяма). Розвиток людської особистості нового типу, протистояння інформаційним загрозам відкритої економіки розкрито у наукових розробках З. Баумана, Ю. Васильчука, С. Дятлова, О. Циренової та ін. Регіональні особливості інвестування у людський капітал країн у трансформаційний період, інноваційні підходи до розвитку людського потенціалу представлено у дослідженнях Б. Данилишина, В. Куценка, П. Левіна, А. Чухна, В. Яценка та ін.

Метою дослідження є розкриття ролі родини у нагромадженні індивідуального людського капіталу дитини в інформаційно-відкритій економіці

нового типу, відображення позитивних та негативних ефектів, які виникають внаслідок виконання родиною своїх функцій.

Основні результати дослідження. Відтворення людського капіталу є безперервним процесом, який полягає у відновленні та підтримці фізичних та розумових здібностей людини, постійне підвищення трудової кваліфікації, забезпеченні зростання загальноосвітнього та професійного рівня. Формування людського капіталу розглядаємо як невід'ємну частину загальної системи відтворення людського капіталу. Процес становлення здатності людини до праці відбувається на ранніх етапах розвитку людини, тобто у родині. Згідно із сучасними дослідженнями у галузі експериментальної психології людина з раннього дитинства є носієм двох психофізіологічних систем, а саме системи, яка відповідає за безпеку організму, та системи, яка забезпечує творчу активність особистості. У ранній період життя потреба у розвитку виступає як домінуюча потреба. У більш пізній період потреби у безпеці та самозбереженні зазвичай заміщують потребу у розвитку особистості.

Наразі дискутується питання щодо формування суб'єктів економіки знань із таким соціальним характером, який би докорінним чином відрізнявся від властивостей людини індустріальної епохи. Суб'єкти економіки знань є мікроосовою її життєздатності, тому формування творчих особистостей, які прагнуть змінити суспільство шляхом самореалізації, швидко адаптуються до мінливого середовища, відкриті до споживання зростаючих масивів інформації заради збільшення власного інтелектуального потенціалу, викликає підвищений інтерес фахівців, які намагаються сконструювати модель нового соціального характеру, встановити риси характеру, що будуть цінуватися цивілізацією майбутнього. На нашу думку, зазначені риси характеру утворюються не лише завдяки зовнішньому впливу на людей. Існує певна двоїстість між внутрішніми потребами або бажаннями багатьох індивідів і впливом на них родини та зовнішніми потребами, які виникають під тиском суспільства.

Суспільство економіки знань передбачає вдосконалення знань економічних суб'єктів, здібностей та навичок до праці протягом всього життя. Однак саме у віковий період від народження до закінчення навчання у системі середньої та загальної професійно-технічної освіти закладаються психофізіологічні та моральні основи майбутніх робітників. Родина, таким чином, займає провідне положення у підтримці існування членів родини та соціалізації дітей. Родина – це єдиний соціальний інститут, який пов'язує суспільство із природою, особистістю та суспільством. Біологічне та соціальне відтворення людського капіталу виступає запорукою економічної, соціальної, духовної, світоглядної спадкоємності між поколіннями. Жоден економічний інститут не може виконувати функцій родини повною мірою. Причина криється у природних законах, які лежать в основі родинних зв'язків. Принцип спадкоємності уперше проявляється у родині, із часом підсилюється іншими соціальними інститутами (освіти, виховання та ін.). Мікросередовище, утворене родиною та відповідними соціальними інститутами, переважає у становленні основ характеру та світосприйняття людини від народження до семи років.

Від оточення людини залежить становлення особистості нового типу. За словами Е. Ільєнкова, «...головне, це вміти організувати весь лад...взаємин із людьми так, щоб вона (особистість) вміла робити все те, що і вони, тільки краще» [1, с. 414]. Сімейна соціалізація, соціальна цінність родини мають двоїстий

характер. По-перше, у межах родини відбувається підготовка до виконання у майбутньому сімейних ролей її членами. По-друге, родина справляє вплив на формування зрілої особистості.

Еволюційний характер розвитку інституту родини дозволяє простежити різницю між формуванням особистості в індустріальну епоху та еру економіки знань, що знайшло відображення у відповідних теоріях ставлення до соціалізації дітей. Із кінця XIX – початку XX ст. у вищих верствах населення провідних країн світу склалася особлива ідеологія виховання, яка позиціонувала дистанцію та відчуженість між батьками та дітьми. Ознакою добробуту родини стало виховання дітей найманими працівниками. На початку 20 рр. XX ст. остаточно сформувалася теорія «зіпсованих» дітей, представники якої заперечували інтуїцію у процесі виховання та наполягали на збереженні ролі «професійних вихователів» у процесі соціалізації новонародженого громадянина. Радянська педагогіка «новонароджених» також базувалася на таких постулатах, як чітке погодинне годування, роздільний сон, туге сповивання, використання колиски та манежу. Необхідність виховувати робітника такого типу, який би відповідав вимогам масового виробництва, тобто покликано виконувати конкретні завдання згідно з планом, із часом проявилася як у соціальних програмах держав світу (наприклад, короткі строки декретних відпусток), так і відповідних офіційно затверджених медичних та освітніх програмах. Йдеться, перш за все, про відмову від частого пестування дітей, годування материнським молоком як таким, орієнтацію на годування за вимогою. Спеціалісти вважають, що практика прив'язки годування немовлят до чіткого графіку, рідке тримання дитини на руках призвели на початок 1970-х рр. до того, що лише 5% жінок у цивілізованому світі годували дітей материнським молоком.

Із часом вченими були поставлені під сумнів зазначені принципи ставлення до дитини. Сучасна теорія «ручної дитини» спрямована на всебічний розвиток нової особистості, задоволення її головних потреб. Слідування ідеї «природа знає краще» дозволило вченим переглянути класифікацію людського «типу батьків». Тривалий час нормою вважали «виношування у кублі», тобто очікування дитиною матері у люльці. Наразі більшість дослідників та батьків дісталися думки, що новонароджена дитина для свого подальшого безпечного розвитку потребує «носіння» батьками. Статистика свідчить про те, що найбільш розвиненими у віковій групі до чотирьох років виявилися мешканці Уганди, яких матері носять разом із собою за допомогою спеціальної хустки, доки діти не навчаються самостійно ходити. Близькість із матір'ю, тактильний контакт, спокійна обстановка позитивно впливають на нервову систему малюка, швидкість розвитку всіх органів почуттів, відкритість до навколишнього середовища.

Правильний розвиток особистості починається з обраної батьками системи ставлення до нового члена суспільства. Як зазначалося вище, основи світосприйняття закладаються у перші роки життя людини. Гармонійний розвиток передбачає усвідомлення дитиною власної значущості, необхідності батькам, що знаходить вираження у тактильній реакції батьків. Задоволення потреби у «носінні на руках» сприяє реалізації найважливіших потреб дитини: у соціальній адаптації, імпринтингу (відбитті), емоційному та інтелектуальному розвитку. Крім того, розвивається вестибулярний апарат дитини та м'язи тіла. На думку педагогів В. Серза та М. Серз, тривале носіння дитини на руках сприяє подальшим успіхам у

навчанні та формуванню якостей успішної особистості. Це пояснюється такими причинами:

- дитина, яку носять на руках, завжди перебуває у центрі уваги, на одному рівні (на рівних) із дорослими, що є запорукою успішних комунікацій;
- обличчя дорослого є міцним стимулом розвитку дитини. Це спосіб отримати інформацію про соціальні ситуації та емоційні реакції;
- положення на руках сприяє відчуттю безпеки та любові з боку близьких. Відомим є факт формування базової довіри дитини до навколишнього світу у віці від народження до півроку. Діти, близькі до батьків, набувають впевненості у подальшому русі, зростанні, комунікаціях;
- повна залежність дитини від батьків заміщується легкою адаптацією до самостійного існування. Тісний та повноцінний контакт із родиною є запорукою отримання дитиною власних ресурсів розвитку у суспільстві;
- часте носіння дітей на руках сприяє налагодженню нормального тривалого процесу лактації матерів. Перинатальні психологи відзначають, що у момент годування у дитини стимулюються усі органи відчуттів, що дає поштовх розвиткові різних навичок. Стан майбутнього здоров'я дитини, імунна система також залежать від часу споживання материнського молока [2].

Слушним є вислів Е. Тоффлера про те, що грошова економіка завжди залежала від елементарної форми суспільного споживання – виховання дітей. Він особливо наголошував на передачі мовних навичок між поколіннями як головного інструменту, який сприяє співробітництву між людьми. «Мова, як базова людська навичка,.. є особливо важливою для грошової економіки та удвоє важливою для наукомісткої економіки», – зауважує вчений [3, с. 228]. Крім того, зростання продуктивності економіки нового типу безпосередньо залежить від так званої акультурації дітей (від лат. acculturare: ad — к, cultura — освіта, розвиток). Йдеться про передачу культури батьками – правил поведінки, які дозволяють людям працювати у команді, групі, суспільстві.

Розвиток нового індивіда це процес постійного накопичення його фізичного та інтелектуального потенціалу за рахунок виховання та освіти у родині. Відбувається перманентне інвестування у різні види індивідуального людського капіталу нового члена суспільства, метою якого є збільшення потоку доходів у майбутньому або родину у цілому, або самої дитини. Інвестиції, вкладені у конкретні процеси життєдіяльності людини, сприяють створенню певних продуктивних здібностей людини, вважає С. Дятлов [4, с. 50]. Зрозуміло, що при цьому інвестування здійснюється двояко: як вкладення фінансових коштів і ресурсів та як витрати часу та сили, тобто як певні види людської діяльності (соціалізація та акультурація дітей). Безперервний процес навчання нової людини ініційований батьками, що збільшує якісні та кількісні характеристики індивідуального людського капіталу, сприяє підвищенню його доходності у майбутньому.

Цікавим є підхід Б. Корнейчука, на думку якого інвестиції у родину як грошові витрати сприяють підвищенню сімейного статусу індивіда. Наслідками таких інвестицій є:

- створення родини (витрати на весілля, організація спільного побуту, витрати на здоровий спосіб життя з метою народження здорової дитини);

– збільшення числа членів родини (збільшення ступеня взаємодії між членами родини завдяки витратам у період вагітності, придбання речей для дитини, подальше медичне обслуговування, здорове харчування тощо);

– підвищення ступеня взаємодії індивіда та інших членів родини (втрата потенційного доходу за рахунок збільшення часу проведеного із членами родини);

– зміцнення родини (витрати на сумісний відпочинок, засоби пересування та ін.) [5, с. 64].

Корисний ефект від грошових інвестицій у родину та дітей зазвичай розподіляється між усіма членами родини, а не концентрується на безпосередньому інвесторі. Мультиплікатор добробуту родини має тенденцію до зростання завдяки здійсненню вказаних видів інвестування.

Залежність накопичення інтелектуальних та психофізичних здібностей дитини, їх подальше вдосконалення від віку батьків, рівня їхньої освіти є неоднозначним. Так, О. Циренова впевнена у наявності прямої залежності між вказаними змінними. Це пояснюється більш відповідальним ставленням освічених та більш старших батьків до власного здоров'я, що зменшує ризик спадкоємних або вроджених патологій та захворювань у дітей. Крім того, освічені та старші батьки більш ретельно підходять до питань профілактики та лікування захворювань у дітей, їхні ціннісні та поведінкові схеми позитивно впливають на систему формування здібностей, знань, реакцій дитини [4, с. 44]. Освіта та професія батьків справляють вплив на подальшу освіту дитину, вибір її першої професії. Виділення освіти батьків як визначального критерію не означає ігнорування таких чинників, як фінансовий стан родини, тип школи, в якій навчається дитина, кількість років навчання, соціальний статус родини, її етнічна приналежність. Вплив батьків на дітей у сфері виховання та освіти є безперечним фактом, однак ступінь впливу є різною у залежності від віку дитини [6, с. 62–63].

Вік народження першої дитини впливає не лише на людський капітал матері, економічні наслідки рішення про народження дитини, але і на отримані дитиною ресурси подальшого розвитку. Народження дитини у ранньому віці (тінейджерами) має наслідком зменшення інвестицій у індивідуальний людський капітал як матері, так і дитини, незавершеність строку навчання, гірші умови працевлаштування. Підтримка молодих матерів надходить переважно з боку їхніх батьків, які усвідомлюють незадовільну підготовку матері утримувати себе і дитину.

Освітній рівень матері, якість її життя, рівень здоров'я відображаються на рівні інвестицій, які розвивають капітал здоров'я дитини. Капітал здоров'я, його якісні характеристики визначають спосіб життя носія людського капіталу. Рівень здоров'я та фізичний розвиток визначають участь людини у певних видах трудової діяльності. Фізична сила, витривалість, імунітет у наш час залежать як від генетичної інформації, переданої батьками, так і від таких зовнішніх чинників, як стан навколишнього середовища, система охорони здоров'я. У доповіді Світової організації охорони здоров'я «Первинна медико-санітарна допомога. Сьогодні більш актуально, ніж коли-небудь» за 2008 р. зазначається, що наразі люди стали більш здоровими, заможними, ніж 30 років тому. Також збільшилася тривалість життя. Порівняно з 1978 р. рівень дитячої смертності знизився у 2006 р. із 16,2 млн випадків смерті дітей по всьому світу до 9,5 млн. Різницю у 6,7 млн. можна порівняти із спасінням 18 329 дитячих життів щорічно [7, с. XXI]. Досягнення щодо підвищення рівня здоров'я пояснюються багатьма чинниками:

– широкий доступ населення до лікарських препаратів першої необхідності;

- покращання доступу до безпечного водопостачання, санітарії, допологової допомоги;
- зростання світового ринку охорони здоров'я більшими темпами, ніж зростання глобального ВВП;
- підвищення рівня поінформованості громадян у питаннях охорони здоров'я та правильне розуміння отриманої інформації;
- вплив НТП на покращання стану здоров'я та освіченості глобального суспільства.

Незважаючи на вказані досягнення, суб'єкти світової економіки знаходяться у нерівному стані щодо доступу до основних медико-санітарних послуг. Більш заможні родини, які перед'являють попит на відносно меншу кількість медичних послуг, отримують відносно більше таких послуг, ніж менш багаті родини. Глобалізація економічного простору, яка призвела до збільшення коефіцієнта відкритості економік світу викликала неконтрольоване розповсюдження хвороб та неможливість вчасно на них реагувати з боку медичної інфраструктури. Ледь не єдиним способом захистити капітал здоров'я дитини стає медична освіченість батьків, їхній доступ до глобального інформаційного простору. Непоодинокими є факти, коли володіння інформацією врятовувало здоров'я дитини, заміщувало необхідність значних витрат на врятування життя. Згідно з дослідженнями, опублікованими у журналі «Педіатрія» (квітень 2005 р., США) у США протягом трьох років число травм голови, спричинених немовлятам їхніми батьками через струс було зменшено на 47% після провадження у лікарнях штату Нью-Йорк програми зі спеціального навчання батьків. У «Програму за забезпечення більш світлого майбутнього» входило розповсюдження серед батьків буклета, демонстрація відеофільму та отримання підтвердження з боку батьків, що вони отримали та зрозуміли подану інформацію. Програма коштувала 10 дол. США у розрахунку на одну дитину, час на її проведення складав 15 хв. Витрати є мізерними порівнянно з витратами на госпіталізацію дитини з травмою голови, які у середньому складають 300 тис. дол. США. Дослідники медичного факультету Університету Північної Кароліни (Чапел-Хілл, США) вважають, що існує зв'язок між рівнем доходів батьків та вірогідністю синдрому «струсування дитини», також показник у країнах із низьким рівнем доходу у десятки разів перевищує аналогічний у країнах із високим рівнем доходів. Вказаний синдром спричиняє значну частину смерті серед немовлят, затримки у розвитку, труднощі у подальшому навчанні. Особливо гостро така проблема стоїть у країнах із низьким та середнім рівнем доходів, у яких ефективно не працює інститут соціальної реабілітації дитини [8].

Інтелектуальні здібності людини, які найбільш повно виражають сутність людського капіталу, є вирішальним чинником продукування знань та подальшої орієнтації у потоках інформації. Саме інтелект людини породжує такі важливі складові людського капіталу, як досвід, знання, здатність до нововведень, творчої діяльності. Продуктом інтелектуальної діяльності є культурні блага, такі як технології, різні артефакти, пов'язані із наявністю авторських прав. Найважливішу роль у формуванні інтелектуальної складової людського капіталу відіграє домашня освіта. Переваги домашньої освіти розподіляються між поколіннями. Діти отримують більш глибокі знання, поглиблені навички пошуку інформації із різноманітних джерел, відчуття особливої цінності дитини для батьків, що формує взаємну довіру та відчуття власної гідності, самостійність у прийнятті рішень,

багатоваріантний вибір, раннє працевлаштування з метою реалізації творчого потенціалу. Для батьків домашня освіта є можливістю поглибити відносини з дитиною, підвищити рівень залучення у спільне життя, уникнути проблем перехідного періоду у підлітків. Іншими словами, домашня освіта є запорукою партнерських відносин між батьками та дітьми.

Кількість дітей, які отримують освіту вдома зростає по всьому світові. Так, за оцінками Міністерства освіти США з 1984 по 1999 рр. кількість дітей, які навчалися вдома, зросла із 50 до 850 тис. осіб. У 2003 р. вдома навчався 1,1 млн дітей шкільного віку, а навесні 2007 р. – 1,5 млн [9]. Розповсюджена система *home-schooling* (від англ. – навчання вдома), яка передбачає домашнє навчання із складання іспитів екстерном ще у 44 країнах, наприклад, у Японії, Швеції, Латвії, Російській Федерації. В Україні індивідуальна форма навчання передбачена лише для дітей з істотними вадами у стані здоров'я та надзвичайними розумовими здібностями. У 2001/2002 навчальному році таких учнів було 22955, а у 2004/2005 навчальному році їх кількість зросла до 31086 осіб. Найбільш наближена до російської та американської моделі індивідуальної освіти є практика екстернату. Недоліки у національному законодавстві вимушують родини, які прийняли відповідальне рішення про освіту вдома, виключно самостійно опановувати освітні програми. Офіційно дозволені консультації викладачів шкіл складають 15 хв. з однієї дисципліни і не можуть перевищувати трьох академічних годин [10].

Додатковим чинником, який не дозволяє родині прийняти рішення про відмову від формального навчання у школі є висока частка жінок, зайнятих у різних сферах національної економіки. Згідно з підрахунками Міжнародного бюро праці у 2007 р. чисельність зайнятих жінок у всьому світі досягла 1,2 млрд, що на 200 млн осіб (18, 4%) перевищувало показники 1997 р. Жінки часто зайняті у тих секторах економіки, які є менш продуктивними, ніж ті, в яких зайняті чоловіки, а також у тих, яким притаманний високий економічний ризик та відсутність соціального захисту, дотримання основних прав та свобод. Жінки складають 40% всього зайнятого населення світу. Цей відсоток є незмінним протягом останніх десяти років. Про зсув глобальної економіки у бік інтелектуалізації свідчать дані про зайнятість жінок у сільському господарстві, промисловості, сфері послуг. Якщо у 1997 р. 43,5% працездатних жінок були зайняті у сільському господарстві, то у 2007 р. їх частка зменшилася до 36,1%, у сфері промисловості показники відображали зростання жіночої зайнятості та склали 16,8 % та 17,6 % , а у сфері послуг 39,6 % та 46,3 % [11]. Незважаючи на високу соціальну активність жінок, вона є нижчою, ніж чоловіча. На 100 економічно активних чоловіків припадає лише 70 економічно активних жінок. Також постійно зростає рівень жіночого безробіття (70,2 млн жінок у 1997 р., 81,6 млн у 2007 р.) [11]. Періоди спаду в економіці змушують жінок безоплатно працювати на сімейних підприємствах, працювати на індивідуальній основі. «Незахищені зайняті» залучаються у так зване «соціальне виробництво» по догляду за хворими або старими членами родини, що означає збільшення навантаження, продовження робочого дня, відсутність часу по догляду за дітьми. Результатом є падіння успішності дітей у школі, припинення навчання через незадовільну успішність, чисельні факти жорстокого поводження із дітьми та жінками з боку чоловіків [12]. Про позитивні зміни у становищі жінок свідчать факти зростання числа жінок – найманих працівників (41,8% у 1997 р. та 46,4% у 2007 р.) та скорочення числа «незахищених зайнятих» (56,1 та 51,7%, відповідно) [11].

На жаль, зміни у стані жінок на ринку праці, ставленні до ролі жінки у родині та на роботі відбуваються дуже повільно. Час, який жінки приділяють вихованню та освіті дітей, є вкрай незначним. Наявні статистичні дані дозволяють зробити висновок про низький рівень сукупного людського капіталу родин, його нерівномірний розподіл у суспільстві.

Традиційно допоміжну роль у формування та накопиченні людського капіталу родини відіграють заклади дошкільної та позашкільної освіти. Пояснити попит на послуги таких закладів можна високим рівнем завантаженості батьків, їхньою неготовністю здійснювати самостійне дошкільне виховання. Експерти ЮНЕСКО стверджують, що станом на 2006 р. у половині країн планети була відсутня система освіти дітей молодшого шкільного віку. Діти, які не отримали належної освіти вдома погано розмовляли, не знали основних кольорів та не відрізняли геометричні фігури. Всезагальна освіта дітей молодшого шкільного віку, піклування про дітей є однією із шести цілей Всесвітньої програми ЮНЕСКО «Освіта для всіх». Програма передбачає, що до 2015 р. усі держави досягнуть успіхів у вільному доступі до дошкільної освіти [12].

Найбільших успіхів у цьому процесі досягли країни Західної Європи. Країни Східної Європи і досі стикаються із наслідками трансформаційної кризи, яка справила руйнівний вплив на систему дошкільних та позашкільних закладів. У Молдові протягом 1999 – 2005 рр. число дошкільних закладів скоротилося на 36%. Батьки, які не змогли самостійно організувати процес дошкільного несвідомо гальмували подальший інтелектуальний та фізичний розвиток своїх дітей. Учасниками проекту «Підвищення якості та доступності системи дошкільної освіти у сільських регіонах Молдови» у 2005 р. було встановлено, що 20% батьків не читають своїм дітям, 50% родин не мають книжок для дітей, 12% батьків не грають із своїми дітьми, 8% родин не мають дитячих іграшок у домі [13]. Значними є успіхи у реалізації державної політики у сфері дошкільної освіти у республіці Білорусь. У період із 2005 по 2008 рр. кількість дітей, які отримали доступ до дошкільної освіти зріс на 13%. Активно розвиваються нові форми дошкільної освіти, наприклад, із коротким режимом перебування у групі. Проблемними залишаються питання перенавантаження наявних дошкільних закладів (на 40% у республіці Білорусь), аварійний стан частини закладів, матеріальне забезпечення, неадекватна система дитячої охорони здоров'я, брак професійних педагогічних кадрів та медичного персоналу [14].

Таким чином, діти з багатьох сімей втратили доступ до цього виду формальної освіти, що негативно позначилося на накопиченні їхніх творчих здібностей та розвитку їхнього індивідуального людського капіталу у майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Родина за своєю соціально-економічною суттю є механізмом для збільшення корисного ефекту від інвестицій у людський капітал. Інвестиції у створення родини, у народження дітей, у підвищення міцності родини підвищують не лише соціальний статус родини, її індивідуальний добробут, але впливають на стан сукупного людського капіталу нації, всезагальний добробут. Глобальні зміни, що відбуваються у світовій економіці та впливають на становище традиційної родини індустріальної епохи мають двоїстий вплив на членів родини. Переплетіння більших можливостей із потенційними загрозами робить сімейні стосунки нестабільними та неадекватно впливає на розвиток нового покоління. Окремий інтерес становить вплив циклічних

міграційних ефектів на виконання родиною своїх функцій, у тому числі виділення гендерного аспекту цієї проблеми. Питання формування людини нового типу, поява дітей індиго та нові якості їхнього інтелектуального капіталу та капіталу здоров'я, їхній вплив на економічне зростання країн найбільш наближених до економіки знань досі залишаються поза належною увагою вчених.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Ильенков Э. В. Философия и культура [Текст]: научно-популярная литература / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с. – (Мыслители XX века).
2. Серз У. Ваш ребенок. / У. Серз., М. Серз – М.: Крон-Пресс КОРОНА, 1994. – Режим доступа: <http://www.komi.com/Baby/Upbringing/Literature/Serz/01.htm>
3. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер: – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. – 569 с. – (Philosophy).
4. Добрынин А. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. / А. Добрынин, С. Дятлов, Е. Цыренова – СПб.: Наука, 1999. – 309с.
5. Корнейчук Б. В. Человеческий капитал во временном измерении. / Б. В. Корнейчук – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2003. – 92 с.
6. Синявская О.В. Основные факторы воспроизводства человеческого капитала / О.В. Синявская // Экономическая социология. – 2001. – № 1. – Т. 2. – С. 43 – 88.
7. Доклад о состоянии здравоохранения в мире, 2008 г. – Режим доступа: <http://www.who.int/whr/2008/ru/index.html>
8. Осторожно-мозг // Бюллетень ВОЗ. – 2009. – №5. – Вып. 87. – Режим доступа: <http://www.who.int/bulletin/volumes/87/5/09-030509/ru/index.html>
9. The conditions of education (NCES 2009-081). National center of education statistics. – Washington: US Department of education, 2009. – Режим доступа: nces.ed.gov/programs/coe/2009/pdf/6_2009.pdf
10. Вареник Н. Домашнее обучение: не проигранное Ватерлоо / Н. Вареник // Зеркало недели. – 2006. – № 42 (621). – Режим доступа: <http://www.zn.ua/3000/3855/54960/>
11. Глобальные тенденции занятости среди женщин. Международное Бюро Труда. – Женева: МОТ, 2008 – . Режим доступа: http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/women2008_rus.pdf
12. В современном мире дошкольное обучение доступно не всем. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=6396>
13. Поддержка системы дошкольного образования в республике Молдова. – Режим доступа: <http://education.unesco.ru/primprojects/4/335/>
14. Программа развития системы дошкольного образования в Республике Беларусь на 2009 – 2014 гг. – Режим доступа: www.newsby.org/news/2008/08/21/text12613.htm

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

ФІНАНСИ ТА ФІНАНСОВІ РИНКИ

УДК 336.467

О. О. Шаповалов, О. Й. Шевцова*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
КРИЗОВИХ ЯВИЩ**

У статті позначено проблему податкового реформування в умовах економічної кризи, визначено сучасний стан та основні недоліки податкової системи, розглянуто вимоги до концепції реформування податкової системи.

Ключові слова: криза, податкова система, реформа.

Актуальність проблеми. Перебіг економічної кризи на фінансових ринках значно впливає на стан та тренди розвитку української економіки. Незважаючи на те, що Україна зустріла світову фінансову кризу, маючи гарні економічні показники, сьогодні внутрішні економічні процеси та несприятливі тренди на зовнішніх експортних ринках підбивають сили української економіки. Ці проблеми посилюються кризою банківської системи, підняттям ціни на енергоносії, нестабільністю грошової одиниці. Світові рейтингові агентства та інвестиційні компанії [1] внесли Україну до групи країн з найбільшими ризиками для фінансової системи.

На даний момент найбільшу загрозу для економіки несе можлива бюджетна криза, яка за прогнозами припаде на другу половину 2009 р. У бюджетній сфері склалася вкрай тяжка ситуація: прострочені за період січень-травень 2009 р. суми повернення ПДВ зросли порівняно з початком року у два рази та становлять 4 млрд грн.; переплата податків – 12 млрд грн; Національний банк достроково виконав річний план з перерахування прибутків до бюджету; значно зросла допомога Пенсійному фонду, яка становить вже 11 млрд грн., а на початку року було 4,7 млрд грн [2].

Лише глибокий аналіз ситуації та вивчення причин, процесів та наслідків фінансової кризи є передумовою для розуміння поточної ситуації та розробки рекомендацій щодо виходу країни з економічного «піке».

Мета роботи. Метою дослідження є пошук ефективних шляхів виходу з економічної кризи в Україні на засадах дослідження реального стану економіки України, сутності економічної кризи, причин виникнення, перспектив розвитку та умов виходу, поточних викликів до податкової системи.

Аналіз останніх наукових досліджень. Серйозною проблемою, з якою у процесі розвитку стикається податкова система України, є відсутність фундаментальної теоретичної економічної бази, на яку б спиралося методичне забезпечення практики стягнення податків. Це є наслідком безсистемності податкової політики. Л. Тарангул і С. Джигалов, стверджують, що оподаткування залежить від успішної реалізації науково-обґрунтованої податкової політики [3]. На думку В. Полюховича та І. Ліппата, проблеми України в галузі побудови податкової системи передусім пов'язані з відсутністю чіткої економічної доктрини,

що базується на тій чи іншій економічній теорії [4]. „Саме тому, – вважає П. Мельник, – теоретичне осмислення проблеми місця і ролі податкової системи в структурі інструментів державного регулювання економіки має велике значення для усвідомлення економічної сутності податків, а звідси – їх регулятивного потенціалу” [5]. На думку О. Гоща, економічні реформи у постсоціалістичних перехідних суспільствах не були б такими руйнівними, якщо б політики спиралися на ґрунтовні політекономічні дослідження. Втрата наукової методології – перша і основна втрата української економічної науки [6]. Теоретичне осмислення проблеми місця і ролі податкової системи у структурі інструментів державного регулювання економіки має велике значення для усвідомлення економічної сутності податків, а звідси – їх регулятивного потенціалу [7].

Основні результати дослідження. Потрібно зазначити, що ефективність оподаткування залежить від успішності реалізації науково-обґрунтованої податкової політики. Розвиток податкової системи в Україні вимагає від держави чимало зусиль з удосконалення в законодавчому порядку механізму нарахування та стягнення податків. В Україні податки повною мірою виконують лише фіскальну функцію, в основі якої – суперечність між необхідністю постійного зростання доходів бюджету та існуючими реаліями щодо обмежених можливостей юридичних та фізичних осіб щодо такого збільшення. Бюджет 2009 р., розроблений під час економічної кризи, продемонстрував цю суперечність повною мірою. Зрозуміло, що у складній економічній ситуації держава має втрутитися і використати усі наявні засоби, але зростання податкового тиску повинне відповідати реальним можливостям економіки, адже в умовах нестачі фінансових ресурсів фіскальний тиск призводить лише до поглиблення кризових процесів. Для вирішення поточних проблем урядом пропонуються податкові новації, що мають несистемний характер й запроваджуються переважно з метою покриття дефіциту держбюджету. Вже збільшено акцизи на нафтопродукти, автомобілі, алкоголь та тютюнові вироби, підвищено ставку транспортного збору з власників потужних автомобілів, ввізне мито. Зросли відрахування до Пенсійного фонду підприємців-спрошенців.

Збільшення обсягів податкових надходжень у державний бюджет – основна передумова соціально-економічного зростання держави, яке не може відбуватися виключно за рахунок фіскального чинника податків. Це дуже складна, багатогранна проблема, вирішення якої пов’язане з реформуванням не тільки податкової, а й промислової, фінансово-кредитної, бюджетної політики, із гармонізацією процесів ринкового і державного регулювання на макро- та мікроекономічному рівнях, з успішною адаптацією господарства до ринкових відносин. Дії, спрямовані на вирішення проблеми наповнення бюджету на тлі неможливості отримати додаткові фінансові ресурси за рахунок банківських установ, призвели до ще більшого розбалансування податкової та фінансової системи, господарської діяльності підприємств.

Зараз в Україні склалась ситуація, коли за сучасної системи оподаткування активізувати стимулюючу функцію податкової політики, на що саме для скорішого виходу власних економік з кризи спрямували зусилля уряди багатьох країн світу, неможливо.

Система оподаткування повинна задовольняти потребам суспільства через запровадження економічно та науково обґрунтованого оподаткування на підставі реальних показників стану та фінансових можливостей національної економіки з

урахуванням необхідності досягнення збалансованості інтересів держави, підприємств та громадян, а також видатків бюджету з його доходами. Це має бути досягнуто шляхом реалізації обов'язковості сплати податків, однакового підходу до суб'єктів господарювання, незалежно від форм власності, організаційно-правових форм господарювання щодо визначення зобов'язань зі сплати податків, соціальної справедливості, стабільності, що означає незмінність податків та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року, рівномірності сплати податків, доступності та відкритості норм податкового законодавства для платників податків.

Але діюча система оподаткування відповідає цим принципам лише частково. Постійні зміни законодавства, іноді "заднім числом", відсутність стимулів для розвитку виробництва, неоднозначність тлумачень правових актів, неврахування довгострокових наслідків прийняття тих чи інших рішень заради миттєвого поповнення бюджету зводять нанівець усі закладені в податкову систему принципи. Якби податкова система насправді базувалася на цих засадах, то вона дійсно забезпечувала б розвиток економіки держави.

Саме тому у складний момент економічної кризи, що охопила як Україну, так і весь світ, податкове реформування стає очевидною необхідністю та кричущою невідкладністю. Постійно відкладати реформування неможливо, сучасні економічні умови та процеси, що проходять у світовій економіці можуть стати непереборною силою для економіки України.

Завданнями податкової політики, які має вирішувати держава, а відтак орієнтирами податкового реформування в Україні, повинні стати: стимулювання розвитку економіки та й загалом її структурна перебудова, які б мали за мету підвищення добробуту населення, активізація інноваційно-інвестиційної діяльності та підприємництва; розвиток людського капіталу та стимулювання розвитку зайнятості.

Численні спроби винайти експериментальним шляхом оптимальну модель оподаткування не зменшили, а навіть загострили, пов'язані з її функціонуванням проблеми. Потрібно покінути з використанням методу спроб і помилок. Економічна ситуація склалася таким чином, що помилки можуть виявитися катастрофічними і дуже мало часу відпущено для спроб. Стає все більш ясним, що сьогодні менше, ніж коли-небудь раніше, допустимі непередумані, неопрацьовані чисто вольові рішення. Потрібно якомога глибше проникнути в сутність явища, прослідкувати його закономірності, знайти приховані зв'язки, малодоступні спостереженню простим, неозброєним оком.

Реальний зміст бюджетно-податкової реформи має полягати у переорієнтації податкової системи та бюджетних видатків на стимулювання процесів розвитку. Ефект від зміни ставок податків може бути досягнутий лише у разі проведення комплексних заходів, які стануть каталізатором змін у бюджетно-фінансовій сфері, забезпечать підвищення ефективності виробництва, зниження державних витрат, зростання добробуту населення. Однією зі складових оптимізації податкової системи України повинно насамперед стати радикальне посилення її стимулюючого впливу на формування як повноцінних суб'єктів ринку так і всієї ринкової інфраструктури, створення конкурентного середовища як механізму реалізації економічних господарських рішень.

Найбільш дієвий вплив реформи системи оподаткування має бути на функціонування підприємницьких структур, тобто на ту головну ланку держави, де

створюється фінансовий потенціал держави. Адже саме ця ланка забезпечує чи не найбільшу частину доходів у бюджеті держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні постають головні завдання щодо забезпечення у податковому законодавстві таких положень, які б чітко й однозначно регламентували механізм реалізації цілей і завдань податкової політики, що зобов'язана підтримати розвиток усіх підприємницьких структур, має реалізувати в повному обсязі потенціал податкових підйомів та повинна регулювати наповнення доходної частини бюджетів усіх рівнів.

Все це неможливе без використання всього математичного арсеналу сучасної теоретичної економіки, що дозволяє одержувати достатньо достовірні знання, які перевіряються на істинність практичним досвідом. Прагнення зробити комплексні зміни, які стануть каталізатором якісних перетворень у бюджетно-фінансовій сфері, зростання добробуту населення, підвищення ефективності виробництва, вимагає всебічного освітлення економічної сутності понять, осмислення характеру та особливостей податкового процесу, що, у свою чергу, має бути реалізовано лише шляхом застосування математичного моделювання нелінійних динамічних процесів. Повноцінність такого висновку підтверджується тим, що використовуючи математичний апарат ми зможемо не лише дати пояснення ситуаціям, що склалися та спрогнозувати нові, ми визначимо ефективні важелі керування. Лише математичні методи забезпечать гнучкість та багатокритеріальність у прийнятті керівних рішень, нададуть можливість врахувати синергізм, системні зв'язки та нелінійну динаміку процесів, сформувані комплексне уявлення щодо причинно-наслідкових зв'язків, визначитися з коротко- та довго терміновими цілями, причинами виникнення труднощів, висловити деякі рекомендації щодо напрямків змін та конкретних кроків, адекватно відреагувати на ті чи інші події.

Бібліографічні посилання та примітки

1. Segurna Ed. Ukraine's Vulnerability to a Financial Crisis [Електроний ресурс] / Dr. Edilberto Segurna. – The Bleyzer Foundation. – Partner & Chief Economist/ – March 2009. – http://www.sigmaybleyzer.com/File/presentations/Ukraine-%20Financial%20Crisis_Edilberto_Segurna_11_Mar_2009.pdf
2. Яценко Н. Тайны «бюджетного двора» от Игоря Уманского // Н. Яценко, Ю. Сколотяный // Дзеркало тижня № 22 (750). – 20–26 червня 2009.
3. Тарангул Л. Взаємообумовленість оподаткування та економічного розвитку / Л. Тарангул, С. Джигалов // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – Ірпінь. – 2003. – № 4. – С. 55–61.
4. Полухович В. Правові засади оподаткування в Україні: національний стан і напрями реформування [Електроний ресурс] / В. Полухович, І. Ліппотт – К.: Українсько-Європейський консультативний Центр з питань законодавства (UEPLAC). – <http://www.ueplac.kiev.ua/ukr/>
5. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці / П. В. Мельник. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – С. 71.
6. Гоц О. Історична місія політичної економії в Україні / О. Гоц // Економіка України. – 2003. – № 2. – С. 52–59.
7. Попова В. В. Особливості вдосконалення податкової політики України в контексті євроінтеграції: аналіз теоретичних підходів // Державне управління теорія та практика. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-2/>

Надійшла до редколегії 15.06.2009.

УДК 330.101.8

В. В. Сільченко

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ І НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ**

У статті досліджено суть і роль іноземних інвестицій, узагальнено особливості їх використання, визначено основні наслідки впровадження іноземного капіталу.

Ключові слова: інвестиції, іноземний капітал, прямі інвестиції, портфельні інвестиції.

Актуальність проблеми. Особливу роль для економіки перехідного періоду відіграють прямі іноземні інвестиції, оскільки вони не лише компенсують недолік власних інвестиційних ресурсів, але й стимулюють передачу новітніх технологій, прогресивного досвіду управління і сприяють виходу країни на міжнародні ринки. Стрімке зростання економік деяких країн Центральної і Східної Європи пов'язують саме із залученням іноземного капіталу.

Будь-яка країна, що розвивається, будучи складовою частиною світового господарства, бере участь у всіх процесах, що протікають в ньому, у тому числі, в міжнародній міграції капіталу, як його імпортер (країна приймає, ввозить капітал), так і його експортер (країна, що вивозить капітал).

З питання залучення іноземного капіталу існують протилежні точки зору. Перша – схвалює залучення іноземного капіталу максимальною мірою, знімаючи при цьому всі бар'єри і обмеження, а друга – стверджує, що іноземні інвестиції при їх необмеженому і нерегульованому припливі в економіку приймаючої країни містять в собі небезпеку втрати реципієнтом національної, економічної, а слідом за нею, можливо, і політичної незалежності.

На практиці істина знаходиться посередині, і її суть полягає в тому, що міжнародна міграція капіталу — це загальносвітовий процес, коли капітал, перетікаючи з країни в країну, «вирушає» і «приходить», а будь-яка країна є учасницею процесу міжнародної міграції капіталу. Тому іноземні інвестиції можна і потрібно залучати в економіку кожної країни.

Проте, залучаючи іноземні інвестиції, держава повинна контролювати і регулювати цей процес. Наприклад, не слід допускати іноземний капітал в деякі стратегічно важливі галузі оборонно-промислового комплексу, не слід забувати і про завдання підтримки вітчизняного бізнесу, його конкурентоспроможності та ін.

Аналіз останніх наукових досліджень. У наукових публікаціях українських і зарубіжних авторів достатньо широко висвітлені результати досліджень іноземної інвестиційної діяльності, зокрема форми міжнародного співробітництва та перспективи його розвитку, вплив іноземного капіталу на економіку країни-реципієнта, проблеми створення сприятливого інвестиційного клімату в країні та регіонах, регулювання іноземної інвестиційної діяльності.

Серед наукових праць, присвячених зазначеним проблемам, слід виділити дослідження вітчизняних вчених: І. О. Бланка, В. М. Гейця, М. С. Герасимчука, А.Ф. Гойка, В. І. Губенка, Я. А. Жаліла, А. М. Кандиби, С. М. Кваші, А. І. Лукінова, Л. В. Молдаван, С. В. Мочерного, С. І. Пирожкова, С. І. Соколенка, А. І. Сухорукова, В. М. Трегобчука, А. С. Філіпенка, А. Е. Юзефовича.

Серед зарубіжних науковців необхідно відзначити праці Є. В. Балацького, В.Б. Буглая, А. С. Булатова, Р. Вернона, Ч. Кіндельбергера, В. М. Коллонтай, В. Леонтьєва, М. М. Лівенцева, С. Ліндера, П. Мозіаса, Б. Оліна, М. Портера, В. Є. Рибалкіна, С. Робока, П. Самуельсона, К. Сіммондса, Л. Уелса, І. П. Фамінського, Е. Хекшера.

Однак ряд теоретичних і практичних питань щодо цієї проблеми, насамперед сучасні тенденції руху іноземного капіталу, особливості форм і напрямів його використання в національних економіках, роль прямих іноземних інвестицій в умовах глобалізації, все ще залишаються недостатньо вивченими.

Виходячи з вищезгаданого, вивчення особливостей впровадження іноземного капіталу і відповідних наслідків є не лише актуальним, але і невідкладно необхідним.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження суті і ролі іноземних інвестицій, узагальнення особливостей і визначення основних наслідків швидкого зростання обсягів іноземного інвестування в економіці країн, які розвиваються.

Основні результати дослідження. Економічний сенс залучення іноземного капіталу полягає в тому, що разом з ним в національну економіку приходять нові технології і форми організації виробництва і бізнесу, які забезпечують принципово інший і більш значущий економічний ефект порівняно з можливостями вітчизняного підприємництва. Це головний факт, який слугує підставою при ухваленні рішення про відкриття національних кордонів для масового припливу зарубіжних капіталів [1].

У світовій практиці виділяють три основні форми зарубіжного інвестування:

1. Прямі або реальні інвестиції (розміщення капіталу в промисловість, торгівлю, сферу послуг, безпосередньо в підприємства). Ця форма вкладень дає інвестору безпосереднє право власності на коштовні папери або майно і контроль над ними.

2. Портфельні або фінансові інвестиції (інвестиції в іноземні акції, облігації і інші коштовні папери). Портфельні інвестиції – основне джерело коштів для фінансування акцій, що випускаються підприємствами, великими корпораціями і приватними банками. Посередниками ж при зарубіжних портфельних інвестиціях в основному виступають інвестиційні банки (посередницькі організації на ринку коштовних паперів, що займаються фінансуванням довгострокових вкладень).

3. Інші інвестиції (середньострокові і довгострокові міжнародні кредити і позики позикового капіталу промисловим і торговельним корпораціям, банкам і іншим фінансовим установам) [2].

Зарубіжні інвестиції відіграють велику роль в економіці будь-якої держави незалежно від рівня його економічного розвитку, сприяють економічному зростанню приймаючої економіки на основі ефективнішого використання національних ресурсів.

Можна виділити два канали здобуття позитивного ефекту від впровадження в економіку іноземних інвестицій, а саме:

1) вихід зарубіжних фірм на національний ринок веде до заміщення або витіснення менш ефективних національних компаній, що приводить до перерозподілу внутрішніх ресурсів між більш і менш рентабельними компаніями і спонукає до зростання середнього рівня продуктивності праці і середньодушових доходів в приймаючій країні;

2) другий канал ефективності іноземних інвестицій пов'язаний із зростанням конкуренції на місцевих ринках за рахунок зарубіжних компаній. Діяльність останніх спонукає національні фірми працювати ефективніше. Аналогічним чином діяльність зарубіжних фірм сприяє швидшій передачі нової і передової технології і вдосконаленій практики менеджменту місцевим фірмам на основі вертикально інтегрованих зв'язків і показового (або демонстраційного) ефекту [3].

Дослідження з виявлення ефекту зарубіжних інвестицій на економічний розвиток приймаючої країни встановили, що іноземні інвестиції можуть збільшувати обсяг сукупного капіталу, а отже, сприяти економічному зростанню. Проте необхідно, щоб зарубіжні інвестиції не витісняли національний капітал внаслідок зростання конкуренції на ринках. Слід зазначити, що внесок в збільшення економічного зростання можливий лише в умовах наявності зв'язку між інвестиціями і рівнем кваліфікації трудових ресурсів.

Іноземні інвестиції – основний канал передачі передової технології. Проникнення технологій розглядається як процес, в якому знання і технічний досвід поширюється і сприймається всією економікою в цілому; він охоплює заходи, вжиті на рівні фірми або організації для того, щоб експлуатувати економічні вигоди інновацій [4]. Цей процес не можна зводити до впровадження нових машин в існуючу фірму або використання нею нових проміжних продуктів. Він передбачає реорганізацію її роботи, реконструкцію цехів, поліпшення управління, розробку нових продуктів і маркетингу, збільшення інвестицій в нематеріальні активи [5].

Розрізняють два види проникнення технологій: не вбудоване і вбудоване в обладнання. Перше означає передачу знань, технічного досвіду і технологій засобами, що не обов'язково вимагають придбання машин і устаткування, яке несе нові технології [6]. Проникнення вбудованих технологій – це впровадження в виробничі процеси машин, устаткування і комплектуючих, які містять нові технології.

Поряд з позитивними ефектами іноземних інвестицій в економіці приймаючої країни існують і потенційні негативні ефекти [7]. По-перше, збільшення залежності країни від іноземного капіталу. Це досить серйозна політична і економічна проблема, оскільки збільшення іноземного капіталу поступово призводить до того, що його власники можуть нав'язати країні не лише економічне, але і ряд політичних рішень, які йдуть врозріз з інтересами більшості населення країни. З цією метою держава не повинна допустити домінування іноземного капіталу в національній економіці, а також активно стимулювати розвиток національних підприємств всіх форм власності.

По-друге, підвищується рівень конкуренції на ринку. Прихід іноземного капіталу у вигляді іноземних компаній і корпорацій може дуже негативно позначитися на рівні конкуренції на внутрішньому національному ринку. Тому іноземний капітал у вигляді окремих компаній або корпорацій, банків тощо, повинен приходити в країну поступово у міру створення об'єктивних і суб'єктивних умов для їх діяльності, щоб не завдати шкоди національному ринковому господарству.

Дослідження особливостей іноземного інвестування показують, що іноземні інвестиції мають позитивні і негативні характеристики для країн-реципієнтів і країн-резидентів (табл. 1) [8].

Таким чином, інвестиції є невід'ємною частиною сучасних економічних стосунків, які постійно розвиваються. При цьому важливою особливістю інвестиційної діяльності можна вважати можливість забезпечення з її допомогою стійкого розвитку різних галузей господарства, і, кінець кінцем, всій життєдіяльності суспільства – як для країн-донорів, так і країн-реципієнтів.

Таблиця 1

Вплив іноземних інвестицій на економіку країн-експортерів і країн-імпортерів

Країна-резидент-експортер		Країна-реципієнт-імпортер	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки
- зростання прибутку інвестицій за рахунок перерозподілу капіталу усередині країни в більш прибутковий за кордоном.; - збільшення експорту товарів, устаткування, технологій, що повинне стимулювати виробничий процес; - стимулювання інноваційного процесу	- високий ступінь ризику; - зниження темпів вітчизняного виробництва; - міграція робочої сили; - уповільнення темпів економічного зростання і розвитку країни через переміщення капіталу за кордон	- стимулювання темпів зростання національної економіки; - вступ сучасних технологій, техніки, устаткування; - створення додаткових робочих місць; - поява сильнішої конкуренції усередині країни	- прибуток інвестора - частина ВВП (надходить в країну-резидента, знижуючи темпи економічного зростання країни-реципієнта); - поява нових технічних засобів, технологій; - небезпека демпінгу; - заборона інноваційного процесу; - недостатня конкурентоспроможність призводить до розорення національних товаровиробників

Забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежать динаміка соціально-економічного розвитку і можливість модернізації на цій основі національної економіки. Щорічний приріст іноземного капіталу в економіку України, починаючи з 1995 по 2009 р.р., наведено в табл. 2 [9].

Таблиця 2

Динаміка прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну за 1995-2009 рр. (млн дол. США)

Показник	На 1 січня							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ПІІ	483,5	896,9	1438,2	2063,6	2810,7	3281,8	3875	4555,3
Темп приросту, %	-	85,50	60,35	43,48	36,20	16,76	18,08	17,56

Продовження табл. 2

Показник	На 1 січня						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ПІІ	5472,8	6794,4	9047	16375,2	21186	29489,4	35723,4
Темп приросту, %	20,14	24,15	33,15	81,00	29,38	39,19	21,14

Обсяг прямих іноземних інвестицій на одного жителя України за підсумками 2008 р. зріс з 94 дол. США в 2001 р. до 775,3 дол. США, загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, упродовження в Україну, склав 35723,4 млн дол. США, що на 21,14% більше обсягу інвестицій на початок 2008 р.

Незважаючи на спад темпів приросту прямих іноземних інвестицій в економіку України в третьому четвертому кварталі 2008 р. після порівняння з першим півріччям, протягом 2008 р. спостерігалася тенденція до нарощування обсягів прямих іноземних інвестицій. Спад приросту іноземних інвестицій пояснюється впливом світової фінансово-економічної кризи на рух капіталу, а також курсовою різницею, яка виникла у зв'язку з девальвацією офіційного курсу гривні до долара США і склала – 3,9 дол. США. Усі ці чинники істотно вплинули на загальний показник припливу прямих іноземних інвестицій.

Існує тенденція, коли іноземні інвестори в основному вкладають кошти в галузі з швидким оборотом капіталу або в невиробничий сектор, в тому числі у фінансову сферу і придбання нерухомості.

У 2008 р. єдиним видом економічної діяльності, де спостерігався відтік капіталу, а саме 2,4 млрд дол. США, були операції з нерухомим майном, що свідчить про збільшення інтересу українських інвесторів до нерухомості за кордоном.

Приріст іноземного капіталу в 2008 р. спостерігався на підприємствах, які здійснюють фінансову діяльність, і склав 2285,7 млн дол. США. Оренда, інжиніринг, і надання послуг підприємцям мали приріст іноземного капіталу, що дорівнює 901,4 млн дол. США. Торгівля, ремонт автомобілів, побутових пристроїв, предметів особистого вжитку – 646,3 млн дол. США, будівництво – 421,1 млн дол. США, а також на підприємства переробної промисловості мали приріст 115 млн дол. США.

Аналізуючи статистичні дані щодо напрямів вкладання іноземних інвестицій в економіку України, слід зазначити, що велика їх частина направляється в промисловість (22,6%), в т.ч. переробну (19,4%), фінансову сферу (20%). Це тенденція сприяє підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, оскільки інвестиції спрямовується на оновлення основних фондів і впровадження нових технологій виробництва.

Серед галузей переробної промисловості понад усе зросли обсяги прямих іноземних інвестицій у виробництво іншої неметалічної мінеральної продукції (на 370,6 млн дол.), харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (на 292,0 млн дол.), металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів (на 245,1 млн дол.), в хімічну і нафтохімічну промисловість (на 181,9 млн дол.).

Інвестиції надійшли з 123 країн світу, при цьому на 10 з них припало 83% їх загального обсягу. До десятки найбільших країн-інвесторів входять: Кіпр – 5 млрд 941,8 млн дол., Німеччина – 5 млрд 917,9 млн дол., Нідерланди – 2 млрд 511,2 млн дол., Австрія - 2 млрд 75,2 млн дол., Об'єднане Королівство - 1 млрд 968,8 млн дол., Російська Федерація - 1 млрд 462,2 млн дол., Сполучені Штати Америки - 1 млрд 436,8 млн дол., Франція - 1 млрд 46,2 млн дол., Британські Віргінські острови - 1 млрд 45,7 млн дол. і Швейцарія - 1 млрд 6,6 млн дол.

Про наявність прямих іноземних інвестицій звітувало 15,4 тис. підприємств України. Серед регіонів провідні місця за обсягами інвестицій займають Київ – 9 млрд 496,7 млн дол. (55,703 тис. підприємств і 32,2% обсягу іноземного капіталу в економіку країни), Дніпропетровська область – 2 млрд 924,2 млн дол. (881 і 9,9%), Харківська – 1 млрд 281,9 млн дол. (654 і 4,3%), Донецька - 1 млрд 406,8 млн дол. (429 і 4,8%), Київська - 1 млрд 78,5 млн дол. (742 і 3,7%) і Одеська області - 892,1 млн дол. (861 і 3,0%) [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати участі країни в міжнародній інвестиційній діяльності свідчать, що Україна залишається привабливою для залучення іноземних інвестицій, проте вона недостатньо інтегрована у світове господарство, а порушення макроекономічної стабільності на зовнішніх ринках має негативні наслідки щодо внутрішніх економічних, соціальних та політичних процесів в країні.

Своїм впливом на національну економіку іноземний капітал може викликати неоднозначні дії. З одного боку, при правильному використанні іноземних інвестицій країна швидше долає кризу, інтегрується у світову економіку, з іншого – залучення іноземного капіталу накладає певні зобов'язання, створює різні форми залежності країни-позичальника від кредитора. Через цю причину багато країн віддають перевагу, перш за все, інвестиціям у вигляді технічної допомоги, спрямованої на поглиблення використання власних ресурсів, підвищення кваліфікації національних кадрів і т. ін.

Незважаючи на стабільне розширення інвестиційного попиту, на сьогоднішній день в Україні склалася ситуація, за якої найпривабливішими для вкладення коштів іноземних інвесторів є такі види економічної діяльності, які не належать до високотехнологічних і не є основними чинниками інноваційного розвитку країни.

Відновлення інвестиційної діяльності в країні і перехід до економічного зростання — складна, багатопланова проблема, що потребує об'єднання зусиль всіх учасників цього процесу на чолі з державою.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Балацкий Е. Иностранные инвестиции и экономический рост: теория и практика исследования / Е. Балацкий, Р. Павличенко // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 52.
2. Инвестиции / Г. П. Подшиваленко, Н. И. Лахметкина, М. В. Макарова. – М.: КноРус. – 2007. – С. 39.
3. Костюнина Г. М. Международная практика регулирования иностранных инвестиций / Г. М. Костюнина, Ливенцев Н. И. М., 2001. – С. 6.
4. Ступницький О. Транснаціоналізація науково-технічної політики в умовах посилення міжнародної економічної взаємозалежності: монографія / О. Ступницький. – К.: Київський університет, 2001. – 243 с. [С. 33].
5. Дучинська Н.І. Нагромадження капіталу в умовах трансформації економіки України: монографія / Н.І. Дучинська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 400 с.
6. Ступницький О. Транснаціоналізація науково-технічної політики в умовах посилення міжнародної економічної взаємозалежності: монографія / О. Ступницький. – К.: Київський університет, 2001. – 243 с. [С. 35].
7. Правик Ю.М. Дослідження динаміки розвитку міжнародних інвестиційних процесів / Ю. М. Правик // Фондовый рынок. – 2006. – №36. – С. 33.
8. Гуткевич С. А. Условия привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины / С. А. Гуткевич: Режим доступа: www.nam.kiev.ua/ape/n_01_5-6/Gytkevih
9. Государственный комитет статистики Украины [Електронний ресурс] // Режим доступа: ukrstat.gov.ua
10. Чистый приток прямых иностранных инвестиций в Украину [Електронний ресурс] // Режим доступа: http://bin.com.ua/templates/analitic_article.shtml

Надійшла до редколегії 03.07.2009.

УДК 336. 77. 067

О. В. Фіногєєва*Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара***А. П. Дучинський, АБ «Тавріка»****ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЯК
ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ НАГРОМАДЖЕННЯ РЕАЛЬНОГО
КАПІТАЛУ**

У статті досліджено основні проблеми забезпечення виробничого сектора додатковими кредитними коштами для розширеного відтворення та механізм нагромадження капіталу шляхом запровадження іпотечного кредитування.

Ключові слова: промисловий комплекс, іпотека, іпотечне кредитування, виробничий комплекс, інвестиційний інститут, фінансові ресурси.

Актуальність проблеми. Економіка України під впливом світової фінансової кризи та внутрішніх негативних чинників зазнає суттєвих втрат. Глобальна фінансова криза стала каталізатором слабкої економічної політики держави та викликала значні недоліки економічної системи. Україна виявилася найбільш вразливою до економічної кризи, ніж інші країни, через відсутність єдиного чіткого економічного курсу, дефіциту поточного рахунку країни та слабкості банківського сектора. Криза, яка охопила банківську систему, негативно вплинула на інші сектори економіки. Через скорочення обсягів кредитування погіршується ситуація у виробничому секторі, зменшились обсяги інвестиційних вкладень у галузь. Крім того, скорочення споживчого кредитування значно зменшує попит на ринку, знижуючи споживчі витрати. Нестача сукупних видатків через скорочення споживчих видатків, валових інвестицій та конкурентного експорту безпосередньо впливає на зменшення ВВП країни. Так, за даними Держкомстату капітальні інвестиції в основний капітал за січень – березень 2009 р. скоротилися майже на 40% порівняно з аналогічним періодом 2008 р. [1]. Спад промислового виробництва в Україні за перший квартал 2009 р. зафіксований на рівні 32% [2]. Падіння ВВП країни у першому кварталі 2009 р. становить 20,3% [2].

Головною причиною поглиблення економічної кризи є невдала економічна політика щодо промислового сектора країни. Протягом останніх років бізнес був спрямований на швидке отримання прибутку завдяки експорту сировини та спекулятивним операціям. На модернізацію виробництва не було спрямовано необхідних коштів, внаслідок чого сьогодні промисловість країни має зношені основні фонди. Високий рівень енергомісткості та собівартості української промислової продукції не дає можливості конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках. Одночасно криза банківської системи 2008 р. суттєво гальмує процес налагодження роботи промислового сектора. Політика НБУ з жовтня 2008 р. спрямована на підтримку банків та збереження їх активів та не дає можливості масштабного кредитування реального сектора економіки. Проте необхідно розуміти високу потребу підприємств в оборотних коштах.

Аналіз останніх наукових досліджень. Важливо на сьогодні розробити програми забезпечення промислового сектора кредитними коштами. При цьому слід звернутися до усіх видів та форм кредитування, відомих у світовій практиці. Одним із прогресивних видів кредитування з потужними інноваційними

можливостями є іпотечне кредитування. Останні десятиліття дослідженню даного питання приділялася значна увага. Серед українських вчених питанням іпотеки займалися А. Дронь, П. Єщенко, О. Євтух. Темі іпотечного кредитування присвячено роботи таких російських науковців : Ю. Б. Ільїна, Є. П. Коптєва, Л. І. Рябченко та ін. Значний внесок у дослідження механізму залучення іпотечного кредиту для промислового підприємства зробив Д. М. Болобольчев. Вченим розроблена методика формування майнового комплексу для забезпечення іпотечного кредиту, а також запропонований алгоритм управління кредитним та заставним процесами на різних етапах реалізації іпотечного кредитування з метою моделювання фінансового стану підприємства.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження проблем інвестування промислового комплексу, нагромадження в ньому реального капіталу.

Основні результати дослідження. Сьогодні іпотечне кредитування може викликати певне застереження або повну відмову від нього, оскільки вважається джерелом виникнення світової фінансової кризи. Насправді іпотечне кредитування, як і будь-який інший вид надання позик, має певні ризики. Однак саме цей вид кредиту вважається найбільш захищеним з точки зору забезпеченості через заставу нерухомості. Природна сутність нерухомості, як особливого товару, що здатний зберігати свою вартість протягом тривалого часу, дає підстави вважати іпотечні кредити активами з високим ступенем забезпеченості. Події останніх років у світовій економіці суттєво знизили вартість об'єктів нерухомості. Треба наголосити на тому, що вартість більшості з них спекулятивна та завищена, не має відповідного економічного підґрунтя. Така ситуація викликана, з одного боку, масштабами надання іпотечних кредитів з низьким рівнем оцінки платоспроможності позичальників, з іншого – зумовлена бажанням отримати спекулятивний прибуток на операціях з нерухомістю.

Можна стверджувати, що потенціальні можливості іпотечного кредитування на сьогодні використані не зовсім вдало. Одним із видів іпотечного кредитування є кредитування під заставу промислових комплексів, при якому об'єктом іпотеки виступає промисловий комплекс підприємства. Така форма кредиту може стати джерелом поповнення основного та оборотного капіталу для промислових підприємств. Необхідно розробити комплексні програми запровадження іпотечного кредитування, з чіткими нормами оцінки нерухомих об'єктів, що надаються в заставу, цільовим призначенням кредитних коштів, схемою контролю їх використання та системою оцінки фінансового стану підприємств на всіх стадіях реалізації іпотечного кредитування. При вивченні механізму залучення іпотечного ресурсу важливо визначити та надати економічного та правового змісту об'єкту нерухомого майна, що надається в заставу. У російському законодавстві, наприклад, чітко перелічені об'єкти нерухомості, зокрема виділені підприємства як єдині майнові комплекси, а також будови та споруди, що використовуються в підприємницькій діяльності разом із земельними ділянками, на яких вони розташовані. Слід зазначити, що іпотекою може бути забезпечено не менш половини вартості всього майна, яке належить до даного підприємства [3].

Під підприємством слід розуміти самостійно господарюючий суб'єкт, який забезпечує виробництво товарів та послуг, здійснює науково-дослідну і комерційну діяльність з метою отримання прибутку. Для розширення господарської діяльності вони використовують запозичений капітал, пріоритетна роль в якому належить банківському кредиту [4 с. 538]. Багато фірм відчувають гостру нестачу обігових

коштів, без яких неможлива модернізація виробництва, придбання сировини, загальний рівень підвищення конкурентоспроможності продукції. Підприємство має необхідне для господарювання майно – основні та оборотні кошти, інші цінності, якими воно володіє. Таким чином, його можна розглядати як майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, до складу якого входить все майно, призначене для діяльності підприємства. Отже, підприємство виділяють як окремий об'єкт нерухомості. Майновий комплекс підприємства при його заставі включає всі матеріальні і нематеріальні активи: будівлі, споруди, устаткування, інвентар, готову продукцію, сировину та матеріали, виняткові права та інше.

Вважаємо, що виділення в законодавстві України підприємства як окремого майнового комплексу в якості об'єкта іпотеки, а також узгодження процедур та норм іпотеки виробничих форм є доцільним та навіть необхідним для широкого впровадження іпотеки в виробничому секторі. Необхідно зазначити, що підприємство як майновий комплекс був виділений у предмет застави згідно із Законом України «Про заставу» від 1992 р. Згідно зі ст. 31 цього Закону предметом іпотеки може бути майно, пов'язане із землею – будинок, квартира, споруда, підприємство (його структурні підрозділи) як цілісний майновий комплекс [5]. Однак на підставі Законів України «Про іпотеку» від 2003 р., Закону «Про заставу» від 1992 р., який містив ст. 31, був виключений (розділ II) [6].

Застава підприємства в сучасній українській практиці використовується досить рідко. Головним чином це пояснюється відсутністю ефективного механізму реалізації такого виду іпотечного кредиту. Не розроблена система оцінки такого майна, схема його реалізації. Крім того, процедура оформлення відповідного іпотечного договору залишається не визначеною; висока вартість витрат на укладання такої угоди гальмує розвиток виробничої іпотеки. Процедура оформлення усіх документів потребує висококваліфікованого юридичного підходу, оскільки ризик втрати майнового комплексу для позичальника надзвичайно високий.

Банківські установи також повинні мати розроблені кредитні процедури для реалізації іпотечного кредитування під заставу майнового комплексу підприємства. У банк надаються усі необхідні документи для аналізу фінансового стану підприємства, проводиться розрахунки платоспроможності майбутнього позичальника та перспективи реалізації бізнесових планів. Кваліфіковані кредитні фахівці обов'язково прораховують відповідність у фінансовому плані між доходами та видатками підприємства, застосовуючи порівняльні аналізи та спеціальні алгоритми. При визначенні вартості майнового комплексу слід враховувати такі показники, як дебіторська та кредиторська заборгованість підприємства, необхідно провести аналіз фінансових показників та стан балансу підприємства. Особливе значення має відсутність заборгованості перед бюджетом. Для отримання іпотечного кредиту під заставу виробничого комплексу банк обов'язково ретельно аналізує техніко-економічне обґрунтування використання кредитних коштів та визначає ступінь можливих ризиків, рівень майбутнього прибутку, графік надходження доходів, наявність обов'язкових платежів та ін. Ретельний аналіз банком фінансового стану підприємства є необхідним для уникнення ризиків банкрутства та неперспективності кредиту.

Основною метою іпотечного кредитування під заставу виробничого комплексу повинна бути спрямованість додаткових коштів на здійснення

капітальних вкладень та нагромадження капіталу. Економічні та обґрунтовані проекти на нове виробництво, розширення, реконструкцію, технічне переоснащення, придбання нового обладнання та модернізацію існуючого, пошукові роботи – основа для надання такого виду кредиту. Аналіз майбутніх капіталовкладень та суворий контроль за дотриманням бізнесових планів з боку фінансової установи мають бути обов'язковою умовою надання кредитних коштів. Банк зацікавлений в отриманні прибутку підприємством для повернення власних коштів та відсотків за надану позику, крім того, має інтерес до покращання заставного майна та збільшенні його вартості. Можна говорити про зацікавленість банківських установ в наданні такого виду кредитів. По-перше, банк збільшує свої активи з меншим ступенем ризику; по-друге, фінансова установа стабільно отримує прибуток у вигляді відсотків за користування позичковими коштами; по-третє, банк отримує потенційного клієнта – юридичну особу та надає їй увесь спектр банківських послуг: розрахунково-касове обслуговування; ведення валютних, депозитних операцій; надання окремих індивідуальних фінансових послуг та ін. Банк зацікавлений у такому клієнті та його вдалому бізнесі, тому досить часто розробляє пакет комплексного обслуговування із гнучкою системою знижок або інших заохочувальних банківських продуктів.

Важливим буде зауважити, що виробнича іпотека не повинна отожднюватись з комерційною іпотекою, а тим більше – замінювати її. Це два різні види іпотечного кредитування для задоволення потреб окремих господарюючих суб'єктів, виходячи з їх потреб та можливостей. Залежно від об'єкту застави комерційної нерухомості або виробничого комплексу можна скоординувати фінансові ресурси для найбільш ефективного їх використання та обрати вигідніші умови кредитування. Головною ознакою виробничої іпотеки є її спрямованість на отримання прибутку підприємством через розширене виробництво, отже, кредитні кошти беруть участь в процесі нагромадження реального капіталу.

Іпотечний кредит має потужний потенціал економічного розвитку шляхом перетворення нерухомого майна на капітал, який використовується на реалізацію бізнесових проектів, з меншим ступенем ризику для кредиторів. Постає питання формування ресурсної бази для реалізації іпотечного кредитування підприємств. Доцільним, на нашу думку, буде створення спеціалізованого іпотечного інвестиційного інституту фінансування промисловості (СІПФ). Вперше ідея формування такого фінансового закладу була запропонована в дослідженнях І. Цупора [7]. Основна мета такої установи – здійснювати функції з формування довгострокових ресурсів під заставу нерухомості для надання позик підприємствам через мережу уповноважених банків шляхом використання фондового ринку.

Головна ідея функціонування даної схеми полягає в налагодженні випуску в обіг довгострокових цінних паперів, що мають бути забезпечені заставою нерухомості. Для інвесторів імітовані таким чином іпотечні облігації є можливістю здійснення довгострокових заощаджень. Механізм дії СІПФ такий. При отриманні необхідного довгострокового фінансування оформляється заставна, яка певним чином підлягає державній реєстрації; інвестиційні фонди купують заставну у СІПФ та отримують права на нерухоме майно як держателя застави. Таким чином, у інвестиційного фонду формується портфель заставних. Така схема довгострокового фінансування є досить вдалою та ефективною. Однак для реалізації цього проекту повинна бути підготовлена законодавча база, а також необхідний фаховий підхід до

побудови взаємодії усіх учасників процесу. Разом з тим лише за умови розвитку дворівневого ринку заставних цінних паперів можна говорити про дієвість СІПФ. На сьогодні ринок іпотечних цінних паперів не має належного розвитку. Побудова дворівневого іпотечного ринку в країні, створення умов для роботи ринку цінних паперів є необхідними для забезпечення дії іпотечного механізму.

За умови світової фінансової кризи та обмеженості в доступі до банківських ресурсів головну роль у створенні інвестиційної іпотечної установи повинна взяти на себе держава. Звичайно, може виникнути ризик «зацікавленості» уряду в реалізації фінансових інтересів окремих бізнесових груп. Для уникнення таких випадків необхідно прийняти та дотримуватись чіткої законодавчої бази з визначенням прав, обов'язків, функцій усіх учасників проекту. Важливим є створення гнучкої та одночасно надійної правової бази, яка давала б надійне підґрунтя для функціонування іпотечних відносин.

Аналіз застосування іпотечного кредитування як джерела нагромадження основного капіталу доводить, що дана форма позики є найбільш досконалою та найменш ризикованою для кредитора. Іпотечне кредитування носить інноваційний характер по формі і по суті застосування через запровадження нових фінансових інститутів та розробку нових проектів використання іпотечного механізму. Іпотека як форма інвестиційних вкладень безпосередньо бере участь у нагромадженні реального капіталу, процесі розширеного відтворення, створенні бази отримання майбутніх прибутків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумки викладеного, можна зазначити, що українська фінансова система має власні джерела забезпечення ресурсами виробничого сектора економіки. Реалізація проекту іпотечного кредитування промислового комплексу дає можливість задовольнити існуючу потребу в додаткових фінансових ресурсах багатьох підприємств. Світовий та вітчизняний досвід реалізації фінансових механізмів та інструментів доводить, що при обґрунтованій, зваженій економічній політиці держави, ринкова економіка здатна ефективно функціонувати та мати позитивні тенденції розвитку.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Дані Держкомстату України [Електронний ресурс] / – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
2. Деловая газета «Взгляд». Падение ВВП Украины в I кв. составило 20,3 % [Електронний ресурс] / www.vz.ru
3. Федеральный Закон Российской Федерации об ипотеки (залоге недвижимости) от 16.07.1998 № 102-ФЗ [Електронний ресурс] / – Режим доступу: www.consultant.ru
4. Бланк И. Основы финансового менеджмента. Т.1. / И. Бланк – К.: Ника- Центр, 1999. – 592 с.
5. Закон України «Про заставу» / Відомості ВРУ. – 2003. – №38 [Електронний ресурс] / – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Закон України «Про іпотеку» / Відомості ВРУ. – 2003. – №38 [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Цупор І.І. Механізм довгострокового інвестування промислового виробництва автореф. дис. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: www.dissert.com.ua

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 338.242:336.717

Н. В. Куземко

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***ВИДИ УПРАВЛІННЯ БАНКОМ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ
ЗАСТОСУВАННЯ**

Робота присвячена проблемі ефективного управління банківською системою. Запропоновано актуальні в сучасних економічних умовах види управління, обґрунтовано необхідність їх використання і визначено загальні та спеціальні принципи застосування для кожного виду управління.

Ключові слова: банківська система, управління, нестабільність.

Актуальність проблеми. Ресурсні можливості фінансової системи України суттєво впливають на економічний розвиток всієї країни. Велику частку ресурсного потенціалу банків та інших фінансових установ становлять залучені кошти. Тому в умовах кризи особливого значення набуває питання залучення капіталу та поліпшення структури його управління. Проблема дефіциту фінансових ресурсів мала наслідки у багатьох сферах, однак особливих втрат в умовах світової економічної кризи зазнала банківська сфера. Саме тому нагальним питанням сьогодення є питання ефективного управління банком з метою протистояння дестабілізуючій дії різноманітних чинників, внутрішніх та зовнішніх, а також з метою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

Мета дослідження. Метою роботи є визначення видів управління, які є актуальними в умовах економічної нестабільності, а також визначення комплексу загальних та специфічних принципів, характерних для кожного з розглянутих видів управління.

Аналіз останніх наукових досліджень. Серед видів управління, які застосовуються у галузі банківської системи в умовах економічної нестабільності, будемо розглядати такі: антикризове, адаптивне, ризик-менеджмент, управління фінансовою безпекою та управління стійкістю та надійністю. Проблематикою адаптивного управління займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Р. Акофф [6], І. Анософф [7], П. Друкер [8], Л. О. Пашнюк [9], В. О. Аніщенко [10], Є. Г. Жилияков [11]. Головні аспекти ризик-менеджменту висвітлюються у працях І. Волошина [17], І. І. Гасанова, В. В. Неміткиної [16], А. А. Асанова [20], С. Я. Шоргіна [18], В. І. Ротаря та А. Г. Шоломицького [19], В. П. Віленського [21], І. О. Овчинникова [22]. Досить небагато робіт, в яких би пропонувався алгоритм антикризового управління. До таких робіт можна віднести працю С. Ю. Медведєва [12], в якій він розробляє методичні основи виведення підприємства з економічної кризи, праці відомих науковців Е. М. Короткова, А. Г. Грязнової, А. Д. Чернявського [15, 14, 13], в яких автори дають поглиблене уявлення про антикризову стратегію, її метод та механізм. Що стосується управління фінансовою безпекою банку, то серед праць, присвячених даному аспекту, слід виділити дослідження О. І. Барановського [5], Ю. Н. Юденкова [27], А. Брединського [24], С. Алаухова [25], Е. А. Тарханова [26]. Науковці Л. Примостка та О. Романенко

[30, 29] у своїх дослідженнях висвітлювали основні теоретичні аспекти та етапи управління стійкістю та надійністю банку, в цьому ж руслі є праці Т. Корнієнко [28] і А. Е. Касютіна [30].

Основні результати дослідження. Потреба в управлінні системою виникає у зв'язку з необхідністю впорядкування дій зовнішнього та внутрішнього характеру, які виникають внаслідок різного роду чинників. Ці чинники можуть мати позитивний, негативний або нейтральний характер. Відповідно до виду чинників виникає необхідність у різних видах управління. Банківська система так само, як і будь-яка інша економічна система, розвивається циклічно. Постійні її зміни викликають потребу у постійному пристосуванні до зовнішніх змін. Таким чином, виникає необхідність в адаптивному управлінні економікою. Адаптивне управління застосовується при різних видах чинників і скеровує систему до пристосування до існуючого оточення або пошуку нового, більш підходящого. Внаслідок прояву різного роду чинників до загальної системи управління додається ризик-менеджмент, який має на меті оцінити майбутні або теперішні чинники, які можуть мати сприятливий або негативний вплив на систему. Паралельно з ризик-менеджментом функціонує управління стійкістю та надійністю банку, яке орієнтується ситуативно та розробляє схему рівноважного та стабільного розвитку системи. У разі якщо виникають певні внутрішні прорахунки або негативний чинник зовнішнього характеру, вступає в силу управління фінансовою безпекою банку. Таке управління має на меті захист системи від руйнації. Якщо ж внаслідок дії певних негативних чинників, система зазнає суттєвих втрат, то виникає необхідність в антикризовому управлінні. Таке управління має на меті нейтралізацію негативних чинників та вихід системи з кризового стану. Антикризове управління можна вважати відгалуженням від адаптивного, і воно так само має спиратися на управління фінансовою безпекою, стійкістю та надійністю, а також ризик-менеджмент.

Діяльність кожного виду управління в банківській системі пов'язана з іншим і не може функціонувати самостійно, відокремлено. На рис.1 зображено схему застосування відповідного виду управління банківською системою.

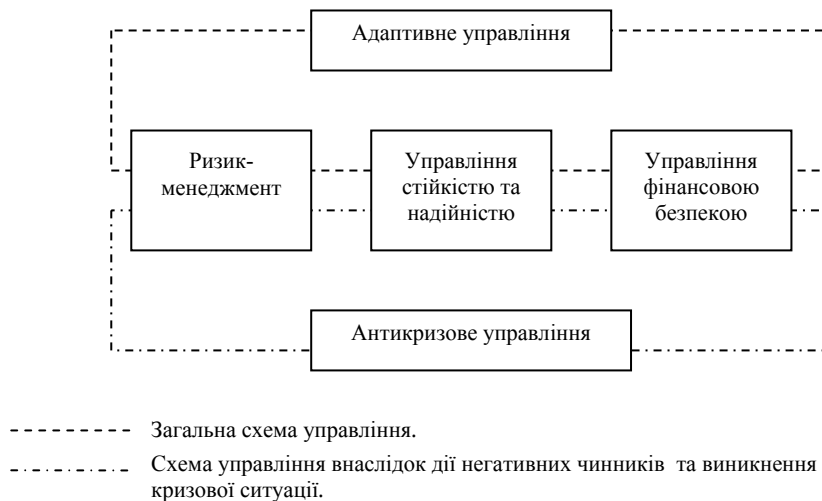

Рис. 1. Схема застосування відповідного виду управління банківською системою

Протягом досліджень та розробок методів управління постійно розроблялися основи, ознаки та принципи управління. Принцип є результатом наукового пізнання. Анрі Файоль одним із перших визначив принципи управління, які, на його думку, придатні для всіх без винятку видів адміністративної діяльності. Подальшими розробками у цій галузі займалися такі науковці, як Н. Нижник [2], Г. Атаманчук [1] та В. Скуріхін [3].

Для кожного виду управління існують власні принципи. На практиці принципами управління банківською системою керуються згідно з політичними, соціально-економічними та культурними умовами. Принципи відображають властивості, притаманні управлінській системі в цілому, а також окремим її елементам, явищам та процесам.

Загальними для управління фінансовою безпекою, стійкістю та надійністю, ризик-менеджменту, антикризового та адаптивного управління є такі принципи.

1. Принцип безперервності планування.

Для адаптивного управління планування діяльності є обов'язковою передумовою. Це пов'язано з необхідністю поетапного пристосування економічної системи до змін зовнішнього середовища, оскільки різкі структурні перетворення можуть викликати шокową реакцію системи. Наслідки такої реакції можуть мати катастрофічний характер. Для управління фінансовою безпекою плановість операцій вносить організованість у функціонування системи безпеки і дозволяє кожному учасникові процесу діяти логічно послідовно, суворо виконуючи покладені на нього обов'язки і вирішуючи завдання, що стоять перед ним. Процес антикризового управління складається з послідовних етапів – від аналізу до ліквідації кризового стану, кожний етап, у свою чергу, складається з своїх підетапів, тому безперервність планування – обов'язковий компонент у антикризовому управлінні. Для управління стійкістю та надійністю планування проходить відповідно до запланованої економічної стратегії системи, яка може постійно коригуватися. Разом із стратегічними змінами будуть змінюватися зовнішні та внутрішні умови та обмеження, які обумовлюють майбутній процес управління стійкістю та надійністю системи. З метою підвищення ефективності управління ризиками, а також зниження рівня витрат і позапланових втрат, керівництво організації повинне постійно вживати заходи для прогнозування виникнення ризику і планувати комплекс заходів для їх нейтралізації.

2. Принцип комплексності управління.

Адаптація системи не може відбуватися окремо за підрозділами, що обумовлено їх тісним взаємозв'язком та залежністю один від одного, тому процес адаптації має здійснюватися комплексно та скоординовано на всіх рівнях та у підрозділах системи. Аналогічно і в антикризовому управлінні: неможливо вивести з кризи окремий підрозділ, залишаючи при цьому в кризовому стані систему загалом, тому антикризові заходи мають передбачати комплексність як обов'язкову умову. Передумови комплексності в ризик-менеджменті та управлінні стійкістю та надійністю економічної системи є схожими: нейтралізація одного виду ризику або деструктивного чинника може викликати зростання ймовірності появи іншого або підвищити деструктивні наслідки впливу іншого негативного фактора. Тому в управлінні ризиками, стійкістю та надійністю необхідно враховувати взаємозалежність та зв'язок суб'єктів управління. Для управління фінансовою безпекою системи комплексність передбачає врахування інтересів всіх рівнів. Комплексність зовнішньої фінансової безпеки передбачає інтеграцію національної

фінансової безпеки з міжнародною економічною безпекою. У свою чергу комплексність внутрішньої безпеки передбачає відповідність заходів на державному рівні (в координатах «економічна система – національна економіка») та на рівні підрозділів економічної системи.

3. Принцип безперервності управління.

Будь-яка економічна система потребує постійного управління, оскільки різні види ризиків, непередбачені зовнішні або внутрішні фактори, локальні кризи та деструктивні явища виникають постійно. Для нейтралізації та забезпечення економічної системи від негативних економічних чинників, необхідне різностороннє та безперервне управління на всіх її рівнях.

4. Принцип економічності управління.

Адаптація системи має проходити відповідно до зовнішніх або внутрішніх змін, гармонійно з навколишнім середовищем. Такий підхід дозволить скоротити витрати на виконання поставлених завдань та максимально ефективно використати зовнішню ситуацію.

Витрати підприємства на нейтралізацію відповідного фінансового ризику не повинні перевищувати суму можливих фінансових збитків пов'язаних з ним, навіть при найвищому ступені ймовірності настання ризикового випадку, тому для ризик-менеджменту принцип економічності є дуже важливим.

В управлінні стійкістю та надійністю економічної системи пріоритетом є її стабільність і подальший гармонійний розвиток, а не уникнення від впливу негативного фактора. Нейтралізація деструктивного чинника може коштувати дорожче за його миттєвий вплив, але якщо подальший розвиток системи буде стабільнішим та перспективнішим ніж в умовах після впливу негативного фактора, то такі заходи з нейтралізації можна вважати виправданими та необхідними. Звісно, що з усього комплексу можливих заходів ліквідації загрози доцільніше використовувати оптимальний з огляду на його вартість, ефективність та масштабність.

Вартість системи фінансової безпеки економічної системи повинна відповідати економічним інтересам її учасників.

Для антикризового управління принцип економічності полягає у такому: рівень витрат на нейтралізацію загрози руйнації (на локальному або загальному рівні) має бути адекватним рівню витрат від руйнації самої системи (на локальному або загальному рівні).

5. Принцип суспільності управління.

Принцип суспільності є притаманним для кожного згаданого виду управління у банківській сфері. Банківська система є дуже важливою ланкою в економіці, тому її ефективному функціонуванню зацікавлені не тільки менеджери, але суспільство в цілому – від пересічних громадян до структур державної влади.

6. Принцип часових та просторових меж управління.

Для адаптивного управління характерною є ситуативна обмеженість. Тобто адаптація економічної системи проходить відповідно до конкретної ситуації, яка має свої територіальні (ситуація в регіоні, країні, світі) та часові межі. Якщо система адаптувалась до умов в регіоні, то це ще не означає, що вона буде адекватною до національного ринку, і будь-яка ринкова ситуація тримається певний період часу, протягом якого система має пристосуватись до умов та використати свої можливості.

Залежно від масштабу діяльності економічної системи їй можуть загрожувати різні види ризиків та деструктивних факторів, так само, як і в різні фази діяльності системи та зовнішнього середовища виникають різного роду загрози. Важливим у ризик-менеджменті та управлінні стійкістю та надійністю є те, що чим довший період здійснення фінансових операцій, тим ширший діапазон супутніх ризиків та деструктивних чинників, тим менша можливість забезпечити нейтралізацію їх негативних фінансових наслідків.

Передбачення кризових ситуацій або загроз фінансовій безпеці економічної системи, очевидно, має часовий горизонт. Так само, як і ситуація, так і загроза може мати зовнішній і внутрішній характер і відрізнятися за масштабами дії. Тому в управлінні фінансовою безпекою та антикризовому управлінні чим раніше будуть застосовані нейтралізуючі механізми, тим більші можливості для здійснення убезпечення та відновлення нормального функціонування матиме економічна система.

Як вже було сказано, кожний вид управління має здійснюватися споріднено з іншим, і результати одного виду управління можуть бути передумовами іншого. Тобто в цілому управління є інтегративним процесом, який спирається на комплекс принципів, які є загальними і необхідними для кожного його підвиду. Однак кожний напрям управління є його специфічним відокремленням і характеризується певними індивідуальними ознаками і принципами. Такі індивідуальні принципи називаються спеціальними. Для адаптивного управління серед спеціальних принципів є такі:

- Принцип багатокритеріальності розвитку – цілі можуть змінюватися разом із змінами оточуючого середовища.
- Принцип необхідної різноманітності: різноманітність керуючої системи має бути не менше різноманітності об'єкта управління.
- Принцип дуального управління: з одного боку, дії, які скеровують об'єкт обумовлюють напрямки розвитку системи, з іншого – зміна параметрів системи об'єкта управління обумовлює зміну напрямку дій.
- Принцип зворотного зв'язку: за допомогою зворотного зв'язку відбувається вимірювання характеристик керованого об'єкта і виробляються реакції, що виражаються в керуючих діях [3].

Спеціальні принципи ризик-менеджменту:

- Принцип інтеграції: ризик-менеджмент будь-якої економічної системи має спиратись на зважену оцінку дії всього набору ризиків.
- Принцип лояльного ставлення до ризиків: менеджери повинні сприймати ризик як об'єктивний і неминучий фактор будь-якого середовища.
- Принцип страхування: в ризик-менеджменті необхідно використовувати можливості зовнішніх страхових компаній для забезпечення повного або часткового погашення втрат, пов'язаних з підприємницькими ризиками.

Управління стійкістю та надійністю спирається на ряд таких принципів:

- Принцип динамічності: поняття стійкості та надійності є динамічними категоріями, які постійно повертаються (за сприятливих умов) до свого рівноважного стану.
- Принцип конструктивності: в рамках системи, нестійкі та ненадійні окремі елементи можуть утворити стійке та надійне ціле.

- Принцип внутрішньої та зовнішньої гармонійності: у ході розвитку системи її стійкість та надійність зростатиме, якщо сама система стабільна, а її оточуюче середовище стійке та гармонізоване із системою. В іншому випадку рано чи пізно настає виродження, стагнація та катастрофа системи.

Принципи управління фінансовою безпекою:

- Принцип верховенства закону при забезпеченні фінансової безпеки.
- Принцип пріоритетності договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів фінансового характеру.

Принципи антикризового управління:

- Принцип важливості боргу: всі борги підприємства повинні ранжуватися за важливістю, яка визначається за допомогою коефіцієнта важливості боргу.

- Принцип ступеня неспроможності: стратегія та обсяг антикризових заходів повинні безпосередньо залежати від близькості підприємства до стану банкрутства.

- Принцип оптимізації кадрового персоналу: в ході кризи певна частина попереднього персоналу скоротиться, а певні напрями діяльності необхідно буде започаткувати з новим кадровим потенціалом.

- Принцип мінімізації ліквідації: пріоритет має надаватися заходам реорганізації, підтримки, а не банкрутства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Завдання управління банком є надзвичайно актуальним за сучасних умов економічної кризи, яку переживає світове суспільство. Враховуючи важливість цього завдання, важливо виявити та реально оцінити існуючі недоліки в системі управління та застосувати такі напрями, інструменти та механізми управління, які забезпечать надійність світових фінансів і стійкість економічного розвитку України у майбутньому

Бібліографічні посилання і примітки

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М.: Юрид. лит., 1997. – 400 с
2. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління: навч. посібник / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К.: Вид-во УАДУ при Президентові України, 1998. – 160 с.
3. Растринин Л. А. Адаптация сложных систем / Л. А. Растринин – Рига: Зинатне, 1981. – 375 с.
4. Скурихин В. И. Проектирование систем адаптивного управления производством / В. И. Скурихин, В. А. Забродский, Ю. В. Копейченко. – Х.: Вища школа, 1984. – 384 с.
5. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру / О. І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2006. – №1. – С. 7–25.
6. Акофф Р. Акофф о менеджменте: Пер.с англ. / Р. Акофф – СПб: Питер, 2002 – 448 с.
7. Ансофф И., Макдоннел Э. Дж. Новая корпоративная стратегия: пер с англ – СПб.: ПитерКом, 1999. – 519 с.
8. Друкер П. Эффективное управление / П. Друкер – М.: ФАИР – Пресс, 1998. – 284 с.
9. Пашнюк Л. О. Теоретичні аспекти адаптації підприємства до ринкових умов господарювання / Л. О. Пашнюк // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1(67). – С. 76–81
10. Аніщенко В. О. Адаптивне управління розвитком регіональних соціо-еколого-економічних систем / В. О. Аніщенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 7(73). – С. 112–120.

11. Жилияков Е. Г. Адаптивное определение относительных важностей объектов на основе качественных парных сравнений / Е. Г. Жилияков // Экономика и математические методы. – 2006. – №2. – С. 111–121.
12. Медведев С. Ю. Методические основы антикризисного управления предприятием: дис.... канд. экон. наук: 08.00.30 / С. Ю. Медведев. – М. 2000, 141 с.
13. Маренков Н. Л. Антикризисное управление / Н. Л. Маренков, В. В. Касьянов. – М.: ФЕНИКС, 2004. – 512 с.
14. Антикризисный менеджмент / под.ред. А. Г. Грязновой – М.: ЭКМОС, 1999. – 368 с.
15. Коротков Э. М. Антикризисное управление: учеб. пос. Ч. II. / Э. М. Коротков – М.: ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2001. – 71 с.
16. Немиткина В. В. Применение методов оптимизации при анализе и управлении информационными рисками / В. В. Немиткина // Экономика и математические методы. – 2008. – №2. – С.100–107.
17. Волошин І. Вимірювання концентраційних ризиків за допомогою теорії портфелів / І. Волошин // Вісник НБУ. – 1999. – № 4. – С. 23–25.
18. Шоргин С. Я. Асимптотические оценки оптимальных страховых тарифов на основе факторизационной модели индивидуального иска / С. Я. Шоргин // Экономика и математические методы. – 1996. – №3. – С. 127–137.
19. Ротарь В. И. Об оценивании риска в страховой деятельности / В. И. Ротарь, А. Г. Шоломицкий // Экономика и математические методы. – 1996. – №1. – С. 96–105.
20. Асанов А. А. Метод многокритериальной классификации ЦИКЛ и его применение для анализа кредитного риска / А. А. Асанов, П. В. Борисенко, О. И. Ларичев, Е. В. Нарыжный // Экономика и математические методы. – 2001. – №2. – С. 14–21.
21. Виленский В. П. Об одном подходе к учёту влияния неопределённости к риску на эффективность инвестиционных проектов / В. П. Виленский // Экономика и математические методы. – 2002. – №4. – С. 24–30.
22. Технологія оцінки ризиків в процесі управління ризиками на прикладі методу VAR [Електронний ресурс] / І. О. Овчинников. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2007-1/Ovchinnikov_107.htm
23. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру / О. І. Барановський // Економіка і прогнозування – 2006. – №1. – С. 7–25.
24. Концепция безопасности коммерческого банка [Електронний ресурс] / А. Брединский. – Режим доступа: <http://www.bre.ru/security/7576.html>
25. Концепция безопасности и принципы создания систем физической защиты важных промышленных объектов [Електронний ресурс] / С. Алаухов, В. Коцеруба. – Режим доступа: <http://www.bre.ru/security/11576.html>
26. Тарханова Е. А. Устойчивость коммерческих банков. – Тюмень: Вектор Бук, 2003. – 186 с. – Библиогр.: С. 165–178.
27. Юденков Ю. Н. Регулирование параметров учёта и контроля в кредитных организациях / Ю.Н.Юденков // Экономика и математические методы. – 2008. – №1. – С. 83–90.
28. Корнієнко Т. В. Управління ризиками як складова управління активами і пасивами / Т. В. Корнієнко // Вісник НБУ – 2003. – № 6. – С. 28 – 31.
29. Романенко О. М. Управління активами та пасивами у процесі керівництва комерційним банком / О. М. Романенко // Вісник НБУ. – 2006. – № 7. – С.26–28.
30. О понятиях надежности и устойчивости коммерческого банка [Електронний ресурс] / А. Е. Касютин. – Режим доступа <http://fr.rae.ru/pdf/2005/04/Kasyutin.pdf>
31. Примостка Л. Управління активами і пасивами комерційного банку / Л. Примостка // Вісник НБУ. – 2001. – №2. – С. 39–43.

Надійшла до редколегії 01.06.2009.

УДК 338.242

С. Я. Касян

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА АНАЛІЗ КРУГООБІГУ ФІНАНСОВИХ
РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА
МАШИНОБУДУВАННЯ**

У статті виділено головні напрямки в поглядах на поняття й сутність категорії „капітал промислового підприємства”, наведено сутнісні форми капіталу промислового підприємства, окреслено підходи щодо визначення дефіциту капіталу в економіці. Здійснено аналіз кругообігу фінансових ресурсів народного господарства Дніпропетровської області та групи підприємств із хімічного виробництва та машинобудування. При цьому виявлено недоліки управління ресурсами та пропонуються рекомендації щодо підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами промислового підприємства.

Ключові слова: ресурси промислового підприємства, капітал, кругообіг, оборотність, реалізована продукція, рентабельність.

Актуальність проблеми. Характерною рисою сучасного етапу розвитку економіки є глибокі перетворення у сфері виробництва, які впливають на механізм функціонування та систему управління господарським процесом. Зараз перед підприємствами України постають завдання підвищення своєї конкурентоспроможності, стабільності та стійкості в постійно мінливих умовах. Важливу роль у вирішенні цих завдань повинні відіграти розробка та впровадження нових форм і методів управління ресурсами промислових підприємств.

Метою статті є дослідження теоретико-методичних засад функціонування категорії „капітал промислового підприємства” та аналіз управління фінансовими ресурсами підприємств в контексті розширеного відтворення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Суттєве значення категорії „капітал промислового підприємства” у функціонуванні економіки обумовлює значну увагу дослідників до цієї проблематики. Загальним питанням функціонування капіталу присвячено праці Д. Рікардо [1], К. Маркса [2], А. Сміта [3], М. С. Лісіціана [4], А. В. Золотарьова [5, 6]. Вчені досліджують сутність категорії „капітал підприємства”, характер управління ним в економіці.

На цей час в економічній науці можна виділити три головні напрямки в поглядах на поняття й сутність категорії „капітал промислового підприємства”. Насамперед потрібно сформулювати таке визначення капіталу. Капітал промислового підприємства – це вартість або грошові кошти, авансовані для утворення основних та оборотних активів без урахування грошових коштів, коли робиться акцент на дослідженні матеріально-речовинної форми існування капіталу. Такий напрямок представлений поглядами І. О. Волік [6], В. П. Мартиненко [7], А. Р. Радіонова [8]. Вчені визначають цю категорію терміном „основні (оборотні) активи”, або в матеріальному контексті „фонди”. Вони не відмежовуються від поняття обіг і визначають капітал як фонди або кошти. При цьому робиться наголос на фізичній сутності й функціонально-виробничій ролі фондів.

На нашу думку, найголовнішим недоліком концепції розуміння капіталу, передусім, у вигляді матеріальних активів виступає однобічність підходу, який не відображає комплексне розуміння природи капіталу.

І. Г. Левіна [9], І. С. Романова [10], М. С. Лісіціан [4], В. Г. Маргасова [11] представляють другий напрямок, їх погляди можна сформулювати таким чином: концепція „Капітал підприємства у формі активу”. Поряд із недоліками речовинного розуміння обігу вони враховують і грошові активи, але заперечують фінансовий бік капіталізації економіки.

Зовсім з іншого боку підходять до розуміння категорії „капітал” прихильники третьої концепції „Фінансової природи капіталу”. До прихильників цієї течії відносять погляди І. А. Бланка [12], В. П. Савчука [13], Є. Брігхема [14]. Вони визнають існування капіталу у вигляді матеріальних основних та оборотних активів та надають більшої вагомості фінансовому аспекту функціонування капіталу.

А. М. Білоченко вважає, що першочергове значення слід надавати категорії „фінансовий капітал”. Вчений під фінансовим капіталом розуміє „...ринкову вартість всіх ресурсів, які залучаються суб'єктами господарювання з різних джерел (зокрема за рахунок власних коштів, з ринку цінних паперів та страхового ринку, засновницьких внесків, від банківської системи, бюджетів усіх рівнів тощо), що виражається у грошовій формі /15/109)”. Вчений робить висновок, що фінансовий капітал посідає провідне місце серед інших видів капіталу, під якими він розуміє матеріалізований (фізичний), нематеріалізований капітал [15].

Саме тому при першочерговості фінансового розуміння погляди представників цього напрямку відрізняються не достатньою обґрунтованістю, але відображають суть кругообігу досліджуваної категорії. Визначення категорії „капітал промислового підприємства” перших двох шкіл відрізняється перш за все в розумінні матеріально-речовинної природи цього поняття, але при цьому їм притаманна глибока суттєвість.

Основні результати дослідження. У науці склалася різнобічність підходів до розуміння капіталу підприємства. На нашу думку, усі відомі визначення капіталу підприємства не розкривають його сутності. Капітал промислового підприємства, як економічна категорія, поняття більш широке і містить в собі як джерела формування майна, тобто фінансові ресурси, необхідні для розвитку підприємства, так і засоби виробництва та предмети праці. Тобто має місце ситуація, коли необхідне наукове вдосконалення з урахуванням специфічних особливостей поняття „капітал промислового підприємства”, визначення його економічної сутності.

Тому визначимо сутнісні форми капіталу промислового підприємства (рис. 1).

Як видно з рис. 1, капіталу промислового підприємства притаманні дві сутнісні форми: речовинно-природна та фінансово-вартісна.

Коли капітал перебуває у речовинно-природній формі, то це – оборотні, основні, нематеріальні активи у диференціації за класами: сировина, напівфабрикати, готові вироби, гроші, будівлі, технологія, гудвіл. При цьому капітал характеризується атрибутами конкурентоспроможності, ліквідності активів. Так що при цьому слід визначати ризиковість вкладень в певний вид активу.

До фінансово-вартісної форми капіталу промислового підприємства належить сукупна вартість фінансових ресурсів, що мають джерела походження і призначені для інвестування в оборотні, основні та нематеріальні активи та атрибути ринкової вартості фінансових ресурсів, вартість залучення ресурсів.

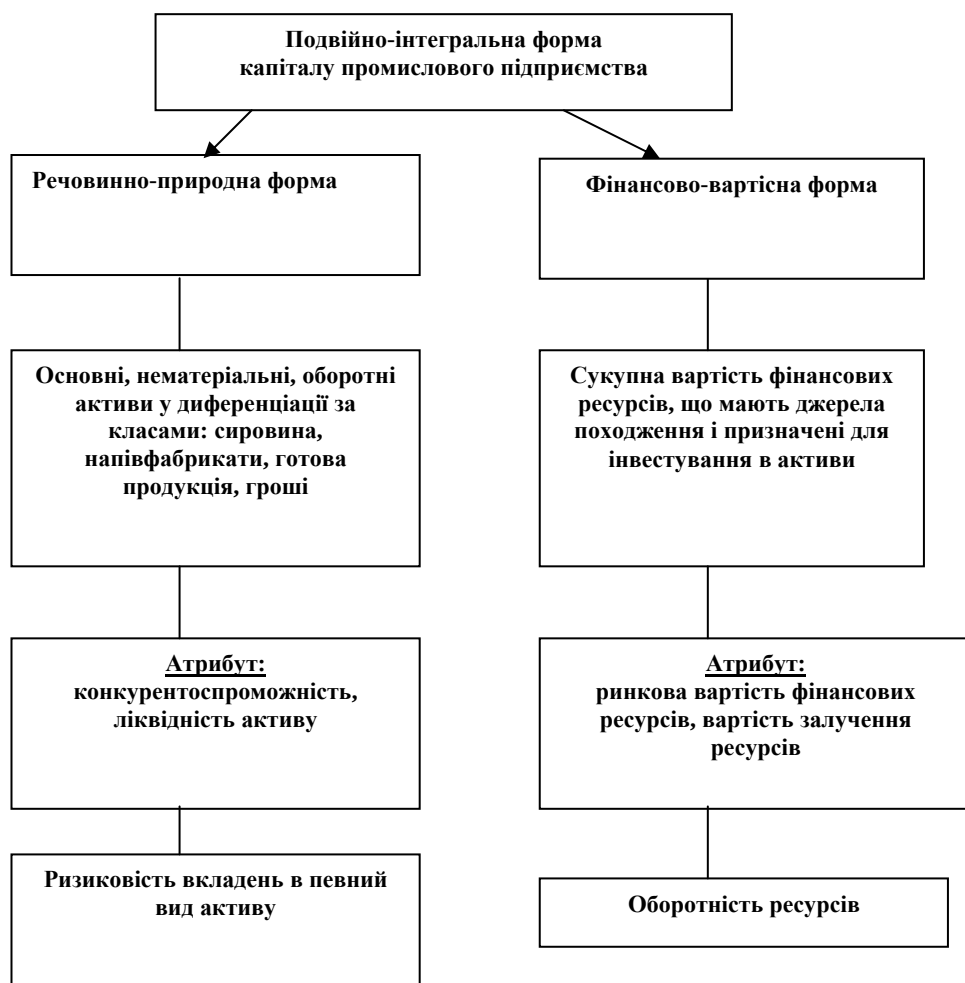

Рис. 1. Сутнісні форми капіталу промислового підприємства

Слід зазначити, що І. О. Волік [6], А. Р. Радіонов [8] визначають капітал за натурально-речовинною формою як ресурси, призначені для розвитку виробничо-торгового процесу. Окрім того, П. В. Круш [16], М. С. Лісіціан [4] розуміють під оборотними коштами сукупність оборотних активів та грошових коштів.

Таким чином, в науці склалася різнобічність підходів до розуміння капіталу. При цьому, враховуючи встановлені вище недоліки кожного з них, має місце ситуація, коли необхідне удосконалення визначення сутності цього поняття.

У наукових публікаціях також мають місце суперечливі підходи з приводу визначень термінів „основні активи”, „оборотні активи”, „оборотні фонди”, „пасиви”. Так, І. А. Бланк [12] оборотні активи промислового підприємства характеризує як оборотні кошти, що інвестовані в певні матеріально-речовинні елементи предметів праці. А. В. Золотарьов [5, 6], С. М. Панчишин [17] підходять до визначення оборотних фондів, як до матеріально-речовинних носіїв предметів праці. На нашу думку, на основі фінансово-маркетингового підходу до дослідження основного та оборотного капіталу, розуміння двоїстості його природи потрібно уточнити визначення цих категорій.

Пасиви промислового підприємства слід розуміти як фінансову категорію, що зумовлена існуванням субстанції капіталу, яка забезпечує кількісну та якісну оцінку абсолютної величини джерел фінансування основного та оборотного капіталу, при цьому кількісна оцінка проявляється у величині джерел, якісна – в їх структурі.

Основні та оборотні активи промислового підприємства, на наш погляд, відбивають результат інвестування маси вартості капіталу в конкретні матеріально-речовинні носії предметів та знарядь праці і своїм існуванням здатні генерувати формування доданої вартості в економіці. В умовах ринкових відносин слід розмежовувати поняття: оборотні фонди – це предмети праці, виділені державним підприємствам, оборотні активи – стосовно ринкових суб'єктів господарювання.

Огляд наукових публікацій показав, що існують три підходи до вирішення проблеми дефіциту капіталу промислових підприємств в економіці. Відповідно до першого підходу, який в своїх працях пропонує М. С. Лісіціан [4] потрібно вдосконалити переоцінку оборотних коштів промислового підприємства на засадах індексу переоцінки основного капіталу. На наш погляд, потрібно забезпечувати безперервність кругообігу, а індексацію коштів впроваджувати як засіб, що має підтримувати обіг.

Згідно з поглядами А. В. Золотарьова, І. О. Волик [5], О. Ю. Кононова [18], які належать до другого підходу, необхідно формувати фінансові стратегії підприємства, здійснювати вплив на часові складові оборотності капіталу. При цьому авторами не пропонуються конкретні механізми впливу на процес прискорення обігу. Тут доречним буде адаптування механізму кругообігу капіталу до впливу ринкових факторів конкурентності середовища.

Ю. О. Волкова [19] виділяє другий етап (1999–2004 рр.) формування структури оборотних коштів підприємств промисловості, характерною його ознакою було зменшення величини дебіторської заборгованості при зростанні реальних показників випуску та реалізації продукції. Автор вважає, що важливими питаннями сьогодення є збільшення довгострокових інвестицій.

Третій підхід пропонують А. Р. Радіонов [8], О. Є. Кузьмін, І. Б. Олексів, Р. В. Фещур [20]. Вчені проаналізували причини дефіциту капіталу, при цьому пропонуються впровадження механізмів поповнення коштів суб'єктів господарювання, програма подолання платіжної кризи, підвищення конкурентоспроможності продукції.

На наш погляд, однією з головних причин дефіциту капіталу підприємств є низький рівень реалізації готової продукції, що пов'язаний з недостатніми її конкурентними характеристиками. Тому необхідно здійснювати діагностику формування конкурентоспроможності готової продукції у взаємозв'язку зі швидкістю та обсягом реалізації.

У науковому розумінні склалися різнобічні погляди щодо сутності функціонування та обґрунтованого визначення категорії, яка забезпечує здійснення основних процесів в економіці. Так склалося, що протягом багатьох років в економічній літературі майже поряд вживаються такі назви, як „оборотні кошти (засоби)”, „оборотний капітал”, „оборотні активи”, „оборотні фонди”, „пасиви” промислового підприємства. Тому здійснимо наукове дослідження вказаних категорій економічної науки з метою встановлення природи існування складної та багатогранної категорії, що обслуговує оборотність. Таке дослідження будемо

проводити з урахуванням значення впливу ринкових факторів у процесі кругообігу капіталу при господарюванні промислового підприємства.

Господарювання у промисловості має певні особливості: специфіка виробничого циклу відображається на швидкості обігу капіталу, а технологічний процес здійснює вплив на довкілля. Тому природним при управлінні основним та оборотним капіталом є прагнення прискорення його обігу при дотриманні безпечності щодо впливу на довкілля.

З метою розкриття специфіки впливу фінансових і маркетингових чинників на управління ресурсами промислового підприємства проведемо діагностику економіки, фінансів підприємств. Питання розкриття предмета наукового дослідження спонукає до дослідження дії факторів ринкового впливу на кругообіг ресурсів промислового підприємства.

На сьогодні найважливішими чинниками стабілізації економічної ситуації в Україні слід вважати як прискорення оборотності капіталу промислових підприємств, так й оптимізацію співвідношень між всіма структурними складовими активів і пасивів. Саме за такими напрямками необхідно здійснити статистичний аналіз практики управління ресурсами промислових підприємств.

Протягом років дослідження розвиток промислових підприємств Дніпропетровської області, подібно масштабам держави [21], характеризувався як кризовими явищами, так і тенденціями економічного оздоровлення, що ілюструє діаграма (рис. 2). Аналіз діаграми свідчить, що протягом 2000–2006 рр. спостерігалось деяке збільшення обсягів виробництва товарів і послуг на промислових підприємствах у реальному вираженні. Якщо така тенденція спостерігатиметься й надалі, це буде свідчити про певний аспект оздоровлення діяльності промислових підприємств. Але слід зазначити, що у 2002 р. обсяг реалізованої продукції промислового виробництва зменшився порівняно з 2001 р. на 942 млн грн, тобто на 2,88%.

Але вже протягом 2003–2006 рр. спостерігався стрімкий темп зростання обсягу реалізованої продукції промисловості з 38859 млн грн у 2003 р. до 81245 млн грн – 2006 р., що значно перевищило зміну індексу цін виробників промислової продукції. Такими ж темпами змінювався обсяг виробництва товарів і послуг обробної промисловості. А ось темпи зростання обсягів виробництва обробної промисловості були дещо нижчими. Так у 2005 р. цей показник склав 10947 млн грн, що на 65,9% вище, ніж у 2003 р. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування у 2001 р. склав 2738,9 млн грн, а вже у 2002 р. різко знизився до 1325,8 млн грн, хоча надалі спостерігалась позитивна тенденція його зростання аж до 10096,4 млн грн у 2006 р. Проведений аналіз свідчить про наявність протягом періоду, що досліджувався загального напрямку до поживлення господарської діяльності промислових підприємств.

Тобто нами діагностуються негативні моменти щодо грошового забезпечення оборотного капіталу промислових підприємств – це збільшення сум товарно-матеріальних цінностей при недостатній кількості грошових коштів, що свідчить про низьку ефективність управління запасами ресурсів, проблеми з реалізацією промислової продукції. Потрібно на практичному та науковому рівні розробляти заходи з нарощування ступеня інкасації фінансових інструментів, їх трансформації в грошові кошти.

На наш погляд, це є можливим завдяки моделюванню ринкового впливу на обіг фінансових ресурсів промислових підприємств.

Також необхідно здійснити аналіз величини складових та структури формування активів і пасивів промислових підприємств.

Тепер з'ясуємо, яким чином на рівні мікроекономіки суб'єктів господарювання реалізується дія важелів регулювання управління фінансовими ресурсами. При цьому аналітичній оцінці має підлягати, по-перше, характер ефективності операційно-комерційної діяльності певних підприємств.

Випуск і реалізація продукції промислових підприємств

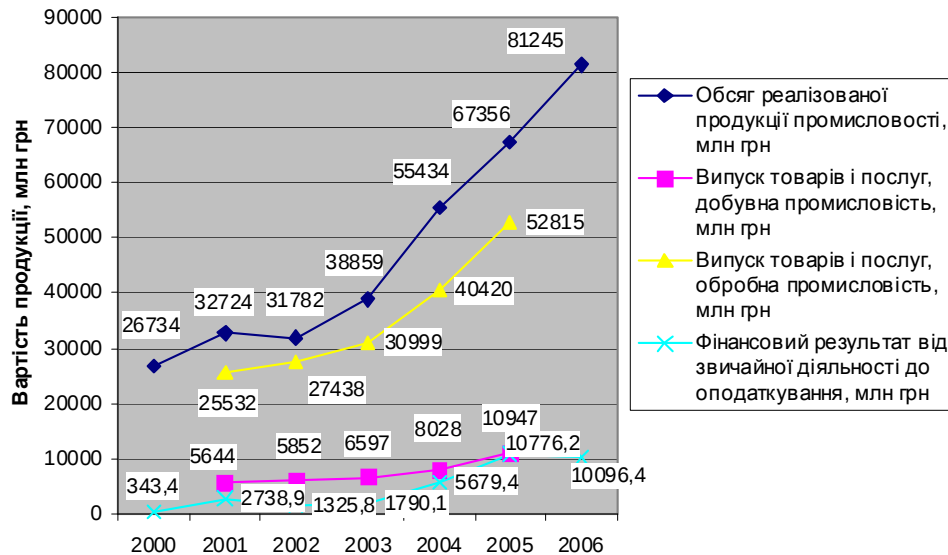

Рис. 2 Випуск і реалізація продукції промислових підприємств Дніпропетровської області за 2000–2006 рр. [21]

До дослідної вибірки включено підприємства з хімічного виробництва та з виробництва машин і устаткування м. Дніпропетровська та м. Дніпродзержинська, що представляють дві галузі промисловості: хімічну та машинобудівну, які є базовими в даному регіоні, оскільки саме їх внесок у формування доданої вартості є найвагомим.

Зазначимо, що головні тенденції щодо динаміки ефективності діяльності, результативності управління ресурсами мають прояв і в економічному механізмі функціонування певних промислових підприємств. Так, подібно характеру зміни показників ефективності продукування товарів в макроекономіці держави, випуск товарів на мікрорівні характеризується двома часовими періодами з 1991–1999 рр., коли обсяги товарної, реалізованої продукції, прибутку падали, та 1999–2007 рр., коли спостерігався певний ріст цих показників.

Відсутність механізмів банкрутства підприємств, низькі темпи ринкових перетворень та агресивність зовнішнього середовища, де важелі набуття конкуренції лише формуються [22], призводить до невисокої рентабельності роботи суб'єктів господарювання, про що свідчить табл. 1.

Як видно з табл. 1, двоє із семи проаналізованих промислових підприємств мають низьку рентабельність. Найнижча рентабельність спостерігається по ВАТ „Дніпропетровський лакофарбовий завод імені М. В. Ломоносова” (ВАТ „ДЛФЗ”), яка знизилася з 4,2 до 4,1% у 2007 р. на ТОВ ПП „ЗІП” рентабельність порівняно з 2006 р. знизилася на 6,07% і в 2007 р. склала 4,72%. Невдалі механізми менеджменту при несприятливій кон’юктурі ринкового середовища вплинули на те, що досить прибуткове в середині і наприкінці 90-х років підприємство ВАТ „Дніпропрес” в 2006 р. мало прибутків на суму 1070 тис. грн, що призвело до незначного значення рентабельності продукції 4,8%, хоча уже в 2007 р. поліпшився рівень господарювання і рентабельність збільшилася до значення 12,0%, тобто в абсолютному вираженні зросла на 7,2% [22].

Таблиця 1

Основні фінансові показники діяльності промислових підприємств, [22]

Підприємство	Виручка від реалізації, тис. грн		Прибуток (+), збиток (-), тис. грн		Рентабельність реалізованої продукції, %		± Рентабельність
	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	
ВАТ „ДніпроАзот”	554311	538415	46492	48697	10,1	11,6	+1,5
ТОВ ПП „ЗІП”	159410	184773	17197,1	8713,2	10,79	4,72	-6,07
ВАТ „ДЛФЗ”	112222	139571	4494	4230	4,2	4,1	-0,1
АТ „ІСТА”	67263,1	72415	5985,8	8074	9,8	14,3	+4,5
ВАТ „Дніпропрес”	30568	67710	1070	6315	4,8	12,0	+7,2
ВАТ „ДАЗ”	26844,3	26479,2	2957,2	2171,2	12,4	8,9	-3,5
ВАТ „Дніпрофарм”	14677,9	17196,8	2198,4	3288,8	19,0	20,3	+1,3
ТОВ „Авіас-2000”	8956,4	9465,5	384,3	401,8	4,6	4,5	-1,3

Збільшилась прибутковість АТ „ІСТА” +4,5%, ВАТ „Дніпрофарм” +1,3%; по ВАТ „ДніпроАзот”, м. Дніпродзержинськ + 1,5%. Знизилася рентабельність ВАТ „Дніпропетровський агрегатний завод” (ВАТ „ДАЗ”) “–“ 3,5%, що пояснюється погіршенням конкурентних факторів на ринках.

Найвища рентабельність продукції спостерігається у ВАТ „Дніпрофарм”: 20,3% 2007 р. проти 19% у 2006 р., а найсуттєвіші темпи зростання прибутковості мають місце в роботі АТ „ІСТА”, ВАТ „Дніпропрес”. Такі результати на згадуваних підприємствах пояснюються вдалим менеджментом, адаптованістю ринкової концепції діяльності. А от небезпечним є падіння результативності діяльності у стратегічно важливих підприємствах: ТОВ ПП „ЗІП”, ВАТ „ДАЗ”. Певний позитивізм є в загальних тенденціях до зростання ефективності фінансового управління за підприємствами, що розглядаються, хоча темпи такого поліпшення є занадто невисокими [23].

Таким чином, проведене дослідження роботи промислових підприємств свідчить, що на фоні незначних позитивних зрушень у формуванні результатів фінансової діяльності, управління фінансовими ресурсами характеризується

низькою оборотністю капіталу, структурною деформацією як оборотних активів, де мають місце значні обсяги дебіторської заборгованості, тенденція до невеликого зростання запасів готової продукції, питомої ваги виробничих запасів; пасивів, де головним джерелом формування оборотного капіталу протягом останніх років виступає кредиторська заборгованість при незначних сумах банківського фінансування та неналежних обсягах та швидкості генерації прибутку й формування амортизаційного фонду.

Недоліками в управлінні ресурсами промислових підприємств є наявність значної маси дебіторської заборгованості, збільшення сум товарно-матеріальних цінностей при недостатній кількості грошових коштів, що свідчить про низьку ефективність управління запасами ресурсів, проблеми з реалізацією промислової продукції. Зростання боргових сум призводить до порушення структури оборотних активів, впливаючи на гальмування обігу капіталу підприємств.

Потрібно на практичному та науковому рівні розробляти заходи з оптимізації вартісно-ризикових складових формування сукупної вартості капіталу промислового підприємства, нарощування ступеня інкасації фінансових інструментів, їх трансформації в грошові кошти.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Рикардо Д. Сочинения, том 3. / Д. Рикардо. – М. : Госкомиздат, 1955. – 312 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф., соч., 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Госполитиздат, 1961. – Т. 25, Ч. 1 – 625 с.
3. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М.: Соцэкгид, 1962. – 384 с.
4. Лисициан Н. Оборотные средства, процесс обращения стоимости капитала, неплатежи / Н. Лисициан // Вопросы экономики. – 1997. – №9. – С. 44–54.
5. Золотарьов А. В. Рациональне використання оборотних засобів у промисловості / А. В. Золотарьов // Економіка України. – 2001. – №7. – С. 29–32.
6. Золотарьов А. В. Підсилення взаємодії виробництва та обігу / А. В. Золотарьов, І. О. Волик, Є. С. Кузькін // Економіка України. – 2000. – №5. – С. 13–18.
7. Мартиненко В. П. Реструктуризація підприємств промисловості як умова розвитку сучасної економіки / В. П. Мартиненко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – №3. – С. 92–95.
8. Радионов А. Р. Как в условиях рыночной экономики следует нормировать на предприятии оборотные средства / А. Р. Радионов // Финансовый менеджмент. – 2004. – №1. – С. 33–43.
9. Левина И. Г. О двойственной природе финансового сектора / И. Г. Левина // Вестник МГУ: Серия Экономика. – 2007. – №2. – С. 54–69.
10. Романова И. С. Управление основным капиталом / И. С. Романова // Финансы и кредит. – 2004. – №5. – С. 9–16.
11. Маргасова В. Г. Системный підхід до управління оборотним капіталом на підприємствах харчової промисловості / В. Г. Маргасова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №7. – С. 53–59.
12. Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К. : Ельга, 2002. – 512 с.
13. Савчук В. П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций : учеб. пособие / В. П. Савчук. – К. : Максимум, 2001. – 600 CD-ROM.

14. Brigham Eugene F. Fundamentals of Financial Management / Eugene F. Brigham [sixth edition]. – N.-Y. : The Dryden Press, 1998. – 950 p.
15. Білоченко А. М. Фінансовий капітал в Україні : особливості формування та перспективи розвитку / А. М. Білоченко // Фінанси України. – 2008. – №3. – С. 91–100.
16. Круш П. В. Управління вартістю підприємств / П. В. Круш, С. В. Поліщук // Маркетинг в Україні. – 2003. – №4 – С. 16–19.
17. Панчишин С. М. Макроекономіка : навчальний посібник / С. М. Панчишин. – К. : Либідь, 2005. – 614 с.
18. Кононов О. Ю. Моделювання динамічних характеристик структури капіталу підприємства : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.03.02 „Організація управління, планування і регулювання економікою” / О. Ю. Кононов. – Харків, 2004. – 20 с.
19. Волкова Ю. О. Економічна ефективність обігових коштів на підприємствах України / О. Ю. Волкова // Держава та регіони : Серія Економіка та підприємництво. – 2008. – № 2. – С. 43–47.
20. Кузьмін О. Є. Планування фінансово-економічних показників діяльності підприємства / О. Є. Кузьмін, І. Б. Олексів, Р. В. Фещур // Фінанси України. – 2005. – №11. – С. 93–102.
21. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2006 р. / Головне управління статистики у Дніпропетровській області / І. В. Почиталіна (відп. за вип.). – Дніпропетровськ : Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2007. – 513 с.
22. Статистичні та бухгалтерські звіти про роботу підприємств ВАТ „ДніпроАзот”, ВАТ „Дніпрофарм”, ВАТ „ДАЗ”, ТОВ ПП „ЗІП”, ВАТ „Дніпропрес”, ВАТ „ІСТА”, ТОВ фірма „Авіас 2000”.
23. Шевцова О. Й. Маркетинговий механізм управління капіталом області (на прикладі Дніпропетровщини) / О. Й. Шевцова, С. Я. Касян // Регіональна економіка. – 2005. – №4. – С. 38–49.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 336.4

Т. Г. Ніколаєв, Д. Г. Ніколаєв

*Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара***ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ**

Робота присвячена проблемі механізму здійснення іпотечного кредитування в Україні. Розглянуто основні моделі та механізми, які можуть використовуватися на практиці на іпотечному ринку, їх основні переваги та недоліки.

Ключові слова: іпотечний ринок, механізм іпотечного кредитування, базові моделі іпотечного кредитування.

Актуальність проблеми. Незважаючи на кризову ситуацію, що склалася на внутрішньому та зовнішніх фінансових ринках, іпотечний ринок у перспективі є одним із найдинамічніших сегментів кредитного ринку України. Іпотечне кредитування, з одного боку, стимулює приплив фінансових інвестицій в економіку, сприяє вирішенню житлового питання, а з другого — формуванню кредитних активів на принципах забезпеченості, стабільної прогнозованої доходності і довгострокового характеру. Це стимулює розвиток цього напряму фінансовою ринку як на ринні держави в контексті виконання нею соціальної функції, так і на рівні окремих банківських та небанківських фінансових структур, які є учасниками іпотечних відносин.

Таким чином, актуальність теми іпотеки для України останнім часом набуває все більш пріоритетного значення в контексті розвитку держави і суспільства. Увага до цієї проблематики породжена, скоріше, не намаганням копіювати зарубіжний досвід, а привести в дію вже створені в Україні економічні та правові передумови для широкомасштабного запровадження іпотечного кредитування.

Мета дослідження. Тому метою роботи є удосконалення варіантів механізму здійснення іпотечного кредитування на засадах аналізу його особливостей у нашій країні.

Аналіз останніх наукових досліджень. Іпотека в сучасному визначенні — це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, за яким нерухоме майно, що є предметом застави, залишається у заставодавця або в третьої особи [11, с. 25].

Предметом іпотеки можуть бути ділянки землі та майно, що на ній розташоване, будівлі, споруди, квартири, підприємства як цілісні майнові комплекси, інше майно, віднесене законодавством до нерухомого. Залежно від предмета іпотеки виділяють іпотеку житла (житлову іпотеку), іпотеку земельних ділянок (іпотеку землі) та іпотеку комерційної нерухомості (комерційну іпотеку) [7, с. 28].

Різноманітність правових систем різних країн зумовили і виникнення різновидів іпотек, які за правовою основою поділяються на англосаксонську та романо-германську [12]. Якщо за англосаксонським правом сутність іпотеки ближча до давньоримського правового інституту фідусії, коли предмет застави знаходиться у власності заставодержателя, то романо-германська система права, яка поширена в континентальній Європі, базується на давньоримському понятті

іпотеки (hypoteka) [10, с. 56]. Це передбачає, що предмет застави залишається у власності заставодавця.

Аналіз зарубіжного досвіду форм іпотеки дозволяє дати сучасне визначення поняття "іпотека" як економічного та правового інституту [6, с. 19]. Іпотеку одночасно можна визначити як взаємопоєднані між собою категорії. По-перше, це грошові зобов'язання, забезпечені заставою нерухомості, землі, окремих об'єктів рухомого майна, майнових прав, емісійних іпотечних цінних паперів, а також цінних іпотечних боргових зобов'язань. По-друге, це – заставна. По-третє, це – іпотечний кредит.

Основні результати дослідження. Основою функціонування іпотечного ринку є система організованих на основі певних принципів та правових норм економічних відносин, які виникають в процесі купівлі та продажу фінансових зобов'язань, забезпечених нерухомістю.

Основними учасниками іпотечного ринку є [10, с. 37]:

- позичальник, що отримує кредит;
- кредитор (банк чи небанківська фінансова установа), що надає позичальнику кредит під заставу нерухомості;
- посередник – спеціалізована установа, що забезпечує залучення вільного капіталу для його наступного реінвестування в іпотечні кредити;
- інвестори (в основному інституційні), що купують цінні папери, випущені на основі іпотечних кредитів.

Первинний іпотечний ринок визначається відносинами позичальника і банку, а його інструментом є заставна.

Заставна оформлюється при наданні кредитною установою іпотечного кредиту, якщо її випуск передбачений іпотечним договором. Заставна – це юридичний документ, що свідчить про заставу боржником належного йому рухомого майна (землі, будівель, споруд). Заставна видається кредитору (особі, яка дала гроші в борг) і перебуває в нього до завершення розрахунків з боржником. У разі невчасної сплати боргу кредитор має право продати заставлене майно чи стати його власником. Заставну укладають в нотаріальній конторі і реєструють у кадастровій книзі.

Первинний іпотечний ринок передбачає продаж заставної або передачу її у заставу. Крім цього, заставні можуть використовуватися іпотечним кредитором як забезпечення емісії іпотечних облігацій або продажу пулу заставних при рефінансуванні. При цьому виникають інструменти фондового ринку, тобто створюється вторинний іпотечний ринок. Інструментами цього ринку є цінні папери, забезпечені іпотечними кредитами.

Зміст вторинного іпотечного ринку складає ланцюжок: позичальник – банк – інвестор, це однорівнева модель вторинного іпотечного ринку, або позичальник – банк – посередник – інвестор – дворівнева модель вторинного іпотечного ринку.

При однорівневій моделі (рис. 1) банк на першому етапі надає позичальнику іпотечний кредит. Щоб отримати кошти для подальшої кредитної діяльності, банк має право рефінансування шляхом випуску іпотечних облігацій. Для цього банками формуються пули заставних. Існує також і дворівнева модель вторинного іпотечного ринку, яка наведена на рис. 2.

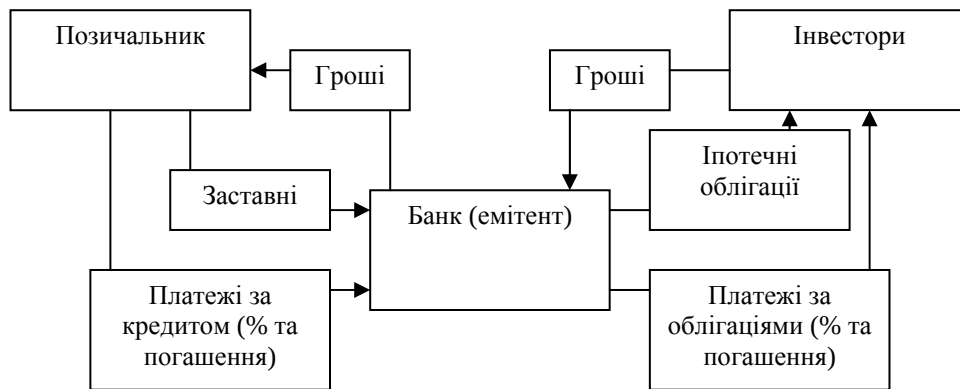

Рис. 1. Механізм однорівневої моделі вторинного іпотечного ринку

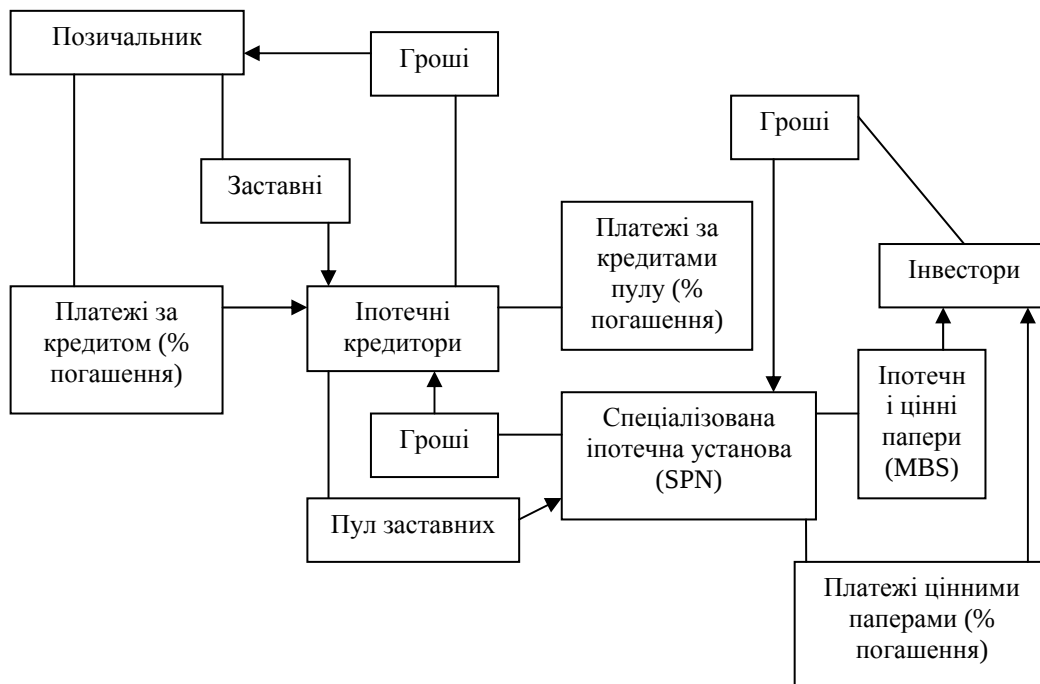

Рис. 2. Схема дворівневої моделі вторинного іпотечного ринку

Перший рівень моделі – це первинні кредитори – банки та небанківські фінансові установи, що видають іпотечні кредити.

Другий рівень – спеціалізовані іпотечні установи (СІУ), яким банки продають пули заставних. СІУ є основною структурною ланкою вторинного іпотечного ринку.

Спочатку іпотечний кредитор формує пул заставних. Потім продає цей пул спеціалізованій іпотечній установі (СІУ), тобто іпотечні активи передаються з балансу іпотечного кредитора на баланс СІУ. СІУ стає власником іпотечних активів і емітує під них іпотечні цінні папери. Згідно зі статутом СІУ не має права займатись іншим бізнесом. Таким чином, емітовані іпотечні цінні папери підпадають тільки під ризики іпотечних активів, що сек'юритизуються.

Емітовані та забезпечені пулом заставних цінні папери СІУ продає інвесторам, сплачуючи іпотечному кредитору частину коштів, отриманих від цього продажу. Інструментами дворівневого вторинного іпотечного ринку є цінні папери, забезпечені пулом заставних: MBS.

Перевага дворівневої моделі вторинного іпотечного ринку полягає у тому, що комерційний банк через спеціалізовану іпотечну установу може залучати для надання кредиту значні фінансові ресурси.

Недоліків ця модель має значно більше порівняно з європейською, оскільки її механізм є досить складним, а його використання потребує більших витрат. Це, у свою чергу, призводить до збільшення вартості кредитів. Серед недоліків цієї моделі є складність законодавчого регулювання.

Отже розглянуті вище дві моделі не є антагоністами і можуть співіснувати.

В Україні програми іпотечного кредитування (в першу чергу, кредити для придбання житла) активно почали розвиватися з 2000 р.. За останній рік відчутно зріс інтерес банків до теми іпотечного кредитування. Банки намагаються у цих непевних умовах самотужки або у співпраці з ріелторами зайняти перспективну нішу на ринку. Те, що ця ніша перспективна, підтверджує і активізація ринку нерухомості, і збільшення кількості потенційних покупців, які хочуть і можуть купувати квартири в кредит, і просто здорова логіка та досвід інших країн (як правило, нерухомість купують у кредит, бо це вигідно).

Банки пропонують агентствам нерухомості (буває і навпаки) укладати договори про співробітництво, суть яких полягає у тому, що агентства поставляють банку клієнта, а банк сам оформляє (веде усю підготовчу роботу з клієнтом-позичальником, проводить андеррайтинг, оцінює і аналізує об'єкт нерухомості та продавців тощо) і видає іпотечний кредит. Інший варіант співпраці банку й агентства (на мій погляд, більш ефективніший) полягає в тому, що за цим договором (у більшості випадків це тристоронній договір між банком, агентством та страховиком) агентство проводить усю підготовчу роботу з клієнтами, як покупцем, так і продавцем, робить оцінку об'єкта нерухомості та попередню оцінку платоспроможності позичальника. Це співробітництво буде розвиватися і надалі, у різних формах, залежно від розвитку законодавчої бази.

Аналіз основних проблем у сфері вітчизняного іпотечного кредитування свідчить, що, по-перше, сьогодні найголовнішою з них є проблема опанування створеної законодавчої бази іпотечного кредитування. Зокрема це стосується питань захисту прав кредитора у роботі із заставою, ведення державного реєстру застав, захисту активів кредитора від цінових та інфляційних ризиків, законодавчого забезпечення іпотечного кредитування і рефінансування іпотечних кредитів, випуску іпотечних цінних паперів тощо. Відповідним відомствам необхідно якнайшвидше прийняти підзаконні акти, які зміцнять правові основи іпотечного кредитування, проведення факторингових операцій з іпотечними боргами, обіг іпотечних сертифікатів, урегулюють питання довірчого управління власністю, поглиблюють експеримент у житловому будівництві.

По-друге, необхідно визначитися з таким інструментом, як застава, затвердженим Законом України "Про іпотеку".

По-третє, досвід роботи АКБ "Аркада" на ринку іпотечних кредитів може бути поширений на всю банківську систему України. Зокрема це стосується зниження ризиків іпотечного кредитування, захисту внесків і боргів населення від інфляції на основі умовної грошової одиниці "одін", випуску цінних паперів

"Аркада-фондом" з метою рефінансування іпотечних кредитів, практики надання іпотечних кредитів тощо.

По-четверте, необхідно прискорити створення системи державної реєстрації застав, іпотек та укладення угод про них.

По-п'яте, проблематика розвитку іпотечного кредитування в Україні у контексті прийнятих законів України "Про іпотеку", "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати" і "Про фінансово-кредитні механізми управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю" потребує додаткових наукових досліджень і розробок. Доцільною, на наш погляд, була б розробка цілісної концепції розвитку іпотечного кредитування в Україні на тривалу перспективу, яка враховувала б і вітчизняний досвід, і зарубіжну практику

Можна констатувати, що в Україні за програмою іпотечного кредитування активно і системно (із серйозною рекламою) пропонують свої послуги біля 10 банків. Ще біля 15-20 банків намагаються надавати такі послуги, але переважно працюють із корпоративними клієнтами. Всі банки мають намір зміцнити свої позиції на ринку іпотечного кредитування, оскільки вважають іпотечне кредитування прибутковим і менш ризикованим за споживче кредитування в цілому. Іпотечне кредитування сконцентроване передусім у Києві та інших великих містах – Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Донецьку, Запоріжжі та Львові.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі аналізу іпотечного кредитування нами було встановлено такі особливості ринку іпотеки України:

- високий ступінь кореляції з ціновою ситуацією на місцевому ринку нерухомості;

- значний рівень його валютизації. Це насамперед свідчить про те, що сегмент іпотечного кредитування в нашій країні перебуває в стадії формування;

- оскільки іпотека в Україні покликана вирішувати насамперед житлову проблему, впродовж останніх трьох років близько 2/3 від загального обсягу наданих іпотечних кредитів становили позики на купівлю житла на вторинному ринку;

- з 2004 р. середній розмір житлового кредиту постійно зростає.

Аналіз привабливості ринку показав, що:

1. Портфель іпотечних кредитів в Україні за різними підрахунками становить від 1 до 2% обсягу ВВП.

2. Частка іпотечних кредитів в загальному кредитному портфелі неухильно зростає – в липні 2006 р. цей показник становив 4,8%, в січні 2007 року – 7,5%, а в липні 2008 року – вже 8,7%.

3. На думку більшості вітчизняних банкірів, для повного заповнення іпотечного ринку достатньо додаткової появи трьох-чотирьох сильних гравців. Іноземні фінансові холдинги, які прийшли в Україну саме з метою завоювання роздрібного ринку, мають дещо іншу думку. Вони впевнені, що для охоплення ринку достатньо усього від трьох до п'яти потужних фінансових структур. У результаті варто очікувати не просто суцільного заповнення ринку, а справжньої конкурентної битви за клієнтів на ринку іпотеки. Істотно підсилити свої роздрібні позиції обіцяють банки, в які прийшов іноземний капітал. Вони, до речі, і так утримують позиції лідерів.

Але є і фактори ризику:

– короткострокові джерела фінансування довгострокових іпотечних активів первинних іпотечних кредиторів можуть призвести до загострення цінових ризиків та ризиків ліквідності іпотечних кредиторів, особливо малих та середніх банків, які поступово обмежуватимуть надання іпотечних кредитів.

– неприйнятні для більшості населення умови кредитування, з огляду на високі процентні ставки, що знаходяться залежно від рівня ставок за депозитами, посилюють вплив кредитного ризику;

– подальша валютизація ринку іпотечних кредитів; загострення валютних ризиків для позичальників з можливою трансформацією в кредитні ризики, в разі значного здешевлення гривні (платіжний шок); залежність кредиторів від зовнішніх джерел та поведінки експортерів;

– системні ризики, що пов'язані з браком надійних ліквідних інструментів на фондовому ринку у вигляді іпотечних цінних паперів, з огляду на потреби щодо формування активів пенсійними фондами та страховими компаніями;

– дефіцит джерел фінансування будівництва з макроекономічними наслідками.

Таким чином, хоча український іпотечний ринок є відносно молодим, йому притаманний ряд специфічних рис, які визначають його характер і поточні тенденції розвитку

Бібліографічні посилання і примітки

1. Закон України "Про іпотеку" від 05.06.2003 р.// Вісник Верховної Ради. – 2003.–№ 38.
2. Банківські операції [Текст]: підручник.– 2-ге вид., випр. і доп./ А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна – К.: КНЕУ, – 2002.–495 с.
3. Веремейкина В.Д. Статистический анализ динамики развития ипотечного кредитования [Текст]/ В.Д. Веремейкина // Деньги и кредит.– 2004.–№9.– С. 32–48
4. Волков С. Перспективи розвитку ринку іпотечного кредитування в Україні [Текст]/ С. Волков, Г. Шемшученко // Вісник НБУ.– 2003.–№6. С. 24–35.
5. Гришук Н. Правовое регулирование ипотечного кредитования и ипотечных рынков в Украине [Текст]/Н. Гришук // Вісник НБУ. – 2005. – №4. – С.41–45.
6. Евтух А.Т. Жилищная ипотечная система: мировой опыт [Текст]/ А.Т. Евтух // Деньги и кредит.– 2000.– №10. – С. 16–24.
7. Євтух О. Житлова іпотека: фінансово – економічний аспект [Текст]/О. Євтух // Вісник НБУ.– 2005.– №4. – С.21–36.
8. Євтух О. Моделі іпотечних механізмів і вплив на них різноманітних факторів [Текст]/ О. Євтух // Вісник НБУ.– 2001.– №3. – С. 16–23.
9. Ипотечный кредит в Украине: перспективы и возможные последствия [Текст] // Банковское дело. – 2003. – №4. – С. 42–53.
10. Іпотечне кредитування [Текст]: навчальний посібник / За редакцією О. С. Любуня, О. І. Кірєєва, М. П. Денисенка. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.– 392 с.
11. Кручок С.І. Іпотечне кредитування: європейська практика та перспективи розвитку в Україні [Текст] /С. І. Кручок. – К.: Урожай, – 2003.– 124 с.
12. Ревуцька Н. Іпотечне кредитування: зарубіжний досвід і перспективи розвитку в Україні [Текст] / Н. Ревуцька // Цінні папери України. – 2004. – №2 (290).
13. Ткаченко О. Проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні [Текст] / О. Ткаченко, О. Збруцька //ВісникНБУ.– 2004. – №9. – С. 5–7.

Надійшла до редколегії 25.06.09.

УДК 33(075.8)

О. С. Білай

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ФІНАНСОВИХ КРИЗ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

В умовах глобалізації світової економіки, розподілу праці і руху капіталу фінансово економічні кризи, що спалахують у країнах світу, загрожують не лише сусіднім країнам, а й стабільним економікам. Автор аналізує причини, типи та наслідки історичних системних банківських криз, наголошуючи на необхідності реорганізації банківської системи України для підвищення її надійності і стійкості, запобігання кризовим явищам, а також підвищення довіри до банківської системи України.

Ключові слова: фінансова криза, причини, подолання, світовий досвід.

Актуальність проблеми. Системні фінансові кризи стають звичайним явищем на сучасному етапі розвитку світової економіки, а умови глобалізації сприяють швидкому поширенню кризових явищ на усі економіки світу. Оскільки вартість криз для національних економік є досить суттєвою, автор вважає актуальною проблему дослідження причин та типів системних банківських криз з метою розробки заходів їх подолання та запобігання їх розповсюдженню, насамперед на українську банківську систему.

Аналіз останніх наукових досліджень. Поняття уразливості (fragility) національної банківської системи у значенні вірогідності системної банківської кризи було уперше введено Мінські у 1977 році [1] Іноземними дослідниками прийнято виділяти два види банківських криз:

„набіг на банки” (bank runs), яка охоплює окремі банки, дуже часто найбільші системні банки країни, але, враховуючи національну значимість цих банківських закладів, та розповсюджену мережу відділень у країні, криза має досить суттєві наслідки;

„банківська паніка” (bank panics), коли кризові явища охоплюють не тільки банківську, але й платіжну систему країни. Цей вид часто буває логічним продовженням „набігу на банки”, коли дії держави по врегулюванню кризи були недостатньо ефективними.

Основоположною моделлю банківської кризи, що розвивається внаслідок проблем з ліквідністю у окремого комерційного банку, є модель Даймонда-Дібвіга 1983 р.[2] У моделі розглядається поведінка комерційного банку, який залучає тільки депозити до запитання, та його вкладників в умовах невизначеності, коли вкладники можуть у будь-який момент часу витребувати депозити. Необхідно відзначити, що фактично для виникнення проблем із ліквідністю не обов’язково, щоб усі вкладники витребували депозити одночасно. Оскільки активи банку мають різну термінову структуру і ліквідність, достатньо, щоб сума вимог була більшою за об’єм ліквідних активів банку.

Примітно, що більшість емпіричних досліджень, які містять якісний та кількісний аналіз криз національних банківських систем, проведено міжнародними фінансовими організаціями (Міжнародний банк, МВФ), які практично займаються розробкою рекомендацій та практичних заходів подолання кризових явищ у національних банківських системах.

Огляд опублікованих робіт дозволяє зробити висновок, що системні банківські кризи виникають з багатьох причин, які пов'язані одна з одною, поглиблюють та прискорюють кризові явища. Тому класифікація причин криз є штучною та має сенс лише для аналітичних досліджень. Найкраще виділити широкі категорії, що поєднуюватимуть найбільш фундаментальні елементи криз. Виходячи з причин, що призводять до кризових явищ, банківські кризи можна поділити на дві основні дуже широкі категорії: основною мірою макроекономічні та основною мірою мікроекономічні кризи.

Мета дослідження. Мікроекономічні проблеми (помилки менеджменту), що найчастіше призводять до кризових явищ у окремому банку, але у деяких країнах, що розвиваються, непрофесійний банківський менеджмент став однією з основних причин системної банківської кризи:

1) слабка система ризик–менеджменту, що призводить до незбалансованості балансових показників банку, значного, а іноді невизначеного дисбалансу якості активів, терміновості активів та пасивів, відсутність контролю валютних ризиків призводить до значних неоцінених збитків. Слабка система ризик–менеджменту є основним фактором виникнення багатьох криз, тому що будь-який незначний зовнішній фактор може спровокувати значні збитки банку, фінансове становище якого незбалансоване;

2) надлишкова диверсифікація та експансія банку;

3) надзвичайно швидке зростання зобов'язань банку;

4) низька якість кредитного портфелю (значна концентрація, кредити пов'язаним компаніям, невідповідність термінової структури активів та пасивів, процентний та валютний ризики портфелю, низький рівень повернення кредитів);

5) недостатній внутрішній контроль;

6) низький рівень планування.

Основні результати дослідження. Макроекономічні кризи спричинені зовнішніми щодо банківського сектору макроекономічними проблемами. Коливання у зовнішньому макроекономічному середовищі можуть спричинити кризи навіть у банках з найкращим менеджментом. Сучасні економісти все частіше поділяють макроекономічні чинники банківських та фінансових криз загалом на циклічні та специфічні. За теоріями циклів, циклічна фінансова криза виникає внаслідок загального циклічного економічного спаду країни, що зумовлюється падінням ефективності відтворення [3]. Така криза спричиняє нестабільність фінансових ринків, що спричиняє падіння цін на основні активи. Специфічні фінансові кризи безпосередньо не пов'язані з циклічністю економічного розвитку, а викликані глобалізацією та недосконалістю державного управління. Принципова відмінність специфічних криз полягає у тому, що виникають вони безпосередньо у фінансовій сфері, а потім перекидаються на сферу відтворення. Внаслідок специфічної фінансової кризи порушується рівновага фінансово–кредитної системи, знецінюється національна валюта, виснажуються золотовалютні резерви державних банків, масово банкрутують кредитно–фінансові установи. Серед основних макроекономічних чинників, що спричиняють системні банківські кризи, виділяємо наступні:

1) кризи фінансової політики та нарощування державного боргу;

2) шок грошово – кредитної політики;

3) неспроможність обраного режиму валютного курсу;

4) кредитний бум;

5) раціонування кредиту.

Звичайно, найглибшими є кризи, коли слабкі національні банківські системи підпадають під вплив макроекономічної нестабільності.

До кризових явищ призводять також низький рівень пруденціального контролю, неоперативність дій уповноважених державних органів, неспроможність правильно та своєчасно визначити проблемні банки, звичайні помилки при початкових заходах щодо врегулювання кризових явищ. Серед заходів, що дозволяють вирішувати основні проблеми у цій області необхідно виділити:

- 1) норми, що застосовуються у процесі контролю за діяльністю банків;
- 2) вимоги до новостворених комерційних банків;
- 3) єдині вимоги по достатності капіталу;
- 4) адекватна класифікація активів та їх оцінка;
- 5) ефективна система банкрутства банків;
- 6) механізми страхування депозитів;
- 7) створення агентства по реструктуризації банків;
- 8) вимоги щодо розкриття інформації;
- 9) створення системи незалежного аудиту.

Позитивним прикладом термінових заходів контролюючих державних органів для припинення перших симптомів системної банківської кризи, стали дії Національного Банку України у листопаді 2004 року, коли на тлі політичних подій висловлювання державних посадовців щодо існуючої кризи банківської системи України спонукали вкладників до паніки і масового дострокового зняття депозитів у банках, що неминуче у 2-3 дні призвело до кризи ліквідності малих, та через тиждень – великих системних банків. У цій ситуації рішучими та такими, що врятували українську банківську систему, стали дії Національного банку (Постанова №578 від 29.11.2004 року), якими передбачалася заборона дострокового повернення депозитів, нарощування кредитно-інвестиційних портфелів, а також надання стабілізуючих кредитів для підтримки ліквідності усіх банків, при цьому умови надання таких кредитів та вимоги до застави були значно спрощені. Незважаючи на те, що повноваження Національного Банку щодо законності деяких засобів було явно перевищено, в цілому лише такі дії допомогли припинити системні кризові явища.

Велика кількість досліджень присвячена причинам і особливостям розвитку банківських криз у окремих країнах чи групах країн, а саме у Латинській Америці, Аргентині, Чилі, Філіппінах, Таїланді та Уругваї, а також у розвинених країнах – Фінляндії, Норвегії, Швеції, Японії. Вичерпна класифікація банківських криз приведена по результатах дослідження Світового Банку у роботі Капрі та Клінгебіль [4].

Як правило, системні фінансові кризи однієї країни тісно пов'язані з іншими суміжними економічними сферами та викликають валютні, біржові та системні фінансові кризи. Сучасні фінансові кризи порівняно із минулим мають властивість значно глибше уражати економічні системи окремих країн та швидко поширюються на інші країни. Якщо провести порівняльний аналіз складових основних фінансових криз за період 1970 – 2002 р.р., то можна зробити такі висновки, що кризи 50 років минулого століття були спричинені насамперед політичними факторами (занепад колоніальної системи, встановлення нових відносин між метрополіями і колоніями, війна між арабськими країнами та Ізраїлем); кризи 70-80 років пов'язані з циклічним уповільнення темпів

економічного зростання у промислово розвинутих країнах. Починаючи з 90 років, (див. табл. 1) основним фактором став рух так званих „гарячих грошей” – короткострокових іноземних інвестицій, які внаслідок надмобільності і значних обсягів відіграли роль „детонатора” банківських та фінансових криз [5]. Так, питома вага короткострокових іноземних інвестицій у ВВП країн Південно–Східної Азії у середині 90-х становила: Філіппінах -2,4%, Південній Кореї – 2.5%, Малайзії – 4%, Таїланді – 10% [6]. З іншого боку, оскільки країни Південно–Східної Азії були експортоорієнтованими, як тільки погіршилася конкурентоспроможність товарів на зовнішніх ринках, внаслідок скорочення експорту та погіршення фінансового стану експортерів значно погіршилася якість активів комерційних банків, і у 1997 році з'ясувалося, що питома вага безнадійної заборгованості у кредитних портфелях банків становить від 85% в Індонезії до 40% у Малайзії. Фіксований валютний курс національних валют до долару США створив ще одну передумову до системної банківської, валютної та боргової кризи у країнах.

Таблиця 1

Головні банківські кризи країн світу 1970 – 2002 років [7].

Роки	Країни	Тип кризи
1970	США	Боргова, банківська
1980	США	Банківська
1982	Країни Латинської Америки	Боргова, банківська, валютна
1987	США	Банківська, біржова, валютна, боргова
1994 - 95	Мексика, Бразилія, Польща, Південно – Східна Азія	Біржова, валютна, банківська, боргова
1995	Аргентина	Банківська
1997	Таїланд, Малайзія, Індонезія, Південна Корея, Філіппіни	Біржова, валютна, банківська, боргова
1997	Японія	Банківська, біржова
1997 - 98	Чехія	Банківська, боргова, валютна
1998	Росія	Банківська, боргова, валютна
2000 - 01	Туреччина	Боргова, банківська, валютна
2001 - 02	Аргентина	Боргова, валютна, банківська

З огляду на те, що системні банківські кризи коштують для фінансової системи країни і загалом для суспільства занадто (від незначних витрат у Росії та Сполучених Штатах до більш ніж 50 відсотків ВВП в Індонезії), основним завданням державних установ, насамперед центральних банків є стабілізація та вихід з системних банківських криз, що виникли, але найважливіше – запобігання національним системним кризам, а також тим, що можуть уразити економіку через фінансові, торговельні, політичні зв'язки з країнами світу шляхом реструктуризації фінансової системи загалом і банківської системи насамперед.

Під час фінансової кризи в економіці наростає хаос. Курси валют падають, банки повідомляють себе банкрутами, відбувається відтік капіталу із країни, політики вишукують винуватців (справжніх або мнених), що суперничають угруповання в уряді намагаються скористатися ситуацією й захопити важелі влади. Щоб звести до мінімуму негативні наслідки, уряди повинні швидко взяти ситуацію під свій контроль.

Хоча в кожній конкретній країні криза проявляється по-своєму - що залежить від її економічних, політичних і культурних особливостей, - є кілька універсальних правил. У перші сто днів уряд повинне, сформувавши антикризову команду й визначивши, хто неї очолить, затвердити довгострокову програму реструктуризації фінансової системи, розробити чіткі схеми керування фінансовими інститутами, що похитнулися, і швидко розпорядитися долею їхніх активів. Рішучий початок дає шанс полегшити тяготи оздоровлення для платників податків і повернути довіра інвесторів і споживачів. Стабілізувавши ситуацію, можна починати більше довгострокові проекти, суть яких - викоринити причини кризи, що вибухнуло.

Криза не можна розглядати як привід для припинення ринкових реформ або різкої зміни їхнього курсу. Навпаки, реформи варто розширювати - провести ревізію системи регулювання й нагляду, оновити методи керування банками, розірвати занадто близькі відносини між банками і їхніми позичальниками й т.д. До інших пріоритетів ставляться підвищення прозорості фінансової звітності й зміцнення ринків капіталу - міри, що дозволяють дисциплінувати банки й компанії.

Створення повноцінної інфраструктури фінансового ринку - титанічне завдання, що не завершили навіть найрозвиненіші країни. Однак альтернативи немає (хіба що повернення до колишньої політики, що неминуче приведе до нових криз і низьких темпів росту). Розвиток по цьому сценарії дає шанс оновити фінансову систему, вибудувати її за світовими стандартами й досягти стабільного економічного росту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незалежна Україна попри свою коротку історію вже зазнала впливу специфічних фінансових криз на фінансовий сектор економіки (1998 – 99 роки), що був значною мірою спровокований російською кризою. У 2004 році виникла загроза системної банківської кризи, спричинена політичними подіями, коли перед багатьма комерційними банками постала проблема щодо неспроможності підтримувати свою ліквідність, платоспроможність, адекватний розмір капіталу. Але основна проблема, на думку автора, полягала у можливості втрати довіри кредиторів і вкладників до української банківської системи взагалі, яку комерційні банки будували протягом десятиліття і яка була основою для економічного розвитку країни.

Проте у нас досі не створено комплексної програми попередження криз, що є, на думку автора, значним недоліком у системі державного регулювання фінансової системи країни. Одним із дійових заходів щодо стабілізації банківської системи України є реорганізація окремих комерційних банків, як метод регулювання фінансового стану банківської системи в цілому і окремих комерційних банків зокрема. Об'єктивними передумовами необхідності реорганізації є :

- розвиток банківської системи України та її фінансова стабільність;
- необхідність виконання банками вимог чинного законодавства та нормативних актів Національного Банку України;
- зміна форм власності (з державної – до змішаної – до колективної);
- забезпечення платоспроможності та ліквідності комерційних банків.

Головною метою реорганізації комерційних банків має бути підвищення надійності та стійкості банківської системи України, забезпечення належного рівня капіталізації банків і стабільної роботи платіжної системи, захист інтересів кредиторів і вкладників, поліпшення фінансового стану комерційних банків, підвищення ефективності діяльності внаслідок концентрації або розділення

капіталу, розширення або спеціалізації, переорієнтації діяльності банків та зростання довіри до них.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Minsky, H. (1977) "Theory of systemic fragility" in Altman, E., A. Sametz, Financial Crises: Institutions and Markets in Fragile Environmet. NY:Wiley, pp.138-152.
2. Diamond, D., P. Dybvig (1983) "Bank runs, deposit insurance, and liquidity", Journal of Political Economy, 91, pp. 401-419.
3. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. – М., 1999. – 231 с.
4. Caprio, J., D. Klingebiel (1996) "Bank insolvencies. Cross – country experience", World Bank Policy Research Working Paper, 1620.
5. Константинов Ю.А. Финансовый кризис: причины и преодоление. – М., 1999. – 337 с.
6. Рудый К.В. Финансовый кризисы: теория, история, политика. – М., 2003. – 487 с.
7. Лисенко Р. Сучасні фінансові кризи та показники фінансової стабільності країни // Вісник Національного Банку України. – 2004. - №10. – С.50-52.
8. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні .// Вісник Національного Банку України. – 2009. - №2. – С.3-8.

Надійшла до редколегії 05.07.2009.

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА МАРКЕТИНГ

УДК 658.114

С. Ю.Хамініч, О. В. Марковський*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара*

ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Розглянуто складові економічної безпеки підприємства. Досліджено інформаційний, освітній, кадровий потенціали підприємства в системі управління. Запропоновані шляхи підвищення економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, потенціал підприємства, управління.

Актуальність проблеми. Підприємство як суб'єкт господарювання в державі є вагомим елементом захисту економічних інтересів держави, підвищення її конкурентоспроможності, стабільності, формування і розвитку організаційно-управлінського механізму забезпечення економічної безпеки.

Необхідність та складність адаптації підприємств (організацій, фірм) до виживання в сучасних умовах світової фінансової кризи змушує виробників, в першу чергу, вирішувати стратегічні завдання: як одержання прибутку, так і реструктуризації (санації); як забезпечення інноваційного розвитку, так і використання освітнього потенціалу, як виживання в інформаційному суспільстві, так і використання цілісної системи ділової культури тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень. Цими питаннями займалися багато науковців: М. Б. Алексєєва [1], Г. Беккерт [2], О. Бернатович [3], М. В. Куркін [4], С. Ф. Лазарева [5], В. І. Марценкевич [6], В. С. Пономаренко [9], Г. Хаген [15], І. І. Юзвішин [16] та ін. [17–23]. Для сьогодення ця проблематика актуальна, але ряд напрямів не досліджені.

Категорії національної економічної безпеки суттєво розрізняються залежно від конкретних характеристик національної економіки: її потенціалу, стійкості, ступеня відкритості. Аналогічно формується і механізм економічної безпеки підприємства. На формування і конкретне наповнення цих категорій впливає вся сукупність умов формування економіки даної держави, її ресурсного забезпечення, можливостей і потенціалу взагалі [5].

Питання інтеграції управління економічною безпекою, інформатизація управління у сфері безпеки, кадрове забезпечення та освітній потенціал, з метою забезпечення економічної безпеки підприємства, – це лише мала часка питань, які мають бути розглянуті.

Мета дослідження. Автори ставлять за мету проаналізувати складові економічної безпеки підприємства з точки зору управління.

Основні результати дослідження. Для розвитку економічного середовища в сучасних умовах господарювання характерний ряд чинників, що обумовлюють формування економіко–організаційного механізму управління суб'єктів господарювання.

Так, трудові ресурси, інноваційно – інвестиційний потенціал, освітній потенціал, організаційний механізм, функціонально – ресурсний підхід формують стратегію розвитку підприємства.

Для чистоти дослідження розглянемо етимологію цих категорій.

Отже, безпека – це відсутність ризику, пов'язаного з травмуванням або загибеллю людей, нанесенням збитку зовнішньому середовищу [8;12]: безпека – це відсутність недопустимого ризику, пов'язаного з можливістю нанесення будь-якої шкоди життю, здоров'ю, та майну громадян, а також оточуючому зовнішньому середовищу [7;12].

Потенціал (лат. *potentia* – можливість, потужність) – наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети [10].

Так, для сучасного господарювання використовується різні потенціали – виробничий, кадровий, інформаційний, освітній, інноваційний тощо, які є складовими процесу управління економічною безпекою підприємства.

Розглянемо деякі з них.

Політика безпеки суспільства, держави, суб'єктів ринкової інфраструктури базується на всіх видах економічної безпеки, що включають фінансову безпеку, безпеку у сфері матеріальних і трудових ресурсів і інформаційну безпеку.

Аналіз наукових джерел щодо управління показав, що при дослідженні проблеми ототожнюють поняття безпеки з конкурентоспроможністю підприємств з точки зору інформомісткості. Інформаційна безпека є основою безпеки сучасних відкритих суспільних систем і, у свою чергу, ґрунтується на політиці інформатизації і інформаційному аспекті політики економічної безпеки держави як сукупності суспільних систем [3, 5, 11].

Державна політика інформатизації — це системно узгоджені концептуальні основи і принципи, які визначають і регламентують функції, форми і зміст правових, організаційних, економічних та інших дозволених чинним законодавством взаємин між державою і суб'єктами, а також між самими суб'єктами у сфері інформатизації [5].

Мета політики інформатизації:

- підвищення рівня інформаційного забезпечення суспільства;
- використання засобів інформатизації для розвитку освіти, охорони здоров'я, науки, культури та інших сфер суспільного життя;
- задоволення потреби в інформаційному забезпеченні громадських організацій, суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності;
- реалізація структурної перебудови, модернізації і технологічного оновлення засобів інформатизації і зв'язку;
- розвиток інформаційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення вирішення завдань національної безпеки [5].

У процесі сучасного розвитку цивілізації поступово долається обмежений, вузький підхід до поняття “інформація” як до даних, зведень, окремих фактів. Сучасна наука про всі інформаційні явища – інформаціологія - пропонує широкий підхід до поняття “інформація”.

Так, І. Юзвішин визначає інформацію як генералізаційно-фундаментальну субстанцію єдиного простору - Всесвіт, що виражається через масу, швидкість, енергію й інші форми, що виявляються в процесі матеріалізації і дематеріалізації [16]. Іншими словами, енергія, маса і рух є формами інформації. У результаті цього

“не буття визначає свідомість, а інформація (свідомість) визначає буття. Допустити можливість буття матерії поза інформацією – все одно, що збільшити масу електрона без збільшення його швидкості” [16, с. 15]. У цьому полягає суть відкритого кілька років тому закону первинності інформації.

Долається і традиційне, технологічне трактування поняття інформатизації суспільства як процесу розробки і реалізації нових інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки, систем зв'язку і передачі даних. Проте, ще в минулому сторіччі різноманіття видів інформаційної діяльності дозволяло говорити про формування економічних відносин, пов'язаних з виробництвом інформації.

У теоріях багатьох відомих економістів [13] як своєрідна форма інформації розглядається ціна. Особливого значення останній додає у своїй економічній теорії Д. Корнай [17]. Традиційні види діяльності, засновані на опрацюванні інформації (бухоблік, медичне обслуговування, юридична консультація, наукові дослідження) поклали початок розвитку нової сфери економіки – інформаційної. У 60-х роках почало формуватися уявлення про інформаційне господарство – галузь виробництва інформаційних продуктів і послуг (ІПП).

Основна робота Ф. Махлупа, в якій він описав “промисловість знань” США, була першою в серії його праць, присвячених класифікації видів інформаційної діяльності [18]. Пізніше інформаційний сектор економіки був ретельно описаний у 9-томній праці М. Пората [19]. Завдяки цим роботам сформувався економічний підхід до інформатизації, що стала розглядатися як процес розвитку інформаційного сектора економіки. Інформаційна діяльність стала домінуючою в економіці, а ефективність інформаційної сфери була показником рівня соціально-економічного розвитку.

Названий закон первинності інформації, а також обґрунтовані вище імперативи майбутньої цивілізації й основних тенденцій формування та розвитку інформаційної економіки потребували перегляду традиційних поглядів на інформацію як на допоміжний ресурс.

Серйозної еволюції зазнали принципи організації виробництва інформації.

До 80-х років ХХ ст. таким принципом було інформаційне обслуговування, що відіграло другорядну роль, і в процесі організації управління на нього намагалися витратити якнайменше фінансових, матеріальних і кадрових ресурсів.

У міру ускладнення виробництва інформаційне обслуговування стало доповнюватися інформаційним забезпеченням процесів виробництва. На інформацію почали дивитися як на один з допоміжних ресурсів, що забезпечує ефективність управління виробництвом. Ставлення до організації інформаційного забезпечення стало більш серйозним, ніж до організації інформаційного обслуговування. Так, статус науково-технічних бібліотек підвищився до статусу підрозділів науково-технічної інформації, інформаційне обслуговування стало одним з технологічних процесів інформаційного забезпечення. Однак саме інформаційне забезпечення ще не набуло пріоритету серед проблем управління виробництвом.

Нарешті, наприкінці ХХ ст. в розвинутих західних країнах дійшли усвідомлення необхідності інформаційного менеджменту – управління інформацією й інформаційним виробництвом у будь-якому виробництві, разом з управлінням кадрами, фінансами і матеріальними ресурсами. Інформаційне обслуговування й інформаційне забезпечення є складовими єдиного інформаційного виробництва.

Загальність інформаційного виробництва в сучасному суспільстві дає можливість стверджувати, що такі процеси відбуваються і в освіті, у тому числі в діловій. До речі, вже в 60-ті роки Ф. Махлуп і М. Порат дотримувались різних методів класифікації, але ядром інформаційного сектора економіки й основним видом інформаційної діяльності вважали освіту. Вчені розуміли, що освіта спеціалізується на виробництві і поширенні знань – специфічного виду інформації, що є продуктом людського мислення. Тому, стверджуючи, що ступінь розвитку системи освіти є чинником, який впливає на хід інформатизації, вони обґрунтовували необхідність інтелектуалізації викладачів і студентів, забезпечення повноти, актуальності, надійності та вірогідності знань, що функціонують в освіті. На інформаційний характер освіти вказує і Г. Хаген, визначаючи його способом передачі інформації від одного покоління до іншого, а також включення освіти в єдиний інформаційний процес [15]. Особливу увагу таким інформаційним аспектам управління освіти, як відтворення продуктивних сил та інтелектуального потенціалу суспільства, приділяє М. Алексєєва [1]. Застосувавши інформаційний підхід, вона визначає якість управління як комунікативну властивість, що гармонізує інформаційні зв'язки в середовищі, з якого виділена система; процес навчання – як взаємодію людини з інформаційним середовищем, що будується на механізмі пізнавальної і мотиваційної діяльності [1, с. 124]; управління в технології навчання – як управління інформаційними потоками предметних дисциплін [1, с. 202]; менеджмент як інформаційну систему, що визначає “структуру даних, які списують інформаційні потоки ресурсів первинної і вторинної інформації про стан керуючих систем і умов їх стійкого функціонування” [1, с. 237].

Отже, використання цього потенціалу дасть можливість використання нової концепції інформації, основні положення якої зводяться до такого:

- розвитку інформаційних ресурсів розглядається як сукупність процесів, процедур, окремих операцій, що забезпечують розвиток різних властивостей інформації, що знаходяться в різних формах;

- безліч властивостей інформації і їх підмножини визначаються рівнем управління і, відповідно, тими завданнями, які, насамперед, вирішуються суб'єктом в процесі його діяльності щодо досягнення цілей;

- безпека інформаційних ресурсів визначається рівнем управління і безпекою розвитку тих властивостей

- інформації, які є базовими для даного рівня управління підприємством;

- безпека інформаційної системи визначається безпекою функціонування її підсистем і компонент, що забезпечують конфіденційність, цілісність, доступність інформації на всіх рівнях управління підприємством;

- основна функція ІС — забезпечення (забезпечуюча підсистема) безпечного розвитку властивостей інформації на всіх рівнях управління підприємством.

Отже, ІС виступає як інструментальний засіб (сукупність засобів), що забезпечує безпечний розвиток властивостей інформаційних ресурсів на всіх рівнях управління підприємством [4, С. 351-352].

Недооцінкою ролі інформації обумовлена відсутність інформаційної політики поряд з фінансовою, маркетинговою та інноваційною політикою як основних напрямів економічної політики підприємства і управління його економічною безпекою. Хто володіє інформацією той володіє світом.

Наступним невід'ємним та активно функціонуючим елементом будь-якої структури, що є одночасно суб'єктом та об'єктом різних міжособистісних відносин. Тут теж з'являються ризики з точки зору загрози безпеки підприємству.

З цього виходить, що, як мінімум, це, у свою чергу, визначається способом функціонування і рольовою функцією людини. Людина постійно обмінюється інформацією, речовинами, матеріалами, енергією як усередині колективу, так і поза ним. Отже, ці процеси обміну можуть виступати як в ролі чинника, що підсилює мотивацію, так і що знижує її залежно від дії зовнішніх чинників. Разом з тим інтенсивність дії зовнішніх чинників може призводити до різних явищ, результатами яких можуть бути порушення або зміщення мотивації, що викликає зміни норм і правил в житті індивіда і, у свою чергу, зміни його потреб. Зміна потреб може служити також причиною дій, що відносять до дій, які характеризуються як порушення економічної безпеки підприємства [4, с. 322].

Дослідники доводять на прикладі промислово розвинутих країн, що досягнення економічного зростання і високого науково-технічного рівня виробництва, насамперед, забезпечується високим освітнім рівнем населення, а освіта є засобом забезпечення конкурентоспроможності на різних галузевих і географічних ринках.

У рамках класичної економічної теорії виокремлюється поняття людського потенціалу, на основі якого в неокласичній економічній теорії сформувалася теорія людського капіталу.

Т. Шульц, Г. Беккер трактують людський капітал як міру втіленої в людині здатності приносити доход як наявний у кожного запас знань, навичок і мотивацій, що впливають на зростання виробництва і прибутків [17, 18]. З погляду засновників теорії, цінність людського капіталу залежить від того доходу, який цей капітал здатний приносити в майбутньому. Інвестиції в людський капітал мають на меті збільшити майбутній доход. До інвестицій, що формують цей капітал, автори відносять витрати на освіту і підготовку робочої сили на виробництві, витрати на пошук інформації. Економічний аналіз інвестицій у людський капітал здійснюється на порівнянні наявних капіталовкладень і того доходу, що вони принесуть у майбутньому. Підприємства при вкладанні коштів у підготовку й освіту зважають відповідні витрати й вигоди, зіставляють очікувану граничну норму віддачі від таких вкладень із прибутковістю альтернативних інвестицій: рентабельністю вкладень в основні фонди й оборотні кошти, відсоток за банківськими вкладами, дивідендами з цінними паперами. Причому інвестиційне рішення підприємства передбачає вибір між споживанням, що дає негайне задоволення потреб, та інвестиціями, що створюють додаткові можливості для виробництва товарів і послуг у майбутньому. Вибір між споживанням і інвестиціями ґрунтується на економічному аналізі. Інвестиційні рішення стосовно освіти, на думку авторів теорії людського капіталу, повинні враховувати двоїсту природу освіти, яка полягає в тому, що освіта - це як споживання, так і інвестиції.

Т. Шульц, Г. Беккер зазначають, що для вибору між здійсненням інвестицій у фізичний або людський капітал актуальним є питання про те, який внесок вносить освіта в економічне зростання й підвищення конкурентоспроможності підприємств, а також питання, як порівняти внесок освіти з внеском фізичного капіталу [17, 18].

Спробу довести, що освіта як індикатор розвитку людського капіталу є і причиною, і наслідком економічного зростання, зазначав Д. Уїллер [14]. Ним розроблена синхронна модель, у якій враховується взаємодія між економічним

зростанням і розвитком людського капіталу й зроблено спробу розділити причину і наслідок. У своєму дослідженні Д. Уїллер робить висновок про те, що освіта робить внесок в економічне піднесення не тільки прямо, безпосередньо, але й побічно – шляхом збільшення норми накопичування [23].

Як переваги розглянутих підходів Т. Шульца, Г. Беккера, Н. Хікса, Д. Уїллера, Р. Мерріса слід зазначити обґрунтування взаємозв'язку освіти й економічного піднесення, а також використання сучасного економетричного апарату для вимірювання кількісної характеристики цього взаємозв'язку.

У той же час у рамках теорії людського капіталу не приділяється достатньої уваги взаємозв'язку освіти та економічної безпеки підприємства, а пропоновані авторами підходи більшою мірою застосовуються під час макроекономічного дослідження впливу освіти на економічне зростання.

Як показано в іншому дослідженні [9], будь-яка діяльність людини в організації цілеутворююча: організація, форми, зміст діяльності повинні відповідати обраним цілям, способом функціонування та рольової функції людини.

Отже, роль людини (кадровий освітній, науковий потенціал) є вагомим складовим механізмом управління економічною безпекою підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, зв'язок освітнього потенціалу з виробничими можливостями підприємства в динаміці сприятиме розробці методичних питань оцінки впливу освітнього потенціалу, оцінці ефективності такої взаємодії, прогнозуванню здатності підприємства формуванню організаційної структури управління освітнім потенціалом.

Стратегія безпечного розвитку підприємства базується на ефективних складових підприємства, інноваційного механізму розвитку, на формуванні кадрового потенціалу та побудові організаційного механізму управління економічною безпекою підприємства.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Алексеева М. Б. Системное управление экономикой образования (теоретические основы и методология): дис. ... д-ра экон. наук. / М. Б. Алексеева. – СПб, 1998. – 314 с.
2. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги) / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – №11-12.
3. Бернатович А. Анализ проекта «Концепция реформирования законодательства Украины в сфере общественных информационных отношений» / А. Бернатович // Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю / www.mndc.naiu.ua/index.shtml
4. Куркин Н. В. Управление экономической безопасностью развития предприятия: Монографія / Н. В. Куркін – Д. АРТ-ПРЕСС, 2004. – 452 с.
5. Лазарева С. Ф. Економіка та організація інформаційного бізнесу / С. Ф. Лазарева. – К.: КНЕУ, 2002. – 668 с.
6. Марцинкевич В. И. «Экономический человек»: прошлое и будущее / В. И. Марцинкевич // МЭиМО. – 1994. – №10. – С. 146 – 150.
7. «О мероприятиях по выполнению Постановления Кабинета Министров Украины от 05.05.97 г. «Об обеспечении надежности и безопасной эксплуатации строений, сооружений и инженерных сетей от 27.11.97 г. № 32/288, изданного государственным комитетом по строительству, архитектуры и жилищной политики совместно с государственным комитетом по надзору за охраной труда» [Електронний ресурс]. – <http://zakon.rada.gov.ua>

8. «Положение о системе управления безопасностью полетов на авиационном транспорте», утвержденное приказом Министерства транспорта Украины от 19.08.03 г. №650 [Электронный ресурс]. – <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Пономаренко В. С. Модели управления персоналом / В. С. Пономаренко, А. И. Пушкар, Л. В. Шон. – Харьков: ХГЭУ, 1997. – 232 с.
10. Райзенберг Б. А. Современный экономический словарь. – 2-ое изд. испр. / Б.А. Райзенберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева – М.: ИНФРА-М, 1998. – 479 с.
11. Реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин // Украинский центр информационной безопасности / www.bezpeka.com/library/lib_aspect.html.
12. Словник термінів і понять, що вживають у чинних нормативно – правових актах України / Упорядники: Рогачова О. В., Винокурові К. С., Крусь Ю. І., Меню О. А., Менко С. А.: К. Орion, 1999, - 502 с.
13. Субетто А. И. Системогинетика и теория циклов. Ч. 1 и 2. / – А. И. Субето / Исследование центральных проблем качества подготовки специалистов. – М., 1984.
14. Таранов П. С. 500 шагов к мудрости. – В 2 т. / П. С. Таранов. – Донецьк: Стакер, 1996. – 464 с.
15. Хаген Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хаген. – М., 1991.
16. Юзвишин И. И. Информациология или закономерности информационных программ и технологий в микро- и макромирах Вселенной. – 4-е изд. / И. И. Юз вишин. – М.: Изд-во „Информациология”, 1996. – 215 с.
17. Kornai J. Economics of Shortage. Amsterdam, North Holland, 1980.
18. Machlup F. The production and Distribution of Knolege in the United States. Prenseton, N. J.: Prenseton University Press, 1962.
19. Porat M., Rubin M. The Information Economy. Washington D.C., Government Printiny Office, 1977.
20. Schultz T.W. Education and Economic Growth / In Social Forces Influencing America Education, ed. Henry N.B.– Chicago: National Society for the Study of Education, 1961.
21. Schultz T.W. The Economic Value of Education.– New York, Columbia University Press, 1963.
22. Hicks N. Economic Growth and Human Resources / World Bank Staff Working Paper no. 408.– Washington, D.C., 1980.
23. Wheeler D. Development and Economic Growth in Developing Countries: A Simultaneous Model / Word Bank Staff Working Paper. – Washington: D. C., 1980. – no. 407.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 330. 101. 541

В. В. Огліх, Ю. Ф. Артеменко*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***СТРАТЕГІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВИРОБНИЧОЇ ФІРМИ**

У статті досліджена діяльність міжнародної виробничої компанії, яка планує реалізацію виготовлених товарів на офшорному ринку.

Ключові слова: планування, виробництво, зовнішньоекономічна діяльність, офшорний бізнес, нечіткі множини, ефективність зовнішньоекономічної стратегії

Актуальність проблеми. У сучасному світі бізнес все більше набуває інтернаціонального характеру. Транснаціональні корпорації існують вже давно, але в наш час глобалізації та мережі Інтернет на міжнародну арену виходить середній та, навіть, малий бізнес. У багатьох країнах світу існують більш менш лояльні системи оподаткування та умови ведення бізнесу, але й досі жодній державі не вдалося вберегтися від відтоку коштів до офшорів. За оцінками експертів, за роки незалежності з України було вивезено близько \$40 млрд, а приплив грошей у країну склав лише дещо більше \$4 млрд, більшу частину з яких становлять кошти, вивезені раніше [7]. Отже, держава зацікавлена в стимулюванні підприємств діяти не через офшорні зони [1–4].

Різні країни світу не тільки володіють різними природними, трудовими та фінансовими ресурсами, а й мають різні податкові системи [6–8]. Окрім національних законодавств, податкові питання у глобальній комерції регулюються міжнародними угодами, укладеними між окремими країнами. Взагалі, на думку більшості сучасних економістів, лібералізація міжнародної торгівлі, яка полягає у зниженні митних та нетарифних перешкод в міжнародній торгівлі є ефективним напрямком розвитку світової економіки. Позитивні наслідки звільнення міжнародних торгових зв'язків від існуючих тенет мають відчути всі верстви спільноти: споживачі – бо розшириться вибір запропонованих товарів та послуг, а посилення конкуренції призведе до зниження цін; виробники – лібералізація збільшить кількість їх потенційних клієнтів, знімаючи тим самим проблему безробіття та ін.

Для українського бізнесу, в умовах обтяжливої податкової системи, неформованості структури власності та недосконалої законодавчої бази, офшори є майже єдиним способом збереження коштів та участі у капіталі інших компаній, а також отримання грошей у потрібний час у будь-якій точці світу. Податкове планування [2, 5, 12], яке базується на принципах законності всіх способів та методів оптимізації оподаткування, економності впровадження схем оптимізації податків, індивідуального підходу до діяльності та особливостей конкретного платника, комплексності та варіантності застосування розроблених схем та методів, дозволить підприємствам більш ефективно керувати наявними ресурсами та скоротити податкові платежі, а звільнені кошти інвестувати у розвиток бізнесу. Нестабільність фінансових інститутів, високий ступінь ризику, притаманні економічній системі України, посилюють привабливість офшорного механізму для українських підприємств. Фінансові юрисдикції є більш захищеними, оскільки вони

працюють, як правило, у стійкій валюті та діють у стабільному фінансовому полі, що робить їх гарантами захисту інтересів клієнтів.

Протиріччя між інтересами держави і підприємців в умовах створення правової держави та ринкової економіки в Україні робить актуальним як з наукового, так і практичного погляду визначення на засадах математичного моделювання економічних параметрів регулювання міжнародної діяльності та управління діяльністю суб'єктів на підставі результатів аналізу інтеграційних процесів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемі ведення міжнародного бізнесу, питанням ролі глобальної системної динаміки у розвитку міжнародних економічних відносин присвячено цілу низку робіт. Моделювання глобального розвитку розвивається з початку 70-х років й зараз привертає до себе велику увагу урядів багатьох країн та різноманітних міжнародних організацій. Перші широко відомі моделі були розроблені за ініціативою Римського клубу – міжнародної некомерційної організації, яка, починаючи з 70-х років XX ст., вела активну пропаганду щодо привернення уваги суспільства Заходу до реально існуючих глобальних проблем. Проекти Дж. Форестера («Світова динаміка», WORLD-2, 1971 р.), Д. Медоуза («Границі зростання», WORLD-3, 1972 р.), М. Месаровича та Е. Пестеля («Людство перед вибором», 1974 р.) викликали великий суспільний резонанс, а теоретико-методологічні позиції та висновки авторів – багато дискусій. Ці засоби моделювання світового розвитку спрямували науковий інтерес на глобальні проблеми, стимулювали нові підходи.

У середині 70-х років роботи з глобального моделювання розгорнулися в багатьох країнах світу, значно розширився арсенал методологічних принципів та видів моделей. Під егідою ООН групою американських вчених на чолі з В. Леонтьєвим була розроблена глобальна міжгалузева модель для прогнозування важливіших показників розвитку світової економіки на період 1970 – 2000 рр. Основні результати розрахунків за даною моделлю були представлені в 1977 р. в Нью-Йорку у доповіді експертів ООН «Майбутнє світової економіки». Вони стали орієнтиром для інших дослідних проектів, зокрема – це проект японських економістів І. Кайя, А. Ониши та ін. «Майбутнє глобальних взаємозв'язків», міжнародний проект ІНФОРУМ, розроблений під керівництвом К. Алмона та ін. Особливе місце серед глобальних проектів займає макромодельний комплекс із синтезу національних економічних моделей – LINK, розроблений під керівництвом Л. Кейна для надання безпосередньої консультативної допомоги американським урядовим органам у виборі ефективних заходів в процесі формування курсу внутрішньої та зовнішньої політики.

Не зважаючи на те, що дослідження економіки на глобальному рівні ведуться вже дуже давно, слід відзначити, що деякі питання, які б стосувалися фірми, що розгортає свою діяльність на міжнародному ринку, вивчені недостатньо. Існують лише загальні теоретичні правила поведінки, а також моделі аналізу поведінки фірми, які не приділяють достатньої уваги міжнародній складовій.

Мета роботи. Ураховуючи високу актуальність проблеми, мету роботи сформульовано як визначення орієнтирів щодо стимулювання міжнародної діяльності фірми на засадах економіко-математичного моделювання процесу планування виробничої діяльності фірми, що розглядає можливість реалізації своєї продукції на офшорному ринку.

Офшорний бізнес є одним з методів планування та мінімізації податків, який має широке практичне застосування у всьому світі [11, 13–16]. Цей метод передбачає використання компаній, заснованих у зонах з низьким оподаткуванням за відсутності валютного контролю. У рамках цього дослідження розглянуто діяльність виробничої фірми в атмосфері офшору та в умовах невизначеності ринкових цін на продукцію й ресурси, а також обсягів наявних ресурсів.

Промислове підприємство, яке розгорнуло свою діяльність на міжнародному ринку, виробляє n видів продукції, витрачаючи m видів ресурсів. Обсяг виробництва та реалізації j -ї продукції за ціною p_j становить x_j , $j = \overline{1, n}$. Собівартість продукції складається з постійних витрат, змінної частини собівартості виготовлення та реалізації продукції без урахування вартості спожитих ресурсів c_j , вартості виробничих ресурсів. Ринкова ціна одиниці i -го виробничого ресурсу $i = \overline{1, m}$ на ринку у разі придбання його великим оптом становить q_i^{onm} , а дрібним оптом $q_i^{\partial onm}$.

Нормативні витрати i -го виробничого ресурсу на виробництво одиниці j -ї продукції задаються матрицею $A = \|a_{ij}\|$, $i = \overline{1, m}$, $j = \overline{1, n}$. Наявний обсяг i -го виробничого ресурсу дорівнює b_i , $i = \overline{1, m}$. Обсяг виробничого споживання i -го ресурсу становить y_i . Надлишки i -го виробничого ресурсу у обсязі w_i можуть бути реалізовані дрібним оптом за ціною $q_i^{\partial onm}$. У випадку коли ресурсу i , $i = \overline{1, m}$ не вистачає, то додатковий ресурс у обсязі v_i може бути придбаний на ринку також за ціною дрібного опту.

Існує можливість проведення реалізаційної діяльності підприємства через офшорні компанії. За таких умов система оподаткування спиратиметься на такі положення;

– у власній країні сплачується тільки податок на додану вартість t , котрий входить до складу ціни на сировину потрібну для проведення виробництва продукції;

– в офшорній країні, як правило, стягується тільки податок на проведення операцій реалізації продукції t_{of} , який зазвичай набагато нижче податку на додану вартість країни виробника;

– припускається, що продукція та решта залишку виробничої сировини реалізується через офшорну фірму.

Задача максимізації чистого прибутку підприємства у його змінній частині може бути представлена такою моделлю:

$$Z = (1-h)((1-t_{of})\sum_{j=1}^n p_j x_j - \sum_{j=1}^n c_j x_j - (1-t)\sum_{i=1}^m v_i q_i^{\partial onm} + \\ + (1-t_{of})\sum_{i=1}^m w_i q_i^{\partial onm} - (1-t)\sum_{i=1}^m y_i q_i^{onm} - \sum_{i=1}^m w_i q_i^{onm}) \rightarrow \max;$$

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} - y_i = 0, \quad i = \overline{1, m}, \quad (1)$$

$$y_i - v_i + w_i = b_i, \quad i = \overline{1, m}, \quad (2)$$

$$x_j^{\min} \leq x_j \leq x_j^{\max}, \quad j = \overline{1, n}, \quad (3)$$

$$y_i^{\min} \leq y_i \leq y_i^{\max}, \quad i = \overline{1, m}, \quad (4)$$

$$v_i^{\min} \leq v_i \leq v_i^{\max}, \quad w_i^{\min} \leq w_i \leq w_i^{\max}, \quad i = \overline{1, m}, \quad (5)$$

$$x_j \geq 0, \quad x_j - \text{цілі}, \quad j = \overline{1, n}, \quad (6)$$

$$v_i \geq 0, \quad w_i \geq 0, \quad i = \overline{1, m}. \quad (7)$$

Цільовою функцією задачі Z є максимізація чистого прибутку виробника, який залежить від системи оподаткування, доходу від реалізації на офшорному ринку продукції та залишків сировини, витрат на виробництво продукції та на придбання сировини. Обмеження задачі враховують неможливість використання для виробництва продукції сировини u_i i -го виду менше, ніж цього потребує технологія виробництва, збалансованість наявного на складі підприємства ресурсу i -го виду, тобто сума використаного на виробництво продукції ресурсу y_i та реалізованого залишку ресурсу w_i за вирахуванням обсягу поповнення ресурсу v_i повинна дорівнювати обсягу наявного на складі ресурсу b_i . У багатьох випадках відомі нижні та верхні границі змінних. З економічного змісту змінних випливає їх додатність та цілочисельність.

За детермінованих умов, коли значення некерованих параметрів вважаються відомими, аналіз та прийняття рішень значно спрощуються. Однак невизначеність ринкових цін на продукцію та на ресурси, обсягів дефіцитних ресурсів виробництва вимагає враховувати ці нечіткі фактори під час моделювання діяльності об'єктів ринкового середовища. Тому в роботі запропоновано нечіткий варіант даної задачі.

Нечітку модель можна отримати, якщо пом'якшити обмеження, тобто допустити можливість їх недотримання тією чи іншою мірою. Крім того, замість максимізації цільової функції можна вважати, що прибуток має досягти деякого заданого значення, причому з різними відхиленням значення цільової функції від цієї величини пов'язуються різні ступені допустимості.

Нехай a – задана величина цільової функції $f(x)$, досягнення якої вважається достатнім для виконання мети прийняття рішень, і нехай b є пороговий рівень b такий, що нерівність $f(x) < a - b$ означає сильне порушення нерівності $f(x) \geq a$. Тоді функцію належності для нечіткої функції цілі можна визначити таким чином:

$$\mu_G(x) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } f(x) \leq a - b; \\ \mu_a(x), & \text{якщо } a - b < f(x) < a; \\ 1, & \text{якщо } f(x) \geq a, \end{cases}$$

де μ_a – функція належності, що описує ступінь виконання відповідної нерівності з погляду особи, яка приймає рішення.

Аналогічно визначається функція належності для нечітких обмежень.

За описаного вище підходу моделювання побудуємо модель виробника, враховуючи нечіткість визначення граничних обмежень, замінивши їх на нечітку конструкцію:

$$g_i = y_i - v_i + w_i \leq b_i + d_i, \quad i = \overline{1, m_1},$$

$$g_i = y_i - v_i + w_i \leq b_i, \quad i = \overline{m_1+1, m},$$

де g_i – нечітка множина, яка характеризується за допомогою функції належності $\mu_i(g_i): R \rightarrow [0, 1]$ з такими властивостями:

$$\mu_i(g_i) = 1, \text{ якщо } g_i \leq b_i,$$

$$\mu_i(g_i) = 0, \text{ якщо } g_i > b_i + d_i,$$

$$\mu_i(g_i) \in [0, 1], \text{ якщо } b_i < g_i \leq b_i + d_i,$$

$$\mu_i(g_i) \text{ монотонно спадає на відрізку } [b_i, b_i + d_i].$$

Позначимо через U множину, яку надалі вважатимемо універсальною множиною альтернатив цілі Z :

$$U = \{g_i < b_i + d_i, \forall i = \overline{1, m_1}, g_i \leq b_i \forall i = \overline{m_1+1, m}\}.$$

Згідно з підходом Белмана-Заде нечітко поставлене завдання зводиться до такої задачі математичного програмування:

$$\lambda \rightarrow \max,$$

за умов

$$g_i < b_i + d_i, \quad i = \overline{1, m_1},$$

$$g_i \leq b_i, \quad i = \overline{m_1+1, m},$$

$$\lambda \leq \mu_z,$$

$$\lambda \leq \mu_i, \quad i = \overline{1, m_1},$$

$$0 \leq \lambda \leq 1,$$

$$\lambda = \min(\mu_z, \mu_1, \dots, \mu_{m_1}).$$

Найбільш простим випадком є такий, коли всі функції належності μ_i та μ_z є лінійними:

$$\mu_z(x) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } z(x) \leq w_0 - d_0, \\ \frac{z(x) - (w_0 - d_0)}{d_0}, & \text{якщо } w_0 - d_0 < z(x) \leq w_0, \\ 1, & \text{якщо } w_0 \leq z(x), \end{cases} \quad (8)$$

$$\mu_i(x) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } g_i(x) \leq b_i, \\ 1 - \frac{g_i(x) - b_i}{d_i}, & \text{якщо } b_i < g_i(x) \leq b_i + d_i, \\ 1, & \text{якщо } b_i + d_i \leq g_i(x), \end{cases} \quad (9)$$

де w_0 – задана величина функції $z(x)$;

d_0 – порогове значення функції $z(x)$.

Таким чином, нечітка задача трансформується у таку задачу:

$$\lambda \rightarrow \max,$$

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} - y_i = 0, \quad i = \overline{1, m},$$

$$x_j^{\min} \leq x_j \leq x_j^{\max}, \quad j = \overline{1, n}, \quad y_i^{\min} \leq y_i \leq y_i^{\max}, \quad i = \overline{1, m},$$

$$v_i^{\min} \leq v_i \leq v_i^{\max}, \quad w_i^{\min} \leq w_i \leq w_i^{\max}, \quad i = \overline{1, m},$$

$$\begin{aligned} & \lambda d_0 - [(1-h)((1-t_{of}) \sum_{j=1}^n p_j x_j - \sum_{j=1}^n c_j x_j - (1-t) \sum_{i=1}^m v_i q_i^{\text{donm}} + \\ & + (1-t_{of}) \sum_{i=1}^m w_i q_i^{\text{donm}} - (1-t) \sum_{i=1}^m y_i q_i^{\text{onm}} - \sum_{i=1}^m w_i q_i^{\text{onm}})] \leq -(w_0 - d_0), \end{aligned}$$

$$\lambda d_i + y_i - v_i + w_i \leq b_i + d_i, \quad i = \overline{1, m_1},$$

$$y_i - v_i + w_i = b_i, \quad i = \overline{m_1 + 1, m},$$

$$x_j \geq 0, \quad x_j - \text{цілі}, \quad j = \overline{1, n}, \quad v_i \geq 0, \quad w_i \geq 0, \quad i = \overline{1, m}.$$

За таких умов значення d_0 та w_0 визначає ОПР, зважаючи на обмеження $z = w_0 - d_0, \quad w_0 \leq \bar{z}$.

Зупинимося більш детально на обґрунтуванні виразів моделі та їхній значущості для оптимізації діяльності підприємства.

Відповідно до наведеного вище показник λ обирається з усіх можливих значень:

$$\lambda \leq \mu_z, \quad \lambda \leq \mu_i, \quad i = \overline{1, m_1}, \quad 0 \leq \lambda \leq 1, \quad \lambda = \min(\mu_z, \mu_1, \dots, \mu_{m_1}),$$

де μ_z – функція належності нечіткої множини можливих прибутків фірми ($z(x)$) залежить від нестабільних зовнішніх умов впливу). Ця функція визначається за формулою (8) і означає, що у разі коли за нестабільних умов реалізації продукції прибуток менший різниці між встановленим рівнем прибутковості фірми і його граничною величиною, то шуканий рівень виробництва не відповідає оптимальним умовам і належність такого розв'язку множині можливих рішень мінімальна. Коли ж одержаний прибуток від реалізації обраного обсягу продукції більший заданої величини можливих прибутків фірми, що, в свою чергу, означає найбільшу вірогідність належності розв'язку множині допустимих значень розв'язків, функція належності вважається такою, що дорівнює 1. Якщо очікуваний прибуток виявляється меншим заданої величини, але більшим, ніж різниця між нею та граничним значенням прибутку, це свідчить про приналежність значення показника ефективності виробництва множині, яка включає як чіткі, так і нечіткі значення показників виробництва, що визначають прибуток фірми виробника.

μ_i – функція належності нечіткої множини можливих обсягів використання реалізації кожного виду виробничого ресурсу. Її значення визначаються за такими ж правилами, як і для функції належності прибутку від реалізації продукції для кожного виду виробничих ресурсів окремо. Отже, коли обсяг використання або продажу кожного виду ресурсу з нечіткими умовами менший наявного обсягу ресурсу на складах підприємства, то належність множині можливих рішень такого варіанта вважається неможливою та дорівнює нулю. Якщо обсяг використання-продажу кожного виду ресурсу з нечіткими умовами менший або дорівнює наявному обсягу ресурсу на складі фірми з додаванням деякої нечіткої величини плаваючого балансу наявності ресурсу, але більший фактично наявного ресурсу на складі, то таке рішення вважається належним множині фактично можливих розв'язків і сприймається для фірми як оптимальне. Такий варіант розв'язку вважається найбільш вдалим та прибутковим для фірми, оскільки вона використовує максимально можливий потенціал виробничих ресурсів фірми і функція належності дорівнює одиниці.

Умова

$$\begin{aligned} & \lambda d_0 - [(1-h)((1-t_{of}) \sum_{j=1}^n p_j x_j - \sum_{j=1}^n c_j x_j - (1-t) \sum_{i=1}^m v_i q_i^{\text{donm}} + \\ & + (1-t_{of}) \sum_{i=1}^m w_i q_i^{\text{donm}} - (1-t) \sum_{i=1}^m y_i q_i^{\text{onm}} - \sum_{i=1}^m w_i q_i^{\text{onm}})] \leq -(w_0 - d_0) \end{aligned}$$

дає нам збалансування величини прибутку за таким принципом: граничне значення прибутку, зменшене на величину нечітких показників впливу за вирахуванням отриманого чистого прибутку від реалізації продукції, має бути меншою або дорівнювати нечіткій множині допустимих альтернативних станів функції прибутку фірми.

Обмеження

$$\lambda d_i + y_i - v_i + w_i \leq b_i + d_i, \quad i = \overline{1, m_1},$$

$$y_i - v_i + w_i = b_i, \quad i = \overline{m_1, m}$$

задають баланс між витратами, закупівлею та продажем виробничих ресурсів із умовами нечіткої обмеженості, тобто з можливим деяким відхиленням між наявними ресурсами та частиною ресурсів, що використовуються. Таким чином, першу умову можна охарактеризувати так: для деякого переліку ресурсів різниця між змінною частиною використання-поповнення ресурсів на складі та споживанням потрапляє за обсягом у межі нечітких параметрів. Відповідно до цього друга частина обмеження свідчить про наявність точного балансу наявності-витрат ресурсів на підприємстві. Інші обмеження аналогічні моделі в детермінованому випадку.

Апробація запропонованої моделі на реальних даних про діяльність фірми, яка займається виробництвом обладнання та його реалізацією підтвердила те, що побудована модель нечітких параметрів є більш адекватною до умов, в яких реально функціонує сучасне підприємство.

Фірма, що займається виробництвом обладнання з твердого сплаву і кераміки для обробки металів, функціонує на міжнародному ринку, тому існує можливість застосувати схеми дій через офшорні компанії. Розглядається одна з простих схем, а саме виробник реалізує продукцію офшорній компанії за ціною p , а вона, у свою чергу, реалізує продукцію на світовому ринку за ціною $p + \delta$. Розмір величини δ є чистим прибутком фірми, але він залежить від багатьох чинників, у тому числі від платоспроможності ринку, на якому офшорна компанія реалізує продукцію.

Аналіз розв'язків показав, що за умов реалізації продукції через вітчизняні ринки, сплачуючи податки відповідно до закону своєї держави, у разі реалізації оптимального плану виробництва продукції підприємство буде отримувати прибуток у розмірі 1 130 552 грн. За умов реалізації продукції через офшорну зону з пільговими ставками оподаткування за незмінного виробництва та інших умов зовнішнього середовища підприємство буде отримувати прибуток у розмірі 1 336 455 грн. Аналіз отриманих результатів показав, що прибуток, отриманий компанією за використання стратегії реалізації продукції через офшорну зону, майже на 20% більше від прибутку, який фірма отримує, сплачуючи податки у власній країні.

Модель було використано для аналізу впливу ставки податку на прибуток на ефективність застосування офшорної схеми та на оптимальний план діяльності. Результати свідчать, що зменшення податкового навантаження на прибуток суттєво зменшує різницю у прибутках за умов використання або невикористання офшорної схеми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений в роботі аналіз теоретичних та практичних основ діяльності фірми на міжнародному ринку дозволив дослідити вплив некерованих виробничих факторів на діяльність фірми з використанням офшорних юрисдикцій. Результати свідчать, що Україна може бути привабливою для залучення інвестицій, створення нових фірм і робочих місць, проте вона є недостатньо інтегрованою у світове господарство. Неефективна податкова політика позначається на внутрішніх економічних, соціальних та політичних процесах у країні, неоднозначно впливаючи на бізнес. Високі податкові ставки, з одного боку, сприяють наповненню бюджету, а з іншого – зменшують податкову базу і стимулюють використання офшорних схем для оптимізації оподаткування.

Держава, чітко розуміючи, що процесам, які відбуваються на світовому ринку, притаманні позитивні зворотні зв'язки, має розробити та ухвалити ряд кардинальних заходів, спрямованих на створення в країні умов для бізнесу.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Апель А. Обналичивание и оффшорный бизнес в схемах / А. Апель. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 192 с.
2. Брызгалин А. В. Методы налоговой оптимизации / А. В. Брызгалин, В. Р. Берник, А. Н. Головкин. – М.: Аналитика-Пресс, 2002. – 45 с.
3. Бункина М. К., Движение инвестиций и оффшорные компании. / М. К. Бункина, А. М. Семенов // Основы валютных отношений. – М.: Аналитика-Пресс, 2005 – С. 11–22.
4. Горбунов А. Р. Оффшорный бизнес и создание компаний за рубежом / А. Р. Горбунов. – Изд. 2-е, перераб. доп. – М.: Анкил, 2001. – 159с.
5. Горбунов А. Р. Налоговое планирование и создание компаний за рубежом / А. Р. Горбунов. – М.: Издательская фирма «Анкил», 2002. – 138с.
6. Грачев Ю. Н. Внешнеэкономическая деятельность. Организация и техника внешнеэкономических операций: учебно-практическое пособие / Ю. Н. Грачев. – М.: ЗАО "Бизнес-школа" – "Интел-Синтез", 2000. – 80 с.
7. Данько Т. П. Свободные экономические зоны: учебное пособие / Т. П. Данько, З. М. Окрут. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 35 с.
8. Данько Т. П. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве: учебное пособие / Т. П. Данько, З. М. Окрут. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 97 с.
9. Кущенко В. В. Особые режимы внешнеэкономической деятельности: право и практика: Приграничная торговля, свободные экономические зоны, оффшорные компании: учебно-практ. пособие. – М.: Книжный мир, 2004.– 132 с.
10. Макогон Ю.В. Регіональні економічні зв'язки та вільні економічні зони / Ю. В. Макогон, В. І. Ляшенко, В. О. Кравченко. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – 127 с.
11. Оффшорные фирмы в международном бизнесе: Принципы. Схемы. Методы. – М.: Евразийский Регион, 2003. – 363 с.
12. Пеппер Дж. Практическая энциклопедия международного налогового и финансового планирования / Дж. Пеппер. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 78 с.
13. Смородинская Н. Свободные экономические зоны: мировой опыт и украинские перспективы / Н. Смородинская, А. Капустин. – Вопросы экономики. – 2004. – № 12. – С. 126 – 140.
14. www.offshorecompany.ru/offshorezones/
15. www.offshore-now.com
16. Дані Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 33с : 336

М. В. Матвієць*Дніпропетровський національний університет ім.. Олесь Гончара***ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ**

У статті досліджено ефективні інструменти підтримки і розвитку підприємств в період кризи. Пропонуються заходи підвищення ефективності управлінського процесу.

Ключові слова: фінансова криза, управління, ефективність, бюджетування.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку світової економіки проблематика зміцнення позицій підприємств як суб'єктів господарювання держави на ринку товарів та послуг виходить на перший план. Так, демократизація суспільного життя, з одного боку, глобальна фінансова криза – з іншого, вимагають нових підходів та методів управління на підприємствах.

Спади національного виробництва, збільшення інфляції і безробіття, інші негативні процеси призвели до банкрутства підприємств. Наразі це відбувається через недосконалість структури підприємства, неефективний розподіл фінансових потоків, відсутність чіткого та упорядкованого контролю за виробництвом, неефективних форм корпоративної політики тощо.

Як в Україні, так і за кордоном, підприємства вирішують проблеми, що на теренах національної економіки відіграють не таку важливу роль, як в період кризи.

Отже, на будь-якому підприємстві слід звернути особливу увагу на фінансово-економічну діяльність, бюджетування, якісні, а можливо й, кількісні зміни в організаційній структурі підприємства, фінансовій політиці та корпоративній культурі з метою виходу з кризи з мінімальними негативними наслідками.

Аналіз останніх наукових досліджень. Тема дослідження вкрай актуальна на сьогодні, бо дає змогу використати наведений інструментарій для підтримки та розвитку підприємств в період кризи, дозволяючи скоротити витрати, підвищити ефективність своєї діяльності та виходити на ринок товарів та послуг.

Дослідження з вказаної проблематики проводили науковці за різними напрямками [1–10].

Мета дослідження. Метою статті є розгляд інструментів виходу підприємств з кризи на сучасному етапі господарювання.

Основні результати дослідження. Сучасна фінансова криза, яка проявилася найбільшим чином в Україні в середині 2008 р., – найгірша криза з часів Великої депресії.

Причини, що викликали цю кризу, повідомлялися в ділових колах (журналах, пресі, конференціях тощо) за декілька місяців до її активної фази, але її наслідки для сьогодення, на жаль, не втішні.

Так, щомісячний приріст безробітних у США за листопад 2008 – лютий 2009 рр. становив 1%, а ВВП більшості західних країн за саме цей період скоротився приблизно на 0,5 – 1,0%. ВВП Японії в четвертому кварталі 2008 р. вперше зменшився на 3,3% [11], у Росії спад промисловості на початок 2009 р.

сягнув 16% [12], про стан в Україні свідчать такі факти: зниження ВВП у 2008 р. порівняно з 2007 р. на 5,5%, а у 2009 р. порівняно з 2008 р. на 10,1%.

Темпи спаду економічного зростання в Україні: 2007 р. – 107,6%; 2008 р. – 102,1%; 2009 р. – 99,6 (92,0)% [1, с. 37].

Під фінансовою кризою розуміється такий період розбалансованої діяльності компанії, під час якого обмежена можливість керівництва впливати на фінансові відносини. Звичайно, фінансова криза загрожує неплатоспроможністю і, таким чином, банкрутством [1, с.77].

Проведені дослідження показали [9, с. 77], що криза для підприємств має узагальнені етапи розвитку, на яких необхідно приймати певні управлінські рішення.

По-перше, це зниження ефективності використання капіталу, скорочення рентабельності виробництва і значень прибутку підприємства. (вона відносно безпечна для підприємства, не призведе до негативних наслідків, якщо заздалегідь підприємство увійде у антикризовий режим роботи).

По-друге, поява збитковості виробництва (ця фаза загрожує підприємству і приводить до відчутних негативних наслідків, якщо не розпочати процес санації виробництва).

По-третє, відсутність власних коштів і резервних фондів, різке зниження платоспроможності компанії (ця стадія розвитку кризи найчастіше супроводжується скороченням виробництва, тому що із зростанням кредиторської заборгованості частина оборотних коштів направляється на її погашення).

По-четверте, стан гострої неплатоспроможності (в цілому підприємство не в змозі погашати дані раніше зобов'язання, а також фінансувати виробництво, і як результат це призводить чи до скорочення, чи до цілковитої зупинки виробництва та ліквідації підприємства).

Як показала практика, неможливо боротися з наслідками і проявами кризової ситуації на підприємстві, не досліджуючи першопричини цієї ситуації. Для цього в період кризи (ще на початкових етапах) слід провести комплексний аналіз стану підприємства. Умовно можна розбити проведення аналізу на три основні етапи:

— аналіз ефективності поточної стратегії і функціональних напрямків (він включає аналіз фінансових, виробничих стратегій і стратегій продаж, проводиться моніторинг ключових показників діяльності компанії);

— аналіз конкурентних переваг компанії (проводиться аналіз сильних і слабких сторін; ефективним в цьому розрізі показав себе SWOT-аналіз, а також аналіз можливостей та небезпек компанії);

— аналіз конкурентоспроможності цін і витрат виробництва (для цього проводять періодичні дослідження конкурентів) [9, с.78].

У цьому разі рекомендовано створити експертну команду, яка проводить дослідження проблем і пропонує проекти планів антикризових заходів.

Такі проекти розробляються, обговорюються (розробка бізнес-планів, стратегії тощо) разом з керівництвом підприємства, менеджерами, провідними фахівцями та приймаються до дії.

Які ж етапи необхідно простежити з метою «управління» кризою. Якщо розглядати категорію «криза», то за визначенням вона не сумісна з категорією «управління». Але для будь-якої сильної і динамічної компанії кризою можна і потрібно управляти.

Під терміном «управління кризою» розуміється управління компанією в кризовий період, тобто ті дії, що здійснюються з метою зменшення негативного впливу кризи на компанію. Відповідно до розробленого плану антикризових заходів поетапно вживаються заходи щодо боротьби з кризовою ситуацією. Розглянемо ключові фази управління кризою [3, с.73–74].

Перша фаза – виділення місць можливих уражень і можливих ризиків. Це необхідно для того, щоб компанія була готова до падіння, рівно як і до підйомів.

Друга фаза – підготовка і попередження. Тут багато залежить від еластичності компанії. Еластичність означає здатність компанії швидко в короткостроковому періоді перебудовувати або змінювати свою політику в будь-якій сфері, чи то фінанси, чи персонал, чи управління продажами. Наприклад, компанія, де працює велика кількість робітників на постійній основі, не може швидко змінити структуру своїх кадрів. В європейських країнах у великих компаніях практикують контрактну основу роботи з персоналом, що дозволяє без додаткових складностей скоротити або розширити робочі ресурси у короткостроковому періоді.

Третя фаза – моніторинг симптомів. Систематичне контролювання процесів, що відбуваються в компанії, дозволить, по-перше, помітити заздалегідь кризові тенденції, а, по-друге, ухвалювати правильні рішення під час боротьби з кризою.

Четверта фаза настає, коли криза безпосередньо вступила в силу і вже постає питання, не як зберегти компанію від кризи, а як ефективно управляти компанією вже в період кризи.

У процесі виробництва і функціонування компанії, особливо в кризові та передкризові періоди, часто виникають необґрунтовані затрати, брак виробництва, втрачання ресурсів, неефективне їх використання, недостатня віддача від персоналу тощо.

Заступник директора з наукової роботи Центру ефективності Міністерства праці та соціальної політики України, Сергій Лучанінов, пропонує концепцію бережливого виробництва як ефективний метод боротьби з небажаними ефектами в процесі виробництва [4] виробництво засновано на пошуку, виявленні і усуненні подібних проблем.

Компанія «Тойота» в своїй роботі, дотримуючись принципу бережливого виробництва, використовує правило «шести сігм». Аналогом правила «шести сігм» є правило «п'ять чому», що використовується одними з найбільших компаній СНД [4, с.103].

Суть цього правила в тому, що, коли компанія стикається з небажаним виробничим ефектом – проводиться пошук явної причини, потім пошук причин, що привели до явних, і так далі до п'ятого коліна. Цей принцип аналізу дозволяє знайти і виключити причини появи небажаних виробничих ситуацій, і, таким чином, убезпечити компанію від небажаних криз чи змін зовнішніх обставин.

Як відомо, для того, щоб уникати можливих проблем, необхідно мати максимально повну інформацію. Одним з найбільш розповсюджених способів надання подібної інформації є принцип «7QCT», що являє собою такі інструменти контролю:

- контрольні листи;
- графіки;
- гістограми;
- діаграми розподілу показників;

- причинно-наслідкові діаграми;
- діаграми Парето;
- графіки контролю [4, с.104].

Ці методики пошуку причин і причинно-наслідкових зв'язків в процесі виробництва дозволяють вести виробничий процес з максимально згладженими обставинами, можливо й негативними.

Автор погоджується з С. Лучаніновим [4], що пропонує модель систематизації структури і процесів з метою підвищення ефективності виробництва «5S». Головні фактори, що підвищують ефективність, не пов'язані з великими видатками та інвестиціями: скорочення усіх видів втрат, раціоналізація виконання трудових та виробничих операцій, а також наведення порядку у виробничому процесі [5, с. 88].

На відміну від американського та європейського підходу до ведення бізнесу, спрямованих на згладжування проблем, тобто боротьбу з проблемами. Найбільшу ефективність показав японський підхід, що орієнтується на виявлення проблем і подальше їх усунення [5, с. 87]. Під впливом японської школи також сформувався оригінальний підхід до вдосконалення виробництва – китайський (Kaizen), спрямований на постійне покращання стану компанії та безперервний її розвиток [5, с. 89].

На будь-якому підприємстві існують проблеми з якістю продукції, собівартістю, протяжністю виробничого циклу, виробничими запасами, безпекою праці, необхідністю нових товарів і технологій [5, с. 88].

Ці проблеми потребують постійного контролю та удосконалення. Положення за кожною зі складових визначає конкурентоспроможність підприємства на ринку, собівартість та виробничу ефективність.

Для цього було створено один із найвідоміших японських управлінських заходів: метод «5S».

Основними об'єктами для «5S» звичайно є:

- сировина і куповані деталі (складські приміщення для матеріалів, що надходять, резервний запас на робочому місці, міжопераційний запас);
- деталі та вироби в процесі виробництва (резервний запас на робочому місці, міжопераційний запас);
- готова продукція (резервний запас готової продукції на складі, запас, призначений для завантаження);
- машини та механічне обладнання;
- різальний інструмент, шаблони, штампи тощо;
- вимірювальний інструмент;
- проблемні місця з точки зору запасів, порядку та організації.

Спочатку принцип «5S» формулювався як «3S», що описував лише процес пошуку та усунення проблем, але додавання ще двох етапів перетворило це в постійний процес удосконалення діяльності підприємства.

1S-Seiri: вилучати непотрібне. На цьому етапі опрацьовуються об'єкти аналізу на предмет необхідності у виробництві та прямого внеску в цілі підприємства. Також аналізуються витрати на цей пункт та пайовий дохід, отриманий з його участю.

Звичайно на виробництві це відбувається за певною схемою. Спочатку на зборах керівництва представляються можливі «нездорові» зони на підприємстві, їх

називають «червоними» зонами. Потім вони розбиваються на ділянки та проводиться аналіз всього майна, навіть до підлоги, ящиків у столі тощо.

Також на цьому етапі кожен працівник приносить непотрібні речі в найближчі «червоні» зони, якщо об'єкт великий або, за визначенням, не може транспортуватися – він маркується на місці спеціальними бірками. Крім цього практикуються перехресні перевірки, коли працівники приходять на робочі місця своїх колег для додаткового пошуку непотрібних речей.

При нормальному виконанні першого пункту виявляється титанічна кількість непотрібних речей, що не приносили прибутку, а зазвичай ще й приносили витрати.

2S-Seition: упорядкувати потрібне. Передбачається, що після першого етапу залишилися лише потрібні речі. Ці речі на другому етапі підлягають систематизації та класифікації. Класифікують зазвичай за частотою використання. Тобто речі розкладаються на стелажах в такому порядку: частіше використовувані речі, інструменти навіть до обладнання мають знаходитись в зоні швидкого доступу, тобто розташовані на полицях чи стелажах ближче за інші.

Також маркуються місця проїзду та пронесення різних виробничих вантажів і об'єктів.

3S-Seiso: провести прибирання. На цьому етапі розробляється і вводиться в дію план генерального прибирання підприємства, за принципами масовості і тотального охоплення. Визначаються терміни, відповідальні особи.

Але, як показала практика, після проведення перших трьох етапів, через деякий час ситуація знову повертається у початкове становище.

Тому був доданий четвертий елемент схеми – Shitsuke, що означає роботу з працівниками у стилі «5S», тобто культивування зажди до простоти, ефективності та відсутності зайвих речей, що лише гальмують розвиток. П'ятим елементом є – Seiketsu – освіта персоналу [5].

Вище були розглянуті методи підготовки до кризової ситуації і оздоровлення підприємства на будь-якому етапі розвитку. Причому ці методи не потребують залучення дуже великих інвестицій і засновані на ефективності виробництва.

Але основою діяльності підприємства є діяльність у сфері фінансів. Діяльність на підприємстві, пов'язану з фінансами, можна описати трьома важливими аспектами: заробляння грошей, правильне планування та контроль над тим, як ми їх витрачаємо. Відстежити, систематизувати, спростити і, таким чином, зробити це більш ефективним допомагає введення грамотного бюджетування на підприємстві.

На думку професора Савчука, бюджетування, як спосіб організації фінансового планування на підприємстві, управління процесами створення, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів [5]. Цей спосіб може розглядатися як частина загального управлінського процесу, а його головні етапи такі:

- аналіз інвестиційних можливостей і можливостей фінансування, які є у компанії;
- прогнозування наслідків поточних рішень задля запобігання непередбачуваних наслідків і визначення зв'язків між поточними та майбутніми процесами;
- обґрунтування обраного рішення серед можливих;
- оцінка результатів, досягнутих компанією, і порівняння їх з цілями, встановленими у фінансовому плані [8, с. 7].

Якщо бухгалтерська звітність оперує такою категорією, як прибуток, що не завжди однозначне для розуміння, то бюджетування розглядає грошовий потік.

По-перше, визначає виручку (доход, продажі), а також видатки (витрати, затрати) по факту відвантаження продукції.

По-друге, у розрахунку прибутку не враховується зміна оборотних коштів.

По-третє, амортизація (частина вартості основних засобів підприємства) включається в склад видатків підприємства.

По-четверте, інвестиційні витрати і суми отриманих та повернутих кредитів не враховуються при розрахунку прибутку підприємства [5, с.8].

При розрахунку і аналізі грошового потоку використовуються протилежні умови, а саме:

по-перше, при розрахунку грошового потоку відображаються лише операції з грошима, незалежно від того, коли товар був куплений чи проданий;

по-друге, у розрахунку грошового потоку вирішальне значення мають зміни оборотних коштів;

по-третє, амортизація не включається до складу грошових відтоків підприємства;

по-четверте, інвестиційні витрати і суми отриманих та повернутих кредитів враховуються при розрахунку грошового потоку підприємства за період часу.

Отже, побудова бюджетування свідчить про те, що «прибуток є необхідною, але не достатньою умовою отримання коштів» [5]. Але тому, що економічною місією діяльності підприємства є одержання прибутку (реальних коштів), бюджетування відіграє важливу роль у розумінні процесів і ситуацій, що відбуваються.

Розглядаючи та аналізуючи проблеми, що виникають при бюджетуванні, можна умовно виділити такі напрями методологічного і організаційного плану [6].

Використання бюджетування у відриві від стратегічного планування. Бюджетування покликано служити стратегічному розвитку компанії, тому не зовсім коректно складати бюджетування без урахування стратегічних планів компанії, що часто відбувається на практиці.

З цією помилкою найчастіше стикаються компанії при плануванні обсягів продажів, розміру витрат, дебіторської та кредиторської заборгованості, плануванні прибутку. Цього можливо уникнути, якщо існує максимально точне бачення розвитку компанії в довгостроковому періоді, а не відбувається просто постановка необґрунтованих, а часом навіть популістських цифр.

Використання системи бюджетування у відриві від системи нормування. У цьому аспекті найбільш розповсюдженими є:

— нормативи видатків на одиницю продукції не переглядаються протягом довгого періоду часу;

— перегляд нормативів нерідко зводиться до суб'єктивного індексування минулорічних норм за принципом «краще резервувати побільше»;

— в нормативи, що використовуються при бюджетуванні, закладено не лише технологічно обґрунтований брак, а й інші позанормові видатки, що мають місце.

Використання некоректної термінології. Це відбувається в компанії, коли немає єдиної точки зору на деякі процеси та результати.

Відсутність процедур виконання бюджету. Нормальна, повноцінна система бюджетного планування має містити такі елементи: сукупність бюджетів; процедури формування і затвердження бюджетів; процедуру виконання, контролю і

аналізу бюджетів, співробітників, відповідальних за формування і виконання того чи іншого бюджету.

За відсутності хоча б одного з цих елементів бюджетування втрачає свою повну ефективність

Відсутність взаємозв'язків між бюджетуванням та процесом управління.

Крім того, слід звернути увагу на помилки організаційного плану, які присутні, на жаль, на українських підприємствах. До них можна віднести: не залучення менеджерських кадрів до процесу бюджетування; неправильне виділення відповідальності щодо фінансової відповідальності; відсутність мотивації, пов'язаної з бюджетними показниками; неінформованість тощо.

Будь-яка система не буде працювати ефективно, якщо неправильно поставлені цілі і завдання.

Крім наведених вище моделей і методів систематизації, спрощення і підвищення ефективності виробництва, в науковій літературі широко розкрито й інші підходи до підвищення ефективності, на які автор хотів би звернути увагу.

Наприклад, постановка управлінського обліку і контролю дозволяє отримати повну картину того, що відбувається, ґрунтуючись на системі показників, контролювати процеси на виробництві і ухвалювати своєчасні і обґрунтовані управлінські рішення

Аналіз процесів, пов'язаних із собівартістю продукції та управління видатками, дає змогу звертати увагу на недостатню інформованість, непрозорість процесу виробництва, структури видатків та собівартості, що, в результаті, знижує потенційну конкурентоспроможність підприємства, його продукції та послуг на національному або світовому ринках.

Управління людськими ресурсами включає в себе постановку чіткої і обґрунтованої структури кадрів, а також оплати праці та систем мотивації для досягнення цілей підприємства (як матеріальних, так і нематеріальних).

Побудова ефективної системи зовнішніх зв'язків і продажів, на засадах аналізу, постійного моніторингу зовнішніх ринків і внутрішнього середовища компанії дає змогу ефективно управляти продажами тощо.

Основні результати дослідження. Отже, проблема підвищення ефективності діяльності підприємств постає досить гостро, тому що виживають тільки ті підприємства, які зможуть стати конкурентоспроможними.

Крім того українські підприємства прагнуть виходити на міжнародні ринки, де критерій ефективності відіграє дуже важливу роль.

Проаналізувавши наведені вище методи профілактики та лікування підприємств, можна виділити деякі спільні аспекти і тенденції. Головним критерієм оптимізації у всіх зазначених вище методиках є максимальне спрощення та відмова від зайвого, того, що реально знижує ефективність та збільшує витрати часу і сил на виробничий процес.

Криза – це не тільки спад, це – перебудова існуючої економічної системи. Яким чином побудувати сучасну модель управління, – це питання, що потребує подальших досліджень.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Багратен Г. А. Світова криза та Україна: проблеми й нові підходи до фінансового регулювання / Г. А. Багратен, І. С. Кравченко // Фінанси України. – 2009. – № 4. – С. 33 – 41.
2. Данилишин Б. Экономика Украины: жизнь после кризиса / Б. Данилишин // Зеркало недели. – 2009. – № 1 (729). – С. 8.
3. Как ваша компания реагирует на кризисы // Справочник экономиста. – 2009. – №1 – 2. – С. 73 – 76.
4. Лучанинов С. Бережливое производство: «5 почему» и 7 QCT – методы выявления проблем / С. Лучанинов // Справочник экономиста. – 2009. – №1 – 2. – С. 102 – 112.
5. Лучанинов С. Метод 5S как элемент управления эффективностью / С. Лучанинов // Справочник экономиста. – 2005. – №8. – С. 87 – 92.
6. Молвинский А. Типичные ошибки при построении систем бюджетирования / А. Молвинский // Финансовый директор. – 2004. – №6. – С. 30 – 38.
7. Новицький В. Глобальна фінансово-економічна криза: сутність, системність проявів та перспективи подолання / В. Новицький // Економічний часопис ХХІ. – 2009. – № 1–2. – С. 3 – 5.
8. Савчук В. Цели бизнеса и бюджетирование / В. Савчук, П. Мельник // Справочник экономиста. – 2005. – №7. – С. 7 – 11.
9. Слипачук А. Криза: діагностика і лікування / А. Слипачук // Справочник экономиста. – 2009. – №1 – 2. – С. 77 – 78.
10. Слипачук А. Криза: діагностика і лікування / А. Слипачук // Справочник экономиста. – 2009. – №1 – 2. – С. 78 – 84.
11. <http://www.news.mail.ru/economics/2372604>
12. <http://www.gks.ru>

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 519.73: 330.33

О. Г. Яковенко, Т. Ю. Сидора

Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Побудовано алгоритм числової реалізації моделі темпу приросту капіталу у системі MathCad. Визначено функцію прибутку підприємства з урахуванням впливу зовнішнього середовища.

Ключові слова: моделювання, темп приросту капіталу, числова реалізація.

Актуальність проблеми. Україна як незалежна держава переживає вже не першу фінансово-економічну кризу. Це є закономірним «побічним ефектом» ринкової економіки, курс на побудову якої задекларувала і дотримується українська влада. Сьогоднішня економічна криза для України матиме досить багатогранні негативні наслідки, які проявляться в зниженні обсягу ВВП, погіршенні фінансових результатів підприємств, падінні реальних доходів населення та зниженні інвестиційної активності. Але вона для України є необхідною і обов'язковою передумовою подальшого економічного піднесення, як і криза 1998 р., що дала імпульс для десятирічної фази зростання вітчизняної економіки. Проте якщо вихід з кризи не буде супроводжуватися активною структурною політикою держави, спрямованою на підтримку високотехнологічних галузей, то економіка України продовжуватиме рухатися не по спіралі, а по замкненому колу. Тому актуальною проблемою для підприємств є побудова такої моделі поведінки, яка б забезпечувала приріст капіталу в умовах циклічних змін економіки.

Аналіз останніх наукових досліджень. Відповідно до моделі [1] встановлено, що існують коливання економічної активності з різним періодом: сезонні цикли (менше року), цикли до 3,5 років, торговельно-промислові цикли до 7 – 11 років, великі цикли від 50 років. Виявлено, що такі цикли пов'язані з певними технічними напрямками та періодичністю оновлення основних капітальних благ. Одночасно з цим існує взаємозв'язок між циклічними та збалансованими явищами в економіці, де циклу інвестування на макрорівні відповідає стабільна програма. Ця програма реалізується системою відтворення капіталу, а її довжину можемо оцінити як величину запланованого його приросту. У цьому випадку система відтворення капіталу використовує всі етапи програми, і взаємодія між темпами приросту капіталу здійснюється з відповідною швидкістю. Запропонована програма інвестування передбачає споживання ресурсу та його переливання у використаний капітал [2 – 4].

Основні результати дослідження. Побудуємо модель для визначення темпу приросту капіталу. Нехай $k(\tau, x)$ – темп приросту капіталу на відріжку $[0; l(\tau)]$ є кусково-гладкою або кусково-монотонною і, крім того, абсолютно інтегрованою

функцією. Введемо такі величини: x – запланований приріст капіталу, $v(\tau)$ – швидкість зміни темпу приросту капіталу. Маємо крайову задачу, яку можна подати у вигляді [5]:

$$\frac{\partial^2 k}{\partial \tau^2} = \frac{1}{v^2(\tau)} \frac{\partial^2 k}{\partial x^2}, \quad \tau > 0, \quad 0 < x < l(\tau),$$

$$k(\tau_0, x) = \varphi(x), \quad \left. \frac{\partial k}{\partial \tau} \right|_{\tau=\tau_0} = \Psi(x),$$

$$k(\tau, 0) = \mu(\tau), \quad k(\tau, l(\tau)) = \chi(\tau).$$

Для розв'язання крайової задачі розроблено метод, згідно з яким послідовно застосовується скінченне інтегральне перетворення з «фіксованим» у часі ядром та алгоритм Рунге-Кутта, який визначає значення коефіцієнтів відображення із задачі Коші для системи звичайних диференціальних рівнянь другого порядку.

У випадку врахування неоднорідних крайових умов їх необхідно перетворити до однорідних. Тому перетворимо задані неоднорідні крайові умови першого роду до однорідних введенням нової невідомої функції:

$$\vartheta(\tau, x) = k(\tau, x) - \mu(\tau) - [\chi(\tau) - \mu(\tau)] \frac{x}{l(\tau)}.$$

Відносно цієї функції крайова задача набуде такого вигляду:

$$\frac{\partial^2 \vartheta}{\partial \tau^2} = \frac{1}{v^2(\tau)} \frac{\partial^2 \vartheta}{\partial x^2} + f_1(\tau, x),$$

$$\vartheta(\tau_0, x) = \varphi_1(x), \quad \left. \frac{\partial \vartheta}{\partial \tau} \right|_{\tau=\tau_0} = \psi_1(x),$$

$$\vartheta(\tau, 0) = \vartheta(\tau, l(\tau)) = 0,$$

де:

$$f_1(\tau, x) = \frac{x \dot{l}}{l^2} \left[\dot{\chi} - \dot{\mu} + \frac{(\mu - \chi) \dot{l}}{l} \right] - \ddot{\mu} - \frac{x}{l} \left[\ddot{\chi} - \ddot{\mu} + (\dot{\mu} - \dot{\chi})(\dot{l} + \ddot{l}) - \frac{\dot{l}^2}{l} (\dot{\mu} - \dot{\chi}) \right],$$

$$\varphi_1(x) = \varphi(x) - \mu(\tau_0) - [\chi(\tau_0) - \mu(\tau_0)] \frac{x}{l(\tau_0)},$$

$$\psi_1(x) = \psi(x) - \dot{\mu}(\tau_0) - [\dot{\chi}(\tau_0) - \dot{\mu}(\tau_0)] \frac{x}{l(\tau_0)} - \frac{[\mu(\tau_0) - \chi(\tau_0)] x \dot{l}(\tau_0)}{l^2(\tau_0)}.$$

Виходячи з виду крайових умов, застосуємо до диференціального рівняння та початкових умов інтегральне перетворення, яке має ядро $\sin \frac{n\pi x}{l}$. Тоді розкладення функції $\vartheta(\tau, x)$ у ряд Фур'є при фіксованому значенні τ матиме вигляд:

$$\vartheta(\tau, x) = \frac{2}{l(\tau)} \sum_{n=1}^{\infty} \alpha_n(\tau) \sin \frac{n\pi x}{l(\tau)},$$

$$\alpha_n(\tau) = \int_0^{l(\tau)} \vartheta(\tau, x) \sin \frac{n\pi x}{l(\tau)} dx.$$

Для визначення невідомих коефіцієнтів $\alpha_n(\tau)$ помножимо члени рівняння у частинних похідних на ядро інтегрального перетворення та зінтегруємо за змінною x на відрізок $[0; l(\tau)]$:

$$\int_0^l \frac{\partial^2 \vartheta}{\partial \tau^2} \sin \frac{n\pi x}{l} dx = \frac{1}{v^2(\tau)} \int_0^l \frac{\partial^2 \vartheta}{\partial x^2} \sin \frac{n\pi x}{l} dx + \int_0^l f_1(\tau, x) \sin \frac{n\pi x}{l} dx.$$

Обчисливши отримані інтеграли, визначимо систему звичайних диференціальних рівнянь відносно $\alpha_n(\tau)$:

$$\begin{aligned} \frac{d^2 \alpha_n}{d\tau^2} + \left(\frac{n\pi}{vl} \right)^2 \alpha_n &= \frac{i}{2l} \sum_{m=1}^{\infty} \gamma_{nm} \alpha_m + q_n^{(1)}(\tau); \\ \gamma_{nm} &= \frac{4(-1)^{n+m}}{m^2 - n^2}, \quad \text{при } n \neq m; \\ \gamma_{nm} &= 1, \quad \text{при } n = m; \\ q_n^{(1)}(\tau) &= \int_0^l f_1(\tau, x) \sin \frac{n\pi x}{l} dx. \end{aligned} \quad (1)$$

Приєднуючи до одержаної системи рівнянь початкові умови

$$\begin{aligned} \alpha_n(\tau_0) &= \int_0^{l(\tau_0)} \varphi_1(x) \sin \frac{n\pi x}{l(\tau_0)} dx, \\ \left. \frac{d\alpha_n}{d\tau} \right|_{\tau=\tau_0} &= \int_0^{l(\tau_0)} \Psi_1(x) \sin \frac{n\pi x}{l(\tau_0)} dx, \end{aligned} \quad (2)$$

визначимо задачу Коші для системи звичайних диференціальних рівнянь другого порядку. Якщо покласти, що $l(\tau) = \text{const}$, тобто маємо частковий випадок моделі, то визначена задача Коші перетвориться на задачу Коші для диференціального рівняння другого порядку. Таким чином, темп приросту капіталу у цьому випадку матиме такий вигляд:

$$k(\tau, x) = \frac{2}{l(\tau)} \sum_{n=1}^{\infty} \alpha_n(\tau) \sin \frac{n\pi x}{l(\tau)} + \mu(\tau) + [\chi(\tau) - \mu(\tau)] \frac{x}{l(\tau)}. \quad (3)$$

Розробимо алгоритм числової реалізації такої моделі [7]. Для цього введемо такі позначення: $a = \varphi(x)$, $b = \psi(x)$, $c = \mu(\tau)$, $d = \chi(\tau)$, $\eta \exp(-\mu\tau) = l(\tau)$.

Враховуючи, що функціональний ряд для визначення функції $k(\tau, x)$ в області збіжності збігається рівномірно, можна обмежити число членів цього ряду чотирма. При цьому похибка не буде перевищувати значення 10^{-3} .

Для знаходження значень функції приросту капіталу $k(\tau, x)$ у системі MathCad необхідно визначити невідомі коефіцієнти $\alpha_n(\tau)$. Для цього слід розв'язати таку задачу Коші:

$$\frac{d^2 \alpha_n}{d\tau^2} + \left(\frac{n\pi}{vl} \right)^2 \alpha_n = \frac{i}{2l} \sum_{m=1}^{\infty} \gamma_{nm} \alpha_m + q_n^{(1)}(\tau),$$

$$\gamma_{nm} = \frac{4(-1)^{n+m}}{m^2 - n^2}, \quad \text{при } n \neq m,$$

$$\gamma_{nn} = 1, \quad \text{при } n = m,$$

$$q_n^{(1)}(\tau) = \int_0^l f_1(\tau, x) \sin \frac{n\pi x}{l} dx$$

з початковими умовами:

$$\alpha_n(\tau_0) = \int_0^{l(\tau_0)} \varphi_1(x) \sin \frac{n\pi x}{l(\tau_0)} dx,$$

$$\left. \frac{d\alpha_n}{d\tau} \right|_{\tau=\tau_0} = \int_0^{l(\tau_0)} \Psi_1(x) \sin \frac{n\pi x}{l(\tau_0)} dx.$$

Спочатку слід розрахувати числові значення початкових умов. Для цього всі коефіцієнти запишемо у вигляді змінних та присвоїмо їм відповідні значення. Отримаємо в результаті вектори значень для $\alpha_n(\tau)$ та $\alpha'_n(\tau)$.

Для знаходження матриці значень γ_{nm} запишемо програму. Слід звернути увагу, що при програмуванні результат виконання умови у MathCad записується до самої умови, а всі оператори необхідно вводити за допомогою спеціальних панелей інструментів – Programming та Boolean. Отримавши матрицю значень γ , ми маємо все необхідне для знаходження α_n .

Для розв'язування системи диференціальних рівнянь будемо використовувати функцію $Rkadapt(y, x1, x2, n, F)$ з розділу Differential Equation Solving, яка повертає матрицю розв'язків методом Рунге-Кутта. Згідно з розробленим в роботі алгоритмом розв'язання системи диференціальних рівнянь слід передати до функції такі параметри: перший – це початкове значення аргументу (тобто наш вектор початкових значень), другий та третій – це, відповідно, початок та кінець того відрізка, для якого буде проводитися інтегрування (початкове та кінцеве значення τ), четвертий – це кількість кроків інтегрування, і останній – сама функція $F(\tau, \alpha)$ для нашого рівняння $d\alpha_n/d\tau = F(\tau, \alpha)$. Враховуючи, що ця функція не працює з диференціальними рівняннями другого порядку, зведемо нашу задачу до розв'язування системи з диференціальних рівнянь першого порядку. Для цього позначимо $\frac{d\alpha_n}{d\tau}$ через α_{n+4} .

Виконавши заміну, ми отримуємо систему з 8 рівнянь. Зазначивши у векторі α відповідні початкові умови, які ми отримали раніше, можна знайти матрицю розв'язків F .

Для використання отриманих результатів у подальших розрахунках, необхідно позначити стовпчики матриці так:

$$\tau_n := B_{n,1} \quad \alpha_{n,1} := B_{n,2} \quad \dots \quad \alpha_{n,m} := B_{n,m}.$$

Щоб розрахувати значення функції $k(\tau, x)$, виконуємо заміну τ на τ_n , α_m на $\alpha_{n,m}$, а $k(\tau, x)$ на $k(n)$ та записуємо просту програму вигляду:

$$k(n) := \begin{cases} k \leftarrow f(\tau, \alpha) \\ k \end{cases}$$

Тепер, ввівши ім'я функції k , значення n у дужках та знак рівняння, ми отримуємо значення функції k для відповідного значення τ_n .

Врахуємо вплив зовнішнього середовища, яке відповідає циклічній економічній активності для визначення прибуткової діяльності підприємства. Слід зазначити, що математичне моделювання виробництва підприємства повинно враховувати зовнішні та внутрішні умови діяльності цього підприємства. Це визначає появу складного комплексу моделей діяльності підприємства у певних умовах. Важливе при цьому має значення оптимальна поведінка підприємства: оптимізація процесів виробництва, оптимальний розподіл коштів та використання різних факторів виробництва. Уведемо класичні припущення [6]:

— технологічні умови виробництва описуються виробничою функцією $q = F(x)$, яка має певний комплекс властивостей;

— врахування можливостей підприємства впливати на ціну своєї продукції та на ціни факторів виробництва;

— врахування наявності ресурсних обмежень;

— метою діяльності підприємства є забезпечення максимальних прибутків або мінімізація збитків.

Припустимо, що для визначення поведінки підприємства було використано m видів затрат, тоді функція випуску продукції матиме такий вигляд:

$$\Phi(q, y, P) = \Phi(q_1, \dots, q_n; y_1, \dots, y_m, P) = 0,$$

де P – приріст капіталу в зовнішньому середовищі.

$$P = \int_0^T k(\tau, x) d\tau.$$

Функція прибутку π визначається як:

$$\pi(q, y) = qp - yw = \sum_{i=1}^n p_i q_i - \sum_{j=1}^m w_j y_j,$$

де w – вектор цін на витрати, p – вектор цін продукції, $y(P)$ – вектор витрат, q – вектор загального випуску продукції. Сформулюємо обмеження для такої моделі:

$$\frac{\partial \Phi}{\partial q_i} \leq 0; \quad \frac{\partial \Phi}{\partial y_j} \geq 0; \quad i = 1, \dots, n; \quad j = 1, \dots, m.$$

Умови рівноваги підприємства знаходять у довгостроковому періоді як розв'язок такої екстремальної задачі:

$$\pi(q, y) \rightarrow \max; \quad \Phi(q, y, P) = 0; \quad q \geq 0; \quad y \geq 0, \quad P \geq 0.$$

Така задача може бути розв'язана, наприклад, методом Лагранжа.

Таким чином, рівняння (3), а також задача Коші для системи звичайних диференціальних рівнянь (1), (2) визначають темп приросту капіталу. Побудовано алгоритм числової реалізації такої моделі у системі MathCad. Визначено функцію прибутку підприємства з урахуванням впливу зовнішнього середовища.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
2. Николаев Л. К. О циклах экономической активности в процессе роста капитала / Л. К. Николаев // Экономика и математические методы. – 2003. – Т. 39. – № 1. – С. 33–42.
3. Меньшиков С. М. Длинные волны в экономике / С. М. Меньшиков, Л. А. Клименко. – М.: Международные отношения, 1989.
4. Моргенштерн О. О точности экономико-статистических наблюдений / О. Моргенштерн. – М.: Статистика, 1968.
5. Яковенко О. Г. Циклічні процеси у макромоделях економічної динаміки / О. Г. Яковенко // Економічна кібернетика. – 2004. – № 5–6. – С. 42–46.
6. Клейнер Г. Б. Методы анализа производственных функций / Г. Б. Клейнер. – М.: Информэлектро, 1980.
7. Яковенко О. Г. Алгоритм розв'язання задачі Коші для системи звичайних диференціальних рівнянь у програмі MathCad / О. Г. Яковенко, Т. Ю. Сидора // Моделювання сучасних економічних процесів та інформаційні технології : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. – Д., 2009. – Т. 2. – С. 23–25.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 330.10141

В. В. Огліх, Н. М. Заславська

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ ЗА НАЯВНОСТІ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ПРАЦІВНИКАМИ

Робота містить результати досліджень, спрямованих на визначення об'єктивних показників динаміки розвитку ринку праці на рівні держави і на рівні окремої фірми у довгостроковому періоді розвитку та на отримання рекомендацій щодо формування ефективної кадрової політики підприємства, трансформаційних економіках.

Ключові слова: ринок праці, еволюційний підхід, моделювання.

Актуальність проблеми. Євроінтеграційний вектор розвитку економіки України, глобальні та кризові процеси світової економіки суттєво впливають на ринок праці нашої країни [1, 2]. Його розвиток вирізняється наявністю протиріч між попитом на робочу силу та її пропозицією [3, 4], які значно посилилися в умовах економічної кризи. Нині коли, з одного боку, велика кількість незайнятих робітників наповнює ринок праці [11], а з іншого – не вистачає фахівців певної спеціалізації і кваліфікації, ефективне вирішення проблем можливо лише після глибокого аналізу структурно-динамічних зрушень у межах національного ринку праці та визначення перспектив його розвитку на засадах еволюційного підходу [5, 6].

Аналіз останніх наукових досліджень. Формування кадрового потенціалу підприємств відбувається в умовах нестійкого розвитку виробництва і збільшення напруженості на ринку праці, зростає необхідність розробки ефективної системи управління попитом підприємств на робочу силу [3, 5, 7]. Це, у свою чергу, вимагає залучення сучасних засобів аналізу і моделювання процесів управління, створення нових і удосконалення існуючих економічних механізмів управління кадровим потенціалом підприємств, визначення оптимального обсягу робочої сили на підприємствах та комплексної оцінки попиту на робочу силу.

Огляд та аналіз матеріалів і наукових статей, присвячених побудові економіко-математичних моделей [8, 9] динаміки процесів на ринку праці показав, що проведені дослідження в цій сфері не дозволяють врахувати ряд важливих показників, наприклад, таких як конкуренція [7] між робітниками та наявність особистих зв'язків людей.

Мета дослідження. Враховуючи високу актуальність проблеми та наявність низки нез'ясованих питань, відсутність математичного апарату для аналізу динаміки кадрового потенціалу метою роботи є розробка на засадах еволюційного підходу моделей розвитку на ринку праці з урахуванням зв'язків між працівниками.

Основні результати дослідження. Пошук вирішення проблеми формування ефективної кадрової політики має проводитися як на макро-, так і на макрорівні економіки. Дослідження довели, що для аналізу з погляду еволюційного підходу динаміки процесів на ринку праці доцільно використати теорію популяцій, зокрема на рівні держави та галузі – модель конкуренції із саморегуляцією чисельності, а на рівні фірми – модель рівноважної конкуренції.

Моделювання динаміки чисельності персоналу фірми у довгостроковому періоді розвитку. У довгостроковому періоді для фірми важливе значення має внутрішня конкуренція між працівниками та стосунки людей, які вже працюють на підприємстві, та людей, які прагнуть отримати роботу. Ці взаємозв'язки є наслідком наявності особистих відносин робітників фірми зі спеціалістами свого напрямку, які потенційно здатні отримати роботу у компанії за кваліфікацією та готові вести боротьбу за кращі місця. Взаємини виражаються в рекомендаціях та бажанні вже працюючих робітників залучити до роботи знайомих фахівців. На практиці роботодавці та рекрутингові агенції, аналізуючи ринок праці, не враховують наявності подібних взаємин. Нехай чисельність кількості зайнятих і безробітних задається функцією часу

$$x_k(t), \quad k = 1, 2, \quad t \in (t_0; +\infty). \quad (1)$$

У випадку коли не існує обмежень на кількість робочих місць, то можна вважати, що динаміка чисельності зайнятих та безробітних змінюється за законом:

$$\dot{x}_k = \xi_k \dot{x}_k, \quad k = 1, 2. \quad (2)$$

Рівняння (2) є досить грубим наближенням до ситуації, яка реально існує. Внесемо уточнення у диференціальне рівняння. Нехай зайняті та безробітні спеціалісти конкурують між собою за кращі місця і за одиницю часу, кількість робочих місць зменшується на величину $F(x_1, x_2)$. Основні припущення щодо цієї функції:

$$F(x_1, x_2) \in C^1;$$

область визначення – множина $[0; +\infty)$;

$$F(0, 0) = 0; \quad (3)$$

$$F(x_1; x_2) \rightarrow +\infty. \quad (4)$$

Якщо вважати, що коефіцієнти приросту ξ_k зменшуються для кожного зайнятих і безробітних на величину, пропорційну $F(x_1, x_2)$, то замість диференціального рівняння (2) доцільно розглянути систему рівнянь [10, с. 23]:

$$\begin{cases} \dot{x}_1 = x_1(\xi_1 - \gamma_1 F(x_1, x_2)); \\ \dot{x}_2 = x_2(\xi_2 - \gamma_2 F(x_1, x_2)). \end{cases} \quad (5)$$

Введемо початкові умови

$$x_1(t_0) = x_{10}; \quad x_2(t_0) = x_{20}. \quad (6)$$

Розглянемо задачу докладніше [10]. Праві частини системи (5) є неперервними. Перевіримо, чи задовольняють вони умові константи Ліпшица. Увівши позначення

$$\Phi_k(x_1, x_2) = x_k(\xi_k - \gamma_k F(x_1, x_2))$$

і використовуючи неперервну диференційованість функції F , а це означає, обмеженість її на кожній обмеженій множині з області визначення, отримуємо (за деяких $\theta_k \in (0,1), k=1,2$

$$|\Phi_1(x_1 + h, x_2) - \Phi_1(x_1, x_2)| = |(\xi_1 - \gamma_1 F(x_1 + h, x_2))x_1 - (\xi_1 - \gamma_1 F(x_1, x_2))x_1| = 0(h);$$

$$|\Phi_1(x_1, x_2 + h) - \Phi_1(x_1, x_2)| = |(\xi_1 - \gamma_1 F(x_1, x_2 + h))x_1 - (\xi_1 - \gamma_1 F(x_1, x_2))x_1| = 0(h);$$

Аналогічним чином доводиться, що функція $\Phi_2(x_1, x_2)$ відповідає умові Ліпшица. Із наведеного вище, можна зробити висновок, що система (5) має розв'язок, який є єдиним, що задовольняє початкові умови (6).

Припущення 1. Розв'язок системи (5) з початковими умовами (6) обмежено, тобто існують постійні A_1, A_2 такі, що:

$$x_k(t) \leq A_k, \forall t \in [t_0, +\infty). \quad (7)$$

Із (7) випливає, що для достатньо великих B_1, B_2 , $F(B_1, 0) > \frac{\xi_1}{\gamma_1}, F(0, B_2) > \frac{\xi_2}{\gamma_2}$. Нехай

$$A_k = \max(x_{k0}, B_k).$$

Покажемо, що у разі такого вибору A_k виконується (7). Насправді, нехай для деякого $t_1 > t_0, x_1(t_1) > A_1$. Тоді (з урахуванням неперервності $x_1(t)$) існує точка $\tau \in (t_0, t_1)$ така, що $x_1(\tau) = A_1$. Нехай

$$\theta = \inf \tau, \tau : x_1(\tau) = A_1. \quad (8)$$

Цей інфімум існує, виходячи з того, що $\tau > t_0$.

З неперервності випливає, що:

$$x_1(\theta) = A_1.$$

Звідси маємо, що $F(x_1(\theta), x_2(\theta)) > F(x_1(\theta), 0) = F(A_1, 0) > \frac{\xi_1}{\gamma_1}$, тобто

$$\xi_1 - \gamma_1 F(x_1(\theta), x_2(\theta)) < 0.$$

Із (5) виходить, що $\dot{x}_1(\theta) < 0$, тобто функція $x_1(t)$ спадає в точці θ . Як наслідок, $\exists \theta_1 < \theta$ таке, що $x_1(\theta_1) > x_1(\theta) = A_1$ та, як і раніше, $\exists \theta_2 \in (t_0, t_1), x_1(\theta_2) = A_1$.

Це суперечить (8) Виходячи з цього, (7) доведено для $k=1$. Випадок для $k=2$ розглядається аналогічно.

Припущення 2. Існує така постійна $M > 0$, що

$$x_k(t) \geq x_{k0} e^{-M(t-t_0)}, \forall t \in [t_0, +\infty) \quad (9)$$

Насправді, з (5) випливає, що

$$\frac{dx_k}{x_k} = (\xi_k - \gamma_k F(x_1, x_2)) dt.$$

Вважаючи, що $x_k(t)$ – розв'язок (5) з початковими умовами (6) і підставляючи у праву частину останньої нерівності $x_k(t)$ замість x_k , отримаємо:

$$\ln \left| \frac{x_k}{x_{k0}} \right| = \int_{t_0}^t (\xi_k - \gamma_k F(x_1(t), x_2(t))) dt. \quad (10)$$

Враховуючи, що в силу припущення 1 $x_k(t)$ – обмеження функції, отримуємо, що підінтегральний вираз є обмеженим, тобто існує $M > 0$, таке, що

$$\begin{aligned} |\xi_k - \gamma_k F(x_1(t), x_2(t))| &\leq M; \\ \forall t \in [t_0, +\infty), \quad k &= 1, 2. \end{aligned} \quad (11)$$

У лівій частині (10) можна звільнитися від знаку модуля під знаком логарифму. Насправді, $x_{k0} > 0$; якщо б існувало число $t_1 \in [t_0, +\infty)$ таке, що $x_k(t_1) < 0$, то існувало б (з урахуванням безперервності $x(t)$) число $\tau \in (t_0, t_1)$ таке, що $x_k(\tau) = 0$. Тоді при $t = \tau$ ліва частина (10) приймала б значення, що дорівнювало б $-\infty$, а права – кінцеве значення. Отримане протиріччя доводить нерівність $x_k(t) > 0, \forall t \in [t_0, +\infty)$. Тепер із (10), (11) отримуємо:

$$\begin{aligned} \left| \ln \frac{x_k}{x_{k0}} \right| &= \left| \int_{t_0}^t (\xi_k - \gamma_k F(x_1, x_2)) dt \right| \leq \int_{t_0}^t |\xi_k - \gamma_k F(x_1, x_2)| dt \leq \\ &\leq M \int_{t_0}^t dt = M(t - t_0). \end{aligned} \quad (12)$$

Якщо $x_k \geq x_{k0}$, то нерівність (9) виконується. Якщо $x_k < x_{k0}$, то

$$\left| \ln \frac{x_k}{x_{k0}} \right| = -\ln \frac{x_k}{x_{k0}} = \ln \frac{x_{k0}}{x_k}.$$

Із (12) маємо, що

$$\begin{aligned} \ln \frac{x_{k0}}{x_k} &\leq M(t - t_0); \\ x_{k0} &\leq x_k e^{M(t - t_0)}, \text{ це і дає (9).} \end{aligned}$$

Аналізуючи динаміку зміни чисельності зайнятих на фірмі у довгостроковому періоді, вважатимемо, що y_1 – це кількість працюючих спеціалістів на фірмі, яка

відповідає кількості робочих місць, y_2 – це кількість спеціалістів, які потенційно можуть стати робітниками фірми. Кількість робочих місць на фірмі обмежена. Кількість робочих місць в момент часу t залежить з коефіцієнтом пропорційності

$$\gamma_1 = \sum_{i=1}^n \frac{y_1^i - y_1^0}{y_1^0} / n, \text{ де } y_1^i - \text{кількість працюючих на фірмі на розрахунковий}$$

період, y_1^0 – кількість працюючих на фірмі на базовий період, n – кількість періодів від персоналу фірми у момент часу $t_0 - y_1^0$, динаміки розвитку фірми та бажання вже працюючих спеціалістів працевлаштувати знайомих фахівців. Кількість вакансій зменшується як наслідок працевлаштування персоналом фірми знайомих, які на даний момент не мають роботи або працюють у інших фірмах, що характеризує складник $a_{12}y_1y_2$, a_{12} – ймовірність того, що безробітний спеціаліст отримає роботу в фірмі та через скорочення робочих місць та наявність внутрішньої конкуренції між робітниками (a_{11} – ймовірність того, що працюючий спеціаліст втратить роботу).

Залежність, яка описує динаміку чисельності зайнятих на фірмі з урахуванням особистих зв'язків робітників та внутрішньої конкуренції, характеризується таким диференціальним рівнянням:

$$dy_1 / dt = y_1 (\gamma_1 - a_{11}y_1 - a_{12}y_2).$$

Зміна кількості бажаючих працювати на фірмі пропорційна числу тих, хто заявив про своє бажання з коефіцієнтом пропорційності $\gamma_2 = \sum_{i=1}^n \frac{y_2^i - y_2^0}{y_2^0} / n$, де

y_2^i – кількість безробітних, що потенційно здатні працювати на фірмі у розрахунковому періоді, y_2^0 – кількість безробітних, що потенційно здатні працювати на фірмі у базовому періоді, n – кількість періодів. Будемо вважати, що з числа непрацюючих у фірмі y_2 , які потенційно можуть стати членом колективу, деяка кількість людей була прийнята на роботу у фірму, тоді приріст загальної кількості y_2 зменшиться на величину $a_{21}y_2y_1$.

Крім того, внутрішня конкуренція між потенційними робітниками стимулює їх працевлаштовуватися в іншій фірмі, тобто їх загальна кількість зменшиться на величину $a_{22}y_2^2$.

Залежність, яка характеризує динаміку чисельності бажаючих працювати на фірмі, може бути задана таким диференціальним рівнянням:

$$dy_2 / dt = y_2 (\gamma_2 - a_{21}y_1 - a_{22}y_2).$$

Виходячи з цього, динаміка чисельності працівників з урахуванням внутрішньої конкуренції та наявності особистого взаємозв'язку між робітниками описується моделлю конкуренції двох видів з такою системою диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} dy_1 / dt = y_1 (\gamma_1 - a_{11}y_1 - a_{12}y_2); \\ dy_2 / dt = y_2 (\gamma_1 - a_{21}y_1 - a_{22}y_2), \end{cases} \quad (13)$$

- де a_{11} – відображає рівень взаємозв'язків робітників;
 a_{12} – відображає рівень конкуренції між робітниками;
 a_{21} – відображає рівень взаємозв'язків персоналу фірми та потенційних робітників. $a_{11} \neq a_{21}$;
 a_{22} – відображає рівень конкуренції між потенційними робітниками, $a_{12} \neq a_{22}$;
 γ_1 – коефіцієнт приросту кількості зайнятих на фірмі за рахунок її розширення;
 γ_2 – коефіцієнт приросту кількості безробітних, що потенційно можуть стати працівниками фірми;
 y_1 – кількість працюючих спеціалістів на фірмі;
 y_2 – кількість спеціалістів, що потенційно можуть стати робітниками фірми.
 Розв'язання задачі, можливе лише за наявності показників:
 – кількість зайнятих (персонал фірми) у момент часу $t_0 - y_1^0$;
 – кількість тих, хто має бажання стати працівниками фірми (в момент часу $t_0 - y_2^0$).

Моделювання динаміки процесів на ринку праці на рівні держави (макрорівень). Аналізуючи процеси розвитку на ринку праці, вважатимемо, що x_1 – це кількість зайнятих в країні, x_2 – кількість безробітних. Приріст кількості зайнятих обумовлений розширенням ринку праці за рахунок залучення молодих спеціалістів відображає коефіцієнт ξ_1 , $\xi_1 = \sum \frac{x_1^i - x_1^0}{x_1^0} / n$, де x_1^i – кількість

зайнятих на розрахунковий період, x_1^0 – кількість зайнятих на базовий період, n – кількість періодів.

Бажання мати спеціалістів більш високої кваліфікації зумовлює конкуренцію на ринку праці. Водночас деяка частка економічно активного населення, яка досягає пенсійного віку або з різних причин залишає роботу, не бажає працювати протягом деякого часу. Через це частина працюючих, яка характеризується ймовірністю a_{11} , втрачає роботу. Нехай існує ймовірність a_{12} того, що безробітний спеціаліст, який знаходився у пошуках, знайшов роботу, тобто кількість зайнятих зросте на величину $a_{12}x_2$.

Залежність, яка розкриває динаміку чисельності зайнятих в країні з урахуванням ймовірностей пошуку та втрати роботи, описується таким диференціальним рівнянням:

$$dx_1 / dt = x_1 (\xi_1 - a_{11}x_1 + a_{12}x_2).$$

Вважатимемо, що кількість безробітних спеціалістів збільшується як наслідок скорочення робочих місць з коефіцієнтом ξ_2 , $\xi_2 = \sum \frac{x_2^i - x_2^0}{x_2^0} / n$, де x_2^i – кількість безробітних на розрахунковий період, x_2^0 – кількість безробітних на базовий період, n – кількість періодів.

Вважатимемо, що частина, яка характеризується ймовірністю a_{22} , безробітних спеціалістів, які були у пошуках роботи, її отримали. Тоді загальна кількість безробітних за період Δt зменшилася на величину $a_{22}x_2$. Водночас кількість безробітних зростає за рахунок молоді, яка не знайшла роботу, бажаючих працювати пенсіонерів та звільнених з попереднього міста роботи. Ці зміни відображає складова $a_{21}x_1$.

Залежність, яка характеризує динаміку чисельності безробітних в країні з урахуванням ймовірностей пошуку і втрати роботи, може бути задана таким диференціальним рівнянням:

$$dx_2 / dt = x_2(\xi_2 + a_{21}x_1 - a_{22}x_2).$$

Таким чином, взаємовідносини в системі, що відображає динаміку чисельності зайнятих та безробітних в країні, мають бути описані такою системою диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} dx_1 / dt = x_1(\xi_1 - a_{11}x_1 + a_{12}x_2); \\ dx_2 / dt = x_2(\xi_2 + a_{21}x_1 - a_{22}x_2), \end{cases} \quad (14)$$

де $x_1^{t_i}$ – кількість зайнятих в країні в момент $t_i \in (t_0; +\infty)$;

$x_2^{t_i}$ – кількість безробітних у момент $t_i \in (t_0; +\infty)$;

a_{11} – ймовірність того, що працюючий спеціаліст втратить роботу;

a_{12} – ймовірність того, що безробітний спеціаліст отримає роботу;

a_{21} – ймовірність того, що працюючий спеціаліст втратить роботу

($a_{11} \neq a_{21}$);

a_{22} – ймовірність того, що безробітний спеціаліст знайде роботу ($a_{12} \neq a_{22}$);

ξ_1 – коефіцієнт приросту кількості зайнятих за рахунок розширення економіки;

ξ_2 – коефіцієнт приросту кількості безробітних.

Розв'язання задачі можливе лише за наявності показників:

– кількість безробітних в країні на початок розрахункового періоду (x_2^0);

– кількість зайнятих в країні на початок розрахункового періоду (x_1^0).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Діагностика стану та тенденцій розвитку ринку праці, аналіз векторів впливу на глибинні процеси в системі «державна – підприємство ринок праці – зайняті – безробітні» дали можливість застосувати для аналізу динаміки чисельності працюючих та

безробітних на рівнях країни і окремої фірми еволюційний підхід. Це дозволило розробити економіко-математичні моделі динаміки в умовах внутрішньої конкуренції та особистих взаємозв'язків чисельності персоналу фірми у довгостроковому періоді, а на рівні держави й галузі, зокрема з урахуванням саморегуляції чисельності.

Основні напрямки продовження досліджень лежать у царині застосування моделей для розробки стратегії формування ефективної кадрової політики підприємства, аналізу та прогнозування динаміки ринку праці країни.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Васильченко В. С. Ринок праці: теоретичні основи і державна практика / В. С. Васильченко, П. М. Васильченко. – К.: Знання, 2000. – 560 с.
2. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудових відносин: підручник./ О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2006. – 535 с.
3. Рофе И. А. Ринок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда: Учебн. пособие / А. И. Рофе, Б. Г. Збышко, В. В. Ишин. – М.: МИК, 2003. – 272 с.
4. Мімандусова Г. І. Ринок праці в Україні: тенденції та перспективи: монографія / Г. І. Мімандусова. – К: Інститут соціології НАНУ, 2003. – 96 с.
5. Петрова І. Л. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання / І. Л. Петрова. – К.: Таксон, 1997. – 315 с.
6. Либанова Э. М. Демографическое развитие Украины: проблемы и перспективы / Э. М. Либанова. – К.: Мінпраці України, РВПС України НАН України, 2000. – Т.2. – 597 с.
7. Кліяненко Б. Вплив мотиваційного фактора на формування конкурентоспроможності трудового потенціалу регіону / Б. Кліяненко, С. Большенко // Регіональна економіка. – 2004. – №2. – С. 7 – 15.
8. Алтухов А. Е. Методы построения функции спроса на трудовые ресурсы / А. Е. Алтухов // Экономическая кибернетика. Международный журнал. – Донецк: ДонНУ. – 2003. – №5–6. – С. 83–90
9. Семенчин Е. А. Математическая модель самоорганизации рынка труда для двух отраслей экономики / Е. А. Семенчин, И. В. Зайцева // Экономика и математические методы. – 2004. – Т.40. – №4. – С. 137 – 139.
10. Котляр Б. Д. Математические модели в экологии / Б. Д. Котляр, Н. А. Лихолат. – Д.: Издательство ДГУ. – 1992. – 88 с.
11. Основні показники ринку праці (річні дані) / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 330. 4

В. В. Волкова, О. А. Крапівная*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***МОДЕЛЮВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ
МАРШРУТІВ ДЛЯ ТУРИСТИЧНОЇ КОМПАНІЇ**

У статті запропоновано модель щодо визначення оптимальної інтенсивності руху груп рекреантів за маршрутами для туристичної компанії.

Ключові слова: туристична компанія, рекреаційний маршрут, інтенсивність руху груп, економіко-математична модель, оптимальна організація.

Актуальність проблеми. Як системний об'єкт вивчення, туризм містить соціальну, економічну, екологічну складові, має безліч внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Туризм — це частина соціальної сфери і його функції спрямовані на відновлення життєвих сил людини, зняття нервової напруги, підвищення інтелектуального рівня й фізичного розвитку людини. При економічному підході туризм визначається як специфічна галузь економіки, що включає в себе діяльність туристсько-рекреаційних підприємств з надання комплексу послуг і товарів з метою задоволення туристсько-рекреаційних потреб людини.

У сфері туризму тісно переплетені інтереси культури і транспорту, безпеки і міжнародних відносин, екології і зайнятості населення, готельного бізнесу і санітарно-курортного комплексу, туризм стимулює розвиток цих всіх секторів економіки. Туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення держаного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави.

Принциповою проблемою сучасного управління індустрією туризму залишається відсутність його чіткого механізму, тобто взаємопов'язаної та виваженої сукупності прийомів, методів та важелів впливу на суб'єктів господарювання в туристичній галузі.

Аналіз останніх наукових досліджень. Усі ці фактори обумовлюють необхідність системного дослідження широкого кола проблем організації, планування рекреації, створення нових моделей управління туристичною діяльністю. У вітчизняній і зарубіжній літературі неодноразово досліджувалися питання використання математичних моделей та методів для аналізу динаміки зміни туристичного потоку на територіях окремих областей рекреації [1, с. 566] та прогностичних оцінок попиту на туристичні ресурси [2, с. 118, 3, с. 54]. Запропоновано ряд моделей щодо розподілу ресурсів між секторами туристичного бізнесу [4, с. 39] та визначення в'їзних туристичних потоків [5, с. 231]. Однак існує ціла низка завдань, що стосуються проблеми організації діяльності туристичних фірм, яка опрацьована недостатньо.

Мета дослідження. Метою роботи є покращання організації рекреаційних маршрутів для туристичної компанії на засадах математичного моделювання.

Важливим завданням для успішного функціонування туристичної фірми є завданням оптимальної організації рекреаційних маршрутів. Під рекреаційним

маршрутом розуміється не тільки пересування в просторі, але й цикл рекреаційних занять, що здійснюється в межах однієї рекреаційної зони.

Нехай є система одноденних рекреаційних маршрутів, при цьому в маршрут входить відвідування заданої кількості об'єктів. Кожен з об'єктів характеризується часом знаходження на об'єкті (куди входить час на відвідування й огляд об'єкта, час на відпочинок, прийняття їжі та ін.), а також максимальною пропускною здатністю, тобто максимальною кількістю туристів, що можуть відвідати об'єкт за один день. Також задається пропускна спроможність маршруту, тобто максимально допустима кількість туристів по кожному маршруту в день. Відома вартість перебування туриста на кожному об'єкті кожної екскурсії, транспортні видатки і тривалість маршруту. Необхідно знайти таку інтенсивність руху груп рекреантів по кожному маршруту системи, яка б дозволила туристичній фірмі максимізувати прибуток при вищезазначених умовах.

Пропонується така економіко-математична модель задачі оптимальної організації рекреаційних маршрутів.

Задана система одноденних припустимих маршрутів $S_1, \dots, S_z$, $r=1, \dots, z$.

Введемо такі позначення:

c_{ir} – вартість обслуговування в пункті i груп маршруту S_r , $i \in I_r$, $r=1, \dots, z$;

b_r – кількість рекреантів у групі r , $r=1, \dots, z$;

t_{ir} – час перебування групи маршруту S_r на об'єкті i , $i \in I_r$, $r=1, \dots, z$;

d_i – пропускна здатність пункту i , тобто кількість груп, яку може обслуговувати об'єкт у день, $i \in I_r$;

h_r – пропускна здатність маршруту S_r , $r=1, \dots, z$;

I_r – безліч індексів пунктів i , що входять у маршрут S_r , $r=1, \dots, z$,

x_r – інтенсивність руху груп рекреантів (кількість груп рекреантів за один день) по маршруту S_r , $r=1, \dots, z$.

Доход туристичної фірми – це доход від обслуговування рекреантів за всіма маршрутами:

$$\sum_{r=1}^z \xi(x_r) \cdot b_r \cdot x_r, \text{ де} \quad (1)$$

$\xi(x_r)$ – вартість путівки по маршруту S_r для одного рекреанта, що залежить від інтенсивності x_r руху груп рекреантів.

Сумарні витрати фірми

$$\sum_{r=1}^z \sum_{i \in I_r} \phi(x_r, b_r) \cdot a_{ij} + \sum_{r=1}^z \sum_{i \in I_r} (c_{ir} \cdot b_r \cdot x_r) \quad (2)$$

поділяються на дві складові:

$\sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} \varphi(x_r, b_r) \cdot a_{ij}$ — транспортні видатки, де

$\sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} \varphi(x_r, b_r)$ — транспортні видатки за розрахунком на 1 км, що залежать

від інтенсивності x_r руху груп рекреантів та кількості b_r рекреантів у групі r .

a_{ij} - довжина маршруту від пункту i до пункту j , $i, j \in I_r$;

$\sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} (c_{ir} \cdot b_r \cdot x_r)$ — витрати на обслуговування рекреантів.

Виходячи з (1), (2), прибуток фірми можна визначити таким чином:

$$\sum_{r=1}^Z \xi(x_r) \cdot b_r \cdot x_r - \sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} \varphi(x_r, b_r) \cdot a_{ij} - \sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} (c_{ir} \cdot b_r \cdot x_r).$$

Тож маємо цільову функцію:

$$F = \sum_{r=1}^Z \xi(x_r) \cdot b_r \cdot x_r - \sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} (\varphi(x_r, b_r) \cdot a_{ij} + c_{ir} \cdot b_r \cdot x_r) \longrightarrow \max$$

за таких умов:

- у пункті i одночасно може бути зайнято рекреантами не більше d_i місць, що є в наявності:

$$\sum_{r=1}^Z x_r t_{ir} \leq d_i, i \in I_r,$$

де d_i визначається як кількість екскурсиводів, що працюють почасово, помножена на кількість годин роботи рекреаційного об'єкта;

- кількість груп рекреантів по маршруту S_r не може перевищувати в день пропускну здатність цього маршруту:

$$x_r \leq h_r, r = 1, \dots, Z,$$

де h_r — пропускну здатність маршруту визначається як кількість транспорту за день, що дозволена місцевими властями, по маршруту S_r , помножена на кількість посадкових місць в транспорті та розділена на кількість рекреантів в одній групі.

- кількість груп рекреантів у день не може бути від'ємною:

$$x_r \geq 0, r = 1, \dots, Z.$$

Таким чином, економіко-математична модель оптимальної організації рекреаційних маршрутів має вигляд:

$$F = \sum_{r=1}^Z \xi(x_r) \cdot b_r \cdot x_r - \sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} (\varphi(x_r, b_r) \cdot a_{ij} + c_{ir} \cdot b_r \cdot x_r) \longrightarrow \max, \quad (3)$$

$$\begin{cases} \sum_{r=1}^Z x_r t_{ir} \leq d_i, i \in I_r \\ x_r \leq h_r, r = \overline{1, Z}, \\ x_r \geq 0, r = \overline{1, Z}. \end{cases} \quad (4)$$

Тобто необхідно знайти таку інтенсивність руху груп рекреантів по кожному маршруту системи, яка б дозволила туристичній фірмі максимізувати прибуток з урахуванням пропускних здатностей кожного з маршрутів та його об'єктів обслуговування туристів.

Апробацію моделі було здійснено для туристичної фірми, яка пропонує ряд одноденних екскурсійних подорожей по південній частині Криму для відпочиваючих. Подорожі різняться кількістю об'єктів відвідування серед десяти можливих.

На попередньому етапі реалізації моделі за допомогою методу регресійного аналізу було визначено вигляд функцій вартості путівок $\xi(x_r)$ та транспортних видатків $\varphi(x_r)$ та отримано такі залежності:

$$\xi(x_r) = p_r + \ln(x_r)^2,$$

де p_r – мінімально можлива ціна для кожної r -ї подорожі, тобто така, коли відпочиваючих найменша кількість.

$$\varphi(x_r) = v + \frac{\ln(b_r \cdot x_r)}{s},$$

де v – постійні незмінні витрати на 1 км, куди входить вартість обслуговування транспорту, на якому здійснюються екскурсії, тобто ремонт, автостоянка, пальне, мийка;

s – коефіцієнт пропускної спроможності мікроавтобуса;

$$\frac{\ln(b_r \cdot x_r)}{s} \text{ — змінні витрати на 1 км, куди входить заробітна плата водіїв}$$

(чим більше бажаючих рекреантів здійснити подорожі, тим більше необхідно водіїв, до того ж «у сезон» їх зарплата збільшується), сплачена рента за користування мікроавтобусами (фірма бере в оренду мікроавтобуси, а «у сезон» рента збільшується).

Остаточно модель (3-4) оптимальної організації рекреаційних маршрутів набуває такого вигляду:

$$F = \sum_{r=1}^Z (p_r + \ln x_r^2) \cdot b_r \cdot x_r - \sum_{r=1}^Z \sum_{i \in I_r} \left((v + \frac{\ln(b_r \cdot x_r)}{s}) \cdot a_{ij} + c_{ir} \cdot b_r \cdot x_r \right) \longrightarrow \max$$

$$\begin{cases} \sum_{r=1}^Z x_r t_{ir} \leq d_i, i \in I_r \\ x_r \leq h_r, r = \overline{1, Z}, \\ x_r \geq 0, r = \overline{1, Z}. \end{cases}$$

Отримано нелінійну задачу умовної оптимізації з обмеженнями у вигляді нерівностей, для розв'язання якої було використано метод проекції градієнта [6, с. 138]. У результаті знайдено оптимальну інтенсивність груп рекреантів, а також їх розподіл за екскурсійними маршрутами кожного дня.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати досліджень, наведені у даній роботі, можуть бути використані у практичній діяльності туристичних фірм. Запропонована модель дає можливість визначити таку інтенсивність руху груп туристів, що дозволить отримати максимально можливий прибуток при умові урахування як об'єктивних обмежень у вигляді пропускну здатності маршрутів та об'єктів, так і всіх видів видатків на проведення екскурсійних подорожей.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Сигел. Практическая бизнес статистика / Сигел, Эндрю; [пер. з англ.]. – М.: Вильямс, 2002. – 578 с.
2. Бачурін А.В. Економетричні методи в системі управління / А. В. Бачурін. – К.: Наук. думка, 1993. – 179 с.
3. Лемешев М. Я. Оптимізація рекреаційної діяльності / М. Я. Лемешев, О. А. Щербина. – К.: Наук. думка, 1996 – 78 с.
4. Антюфеев Г. В. Модели распределения ресурсов мегаполиса между секторами туристического бизнеса / Г. В. Антюфеев, Н. Н. Жигирев, Ш. У. Низаметдинов // Экономика и математические методы. – 2002. – Т.38. – №4. – С. 39–48.
5. Левизов А. С. Моделирование туристских потоков по показателям инфраструктуры регионов Центрального федерального округа / А. С. Левизов, В. Ф. Архипова // Экономика региона. – 2007. – №18. – С. 23–32.
6. Пантелеев А. В. Методы оптимизации в примерах и задачах / А. В. Пантелеев, В. А. Летова. – М.: Высшая школа, 2005. – 544 с.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 330. 4

Л. В. Дрожжина*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***ОПТИМІЗАЦІЯ КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА**

У статті запропоновано декілька моделей щодо оптимізації кредитної політики підприємства.

Ключові слова: оптимальна структура капіталу, фінансовий важіль, рентабельність виробництва, кредит.

Актуальність проблеми. Підвищення ефективності бізнесу в галузях промислового комплексу неможливо тільки в рамках власних ресурсів підприємств. Для розширення фінансових можливостей підприємства необхідно залучення додаткових позикових коштів з метою збільшення вкладень у власний бізнес і одержання більшого прибутку.

Проблема забезпечення промислового підприємства фінансовими ресурсами як довгострокового характеру, так і короткострокового характеру, є актуальною для здійснення процесу розширеного відтворення. Ефективність і гнучкість управління формуванням позикового капіталу сприяють створенню оптимальної фінансової структури капіталу підприємства.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлена необхідністю подальшого всебічного наукового аналізу управління формуванням позикового капіталу підприємства, що безпосередньо впливає на фінансовий результат діяльності підприємства, що, по-перше, дозволить обрати й обґрунтувати найбільш раціональну стратегію залучення позикових коштів, а, по-друге, визначити можливі шляхи й необхідні заходи щодо залучення капіталу в реальну сферу виробництва.

Аналіз останніх наукових досліджень. У вітчизняній і зарубіжній літературі неодноразово досліджувалися питання використання математичних моделей та методів для визначення оптимальної структури капіталу підприємства [1, 2, 5] та визначення оптимальної величини кредиту [1, 3, 4]. Однак існують проблеми, пов'язані з оптимізацією кредитної політики підприємства, які опрацьовані недостатньо.

Мета дослідження. Метою роботи є покращання кредитної політики підприємства на засадах математичного моделювання.

Основні результати дослідження. Як відомо, ефективна робота підприємства – це досягнення максимальних результатів при мінімальних витратах. Мінімізація витрат досягається в першу чергу оптимізацією структури джерел формування оборотних коштів підприємства, тобто розумним поєднанням власних і кредитних ресурсів.

Залучення запозиченого капіталу в певних межах дає можливість отримати ефект, який називають ефектом фінансового левериджу. Фінансовий леверидж означає використання боргів для фінансування інвестицій і показником його є відношення довгострокового залученого капіталу до власного капіталу (плече фінансового важеля).

Ефект фінансового важеля проявляється в прирощенні рентабельності власного капіталу за рахунок використання запозиченого капіталу, незважаючи на його платність.

Коли підприємство бере у борг, воно зобов'язується сплатити проценти і в майбутньому погасити суму боргу. Ці проценти вираховують з оподаткованого прибутку і збільшують його величину для інвесторів. Однак чим більше боргів має підприємство у структурі свого капіталу, тим вищий фінансовий ризик. Це означає, що, незалежно від рівня доходу від своїх операцій, підприємство повинно сплачувати як основну суму боргу, так і проценти за нього, коли настає термін погашення.

Отже, чим більше підприємство бере в борг, тим більше в нього фіксованих витрат і тим вища небезпека неспроможності покрити ці періодичні фіксовані платежі. Коли зростають борги, зростають і платежі процентів. Та попри те, що вони забезпечують фінансовий важіль, усе ж зростає ризик, що проценти за позики стануть дуже високими стосовно прибутків підприємства.

Якщо в період загального спаду економічної активності підприємство згортає свою діяльність, знижуються його прибутки, що збільшує імовірність несплати процентів за позичковий капітал. Отже, фінансовий важіль — це «палиця з двома кінцями»: він вигідний у період економічного піднесення, але завдає збитків у період спаду економічної активності.

Переваги фінансового важеля треба зіставляти із фінансовим ризиком неплатоспроможності, який зростає. Настає момент, коли приріст витрат на проценти за позику перевищує "виграш" підприємства від фінансового важеля.

Ефект фінансового важеля може бути виміряний за допомогою індексу.

$$\text{Індекс фінансового важеля} = \frac{\text{рентабельність власного капіталу}}{\text{рентабельність усіх коштів}}.$$

Рівень ефекту фінансового важеля вказує і на фінансовий ризик, пов'язаний з підприємством. Оскільки проценти за кредити належать до постійних витрат, нарощування фінансових витрат на залучені кошти супроводжується збільшенням сили операційного важеля і зростанням підприємницького ризику.

На практиці такі дослідження треба використовувати при прийнятті рішень про структуру капіталу. При плануванні структури капіталу визначальними є такі фактори: стабільність продажів; стабільний продаж, структура активів величина операційного важеля, прибутковість підприємства, фактор оподаткування та ринкові умови.

Слід підкреслити, що співвідношення основного та позикового капіталу у загальному його обсязі обумовлює рівень платоспроможності підприємства, який може бути оцінений на підставі використання цілої системи показників. Найбільш поширеними є такі: коефіцієнт концентрації власного капіталу; коефіцієнт концентрації позикового капіталу; співвідношення позикового і власного капіталу; коефіцієнт забезпеченості за кредитами.

Нехай відомі економічні показники діяльності підприємства. Необхідно:

- 1) визначити максимальний обсяг кредиту, який може взяти підприємство так, щоб воно могло вчасно його повернути;
- 2) для даного інвестиційного проекту визначити структуру капіталу, при якій враховувалися б обмеження на строк окупності капіталовкладень, потреби у

капіталі, максимально допустима величина запозичень та максимізація співвідношення між рентабельністю і фінансовим результатом;

3) визначити обсяг власних та запозичених коштів з умови максимізації приросту рентабельності виробництва та з урахуванням рентабельності усіх коштів.

Розглянемо математичні моделі цих задач. Ефект фінансового важеля (EB) – це збільшення рентабельності власних засобів підприємства, яке одержується завдяки використанню позикових коштів. Запишемо його таким чином:

$$EB = (1 - \alpha)(R - r) \cdot \frac{3K}{CK}, \text{ де } \alpha - \text{ставка податку на прибуток, } R - \text{економічна}$$

рентабельність активів, r – процентна ставка за користування позиковими коштами, $3K$ – сума запозичених коштів, CK – сума власних коштів. Причому

$$R = \frac{БП - PLK}{AB - KD}, \text{ де } БП - \text{балансовий прибуток, } PLK - \text{сплата відсотків за ко-}$$

ристування кредитами, AB – актив балансу, KD – кредиторська заборгованість.

Суме позикових коштів розрахуємо за формулою $3K = LMC + KD + III$, де LMC – довго- і короткострокові кредити, III – інші пасиви. Процентна ставка за

$$\text{користування позиковими коштами дорівнює } r = \frac{PLK}{LMC}.$$

Поширена думка, що плече важеля (частка власного капіталу) має бути достатньо великим – не менше 60%. Багато аналітиків також вважає, що нормальним обмеженням плеча важеля є значенням відношення вартості мобільних коштів підприємства до вартості його іммобілізованих засобів:

$$\frac{3K}{CK} \leq \frac{M3}{IM3}, \text{ де } M3 -$$

мобільні засоби, $IM3$ – іммобілізовані засоби, при цьому: $AB = M3 + IM3$.

Позначимо через X максимальний обсяг кредиту, який може взяти підприємство. Зробивши перетворення у формулі ефекта фінансового важеля EB , отримуємо математичну модель задачі:

$$EB = (1 - \alpha) \left(\frac{БП - PLK}{M3 + IM3 - KD} - \frac{PLK}{X} \right) \frac{X + KD + III}{CK} \rightarrow \max, \quad (1)$$

$$\frac{X + KD + III}{CK} \leq \frac{M3}{IM3}, \quad (2)$$

$$X \geq 0. \quad (3)$$

Модель (1)–(3) дозволяє визначити максимальний обсяг кредиту X , який може взяти підприємство.

Розглянемо далі математичну модель визначення структури капіталу для конкретного інвестиційного проекту. Для обґрунтування структури капіталу можна використовувати такі критерії оцінки: швидкість повернення інвестованого капіталу; показник рентабельності власного капіталу; показник фінансового ризику капіталовкладень. Позначимо через L показник фінансового важеля, через RVK – рентабельність власного капіталу, через RIK – рентабельність інвестованого (постійного) капіталу. Ці показники використовуються для оцінки впливу структури капіталу на рівень ефективності конкретного варіанту капіталовкладень.

Перераховані вище показники обчислюються за наступними формулами: $L = \frac{3K}{CK}$;

$RVK = \frac{P}{CK}$; $RIK = \frac{P}{I}$, де $3K$ – величина позикового капіталу, грн.; CK – величина коштів із зовнішніх (за рахунок емісії акцій) і внутрішніх (амортизація і прибуток) джерел власного капіталу компанії, грн.; P – величина проектного прибутку до оподатковування і виплати відсотків, грн.; I – обсяг фінансування довгострокових інвестицій (постійний капітал: $CK + 3K$), грн.

Для того, щоб визначити ступінь впливу структури капіталу на рівень ефективності довгострокового інвестування, як критерій оптимізації можна використовувати рентабельність власного капіталу (цільового показника, що враховує інтереси власників компанії). У цьому випадку можна скласти детерміновану модель залежності показника RVK від впливу на його рівень рентабельності інвестованого капіталу (ефективності капіталовкладень за всіма джерелам фінансування) і фінансового важеля (показника структури інвестованого капіталу). Ця модель залежності може бути виведена в такий спосіб:

$$\begin{aligned} RVK &= \frac{P - r \cdot 3K}{CK} (1 - \alpha) = \frac{P(1 - \alpha)}{3K + CK} \cdot \frac{3K + CK}{CK} - r \cdot \frac{3K}{CK} (1 - \alpha) = \\ &= RIK \cdot \frac{3K + CK}{CK} - r \cdot \frac{3K}{CK} (1 - \alpha) = RIK \cdot L + RIK - r \cdot L(1 - \alpha) = \\ &= RIK + (RIK - r(1 - \alpha)) \cdot L, \end{aligned}$$

де α – ставка податку й інших відрахувань із прибутку підприємства, коефіцієнт; r – середня зважена ставка відсотка за позиковими коштами фінансування.

Визначимо показник, який буде визначати рівень фінансового ризику. Зробимо припущення: у зв'язку з тим, що ціна позикового капіталу вже включає компенсацію за ризик інвестування коштів у конкретний варіант капіталовкладень, надбавку в рівні рентабельності, пов'язану з фінансовим ризиком (FR), можна знайти як різницю між фактичною величиною середньої зваженої ціни інвестованого капіталу ($WACC$) і цим же самим показником, розрахованим з використанням безризикової ставки рентабельності ($WACC_{r_f}$). Вищевикладене допущення можна представити математично таким виразом:

$$\begin{aligned} FR &= WACC - WACC_{r_f} = \frac{k_e \cdot CK + r \cdot 3K}{CK + 3K} - \frac{k_e \cdot CK + r_f \cdot 3K}{CK + 3K} = \\ &= (r - r_f) \cdot \frac{3K}{CK + 3K}, \end{aligned}$$

де k_e – ціна власного капіталу, коефіцієнт; r – середня зважена ставка відсотка (фактична чи планована) за позиковими коштами, коефіцієнт; $(r - r_f)$ – надбавка в рівні рентабельності за фінансовий ризик, за умови 100% кредитування конкретного варіанта капіталовкладень (за рахунок банківських кредитів, випуску корпоративних облігацій, позик сторонніх організацій та ін.), коефіцієнт; $\frac{3K}{CK + 3K}$ – частка позикових коштів фінансування в загальній величині інвестованого в проект капіталу, коефіцієнт.

Таким чином, співвідношення рентабельність – фінансовий ризик (λ), використовуване як критерій оптимізації структури капіталу, може бути представлено такою формулою: $\lambda = \frac{RVK}{FR} = \frac{P - r \cdot 3K}{CK} (1 - \alpha) \cdot \frac{(r - r_f) \cdot 3K}{CK + 3K}$, при цьому оптимальним буде той варіант структури капіталу, в якому показник λ буде мати найбільше значення.

Розрахуємо ефективність інвестицій (PB), що характеризує ефективність вкладених інвестицій у проект за формулою $PB = \frac{P - r \cdot 3K}{I} (1 - \alpha)$, де I – потреба в капіталі з усіх джерел фінансування.

Математична модель задачі є:

$$\lambda = \frac{RVK}{FR} = \frac{P - r \cdot 3K}{CK} (1 - \alpha) \cdot \frac{(r - r_f) \cdot 3K}{CK + 3K} \rightarrow \max, \quad (4)$$

$$PB = \frac{P - r \cdot 3K}{I} (1 - \alpha) \geq G, \quad (5)$$

$$I = 3K + CP, \quad (6)$$

$$0 \leq CK \leq \mu \cdot I, \text{ де } \mu \in [0,1], \quad (7)$$

$$0 \leq 3K \leq M. \quad (8)$$

де (5) – обмеження на строк окупності капіталовкладень; (6) – обмеження, яке відображає те, що сума позикового і власного капіталу повинна дорівнювати потребі у капіталі; (7) – обмеження, яке вказує, яку максимальну частку власних коштів може вкласти підприємство у проект; (8) – обмеження, яке вказує, який максимальний кредит може взяти підприємство, щоб загальна його заборгованість не стала загрозою $0 \leq 3K \leq M$ (M – масимальна величина кредиту, яку можна отримати у моделі (1)–(3)).

Розглянемо проблему визначення оптимальних обсягів власних та запозичених коштів під проект з умовно визначеним обсягом інвестування з умови максимізації приросту рентабельності виробництва та з урахуванням рентабельності усіх коштів. Нехай: x – величина власного капіталу, яка буде вкладена в виробництво; k – величина запозиченого капіталу, BK – величина власного капіталу; x_1 та x_2 – відповідно мінімальна та максимально можлива величина коштів, що можуть бути вкладені в проект; α – податкова ставка; $f(x)$ – це функція, що описує поведінку прибутку до відрахування податку та виплат відсотків за користування кредитом.

Приріст рентабельності виробництва за рахунок кредиту величиною k при вкладенні власного капіталу $x \in (1 - \alpha) \left(\frac{f(x + k) - kr}{x + k} - \frac{f(x)}{x} \right)$, де r – кредитна ставка, kr – виплати за кредитом, $P_y = \frac{f(x + k)(1 - \alpha)}{x + k}$ – рентабельність усіх коштів,

$P_{\epsilon} = \frac{(f(x+k) - kr)(1-\alpha)}{x}$ – рентабельність власного капіталу. Тоді індекс фінансового важеля є: $I = \frac{P_{\epsilon}}{P_y} = \frac{(f(x+k) - kr)(x+k)}{f(x+k)x}$.

Математична модель визначення обсягів власних та запозичених коштів з умови максимізації приросту рентабельності виробництва та з урахуванням рентабельності усіх коштів буде мати такий вигляд:

$$\frac{f(x+k) - kr}{x+k} - \frac{f(x)}{x} \rightarrow \max, \quad (9)$$

$$I = \frac{P_{\epsilon}}{P_y} > 1, \quad (10)$$

$$P_{\epsilon} = \frac{(f(x+k) - kr)(1-\alpha)}{x} > 0, \quad (11)$$

$$P_y = \frac{f(x+k)(1-\alpha)}{x+k} > 0, \quad (12)$$

$$x_1 \leq x \leq BK, \quad (13)$$

$$x+k \leq x_2, \quad k \geq 0. \quad (14)$$

Зауважемо, що замість моделі (9)–(14) можна розглянути модель, у якій максимізується індекс фінансового важеля I , приріст рентабельності виробництва обмежено знизу, а обмеження (11)–(12) залишаються без змін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усі розглянуті моделі є моделями нелінійного програмування, і для їх розв'язку можна застосувати класичні методи. Застосування цих моделей дозволить поліпшити управління формуванням позикового капіталу.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Ермолаев С. Н. Вопросы практического использования теории структуры капитала Модильяни–Миллера / С. Н. Ермолаев // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 3. – С. 23–32.
2. Керимов В. Э., Батурин В. М. Финансовый левверидж как эффективный инструмент управления финансовой деятельностью предприятия / В. Э. Керимов, В. М. Батурин // Менеджмент в России и за рубежом – 2000. – № 2. – С. 12–18.
3. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом, выбор инвестиций, анализ отчетности / В. В. Ковалев – М.: Финансы и статистика, 1996. – 429 с.
4. Мних Є. В. Аналіз фінансового стану і фінансових результатів діяльності підприємств: / Є. В. Мних. – К.: НМК ВО, 1993. – 236 с.
5. Шийч О. И. Эффективное управление структурой капитала – залог устойчивого финансового положения предприятия / О. И. Шийч // Бухгалтерский учет и анализ. – 2000. – № 12. – С. 44–52.

Надійшла до редколегії 29.06.2009.

УДК 519.23

Є. В. Мотурнак

*Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара***ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ
СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА МЕТОДУ ФРАКТАЛЬНОГО АНАЛІЗУ
ДЛЯ ОЦІНКИ ВАЛЮТНИХ РИЗИКІВ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Робота присвячена проблемі вибору ефективних методів дослідження внутрішнього валютного ринку України та оцінки валютних ризиків підприємств, що формують портфель валют для безбиткового зберігання вільних коштів.

Ключові слова: фрактальний аналіз, валютні ризики, курс валюти, показник Херста, розподіл Парето

Актуальність проблеми. Сьогодні, під час економічної кризи, перед українськими підприємствами-експортерами та імпортерами постає завдання зберігання вільних коштів таким чином, щоб не зазнавати втрат від можливих курсових коливань на валютних ринках. Одним із засобів унеможливлення таких втрат є формування портфелю валют. Тобто тимчасово вільні кошти зберігаються не в одній валюті, а в декількох, що при правильному виборі складу портфелю дозволяє нівелювати ризики фінансових втрат від курсових коливань. Для формування ефективного портфелю необхідно мати інструменти оцінки валютних ризиків. У роботі проводиться дослідження ефективності використання фрактального аналізу валютних ризиків порівняно зі статистичними методами оцінки валютних ризиків.

Аналіз останніх наукових досліджень. З початку 1950-х років розроблялася нова теорія портфелю, основи якої Г. Марковіц виклав у відповідній праці [8]. Він визначив міру ризику як дисперсію, що вимірює розсіяння можливих прибутків щодо середнього значення прибутку. Разом з дисперсією в теорії Марковіца розглядався квадратний корінь з неї, названий стандартним або середнім квадратичним відхиленням. При цьому важливо відзначити, що використання дисперсії передбачалося за умови, що прибутки нормально розподілені. Концепція Марковіца була розширена Шарпом [10], Літнером [7] і Моссином [9]. Вказане розширення вилилося в «модель оцінки капітальних активів», яка отримала широку популярність. Цей термін був запропонований Шарпом і в науковій літературі фігурував у вигляді англomовної абревіатури САРМ. Згідно з САРМ оптимальним портфелем для будь-якого інвестора повинна бути деяка комбінація ризикових активів (тобто акції на фінансових ринках) і безризикових активів. САРМ базувалася на «лінійній парадигмі», основу якої становить лінійна міра чутливості ризику цінного паперу до ринкового ризику. Ця лінійна міра отримала назву «бета». Якщо всі ризикові активи розмістити в координатах «бета — очікуваний прибуток», то результатом буде пряма лінія, що перетинає вісь Y (прибуток) на безризиковій ставці відсотка. Обраному інвестором ринковому портфелю відповідає точка на вказаній прямій лінії ринку цінних паперів. Необхідно знову підкреслити, що за змістовним сенсом САРМ вимагає, щоб очікувані прибутки підкорялися нормальному або логнормальному розподілу. Звідси отримуємо кінцеву дисперсію, що означає гарантовано обмежену зверху міру ризику.

Представники різних економічних шкіл піддають критичному аналізу ті або інші методи з числа вказаних. Найменше число заперечень викликає перший з перерахованих — статистичний. Суть статистичного методу полягає в тому, що на початку для аналогічного виду діяльності аналізуються всі статистичні дані про втрати (або про очікувані доходи), встановлюється частота їх появи і за встановленою частотою прогнозується вірогідність отримання певного доходу або певних втрат.

Суть проблеми полягає у тому, що статистичні методи, які розглядають ціни на ринках (і курси валют) як нормально розподілені незалежні випадкові величини, є неадекватними щодо економічних реалій. Ринкові злети та падіння, тобто кризи, відбуваються набагато частіше, ніж передбачає ця теорія. І розподіл цін на ринках капіталу, хоча й візуально схожий з нормальним або логнормальним розподілом, насправді має розподіл Парето з «товстими хвостами», що пояснює частоту ринкових криз. У дослідженні Фаме [6], показано, що розподіл денних прибутків має істотну негативну асиметрію, тобто велика частина спостережуваних величин була розташована на лівому (негативному) хвості, а менша частина — на правому. Причому при порівнянні з нормальним розподілом виявилось, що спостережувані хвости були істотно важчі, а пік біля середнього значення був набагато вищий, ніж передбачалося нормальним розподілом. Надалі вказане явище отримало найменування «лептоекспес». Суть його визначення полягає в тому, що крива щільності вірогідності має товсті хвости і гостріший пік на середньому значенні порівняно з нормальним розподілом. А такі розподіли породжуються процесами з довгостроковими залежностями — нелінійними динамічними системами на відміну від стохастичних процесів, де наступне значення величини не залежить від попередніх.

З погляду суворого наукового підходу вищеназвані факти непокорі нормальному закону розподілу прибутків на ринку капіталу мають фундаментальне значення в тому сенсі, що постає проблемне питання про неправомірність застосування аналітиками вельми великої частини методів статистичного аналізу, включаючи способи діагностики, розроблені в економетриці. Усе це надалі зумовило заміну лінійної парадигми нелінійною, складовими якої є еволюційна економіка, теорія хаосу, фрактальна статистика, нелінійна динаміка та інші напрями.

Зупинимось більш детально на можливості застосування різних методів аналізу до валютної системи України.

Мета дослідження. Метою роботи є виявлення ефективних методів аналізу внутрішнього валютного ринку України та оцінки валютних ризиків підприємств у сучасних умовах.

Так, необхідно провести дослідження внутрішнього валютного ринків та виявити можливість використання традиційних статистичних або нелінійних методів.

Основні результати дослідження. До теперішнього часу не має підстав говорити про єдине загальновизнане трактування ризику, навіть в тому випадку, якщо це поняття трактувати у відносно вузькому сенсі фінансово-економічної ризику.

З одного боку, ризик — це міра невизначеності і конфліктності в людській діяльності. З іншого боку, ризик є об'єктивно-суб'єктивною економічною категорією, що відображає ступінь успіху або невдачі підприємства в досягненні

накреслених цілей з урахуванням впливу контрольованих (внутрішніх) чинників і неконтрольованих зовнішніх чинників. До теперішнього часу в сучасній економічній теорії пропонується використовувати такі чотири методи оцінки ризику:

- статистичний;
- експертних оцінок;
- аналітичний;
- використання аналогів.

Представники різних економічних шкіл піддають критичному аналізу ті або інші методи з числа вказаних. Найменше заперечень викликає перший з перелічених — статистичний. Суть статистичного методу полягає в тому, що на початку для аналогічного виду діяльності аналізуються всі статистичні дані про втрати (або про очікувані доходи), встановлюється частота їх появи і за встановленою частотою прогнозується вірогідність отримання певного доходу або певних втрат.

Зі всього різноманіття методів моделювання структурно-складних економічних систем і оцінки економічної ризику можна виділити два основних «працюючих» класи:

- економетрика;
- імітаційне моделювання.

Методи економетрики використовуються для пошуку і перевірки загальних закономірностей, що пов'язують траєкторні змінні системи і змінні зовнішнього середовища. А оскільки вимірювання будь-яких величин, особливо економічних, пов'язане з випадковими похибками, то застосування апарату математичної статистики для аналізу імовірнісних властивостей цих величин неминуче. Використання економетричних моделей передбачає представлення об'єкта у вигляді «чорного ящика» і формальне дослідження залежностей між змінними, наприклад на основі системи однорідних рівнянь. Проте для прогнозу динаміки багатофакторних процесів, таких як прибуток банку або валютний курс, природно обмежено, особливо це стосується показників ризику.

Другий «працюючий клас» моделювання структурно-складних економічних систем — імітаційне моделювання спирається на знання змістовних закономірностей процесу, що відбувається, і дозволяє алгоритмічно описати складні нелінійні взаємодії зовнішніх керуючих і внутрішніх фазових змінних.

Метод статистичної обробки інформації. Цей підхід включає добре розвинуті і досліджені класичні методи, а саме регресійний, кореляційний аналіз тощо. Незважаючи на безперечну цінність цього виду досліджень, у багатьох випадках від нього доводиться відмовлятися. Остання обставина пов'язана не стільки з недоліками вказаного підходу, скільки з браком математичної підготовки трейдерів, що намагаються його використовувати. Людина без освіти у сфері статистики стикається з непереборними труднощами, як при виборі конкретного методу аналізу, так і при трактуванні результатів.

Метод економічного програмування. На сьогоднішній день вказаний метод є напрямом аналізу багатовимірних інформаційних потоків, що динамічно розвивається. Суть методу полягає в записі внутрішньою мовою програмування ряду попередніх гіпотез. Після чого система генерує алгоритм, що максимально точно виражає шукану залежність, і починає самостійно її коригувати. Зрештою, з цілого спектру модифікованих програм відбирається найбільш вдалий варіант.

Незважаючи на простоту ідеї побудови, оперативний прогноз не є сильною стороною цього методу. Крім того, програмна реалізація все ще дуже далека від досконалості.

"Генетичні алгоритми". Суть методу базується на виборі якнайкращих рішень за раніше формалізованими критеріями. При цьому процес оптимізації нагадує природну еволюцію: відбір кращих рішень (сильних), схрещування і мутації. Проте, крім зовнішньої привабливості даного методу, у нього є ряд істотних недоліків. Як приклад можна відзначити складність формалізації критеріїв відбору. Ця методика оптимізована на класі завдань, що істотно відрізняються від прогнозу оперативно змінюваних фінансових показників.

Нейромережі. Сьогодні все більше і більше учасників ринку використовують нейромережі у своїй повсякденній діяльності. Нейромережа, як правило, є багатошаровою сітьовою структурою однотипних елементів – нейронів, сполучених між собою і згрупованих в шари. Вхідна інформація подається на нейрони так званого вхідного шару. Після проходження через багатошарову структуру вихідна інформація знімається з вихідного шару нейромережі. При проходженні по мережі потужність вхідних сигналів посилюється або послаблюється мережею, що визначається міжнейронними зв'язками. Перед безпосереднім використанням нейромережі на практиці її необхідно "навчити" на прикладах за допомогою корекції вагів міжнейронних зв'язків за відомими вхідними параметрами і результатами.

Методи технічного аналізу. Пригадаємо основний постулат технічного аналізу: ціна враховує все. У зв'язку з цим більшість пакетів програмного забезпечення, присвячених технічному аналізу, базуються на уявленні про те, що вся інформація про коливання цін і причини цих коливань знаходяться в самих коливаннях. Аналіз зміни ціни будь-якого фінансового інструменту в часі може з певним ступенем вірогідності передбачити еволюцію ціни на ще якомусь проміжку часу. Переважну більшість методів технічного аналізу становлять так звані "осцилятори" – методи пошуку і аналізу циклічних коливань. Висувається припущення, що на фінансових ринках відбувається така картина: якщо на валюту діють які-небудь сильні зовнішні чинники, то через зміни тиску попиту і пропозиції курс національної валюти коливатиметься відповідно до внутрішніх законів ринку. Іншими словами, рух курсу стає прогнозованою величиною, яка може визначатися за допомогою пакета технічного аналізу. Ряд експертів сходиться на думці, що на сьогоднішній день для аналізу внутрішньоденної, оперативної і постійно змінної інформації в умовах обмеженості у часі найбільш придатний саме технічний аналіз зі всіма його достоїнствами і недоліками.

Фрактальний аналіз. Його інструментарій розроблено в процесі розвитку дослідження нелінійної динаміки. Виникнення останньої було тісно пов'язане з широким використанням нової технології наукових досліджень – обчислювального експерименту. Розвиток нелінійної динаміки привів до побудови гранично простих, але глибоких і змістовних моделей. На їх основі були досліджені і передбачені нез'ясовані раніше закономірності і явища в різних галузях природознавства, а пізніше — і в гуманітарних науках: економіка, соціологія, психологія і т. д. Базовим інструментом для фрактального аналізу часових рядів є запропонований Херстом R/S-аналіз. За допомогою цього алгоритму вдається виявити і чисельно оцінити такі фундаментальні характеристики часових рядів, як наявність довготривалої пам'яті і її глибина, трендостійкість (персистентність) або, навпаки,

антиперсистентність тощо. Вплив цих характеристик дозволяє використовувати нові показники (критерії) ризику, а також будувати прогнозні моделі, які стають продуктивними у разі, коли класичні методи прогнозування виявляються неефективними.

Автором було проведено дослідження валютної системи України за допомогою R/S-аналізу, що дозволяє зробити висновки з таких приводів: чи має поведінка системи випадковий характер, чи містить довгострокові залежності та є нелінійною динамічною системою. Дослідження методом нормованого розмаху Херста (R/S-аналіз), проведене над рядом денних даних офіційного курсу НБУ з 02.09.1996 по 03.08.2007, показує (рис.1), що валютна система «українська гривня – долар США» має не випадкову, незалежну поведінку, а має довгострокові внутрішні залежності, тобто є нелінійною динамічною системою. Показник Херста для часового ряду курсу USD/UAH складає 0,78, а це означає, що в системі існують сильні внутрішні тренди, розподіл прибутків набуває вигляду стійкого розподілу Парето з «товстими хвостами», а не нормального гаусівського розподілу. Тому постає питання щодо можливості використання методів математичної статистики для дослідження динаміки валютних курсів у принципі.

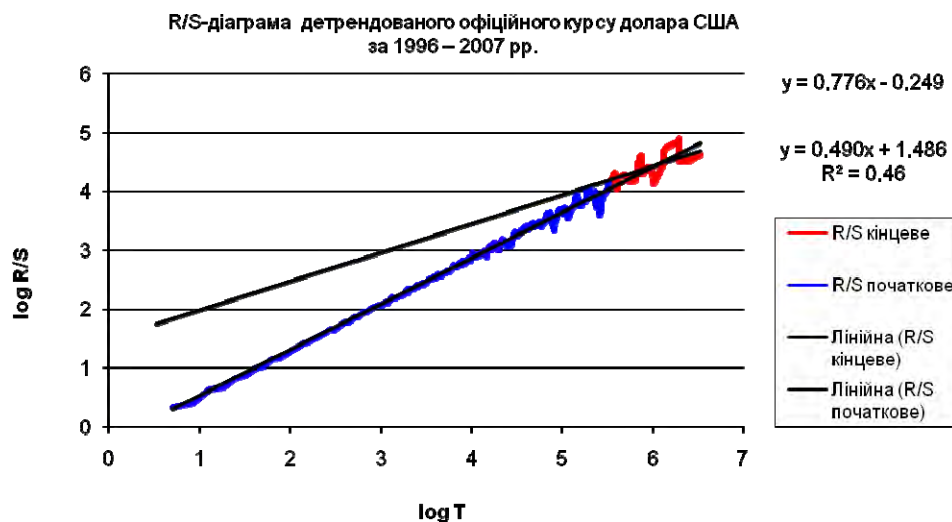

Рис. 1. Результати дослідження нормованого розмаху курсу USD/UAH

Можна побачити, що протягом 500 спостережень (близько 2 років) уклін кривої нормованого розмаху у подвійних логарифмічних координатах є стійким і при побудові лінії регресії дає показник Херста 0,78. Після цього пам'ять про початковий стан системи втрачається, і маємо картину R/S, що відповідає випадковому броунівському руху з показником Херста $0,5 \pm 0,01$.

Для перевірки невинності отриманих даних застосуємо до початкових даних метод випадкового перемішування (рис. 2). Перемішавши дані курсу офіційного курсу долара США і побудувавши R/S-діаграму, бачимо, що показник Херста дорівнює 0,52, що, порівняно з 0,78, набагато ближче до дійсно випадкового показника 0,5. Таким чином, ті довгострокові залежності, які існували у

неперемішаних даних, було зруйновано, і ми отримали ряд, близький до ряду незалежних випадкових величин

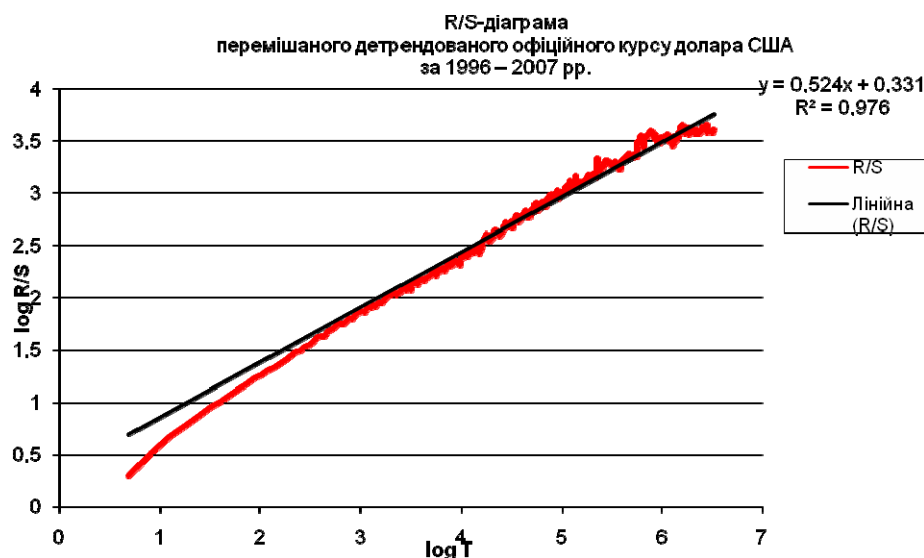

Рис. 2. Результати дослідження перемішаного детрендованого курсу USD за 1996–2007 рр.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Можна зробити висновок, що валютна система України є системою з внутрішніми довгостроковими залежностями, має сильні тренди. Неперіодичний цикл у системі складає близько 2 років, або 500 банківських днів, але цей факт потребує подальшої перевірки на довшому ряді даних.

Оскільки щоденні курси на валютному ринку українська гривня/долар США не є незалежними випадковими величинами, то не можна застосовувати для вивчення цього ринку методи математичної статистики. Замість них слід застосовувати нові, але достатньо опрацьовані методи нелінійної економічної динаміки. Повсякденна практика фінансових ринків знаходиться в суперечності з теорією технічного аналізу, аксіомою якого є те, що зміни цін фінансових активів відбуваються миттєво, ефективно відображаючи всю доступну інформацію. Будь-який чинник, що впливає на ціну, — економічний, політичний, психологічний, — заздалегідь враховано і відображено в її часовому ряду. Ринковий механізм, що характеризується величезною кількістю постійно змінних зв'язків, залежить від безлічі зовнішніх чинників, здатних істотно вплинути на всю структуру його залежностей, причому дія може бути найрізноманітнішою. Поява тих або інших зовнішніх чинників не завжди позначається на передісторії фінансового часового ряду, але може викликати значне порушення його динаміки. Саме у цьому полягає особливість практично всіх фінансових часових рядів. Практичний підхід приділяє більше уваги безпосередньому моделюванню фінансових часових рядів, які розглядає як реалізацію деякої складної залежності невідомого вигляду. Головне в такому підході те, що використовувана модель повинна успішно вирішувати задачу прогнозування.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка / Э. Петерс. — М.: Мир, 2000. — 333 с.
2. Федер Е. Фракталы / Е. Федер. — М.: Мир, 1991 — 261 с.
3. Готовчиков И. Ф. Математический анализ стратегий поведения на рынках капитала / И. Ф. Готовчиков // Финансовый менеджмент. — 2003. — №5. — С. 23–36.
4. Бюлетень Національного банку України. — 2002–2007.— №№1–12.
5. Процентні ставки за активними і пасивними операціями Національного банку України [Електронний ресурс]. — режим доступу. — http://www.bank.gov.ua/Statist/DAILY/2009/PROCENLast_2009.htm
6. Fama E. F. Portfolio Analysis in Stable Paretian Market / E. F. Fama // Management Science. — 1965. — №11.
7. Litner J. The Valuation of Risk Assets and the Selection of Risk Investments in Stock Portfolios and Capital Budgets / J. Litner // Review of Economic Statistics. — 1965. — №47.
8. Markowitz H. M. Portfolio Selection / H. M. Markowitz // Journal of Finance. — 1953.—№7.
9. Mossin J. Equilibrium in a Capital Asser Market / J. Mossin // Econometrica. — 1966. — №34.
10. Sharpe W. F. Capital Asset Price: A Theory of Market Equilibrium Under Conditions of Risk / W. F. Sharpe // Journal of Finance. — 1964. — Vol.29. —№3. — P. 425–443.

Надійшла до редколегії 30.06.2009.

УДК 519.23

Ю. Є. Чернявський

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ АСИМЕТРИЧНОСТІ РОЗПОДІЛУ
ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО РИЗИКУ

У статті розглянуто вплив асиметричності закону розподілу норми прибутку на числові характеристики і отримано ряд формул, які можна застосувати у дослідженні ступеня ризику з урахуванням цієї асиметричності.

Ключові слова: прибуток, ризик, асиметрія.

Актуальність проблеми. У теорії економічного ризику вже стало загальним місцем оцінювання показників ефективності проектів за співвідношенням очікуваної прибутковості (що обчислюється як математичне сподівання норми прибутку) та ризику (що оцінюється дисперсією або стандартним відхиленням норми прибутку). На аналізі цих показників базується вся класична теорія ефективного портфеля [1–6].

Аналіз останніх наукових досліджень. Досягнення останніх років у царині економічного ризику – це врахування несиметричності розподілу норми прибутку, яке іноді може принципово змінити вибір об'єкта інвестування. При цьому ступінь ризику обчислюють лише за негативними відхиленнями, тобто оцінюють *недоотримання* прибутку порівняно з очікуваним значенням (математичним сподіванням). З'являються показники, що мають назву *семідисперсія SD* (або семіваріація) та *семістандартне відхилення Sσ*.

Мета роботи. У теорії ймовірностей завжди існував показник асиметричності розподілу під назвою *асиметрія*. Додатково аналізу на симетричність служило порівняння між собою усіх характеристик положення, тобто математичного сподівання, моди та медіани. У випадку симетричного розподілу усі вони співпадають, і що більша несиметричність, то більше вони різняться. Метою даного дослідження є спроба послідовного аналізу з точки зору несиметричності розподілу *всіх* числових характеристик випадкової величини (норми прибутку).

Основні результати дослідження. Будемо розглядати окремо *негативні* відхилення $(m_x - x)$ що власне характеризують власне ступінь ризику, тобто недоотримання норми прибутку порівняно з очікуваним значенням. І окремо оцінюємо *позитивні* відхилення, $(x - m_x)$, коли випадкова величина виявляється більшою від математичного сподівання.

1. Несиметричність ймовірностей :

$$\int_{-\infty}^{+\infty} dp = \int_{-\infty}^{m_x} dp + \int_{m_x}^{+\infty} dp = P^- + P^+ = 1 .$$

За умови симетричності $P^- = P^+ = 0,5$ (математичне сподівання збігається з медіаною).

2. Несиметричність математичного сподівання.

При обчисленні математичного сподівання та всіх інших характеристик теж будемо розділяти окремо ті можливі значення випадкової величини, що менші за математичне сподівання, і окремо ті, що більші від нього:

$$m_x = \int_{-\infty}^{+\infty} x \cdot dp = \int_{-\infty}^{m_x} x \cdot dp + \int_{m_x}^{+\infty} x \cdot dp = \left[\frac{\int_{-\infty}^{m_x} x \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} \right] \cdot P^- + \left[\frac{\int_{m_x}^{+\infty} x \cdot dp}{\int_{m_x}^{+\infty} dp} \right] \cdot P^+.$$

Якщо позначити середні окремо через m^- та m^+ , маємо (див. рис.1)

$$m_x = m^- \cdot P^- + m^+ \cdot P^+. \quad (1)$$

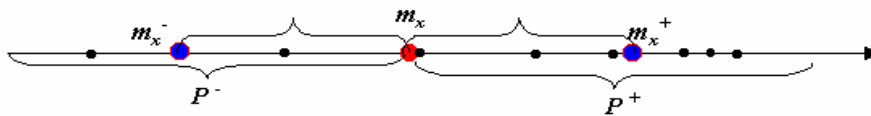

Рис. 1. “Негативні” та “позитивні” середні.

За умови симетричності $P^- = P^+ = 0,5 \Rightarrow m_x = \frac{m^- + m^+}{2}.$ (2)

3. Несиметричність середнього відхилення.

У теорії ймовірностей та математичній статистиці існує така характеристика розкиду, як **середнє абсолютне відхилення**, що усереднює **модулі** відхилень. Переважно її використовують у статистиці, бо аналітичні перетворення формул із модулем, то є важка і невдячна справа. Проте основною характеристикою розкиду виступає **дисперсія**, в якій усереднюють квадрати відхилень. Але тут середнє абсолютне відхилення розглянемо більш детально.

Середнє значення **негативних** відхилень:

$$\theta^- = \frac{\int_{-\infty}^{m_x} (m_x - x) \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} = m_x - \left[\frac{\int_{-\infty}^{m_x} x \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} \right].$$

Другий доданок – середнє всіх **негативних** значень випадкової величини, що позначено вище як m^- . Тоді

$$\theta^- = m_x - m^-. \quad (3)$$

Аналогічно, середнє значення **позитивних** відхилень:

$$\theta^+ = \frac{\int_{m_x}^{+\infty} (x - m_x) \cdot dp}{\int_{m_x}^{+\infty} dp} = \frac{\int_{m_x}^{+\infty} x \cdot dp}{\int_{m_x}^{+\infty} dp} - m_x ,$$

тобто
$$\theta^+ = m_x^+ - m_x \quad (4)$$

Очевидно, що
$$m_x = m_x^- + \theta^- = m_x^+ - \theta^+ \quad (5)$$

Зв'язок між середніми відхиленнями та математичними сподіваннями показаний на рис. 2.

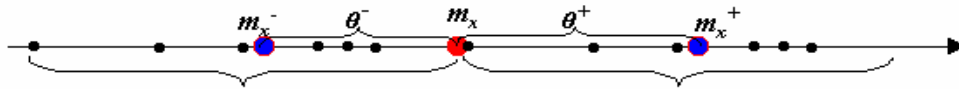

Рис. 2. “Негативні” та “позитивні” середні відхилення.

Тепер розглянемо *повне, двостороннє середнє відхилення*

$$\begin{aligned} \theta_x &= \int_{-\infty}^{+\infty} |x - m_x| \cdot dp = \int_{-\infty}^{m_x} (m_x - x) \cdot dp + \int_{m_x}^{+\infty} (x - m_x) \cdot dp = \\ &= \left[\frac{\int_{-\infty}^{m_x} (m_x - x) \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} \right] \cdot P^- + \left[\frac{\int_{m_x}^{+\infty} (x - m_x) \cdot dp}{\int_{m_x}^{+\infty} dp} \right] \cdot P^+ . \end{aligned}$$

Отже, воно є середньозваженим *негативної* та *позитивної* частин:

$$\theta_x = \theta^- \cdot P^- + \theta^+ \cdot P^+ ; \quad (6)$$

за умови симетричності
$$\theta_x = \theta^- = \theta^+ .$$

Якщо ж пов'язати середнє відхилення з математичним сподіванням, то отримаємо:

$$\theta_x = (m_x - m^-) \cdot P^- + (m^+ - m_x) \cdot P^+ = m_x \cdot (P^- - P^+) + (m^+ \cdot P^+ - m^- \cdot P^-) .$$

Або ще один варіант цієї ж формули для θ_x тільки через m^- та m^+ :

$$\theta_x = 2P^-P^+ (m^+ - m^-) \quad (7)$$

при симетричності
$$\theta_x = \frac{m^+ - m^-}{2} .$$

4. Несиметричність дисперсії.

Дисперсія негативних відхилень (*семідисперсія*) D^- або SD^- :

$$D^- = \frac{\int_{-\infty}^{m_x} (m_x - x)^2 \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} = m_x^2 - 2m_x \left[\frac{\int_{-\infty}^{m_x} x \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} \right] + \left[\frac{\int_{-\infty}^{m_x} x^2 \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} \right].$$

За прийнятих позначень $D^- = m_x^2 - 2m_x \cdot m^- + M^-[X^2]$.

Якщо виразити її тільки через односторонні характеристики, то

$$D^- = M^-[X^2] - (m^-)^2 + (\theta^-)^2 \quad (8)$$

Для дисперсії позитивних відхилень маємо аналогічно:

$$D^+ = m_x^2 - 2m_x \cdot m^+ + M^+[X^2] \quad \text{або} \quad D^+ = M^+[X^2] - (m^+)^2 + (\theta^+)^2. \quad (9)$$

Зауважимо, що обидві формули (8) та (9) для односторонньої дисперсії дуже схожі з відомою допоміжною формулою для підрахунку дисперсії. Але зараз з'являється ще й останній доданок, що пов'язаний з одностороннім середнім відхиленням.

5. Повна дисперсія та її несиметричність.

$$\begin{aligned} D_x &= \int_{-\infty}^{+\infty} (x - m_x)^2 \cdot dp = \int_{-\infty}^{m_x} (x - m_x)^2 \cdot dp + \int_{m_x}^{+\infty} (x - m_x)^2 \cdot dp = \\ &= \left[\frac{\int_{-\infty}^{m_x} (x - m_x)^2 \cdot dp}{\int_{-\infty}^{m_x} dp} \right] \cdot P^- + \left[\frac{\int_{m_x}^{+\infty} (x - m_x)^2 \cdot dp}{\int_{m_x}^{+\infty} dp} \right] \cdot P^+. \end{aligned}$$

Отже, повна дисперсія – то знов таки є середньозважене значення половинних дисперсій

$$D_x = D^- \cdot P^- + D^+ \cdot P^+; \quad (10)$$

за умови симетричності

$$D_x = D^- = D^+. \quad (11)$$

Якщо ж виражати дисперсію тільки через односторонні характеристики, то

$$D_x = (M^+[X^2] \cdot P^+ + M^-[X^2] \cdot P^-) - (m^- P^- + m^+ P^+)^2.$$

За умови симетричності
$$D_x = \frac{M^+[X^2] + M^-[X^2]}{2} - \left(\frac{m^- + m^+}{2} \right)^2.$$

У сучасній теорії ризику за традицією мірою ризику є **дисперсія**, хоч повна, хоч половинна. У той же час при обчисленні у теорії ризику половинних характеристик розкиду все одно необхідно відділяти окремо ті значення, що більші за математичне сподівання, і окремо ті, що менше.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на думку автора, з цієї точки зору **середнє відхилення нічим не гірше ніж дисперсія може характеризувати ступінь ризику**. Тому детальне вивчення усіх половинних характеристик розподілу та взаємозв'язків між ними може слугувати для подальшого детального аналізу ризику, у тому числі і спробі побудови варіанта теорії портфеля, що базувався би на урахуванні несиметричності розподілів норми прибутку.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Markowitz H. Portfolio Selection. Efficient Diversification of Investments / H. Markowitz – N. Y.: John Wiley and Sons, 1959. – 129 p.
2. Moor P. J. The business of risk / P. J. Moor – Cambridge, 1983. – 375 p.
3. Elton E. J. Portfolio Theory and Investments Analyses / E. J. Elton, M. J. Gruber. – N. Y.: John Wiley and Sons, 1987. – 284 p.
4. Вітлінський В. В. Економічний ризик і проблеми його моделювання / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. – К., 1993. – 8 с. – Деп. у КДЕУ 20.12.93, № 2499 – Ук93.
5. Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. – К.: ТОВ “Борисфен-М”, 1996. – 336 с.
6. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К.: КНЕУ, 2000. – 476 с.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 004.738.5

О. М. Певзнер

Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара

**АВТОМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОШТОВИХ ЛИСТІВ
НА ПІДСТАВІ АНАЛІЗУ ПОВТОРЕНЬ ТЕКСТОВИХ ШАБЛОНІВ**

У статті досліджено деякі ефективні алгоритми аналізу електронної пошти щодо наявності в ній спаму. Розглянуто алгоритми Teiresias та Chung-Kwei, виявлено їх переваги та недоліки.

Ключові слова: електронна пошта, спам, алгоритм, шаблон, алгоритм Teiresias, алгоритм Chung-Kwei.

Актуальність проблеми. Нині роль електронних засобів передачі даних в електронному бізнесі дедалі підвищується. У цих умовах електронна пошта посідає особливе місце як один з найважливіших засобів сучасних комунікацій. На жаль, в останні роки у світі простежується негативна тенденція щодо застосування ресурсів електронної пошти в спам-бізнесі. Масштаби спам-бізнесу набувають таких розмірів, які загрожують безпеці Інтернету в цілому, тому завдання боротьби з цим негативним явищем сьогодні, як ніколи, актуальне.

Аналіз останніх наукових досліджень. Існує багато відомих алгоритмів такого розпізнавання [1, 2], та кожний з них має свої переваги та недоліки.

Мета дослідження. Метою роботи є визначення методів об'єктивного розпізнавання спама серед загального поштового трафіка.

Основні результати дослідження. Розглянемо кілька оригінальних алгоритмів, які дозволяють аналізувати поштові відправлення та розрізняти листи за принципом «спам»/«не спам» на підставі аналізу повторень шаблонів у тексті листа.

АЛГОРИТМ TEIRESIAS.

Алгоритм призначений для пошуку в масиві рядків повторень послідовностей (шаблонів).

Нехай є заданим масив рядків в алфавіті A . Будемо вважати за шаблон (у термінах алгоритму Teiresias) послідовність вигляду: $A(A|.)^*A$. У цьому разі шаблоном є рядок, який починається та закінчується символами алфавіту A , між якими знаходиться будь-яка комбінація символів алфавіту A та спеціального символу '.' (точка). Шаблон є регулярним виразом, де символ '.' відповідає будь-якому символу алфавіту A . Можна вважати, що відповідний шаблон P визначає мову $G(P)$. Наприклад, якщо заданий шаблон $BC.D.E$, то його мова буде містити, зокрема, такі рядки: $BCCDCE$, $BCEDCE$, $BCBDBEB$ тощо.

Для шаблона P кожний його підрядок, який також є шаблоном, є внутрішнім шаблоном шаблона P . Шаблон P будемо називати (L, W) -шаблоном, якщо кожний його внутрішній шаблон завдовжки W або більше містить як мінімум L символів алфавіту A . Зрозуміло, якщо шаблон P є (L, W) -шаблоном, то він також є й $(L, W+1)$ -шаблоном.

Рядок символів алфавіту A підпадає під шаблон P , якщо він містить підрядок з мови $G(P)$. Якщо заданий набір рядків $S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$, то для шаблона P можна визначити таку множину зміщень:

$$L_s(P) = \{(i, j) \mid \text{рядок } s_i \text{ містить рядок мови } G(P), \text{ починаючи зі зміщення } j\}.$$

Шаблон P' є більш характерним за P , якщо він може бути отриманий з P шляхом заміщення одного або кількох спеціальних символів '.' на символи алфавіту A або через дописування праворуч або/та ліворуч рядків, які складаються зі спеціальних символів та символів алфавіту A . Очевидно, що $|L_s(P')| \leq |L_s(P)|$.

Шаблон P будемо називати максимальним для множини S , якщо не існує більш характерного шаблону P' , такого, що $|L_s(P')| = |L_s(P)|$.

Алгоритм Teiresias дозволяє за множиною рядків $S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$ в алфавіті A та параметрам L, W, K відшукати всі максимальні (L, W) -шаблони, під які підпадають як мінімум K різних рядків множини S . Детальний опис цього алгоритму можна знайти в [3, 4]. Спробувати алгоритм у роботі можна на сайті [5].

АЛГОРИТМ CHUNG-KWEI.

Алгоритм Chung-Kwei базується на застосуванні алгоритму Teiresias для пошуку шаблонів в електронних повідомленнях. Цей алгоритм є цілком евристичним.

Листи розглядаються як набір рядків в алфавіті ASCII. Автори передбачають розподіл листів на дві частини: технічна інформація (заголовки) та тіло листа. Пропонується застосовувати відповідний алгоритм до кожної частини листа окремо. Алгоритм виконується у два етапи: створення бази шаблонів (навчання) та застосування бази шаблонів для класифікації листа.

Для створення бази шаблонів (словника спама) використовується початковий набір спама, до якого застосовується алгоритм Teiresias з певними значеннями (L, W) і $K=2$. Зрозуміло, що отримані шаблони є об'єктивними характеристиками документів та можуть розглядатися як база шаблонів для будь-якого іншого методу автоматичної класифікації, наприклад, в класифікаторах Байєса [1]. Якщо крім набору спама в наявності є також набір легальної пошти, то шаблони виділяються й з нього. Ці шаблони можна використовувати у подальшому для того, щоб видалити зі словника спама зайві шаблони і таким чином зменшити ймовірність помилкових спрацювань.

Після отримання словника спама можна виконувати класифікацію листів. Вона полягає в тому, що в листі шукають надходження шаблонів зі словника спама. Якщо кількість знайдених шаблонів невелика (менша за наперед заданий поріг), то класифікація припиняється, і лист вважається за легальний.

Для кожного символу листа, що обробляється, встановлюється окремий лічильник, який на початку обнуляється.

Кожне надходження шаблону до листа також відповідає надходженням цього ж шаблону в певні листи початкового набору. Для кожного такого надходження за таблицею відповідностей символів нараховуються очки до лічильників. Наприклад, лист містить підрядок $ABCD$, який відповідає знайденому шаблону, та база шаблонів містить підрядок $AbCD$. Тоді кожному з чотирьох лічильників, які відповідають символам цього рядку, додаються очки для пар символів (A, A) , (B, b) , (C, C) та (D, D) . Таблиця відповідностей символів заповнюється на початку обробки, виходячи з прагматичних міркувань про ступінь «схожості» символів. Якщо після завершення обробки шаблонів відсоткова кількість ненульових лічильників (покриття листа шаблонами) виявиться невеликою (менша за наперед задане порогове значення), то лист вважатиметься за легальний. В іншому випадку лист буде класифікований як спам.

Знайдені спамерські листи можуть бути автоматично додані до відповідної бази та використовуватимуться в подальшому як елемент навчання алгоритму.

Статистика застосування метода Chung-Kwei на великих потоках електронної пошти показує, що результати класифікації спама становлять близько 96% правильного розпізнавання спама при 0,6% помилок [6]. Це – один з кращих результатів розпізнавання спама на сьогодні. Більш детальний опис алгоритма Chung-Kwei та результатів його тестування можна знайти в [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Значна кількість відомих сьогодні алгоритмів класифікації спама насамперед виявляється орієнтованою на кінцевого користувача – безпосереднього отримувача електронної кореспонденції. Проте слід розуміти, що найбільша частка спама припадає на поштові сервери. Саме вони виявляються найбільш незахищеними від спама та зазнають найбільших збитків від нього. У той самий час алгоритми захисту від спама, які можуть використовуватися кінцевими користувачами, принципово відрізняються від тих, що мають серверне застосування. Розглянутий нами алгоритм Chung-Kwei, який базується на методі Teiresias, є саме таким, що може бути рекомендований як серверний. Ефективність цих алгоритмів прямо залежить від розмірів поштової бази, яка використовується під час навчання; ця база має бути досить великою та різноманітною. Крім того, передбачається, що всі листи, на яких здійснювалося навчання, мають залишатися доступними під час класифікації поштових повідомлень (за ними розраховується покриття шаблонами відповідного листа). Якщо прийняти середній розмір листа в 5Кб, то база з 65 тис. листів вимагатиме більш ніж 300Мб на жорсткому диску. Ясно, що жодний користувач не стане зберігати у себе таку величезну базу спама та постійно оновлювати її.

Зазначимо також, що метод Chung-Kwei, на відміну від відомого методу Байєса та деяких інших, не має проблеми «перенавчання»: ефективність його застосування прямо залежить від розмірів та різноманітності навчальної бази. У той самий час слід розуміти, що саме поняття спама у серверному розумінні є невизначеним, тому створення баз спама та легальної пошти являє собою досить складну та нетривіальну задачу. За цих умов алгоритм Chung-Kwei не можна вважати універсальним, але його застосування на поштових серверах сьогодні слід визнати найкращим вибором внаслідок його високої ефективності.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Певзнер О. М. Метод байєсівської фільтрації спаму / О.М.Певзнер, В.В.Борщевський. – Д.: ДНУ, 2004. – С. 23–28. (Матеріали I Всеукраїнської студентської наукової конференції 19–20 березня 2004 р.).
2. Певзнер О. М. Моделювання та аналіз ефективності зниження спам-ризиків за допомогою марківської фільтрації / О. М. Певзнер. – Кривий Ріг, 26–28 квітня 2005 р. – С. 156–164. (Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Комп'ютерне моделювання та інформаційні технології в науці, економіці та освіті»).
3. Rigoutsos I. Combinatorial pattern discovery in biological sequences: the TEIRESIAS algorithm / I. Rigoutsos, A. Floratos // Bioinformatics, 1998. – Vol. – 14. – no. 1.
4. Floratos A. Research report: On the time complexity of the TEIRESIAS algorithm / A. Floratos, I. Rigoutsos // IBM Research division, RC21161(94582)21APR98, 1998.
5. IBM Bioinformatics Group – Tools & Content. – Режим доступу: <http://cbcsrv.watson.ibm.com/Tspd.html>
6. Rigoutsos I. Chung-Kwei: a pattern-discovery-based system for the automatic identification of unsolicited e-mail messages (SPAM) / I. Rigoutsos, T. Huynh

Надійшла до редколегії 30.06.2009.

УДК 338.240

С. П. Криворучко*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ БІЗНЕС-СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА
З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ НЕЙРОСІТЬОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ**

У статті розроблено та запропоновано метод оптимізації виробничого плану підприємства в умовах нестабільності економічної ситуації в країні з використанням апарату нейросітьового прогнозування.

Ключові слова: бізнес-стратегія, нейронна мережа, прогнозування.

Актуальність проблеми. Сьогодні в період всесвітньої економічної кризи перед Україною постає важливе завдання – зробити все можливе та необхідне, щоб наслідки від неї були якомога менш відчутними. Кризові явища несуть із собою не лише негативні тенденції та перспективи розвитку економіки у майбутньому, а й при вмілому та своєчасному впровадженні необхідних засобів для їх стримування та зменшення величини їх впливу на показники економічної активності в державі, також допомагають, так би мовити, «оздоровленню» економіки країни. Це виражається в тому, що в часи кризових процесів, всі економічні інститути повинні працювати якомога злагодженіше та оптимальніше, що дасть змогу продовжити своє існування лише найсильнішим компаніям та підприємствам, які зуміють ефективно побудувати бізнес-стратегію свого розвитку та майбутньої діяльності, відкидаючи більш слабких економічних суб'єктів, тим самим даючи можливість стабільним компаніям захоплювати їх ринкові ніші та розширювати власну діяльність. Це є позитивним моментом, адже він несе вигоду як для суспільства та держави загалом, так і для окремого господарюючого суб'єкта. Ті підприємства, що з гідністю переживуть всесвітню економічну кризу та вийдуть із неї сильнішими та надійнішими, зможуть зарекомендувати себе і свою державу перед закордонними інвесторами та скласти гідну конкуренцію на світовому ринку.

Зважаючи на усе сказане вище, стає зрозумілим, що в умовах сьогоденних реалій національним виробничим підприємствам необхідно приділяти велику увагу розробці та побудові бізнес-стратегії свого розвитку. Такий стан речей вимагає ретельного підходу до планування кожного з її етапів. Саме поняття бізнес-стратегії є досить широким та багатоаспектним. Воно включає в себе широкий спектр процесів, починаючи з попереднього аналізу доцільності та можливості провадження запланованої діяльності і закінчуючи оцінкою ефективності результатів від її здійснення. Саме тому цей процес дуже відповідальний та важливий у ході функціонування будь-якого підприємства.

Аналіз останніх наукових досліджень. Розглядаючи більш детально поняття бізнес-стратегії та аналізуючи кожен її складову, необхідно зауважити, що найголовнішим завданням будь-якого господарюючого суб'єкта є отримання прибутку від ведення діяльності. Але, беручи до уваги вказане вище, при побудові стратегії діяльності на підприємстві не можна розглядати лише оптимізацію його процесу виробництва ізольовано, оскільки на величину прибутку має значний вплив не лише безпосередні фактори, такі як кількість виготовленого та реалізованого продукту і витрати на його виробництво, а й багато опосередкованих

- таких як імідж виробничого підприємства, величина та склад ринкової ніші, що її займає підприємство, конкурентоспроможність виготовленої продукції, зовнішні коливання та ризикованість ринкової кон'юнктури. Останнє в умовах кризи набуває неабиякого значення в ході прийняття управлінських рішень на підприємстві. Разом з тим складання будь-яких планів на майбутнє та розрахунок майбутніх вигід обов'язково пов'язані із процесом прогнозування, що, в свою чергу, також ускладнюється нестабільністю економічної ситуації в країні та світі. Інформацію щодо особливостей існуючих методів прогнозування та можливості їх застосування на практиці можна знайти у працях таких вчених: С. М. Бабур, О. Березький, С. В. Глівенко, А. Барвінський, М. Чирка, І. В. Заєнцев, Ю. П. Зайченко, М. С. Курков. І хоча перелічені автори дали досить розгорнуту картину, що на сьогодні має місце в описаній галузі, все ж таки залишається актуальним питання використання подібних методів на практиці в умовах, коли взагалі побудова необхідних прогнозів є досить складним завданням, що потребує максимальної точності та вірогідності результатів.

Мета дослідження. Тому мета цієї роботи полягає у пошуку дієвого методу побудови прогнозів економічних показників на майбутнє, що в умовах мінливості навколишнього економічного середовища забезпечить необхідний рівень точності та достовірності власних результатів для можливості їх подальшого використання у побудові оптимальних виробничих планів на підприємстві.

Основні результати дослідження. Формування бізнес-стратегії є відповідальним та важливим завданням для кожного підприємства незалежно від його виду діяльності. Процес її розробки потребує врахування великої кількості факторів та використання широкого спектра економіко-математичних методів та способів для досягнення поставлених цілей, серед яких найголовніша – забезпечення ефективності ведення своєї справи, отримання прибутку.

У випадку виробничого підприємства центральне місце в процесі планування його діяльності займає оптимізація виробничого плану, що залежить від розподілу грошових інвестицій та для здійснення якої потрібно знати деякі параметри, що потребують обов'язкового прогнозування. Зазначене завдання може бути вирішене за наявності інформації про кон'юнктуру ринку, на який планується вихід, що полягає у вивченні попиту та пропозиції товару, що буде виготовлятися, існуючих виробників та величини ринку, яку кожен з них займає, що, у свою чергу, дає можливість скласти певну маркетингову картину поділу товарного ринку та споживачів на цільові сегменти з розрахунком величини конкурентоспроможності власної продукції на кожному з них.

Тому, володіючи інформацією про величину, склад та кількість ринкових сегментів, на яких планується реалізовувати майбутню продукцію та, відповідно, про рівень конкурентоспроможності власного товару на кожному з них, можна побудувати оптимальний план виробництва, залежно від розподілу грошових коштів та з використанням достовірних прогнозних значень для отримання максимального прибутку від виробництва у майбутньому.

Розв'язання. Розв'язання поставленої задачі полягає в тому, щоб максимально ефективно розподілити кошти підприємства між виробництвом продукції для кожного із сегментів ринку, на які планується вихід фірми-виробника.

Загальна ефективність розподілу коштів буде полягати у максимізації прибутку від реалізації виготовленої продукції у всіх сегментах ринку, що розглядаються. Даний прибуток визначається з урахуванням:

- оптимальних обсягів випуску за кожним видом продукції;
- конкурентоспроможності кожного виду продукції відповідно до груп;
- наявних фінансових ресурсів;
- наявних виробничих ресурсів.

Це приводить до необхідності розв'язувати задачу динамічного програмування, особливість якої полягає в тому, що дані, на підставі яких проводяться розрахунки, не задаються, а обчислюються в ході розв'язання окремої оптимізаційної моделі.

$$F = \sum_{i=1}^m PP_i(W_l) \rightarrow \max, \quad (1)$$

$$\begin{cases} \sum_{l=1}^n W_l = D, \\ W_l \geq 0, \end{cases} \quad (2)$$

де $PP_i(W_l)$ - максимальний виторг, що одержує підприємство після реалізації продукції в i -му сегменті ринку;

W_l - кількість коштів, які вкладає підприємство у виробничу діяльність у кожному сегменті ринку, $l = 1, \dots, L$;

D - максимально можлива кількість коштів, з якими починає своє виробництво фірма.

$$f_i(W_l) = Y_i X_i \rightarrow \max, \quad (3)$$

$$\begin{cases} C_i X_i \leq W_l, \\ X_i \geq 0, \end{cases} \quad (4)$$

де X_i - кількість продукції виду i ;

Y_i - інтегральний коефіцієнт конкурентоспроможності;

C_i - витрати на виготовлення одиниці продукції i -го виду;

W_l - загальні витрати на виготовлення одиниці продукції.

При чому виторг, що одержує підприємство після реалізації продукції на i -му сегменті ринку, визначається за формулою:

$$PP_i(W_l) = \rho_{l_i} \cdot P_i \cdot X_i, \quad (5)$$

де ρ_{l_i} - коефіцієнт місткості ринку, $l_i = 1, \dots, L_i$;

P_i - ринкова ціна i -го виду продукції у i -му сегменті ринку, що визначається шляхом застосування нейронних мереж для побудови прогнозних значень на основі відомих цін на аналогічні продукти за 12 попередніх років.

Останнім часом методи побудови нейронних мереж набули широкого розповсюдження. Їх сфера застосування є дуже великою. Суть побудови нейронної мережі полягає у принципі колективізму, що являє собою процес сполучення простих однотипних об'єктів у велику і складну мережу. Тобто нейронна мережа є графом, що складається із множини образів, виражених через числові характеристики і асоційованих з його вершинами. Для того, щоб така система

давала правильні прогнозні значення, вона повинна навчитися. Для цього спочатку на вхід мережі подаються можливі навчальні приклади, і за допомогою певного алгоритму система навчається, по закінченні чого навчену мережу можливо застосовувати для отримання прогнозних значень.

Переваги застосування нейронних мереж для розв'язання задачі прогнозування, полягають в тому, що сукупність штучних нейронів діють аналогічно їх біологічному прототипові, що дозволяє їм накопичувати досвід. Завдяки такому поняттю, як навчання, для їх використання не потрібен дуже великий масив даних, крім того ці дані можуть містити в собі шум, оскільки одна з найголовніших відмінностей нейронних мереж, це те, що вони можуть виділити з зашумованої інформації найголовніше і використовувати лише основні факти для отримання кінцевого результату. І навпаки, методи прогнозування за допомогою нейронних мереж можуть також бути застосовані для надмірної кількості інформації, що є неповторною та суперечливою. Також позитивним моментом таких методів є те, що вони можуть бути використані навіть в тому випадку, коли невідомий алгоритм та принципи задачі, яка має бути розв'язана. Тому розглянемо алгоритм побудови прогнозних значень за допомогою нейросіттового методу детальніше.

Маємо множину значень цін за минулі 12 років $PP = \{P^1, P^2, \dots, P^v, \dots, P^{12}\}$, $v = 1, \dots, 12$. Для зручності проведення числових підрахунків проводиться стандартизація вхідних даних за формулою:

$$P^{v'} = \frac{P^v - P_{\min}}{P_{\max} - P_{\min}}, \quad (6)$$

в результаті якої значення параметрів лежать у діапазоні $[0,1]$. Будемо розглядати нейронну мережу, яка являє собою багатошаровий перспетрон з k вхідними нейронами і одним вихідним. Кожний нейрон має свій ваговий коефіцієнт $w \in [0,1]$. Формуємо першу навчальну вибірку вигляду: $pp^1 = (P^1, P^2, \dots, P^k)$. На виході нейронної мережі повинні отримати $y^{k+1} = f(P^1, P^2, \dots, P^k) = P^{k+1}$.

Так само формуються і подальші навчальні вибірки згідно з правилом: $pp^{l-k} = (P^{l-k}, P^{l-k+1}, \dots, P^{l-1})$, $y^l = f(P^{l-k}, P^{l-k+1}, \dots, P^{l-1}) = P^l$.

Кількість прихованих шарів дорівнює половині суми вхідних і вихідних шарів [2, 4, 5]. Як активаційну функцію доцільно взяти сигмоїд:

$$OUT = \frac{1}{1 + e^{-NET}} \quad (7)$$

Подальше прогнозування із певним ступенем достовірності і точності залежить від навчання мережі, яке ми будемо проводити методом зворотного розповсюдження помилки [4]. Алгоритм описано нижче.

На вхід мережі подано першу з навчальних вибірок $pp^1 = \{P^z\}$, $z = 1, \dots, k$; $t = 1$.

Покладемо $y^{z(0)} = P^z$, $z = 1, \dots, k$.

Розрахунок послідовно значень виходу n -го шару ($n=1,2,\dots,N$):

$$s_j^{(n)} = \sum_{z=1}^k y^{z(n-1)} w_{zj}^{(n)}, \quad (8)$$

$$y^{j(n)} = f(s_j^{(n)}), \quad (9)$$

де $j=1,\dots,J$ – вершини прихованого шару.

Розрахунок величини $\delta_z^{(N)}$ для нейронів вихідного шару за формулою:

$$\delta_z^{(N)} = (y^{z(N)} - d_z) \frac{dy^z}{ds_z}, \quad d_z - \text{бажаний вихід}, \quad (10)$$

та визначення $\Delta w_{jk}^{(N)}$

Розрахунок $\delta_j^{(n)}$ через $\delta_k^{(n+1)}$ і $\Delta w_{jk}^{(n+1)}$ для всіх попередніх шарів:

$$\begin{aligned} \delta_j^{(n)} &= \sum_{k=1}^K \delta_k^{(n+1)} w_{jk}^{(n+1)} \frac{dy^j}{ds_j}, \\ \Delta w_{zj}^{(n)} &= -\eta \delta_j^{(n)} y^{z(n-1)}, \\ n &= N-1, N-2, \dots, 1, \end{aligned} \quad (11-12)$$

$\eta \in (0,1)$ - коефіцієнт швидкості навчання.

Коригування ваги в нейронній мережі $w_{zj}^{(n)}(t) = w_{zj}^{(n)}(t-1) + \Delta w_{zj}^{(n)}(t)$.

Обчислення $E=E(w(t))$:

$$E(w(t)) = \frac{1}{2} \sum_r \sum_z (y^{rz(N)} - d_{rz})^2, \quad (13)$$

де $y^{rz(N)}$ - реальний вихід z -го нейрона вихідного шару N нейронної мережі при поданні на вхід r -го образу; d_{rz} - бажаний вихід.

Якщо $E(w(t)) < \varepsilon$, то кінець, інакше $t=t+1$, та перехід на крок 1.

Після навчання мережі проводиться розрахунок прогнозних значень цін в наступному періоді.

Максимізація цільової функції (1) провадиться за допомогою алгоритму, наведеного нижче.

Планується виділення коштів на виготовлення продукції, що буде реалізовуватися на i -му сегменті ринку, $i=1,\dots,m$ на майбутній період. Можливі вкладення допускають дискретизацію, тому функціонал оцінювання можна подати у табличному вигляді. Отже, елементи функціонала оцінювання це прибуток у кінці періоду $PP_m(W_l)$, де W_l – кошти, що виділяються на виготовлення продукції, що буде реалізована у m -му сегменті ринку [7].

Прийнято враховувати, що:

Прибуток $PP_m(W_l)$ не залежить від вкладень коштів в інші види діяльності;

Сумарний прибуток дорівнює сумі прибутків від кожного виду діяльності.

Отже, табл. 1 можливих $PP_m(W_l)$ для кожного виду діяльності буде мати такий вигляд:

Таблиця 1

Розподіл функціоналів оцінювання за
альтернативними видами діяльності

W	1	...	m
$W1$	$PP1(W1)$	...	$PPm(W1)$
$W2$	$PP1(W2)$	...	$PPm(W2)$
$W3$	$PP1(W3)$	...	$PPm(W3)$
...	...	...	...
WL	$PP1(WL)$	...	$PPm(WL)$

Пошук максимального значення результативної прибутковості від діяльності підприємства потребує послідовного розв'язання таких рівнянь з умовною їх оптимізацією:

$$k=m, S_m=0 \rightarrow Z^*_m(S_{m-1}) = \max_{0 \leq W_L \leq S_{m-1}} \{PP_m(W_l)\}; \quad (14)$$

$$Z^*_{m-1}(S_{m-2}) = \max_{0 \leq W_l \leq S_{m-2}} \{PP_{m-1}(W_l) + Z^*_m(S_{m-1})\}, l=1, \dots, L; \quad (15)$$

$$Z^*_1(S_0) = \max_{0 \leq W_1 \leq S_0} \{PP_1(W_1) + Z^*_2(S_1)\}, \quad (16)$$

де $S_i = S_{i-1} - W_l$ – параметр стану – кількість коштів, що залишилися після i -го кроку, тобто це кошти, що необхідно розподілити між $(m-i)$ напрямків діяльності, що лишилися;

$Z^*_i(S_{i-1})$ – умовний оптимум прибутку, що ми отримуємо від i -го, $i+1$ -го, ..., m -го виду діяльності, якщо кошти між ними розподіляються оптимально [7].

Тому $Z^*_1(S_0)$ – максимальний прибуток, вектор $W=(Wl)$ – кошти, що відповідно ідуть на виготовлення продукції для кожного з сегментів ринку, $aS_0 = D$ – сума загальних коштів, що були виділені для провадження виробничої діяльності. Отже,

$$F = \sum_i PP_i(W_l) = \mu_{l_2} \cdot Z^*_1(S_0), \quad (17)$$

де μ_{l_2} – коефіцієнт масштабності виробництва, $l_2 = 1, \dots, L_2$.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладений у статті матеріал, необхідно ще раз відзначити, що в період нестабільності розвитку економіки та в період розвитку всесвітньої економічної кризи все актуальнішими стають питання розробки таких планів розвитку національних підприємств, що були б якомога більш стійкими до раптових кон'юнктурних коливань. Разом з тим процес планування завжди нерозривно пов'язаний із завданням прогнозування певних економічних величин, що в розрізі існуючих на сьогодні проблем в національній економіці також є відповідальним та важливим завданням для будь-якого підприємства. Саме тому автор присвятив цю статтю розробці дійового способу застосування існуючих економіко-математичних

та прогнозних методів в єдиному комплексі, що дає можливість досягти поставлених цілей з мінімізацією ризиків щодо неточності прогнозних значень необхідних параметрів та оптимізацією виробничого плану на підприємстві.

Бібліографічні посилання та примітки

1. Бабур С. М. Методи підтримки прийняття інвестиційних рішень з використанням нейромережових засобів прогнозування фінансових часових рядів / С. М. Бабур // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – К.: КНЕУ, 2001. – № 66. – С. 73 – 79.
2. Березький О. Прогнозування курсу акцій за допомогою нейронних мереж / О. Березький, А. Барвінський, М. Чирка // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2005. – Вип. 10. – С. 112 – 117.
3. Глівенко С. В. Економічне прогнозування/ С. В. Глівенко, М. О. Соколов, О. М. Темженко. – К.: Університетська книга, 2001. – С. 51–71.
4. Заенцев И. В. Нейронные сети: основные модели / И. В. Заенцев; [учеб. пособие к курсу «Нейронные сети» для студентов 5 курса магистратуры]. — Воронеж, 1999. — 76 с.
5. Зайченко Ю. П. Основы проектирования интеллектуальных систем / Ю. П. Зайченко. – К.: Слово, 2004. – С. 88 – 232.
6. Курков М. С. Математичні аспекти створення і навчання нейронної мережі СППР фінансового аналізу / М. С. Курков // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – К., КНЕУ, 2001. – № 66. – С. 73 – 79.
7. Огліх В.В. Побудова оптимального плану діяльності підприємства з урахування всіх альтернативних способів отримання прибутку / В. В. Огліх, С. П. Шинкаренко // Культура народів Причорномор'я. – 2006. - №83. – С. 31 – 36.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА

УДК 331.361.2**С. О. Смирнов, Ю. А. Басс***Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ
ПРЕДМЕТНОЇ ОЛІМПІАДИ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІЧНА
ІНФОРМАТИКА»**

У статті висвітлено результати проведення студентської предметної олімпіади з точки зору методики викладання нової дисципліни «Економічна інформатика».

Однією з популярних форм навчальної роботи зі студентами є студентські предметні олімпіади, які проводяться з гуманітарних, соціально-економічних, природничо-наукових і загально-професійних дисциплін.

Згідно з положенням про Всеукраїнську студентську олімпіаду вона проводиться з метою виявлення, відбору та підтримки обдарованої студентської молоді, розвитку й реалізації здібностей студентів, стимулювання творчої праці студентів, педагогічних та науково-педагогічних працівників, підвищення якості підготовки фахівців, активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, системного вдосконалення навчального процесу, формування команд для участі в міжнародних олімпіадах [4]. Крім виявлення талановитих студентів і формування в них інтересу до наукової праці й обраної спеціальності, олімпіади розвивають у студентів креативні здібності і виховують у них активну життєву позицію. З огляду на це, питання, пов'язані з методологією проведення олімпіад, є актуальними.

Аналіз останніх наукових досліджень. Пріоритетом сьогодення стає впровадження у навчальний процес засобів інформаційно-комунікаційних технологій і об'єднання їх на організаційному, методичному та технологічному рівнях [2]. При активному впровадженні нових інформаційних технологій розвиваються дисципліни, пов'язані із застосуванням комп'ютера для вирішення завдань, а попит на творчо розвинутих фахівців постійно зростає. Важливою передумовою підвищення якості підготовки майбутніх фахівців є розвиток і вдосконалення форм та методів контролю навчальних досягнень, який реалізує зворотній зв'язок у навчанні, забезпечуючи можливість оперативного регулювання й коригування цього процесу [3]. Студентські олімпіади з дисциплін, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій, спрямовані на виявлення студентів, здатних до швидкого прийняття правильних рішень, які активно володіють сукупністю методів і навичок вирішення проблемно-орієнтованих завдань [1].

Розглядаючи тематичну олімпіаду як складову, що виходить за рамки стандарту освітнього процесу, варто відзначити ті додаткові ефекти, які відсутні в традиційних формах навчального процесу. До таких ефектів можна віднести:

- мотивацію студентів до вивчення додаткових матеріалів, не охоплених навчальною програмою, у процесі підготовки до олімпіади й участі в ній;
- можливість самооцінки професійного рівня порівняно з рівнем інших учасників олімпіади;
- можливість зарекомендувати себе перспективними фахівцями.

Мета дослідження. Для представників вищих навчальних закладів олімпіада є своєрідним індикатором, який дозволяє оцінити підходи й методики підготовки фахівців, можливістю порівняти результати освітньої діяльності з результатами інших освітніх установ [5]. Тому мета роботи полягає в аналізі досвіду проведення предметної олімпіади, оцінці її методичного забезпечення і виявленні проблемних питань з точки зору удосконалення методології викладання нової дисципліни «Економічна інформатика».

Основні результати дослідження. Проведення олімпіад на високому організаційному й технологічному рівні вимагає досить серйозної підготовки. До теперішнього часу у вищих навчальних закладах накопичено достатній досвід такої роботи. Однак питання, що стосуються методики проведення студентських предметних олімпіад, опрацьовано недостатньо. Серед вимог, що висувалися до методичного й організаційного забезпечення олімпіад, можна виділити такі:

- відкритість і доступність олімпіади;
- рівність учасників;
- рівноцінність конкурсних завдань;
- ясність системи оцінок,
- наявність в учасників змагань певного набору базових знань і навичок роботи.

Одним із завдань проведення олімпіад є якісна й об'єктивна оцінка вирішених учасниками завдань. Крім того, досить важливою є оцінка оригінальності рішень учасників і присудження перемоги в неформальних номінаціях (за творчий підхід, за оригінальне рішення й ін.) [1].

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №1188 від 23.12.2008 р. «Про проведення Всеукраїнської студентської олімпіади 2009–2011 років» у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара на базі економічного факультету, кафедри комп'ютерної обробки фінансово-економічної інформації 14–16 квітня 2009 р. був проведений II етап Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальної дисципліни «Економічна інформатика».

Всеукраїнська студентська олімпіада з навчальної дисципліни «Економічна інформатика» проводилась вперше, тому що така навчальна дисципліна уведена за новим галузевим стандартом вищої освіти МОН України від 7.06.06 р. у 2007–2008 навчальному році.

Олімпіада ставила за мету: виявити рівень знань учасників з теоретичних основ дисципліни та вміння застосовувати сучасні комп'ютерні технології для вирішення економічних задач, обрати оптимальне рішення з декількох можливих.

В олімпіаді взяли участь 32 особи з навчальних закладів 12 міст України.

Олімпіада проводилась у два тури. Перший тур був представлений теоретичною частиною для виявлення рівня теоретичної підготовки, другий тур – виконанням практичних завдань.

Завдання як першого, так і другого туру для всіх учасників були однакові, що забезпечило рівність умов і рівноцінність завдань олімпіади.

Завдання першого туру склалися з 80 тестових питань, відповіді на які дозволили оцінити рівень базових теоретичних знань з основ економічної інформатики, системного забезпечення інформаційних процесів, сучасних технологій автоматизованої обробки економічної інформації.

Завдання другого туру передбачало вирішення 5 задач із застосуванням навичок використання сучасних комп'ютерних технологій обробки економічної інформації та основ офісного програмування.

Усі завдання повністю відповідали змісту дисципліни згідно зі стандартом, визначеним у ГСВО МОН України.

Оцінювання проводилось за обома турами олімпіади: теоретичним та практичним. У журі були запрошені провідні фахівці, які викладають дисципліну «Економічна інформатика» в навчальних закладах України. Для ясної і об'єктивної оцінки результатів члени журі спільно розробили прозору та чітку систему оцінювання, застосовуючи шифрування робіт. Учасники боролися за перше, друге та третє місця переможців Всеукраїнської олімпіади за підсумками двох турів.

Аналіз результатів теоретичної підготовки студентів до олімпіади за результатами першого туру дозволив зробити такі висновки.

У цілому перший тур олімпіади відобразив підготовку студентів з навчальної дисципліни «Економічна інформатика» на рівні, нижчому за середній. Більшість учасників набрала менше половини з максимально можливої кількості балів. Найчастіше учасники припускалися неправильних відповідей на питання за темами, пов'язаними з архітектурою комп'ютерів і комп'ютерних мереж, системним програмним забезпеченням. Серед питань, на які було надано найбільше неправильних або неповних відповідей, слід відзначити питання щодо імпорту даних до баз у СУБД Access – незнання цього питання позначилося і при розв'язуванні пов'язаного з цією темою практичного завдання. Найменшу кількість правильних відповідей студентами було надано на питання, які передбачали декілька вірних відповідей. Це вказує на недостатню здатність студентів до комплексного аналізу та інтеграції знань і слабку теоретичну підготовку з дисципліни в цілому.

Аналіз результатів другого практичного туру олімпіади з навчальної дисципліни «Економічна інформатика» дозволив виявити такі типові помилки учасників. Труднощі викликало завдання, для розв'язання якого необхідно було в електронних таблицях сформувати схему нарахування простих відсотків з обчисленнями щорічного балансу рахунку, внесків (знять), відсотків і загального стану рахунку за умовами задачі. Це вказує на недостатність суто економічних знань студентів, що можна пояснити невисоким рівнем їх набуття студентами перших курсів економічних спеціальностей.

Не всі учасники успішно впорались з розв'язанням нескладної задачі нарахування заробітної плати. Розв'язання передбачало розрахунки з перевіркою умов за допомогою логічної функції «ЯКЩО». Ще більші труднощі викликало виконання другої частини завдання – формування розсилки повідомлень працівникам, для чого необхідно було використати засоби злиття документів у текстовому редакторі.

Багато складнощів викликало виконання завдання із застосуванням офісного програмування, з яким не впорались 44% учасників. Розв'язання передбачало створення форми з простими елементами управління і нескладні обчислення загальної суми та щомісячних виплат за кредитом. Слід відзначити, що багато помилок було пов'язано з нарахуванням простих або складних відсотків. Це ще раз вказує на недостатність суто економічних знань.

Не менші проблеми виникли під час розв'язання оптимізаційної задачі (мінімізації витрат в умовах обмежених ресурсів), з ним взагалі не впорались 69% учасників. Це свідчить про недостатню математичну підготовку студентів.

Виявилось, що багато учасників олімпіади не мають навичок імпорту та реімпорту даних до СУБД. Труднощі виникли у створенні запитів з групуванням даних, а найбільш складними стали завдання, які передбачали створення перехресного запиту, запитів з параметрами, запитів на створення таблиць, тобто виявилася недостатність навичок професійної роботи у системі управління базами даних.

Слід зазначити, що другий тур олімпіади відобразив недостатньо високий рівень підготовленості студентів до практичного застосування навичок використання комп'ютерних технологій у розв'язанні економічних задач.

У результаті проведення Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальної дисципліни «Економічна інформатика» розроблено такі пропозиції щодо удосконалення навчальної роботи, організації та проведення студентських олімпіад:

1. Узгодити навчальні програми, за якими студенти вивчають дисципліну «Економічна інформатика», привести зміст дисципліни у відповідності до галузевого стандарту для забезпечення єдиного базового рівня знань і навичок з дисципліни серед студентів різних навчальних закладів. Взяти до відома необхідність узгодження послідовності викладання і змісту дисциплін загальноосвітнього циклу з метою більш якісного засвоєння матеріалу і спадкоємності знань.

2. Приділяти більше уваги практичній підготовці студентів щодо застосування комп'ютерних технологій, знань та навичок для розв'язання задач перетворення та обробки саме економічної інформації, формалізації та розв'язання конкретних задач, математичної підготовки, використання технологій обробки баз даних, орієнтації у відповідному програмному середовищі.

3. Покращити матеріальне забезпечення для проведення Всеукраїнських олімпіад у зв'язку з надто низькою зацікавленістю спонсорських структур у фінансуванні та підтримці заходів, пов'язаних з розвитком науки та освіти.

4. Запрошувати до участі в олімпіаді студентів I–III курсів спеціальностей, освітньо-професійні програми яких передбачають вивчення нормативної дисципліни «Економічна інформатика». Ця пропозиція зумовлена тим, що дисципліна, як правило, викладається на I–II курсах і аналіз результатів олімпіади може служити індикатором засвоєння знань та якості викладання нової дисципліни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У цілому результати проведеної вперше Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальної дисципліни «Економічна інформатика» є позитивними і цінними з методичної точки зору. Одержані висновки і аналіз знань та навичок студентів дозволять викладачам акцентувати увагу на обговоренні проблемних тем, вирішенні виявлених складних завдань з актуальною економічною складовою, що забезпечить підвищення якості викладання нової дисципліни «Економічна інформатика». Подальші дослідження цього питання сприятимуть впровадженню в навчальний процес новачій інформаційно-комунікаційних технологій на методичному, організаційному та технологічному рівнях.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Береснев А. Д. Система требований к методическому, программному и организационному обеспечению Интернет-олимпиад [Электронный ресурс] / А. Д. Береснев // Материалы X Всероссийской научно-методической конференции "Телематика'2003". – Режим доступа: <http://www.ict.edu.ru>
2. Вища освіта в Україні: навч. посіб. / В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко, М.Ф. Степко та ін. / За ред. В.Г. Кременя, С.М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – С. 176–177.
3. Малько Г.О. Контроль якості знань студентів у процесі вивчення дисципліни «Економічна інформатика» / Г.О. Малько // Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці. Матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції. – Чернівці: ДрукАрт, 2009. – С. 251–252.
4. Наказ Міністерства освіти і науки України №1188 від 23.12.2008 «Про проведення Всеукраїнської студентської олімпіади 2009–2011 років» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mon.gov.ua>
5. Штейпак А. Студенческие олимпиады / А. Штейпак, Г. Козлова // Высшее образование в России. – 1999. – №1. – С. 104–106.

Надійшла до редколегії 30.06.2009.

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК: 657.471:339.37

Н. О. Власова, А. В. Красноусов

*Харківський державний університет харчування та торгівлі***СКЛАД ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ
ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ**

У статті досліджено стан й особливості формування комерційних витрат у підприємствах роздрібно́ї торгівлі в сучасних умовах. Визначено склад комерційних витрат, їх динаміку, рівень і структуру як основу для управління.

Ключові слова: витрати, торгівля, фінансова звітність, управління.

Актуальність проблеми. Управління витратами є однією з найважливіших сфер діяльності підприємств будь-якої галузі, у тому числі торгівлі. Стан та динаміка витрат, з одного боку, характеризують ефективність торгово-технологічних процесів і управління, а, з іншого боку – визначають рівень прибутковості, конкурентоспроможності й можливості розвитку суб'єктів господарської діяльності. У зв'язку з цим дослідження стану витрат завжди є актуальними. Адекватна оцінка їх складу й рівня підвищує результативність керування.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання управління витратами широко висвітлені в спеціальній економічній літературі такими авторами, як: К. Друрі, С. Ф. Голов, П. Й. Атамас та ін. [1–4] Проблеми формування витрат підприємств торгівлі розглядалися в працях І. А. Бланка, А. А. Мазаракі, Л. А. Лігоненко та ін. [5, 6]. В основі цих досліджень лежить теорія управлінського обліку. Однак сьогодні далеко не всі підприємства в змозі організувати систему управлінського обліку внаслідок різних обставин (брак кадрових і фінансових ресурсів, обчислювальної техніки тощо). Особливо це актуально для невеликих підприємств торгівлі, яких у галузі більшість.

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення стану й особливостей формування комерційних витрат підприємств роздрібно́ї торгівлі на основі інформації офіційної фінансової звітності і спеціальних обстежень.

Основні результати дослідження. Не зупиняючись докладно на висвітленні теоретичних аспектів, відзначимо, що під комерційними витратами підприємств торгівлі ми розуміємо всю сукупність бухгалтерських витрат обігу, які кількісно визначаються вартістю зовнішніх ресурсів, які використовуються в ході торгово-технологічних процесів (закупівля – виробництво – продаж), а також обов'язковими платежами й відрахуваннями, що включають до складу витрат відповідно до існуючої системи оподаткування.

Основним джерелом інформації для внутрішніх і зовнішніх користувачів про результати діяльності підприємств є форми офіційної фінансової звітності. Так, «Звіт про фінансові результати» (форма № 2) дозволяє оцінити стан деяких статей витрат, але, на жаль, не дає повного уявлення про комерційні витрати підприємств торгівлі. Частина витрат, пов'язаних із закупівельною діяльністю, прихована в

статті «собівартість товарів». Це транспортні витрати з доставки товарів у торговельні підприємства, витрати з їх страховки й інші транзакційні витрати. Орієнтуючись на можливості цієї форми звітності, склад комерційних витрат торговельних підприємств можна подати у такому вигляді (рис.1).

Рис. 1 Склад комерційних витрат підприємств торгівлі

Слід уточнити, що фінансові витрати входять до складу комерційних тільки в плані формування обігового капіталу, що забезпечує поточні торгово-технологічні процеси, тобто тільки операційну діяльність підприємств.

Для дослідження стану комерційних витрат було вивчено дані вибіркової сукупності, до якої включено 32 підприємства роздрібної торгівлі, що займаються реалізацією продовольчих товарів. У складі сукупності були виділені три групи підприємств, однорідних за розміром торговельних площ: 1 група – 11 невеликих підприємств із площею до 200 м²; 2 група – 11 середніх підприємств із площею від 200 до 500 м²; 3 група – 10 великих підприємств із площею понад 500 м².

Вивчення комерційних витрат підприємств торгівлі на основі «Звіту про фінансові результати» обмежено тільки інформацією про операційні й фінансові витрати. Визначення витрат із закупівель потребує додаткових джерел інформації, які приховані в первинній бухгалтерській документації. У нашому дослідженні ця група витрат була визначена на основі самостійних досліджень й експертних оцінок провідних спеціалістів обстежуваних підприємств. Що стосується фінансових витрат, якщо вони й мали місце в підприємствах сукупності, то були в основному пов'язані тільки з фінансуванням обігових активів. Тільки одне з великих підприємств мало довгострокові позикові кошти, у зв'язку з чим його фінансові витрати були скориговані на відсотки за довгостроковими позиками.

Аналіз динаміки комерційних витрат (табл. 1) дозволяє відзначити, що в цілому за чотири роки за вибірковою сукупністю вони досить стабільно зросли й збільшилися на 55,42%. Найбільш високі темпи приросту характерні для великих підприємств – 67,62%, досить високі вони й у групі невеликих – 59,9% і найменші в групі середніх підприємств – 36,21%.

Таблиця 1

Динаміка комерційних витрат та їх елементів у підприємствах роздрібної торгівлі вибіркової сукупності за 2004–2007 рр.
(у цілому за групами підприємств)

Група	Види витрат, тис. грн				Темпи зростання, %			
	2004	2005	2006	2007	2005/04	2006/05	2007/06	2007/04
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Адміністративні витрати								
I	211,51	293,38	355,64	427,37	138,71	121,22	120,17	202,06
II	590,33	832,89	833,23	997,03	141,09	100,04	119,66	168,89
III	1031,50	1359,26	1717,40	2243,57	131,78	126,35	130,64	217,51
Всього	1833,34	2485,54	2906,27	3667,97	135,57	116,93	126,21	200,07
Витрати на збут								
I	1192,53	1499,79	1707,16	2101,89	125,77	113,83	123,12	176,25
II	5056,13	6271,03	6832,46	7737,78	124,03	108,95	113,25	153,04
III	7821,58	9787,03	11867,64	13965,88	125,13	121,26	117,68	178,56
Всього	14070,24	17557,85	20407,26	23805,55	124,79	116,23	116,65	169,19
Інші операційні витрати								
I	116,00	136,50	122,88	41,21	117,67	90,02	33,54	35,53
II	568,60	387,10	381,70	238,86	68,08	98,61	62,58	42,01
III	365,40	244,00	277,90	194,07	66,78	113,89	69,83	53,11
Всього	1050,00	767,60	782,48	474,14	73,10	101,94	60,59	45,16
Операційні витрати, усього								
I	1520,04	1929,68	2185,68	2570,46	126,95	113,27	117,60	169,11
II	6215,06	7491,02	8047,39	8973,67	120,53	107,43	111,51	144,39
III	9218,48	11390,30	13862,94	16403,53	123,56	121,71	118,33	177,94
Всього	16953,58	20810,99	24096,02	27947,66	122,75	115,79	115,98	164,85
Транспортні витрати з доставки товарів								
I	894,05	1053,48	1122,66	1282,07	117,83	106,57	114,20	143,40
II	3643,23	4030,93	4122,93	4435,82	110,64	102,28	107,59	121,76
III	5389,87	6067,46	7045,16	8093,00	112,57	116,11	114,87	150,15
Всього	9927,15	11151,87	12290,75	13810,89	112,34	110,21	112,37	139,12
Комерційні витрати без фінансових витрат								
I	2414,09	2983,16	3308,35	3852,53	123,57	110,90	116,45	159,59
II	9858,29	11521,95	12170,33	13409,48	116,88	105,63	110,18	136,02
III	14608,35	17457,75	20908,10	24496,53	119,51	119,76	117,16	167,69
Всього	26880,73	31962,86	36386,77	41758,55	118,91	113,84	114,76	155,35

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Фінансові витрати								
I	17,60	18,50	25,02	35,78	105,11	135,24	143,01	203,30
II	31,30	61,40	56,70	61,30	196,17	92,35	108,11	195,85
III	78,10	47,30	57,40	121,00	60,56	121,35	210,80	154,93
Всього	127,00	127,20	139,12	218,08	100,16	109,37	156,76	171,72
Комерційні витрати, всього								
I	2431,69	3001,66	3333,37	3888,31	123,44	111,05	116,65	159,90
II	9889,59	11583,35	12227,03	13470,78	117,13	105,56	110,17	136,21
III	14686,45	17505,05	20965,50	24617,53	119,19	119,77	117,42	167,62
Всього	27007,73	32090,06	36525,89	41976,63	118,82	113,82	114,92	155,42

У розрізі основних елементів витрат динаміка істотно відрізняється як в цілому по сукупності, так й у розрізі груп підприємств. Так, випереджальними темпами зростають операційні витрати у всіх групах підприємств. Високі темпи зростання характерні для фінансових витрат у групах невеликих і середніх підприємств торгівлі, у той час як у великих підприємствах картина зворотна. І тільки витрати із закупівель збільшуються меншими темпами у всіх групах підприємств. Якщо розглянути динаміку статей операційних витрат, то для всіх груп підприємств тенденції приблизно однакові. Випереджальними темпами збільшуються адміністративні витрати, витрати на збут трохи відстають від них, істотно знижені інші операційні витрати, що обумовлено як удосконаленням системи їх обліку, так і підвищенням рівня контролю за можливими прямими втратами (запасів, дебіторської заборгованості, пені, штрафи тощо). Динаміка витрат без її ув'язування з динамікою товарообігу не дає правильної картини про реальний стан справ на підприємствах торгівлі. Важливою характеристикою витрат є їхній рівень стосовно основних об'ємних показників господарської діяльності: товарообігу (прибутку від реалізації); чистому прибутку або доходу. Рівень витрат є одним з показників ефективності господарської діяльності й дає можливість оцінити стан використання й формування ресурсів, управління підприємством у цілому. Цей показник відображає частку витрат у доходах.

У табл. 2 наведено інформацію про рівень комерційних витрат та їх основних елементів у групах підприємств роздрібної торгівлі та у цілому у вибірковій сукупності. Вона дозволяє відзначити такі тенденції:

— рівень комерційних витрат у цілому по сукупності підприємств збільшується щорічно, що свідчить про випереджальні темпи їх зростання порівняно з товарообігом, але інтенсивність зростання в останні три роки знижується. При цьому у великих підприємствах їх рівень мінімальний і збільшився за весь період з 11,27 до 12,04%, або на 0,77%. У невеликих підприємствах ці показники вище, відповідно, склали 14,80%, 15,74 і 0,96%. Група середніх підприємств має найвищий рівень витрат, що наприкінці періоду склав 17,73% і виріс на 2,14%. Співвідношення, що склалося за групами підприємств, цілком закономірне внаслідок того, що на великих підприємствах позитивний вплив на рівень витрат створює ефект масштабу, а на невеликих — можливості мобільного реагування на зміну зовнішніх умов господарювання. Середні підприємства в цьому плані є найбільш неефективними;

— найменший і досить стабільний рівень за роками серед основних елементів комерційних витрат мають фінансові витрати, що цілком закономірно, виходячи зі становища, яке склалося на кредитному ринку. Дорожнеча короткострокових кредитів обмежує можливості підприємств щодо залучення їх до поточної господарської діяльності. Протягом досліджуваного періоду це джерело фінансування використали 10 підприємств із 32, у тому числі 4 великих. Найбільш високий рівень фінансових витрат спостерігається в групі невеликих підприємств, що пов'язано як із зростанням числа підприємств (з 2 до 3), що користуються кредитами, так і збільшенням розмірів останніх;

— зниження рівня в цілому за сукупністю, а також у групах великих і невеликих підприємств, має місце за витратами, пов'язаними із закупівлею товарів, відповідно на 0,19%, 0,17 і 0,25%. У той же час для другої групи підприємств характерним є деяке зростання (на 0,10%). Як і в попередніх елементах витрат, співвідношення рівнів за групами підприємств свідчить про більш високу ефективність великих підприємств і найменшу – в групі середніх;

— операційні витрати, які пов'язані зі здійсненням основної діяльності з реалізації товарів, мають найвищий рівень серед виділених елементів витрат. Тенденції їх розвитку за роками і співвідношення за групами підприємств збігаються й значною мірою визначають загальні тенденції змін рівня комерційних витрат у цілому. Найвищий рівень витрат у цій групі належить «витратам на збут», які включають всі витрати, пов'язані зі зберіганням і утриманням товарів, організацією й стимулюванням продажів, утриманням матеріально-технічної бази, що обслуговує ці процеси, транспортуванню товарів з торговельного підприємства в інші торговельні точки тощо. Їхній рівень за чотири роки в цілому за сукупністю зріс із 6,69 до 7,80%, тобто на 1,11%. При цьому підприємства третьої групи мають найнижчий рівень, що зріс на 0,83% і склав в 2007 р. – 6,83%. Найвищий рівень витрат, що систематично зростає, характерний для підприємств другої групи. Наприкінці періоду він склав 10,18% і зріс на 2,21%. Досить інтенсивно зростає рівень витрат на збут у групі невеликих підприємств (на 1,25%), але він залишається нижче рівня, що склався в групі середніх підприємств.

Таблиця 2

**Рівень комерційних витрат та їх елементів у чистому прибутку підприємств роздрібної торгівлі
вибірковій сукупності за 2004–2007 рр.
(у цілому та за групами підприємств)**

Група	Рівень витрат у чистому доході, %			
	2004	2005	2006	2007
Адміністративні витрати				
I	1,29	1,49	1,65	1,73
II	0,93	1,21	1,18	1,31
III	0,79	0,92	0,98	1,10
Всього	0,87	1,05	1,09	1,20

Продовження табл. 2

Витрати на збут				
I	7,26	7,63	7,93	8,51
II	7,97	9,09	9,70	10,18
III	6,00	6,59	6,77	6,83
Всього	6,69	7,41	7,63	7,80
Інші операційні витрати				
I	0,71	0,69	0,57	0,17
II	0,90	0,56	0,54	0,31
III	0,28	0,16	0,16	0,09
Всього	0,50	0,32	0,29	0,16
Операційні витрати, усього				
I	9,25	9,81	10,16	10,40
II	9,80	10,86	11,42	11,81
III	7,07	7,67	7,90	8,03
Всього	8,06	8,78	9,01	9,16
Транспортні витрати із доставки товарів				
I	5,44	5,36	5,22	5,19
II	5,74	5,84	5,85	5,84
III	4,13	4,09	4,02	3,96
Всього	4,72	4,70	4,60	4,53
Комерційні витрати без фінансових витрат				
I	14,69	15,17	15,37	15,59
II	15,54	16,70	17,28	17,65
III	11,21	11,76	11,92	11,98
Всього	12,79	13,48	13,61	13,69
Фінансові витрати				
I	0,11	0,09	0,12	0,14
II	0,05	0,09	0,08	0,08
III	0,06	0,03	0,03	0,06
Всього	0,06	0,05	0,05	0,07
Комерційні витрати, всього				
I	14,80	15,26	15,49	15,74
II	15,59	16,79	17,36	17,73
III	11,27	11,79	11,95	12,04
Всього	12,85	13,53	13,66	13,76

Систематично зростає й рівень адміністративних витрат у всіх групах підприємств. Але співвідношення його у групах трохи відрізняється від раніше

розглянутих елементів витрат. Якщо група великих підприємств, як і раніше, має найменший рівень і приріст (0,41%), то найвищий рівень характерний для невеликих підприємств (при прирості 0,44%). Друга група підприємств має середні значення рівня й найменший приріст (0,38%). Такі співвідношення обумовлені тим, що ця стаття є в основному умовно-постійною й у невеликих підприємствах навіть обмежене коло адміністративних працівників вимагає відносно товарообігу більш високих витрат на своє утримання і забезпечення відповідних умов їх праці.

Об'єктивні фактори (зростання мінімальної і середньогалузевої заробітної плати, збільшення цін і тарифів на енергоресурси, транспортні, комунальні та інші послуги й ресурси) обумовлюють значною мірою збільшення розглянутих вище елементів комерційних витрат, що, у свою чергу, змушує підприємства максимально знижувати неефективні втрати. Про це свідчить зниження рівня інших операційних витрат у всіх групах підприємств.

Прийняття обґрунтованих управлінських рішень у галузі управління витратами пов'язане із чітким уявленням їх структури, що дозволяє оцінити вагомість кожного елемента в загальній сумі. У табл. 3 наведено структуру комерційних витрат за групами підприємств вибіркової сукупності за 2004–2007 рр.

Таблиця 3

Структура комерційних витрат підприємств роздрібної торгівлі вибіркової сукупності за 2004–2007 рр. (у цілому та за групами підприємств)

Група	Структура комерційних витрат, %			
	2004	2005	2006	2007
Адміністративні витрати				
I	8,70	9,77	10,67	10,99
II	5,97	7,19	6,81	7,40
III	7,02	7,76	8,19	9,11
Всього	6,79	7,75	7,96	8,74
Витрати на збут				
I	49,04	49,97	51,21	54,06
II	51,13	54,14	55,88	57,44
III	53,26	55,91	56,61	56,73
Всього	52,10	54,71	55,87	56,71
Інші операційні витрати				
I	4,77	4,55	3,69	1,06
II	5,75	3,34	3,12	1,77
III	2,49	1,39	1,33	0,79
Всього	3,89	2,39	2,14	1,13
Транспортні витрати				
I	36,77	35,10	33,68	32,97
II	36,84	34,80	33,72	32,93
III	36,70	34,66	33,60	32,87
Всього	36,76	34,75	33,65	32,90

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
Фінансові витрати				
I	0,72	0,62	0,75	0,92
II	0,32	0,53	0,46	0,46
III	0,53	0,27	0,27	0,49
Всього	0,47	0,40	0,38	0,52
Загалом, %				
1 група	100,00	100,00	100,00	100,00
2 група	100,00	100,00	100,00	100,00
3 група	100,00	100,00	100,00	100,00
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00

Дані табл. 3 свідчать про те, що першочергову роль у формуванні комерційних витрат у всіх групах підприємств відіграють «витрати на збут», частка яких зростає і в 2007 р. коливається від 54,06% на невеликих підприємствах до 57,44% – на середніх. На другому місці знаходяться витрати із закупівлі. Їх частка, хоча й знижується, але залишається досить високою – на рівні 32-33%. Питома вага адміністративних витрат зростає в усіх групах підприємств і становить від 6,0 до 11,0% у різні роки. При цьому найнижча їх частка в групі середніх підприємств. Інші операційні витрати мають все меншу частку в структурі комерційних витрат. Ця частка нижче 1,0% у великих підприємствах, ледве більше 1,0 % у групі невеликих і тільки в групі середніх вона досягає 1,77% у 2007 р. Фінансові витрати сьогодні найменш значущі з погляду формування комерційних витрат. Їх питома вага не досягає 0,5% у групах середніх і великих підприємств і наближається до 1,0% у групі невеликих.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведені дослідження показали: необхідність обліку всіх статей комерційних витрат та їх групувань за видами діяльності (закупівля та реалізація товарів, фінансова діяльність) та можливості використання офіційних форм фінансової звітності для їх аналізу в підприємствах торгівлі; особливості формування комерційних витрат та їх стан у різних за розмірами групах підприємств роздрібної торгівлі продовольчими товарами в сучасних умовах, які необхідно враховувати в процесі управління.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Друри К. Введение в управленческий и бухгалтерский учет: пер. с англ. /К. Друри. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1994. – 560 с.
2. Голов С. Ф. Управленческий учет /С. Ф. Голов. – К.: Либра, 2004. – 384 с.
3. Атамас П. Й. Управлінський облік / П.И.Атамас. – Д.-К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 372 с.
4. Ковтун С. Управление затратами / С. Ковтун, Н. Ткачук, С. Савлук. – Х.: Фактор, 2008. – 272 с.
5. Бланк И. А. Управление прибылью / И. А. Бланк. – 3-е изд., перераб. и доп. – К.: Ника-Центр, 2007. – 768 с.
6. Мазараки А. А. Економіка торговельного підприємства: підручник для вузів / А. А. Мазараки, Л. О. Лігоненко, Н. М. Ушакова. – К.: Хрещатик, 1999. – 800 с.
Надійшла до редколегії 30.06.2009.

УДК 658.589

Ю. М. Заволока

*Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій та управління***ІНВЕСТИЦІЙНА ПОВЕДІНКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Пропонується впровадження нової економічної категорії інвестиційної поведінки, розкриваються найбільш істотні зв'язки пропонованої категорії інвестиційної поведінки з іншими економічними категоріями та визначаються найбільш прийнятні форми інвестиційної поведінки суб'єктів підприємницької діяльності з огляду на специфічні можливості трансформаційної економіки.

Ключові слова: трансформаційна економіка, інвестиції, інвестиційна поведінка.

Актуальність проблеми. Сучасний розвиток суспільства відбувається в умовах постійних економічних, інституційних і соціокультурних трансформацій. Відносно сталі суспільства минулого, як правило, переживали глибокі нечасті трансформації на противагу яким сучасні зміни не зачіпають глибинних основ функціонування економіки, проте трапляються значно частіше. Існування частих трансформацій можна пояснювати з двох точок зору: по-перше, джерелом частих незначних змін є існування глибокого трансформаційного процесу, який відбувається еволюційним шляхом; по-друге, прискорення розвитку економіки, обумовлене інтенсифікацією технологічних процесів, приводить до збільшення кількості трансформацій. Відповідно, історично пояснення трансформацій формувалося спочатку всередині теорій, спрямованих на узагальнення закономірностей суспільного відтворення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідження трансформаційних процесів в економіці має довгу історію. Певні елементи вивчення економічних трансформацій в межах структурного макроекономічного аналізу були зроблені фізіократами [3, с. 43] та меркантилістами [6, с. 188]. Проблеми структурної трансформації розглядались у працях Г. Мінза, А. Берлі, С. Кузнеца, Дж. М. Кларка, Д. Белла, У. Ростоу, М. Тодаро, В. Іноземцева, Н. І. Гражевської, І. Субето та ін. Значну увагу в працях названих та інших вчених приділено змісту та взаємодії співвідношенню понять економічного розвитку, зростання, трансформацій, чинникам виникнення трансформаційних процесів, інституційному механізму здійснення трансформаційних процесів, значенню інвестицій у здійсненні трансформацій. Зокрема підкреслювалась значущість інвестицій та інновацій у здійсненні трансформаційних процесів у постсоціалістичних економіках. Питання значущості інвестицій та інновацій у завершенні трансформаційних процесів у національній економіці України є актуальним і на сьогодні. Наприклад, С. Мочерний [7, с. 15–20] розрізняє шість основних векторів трансформації економіки (різні моделі ринкової економіки, змішаної економіки, постіндустріального суспільства, національної економіки; капіталістичної економіки; народної економіки) і у кожному векторі трансформації інвестиції відіграють значну роль як основний чинник розширеного відтворення.

Мета дослідження. Здійснення трансформацій, керуючись градуалістською теорією, має на увазі управління інвестиційними процесами у суспільстві таким

чином, щоб посилити швидкість трансформацій і досягти сталого економічного зростання. Водночас специфічні умови трансформаційної економіки часто призводять до зменшення підприємницької активності в цілому і до зменшення інвестиційної активності суб'єктів підприємницької діяльності. Відповідно, метою цього дослідження є визначення особливостей інвестиційної поведінки суб'єктів підприємницької діяльності у трансформаційній економіці, що дасть змогу сформулювати найбільш перспективні напрями регулювання цієї поведінки. Об'єктом дослідження є специфічні закономірності інвестиційної поведінки суб'єктів підприємницької діяльності в умовах трансформаційної економіки.

Основні результати дослідження. Виникнення трансформаційної економіки є закономірним етапом у розвитку суспільства і обумовлено якісними перетвореннями структури і механізму функціонування існуючої економічної системи. Трансформація [7, с. 561] – це перетворення виду, форми, істотних властивостей тих чи інших об'єктів, тобто процес, що стосується як специфічних закономірностей функціонування об'єкта, так і його внутрішньої структури і зовнішньої форми; трансформація економічної системи означає будь-які її відкриті зміни як внутрішньосистемні, так і міжсистемні [6, с. 25]; трансформація суспільства є моментом соціальної еволюції, що реалізує перехід від одного циклу еволюції до іншого [10, с. 65]; трансформація є процесом, в якому перебуває не визначена в орієнтирах економічна система у зв'язку з невизначеністю якості майбутнього розвитку; інверсійним типом ринкових змін [4, с. 156–159]

Суттю економічної трансформації є якісні перетворення економічної системи, її вихід за межі стабільного функціонування і перехід у стан нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності і спрямованості. У той же час економічна трансформація є складним, різнорівневим і багатоаспектним процесом, який можна структурувати: за глибиною (зміни кількісних параметрів економічної системи в рамках попередньої якості або перехід до нової якості); за інтенсивністю (швидкі, переважно якісні, або повільні, переважно кількісні, перетворення); за характером (еволюційні або революційні зміни); за спрямованістю (прогресивні, регресивні, циклічні, інверсійні); за охопленням елементів системи (часткові або загальносистемні). Сучасна економіка України також перебуває в стадії трансформації. На початку 90-х років існувало два шляхи трансформації економіки України: перший – єдина модель чиказької неоконсервативної школи на базі монетаристської теорії Фрідмена; другий – за градуалістською концепцією трансформації суспільства, в якій головна роль відводилась стабілізації та розвитку виробництва та яка базувалась на інноваційній теорії М. Туган-Барановського, на інноваціях та інвестиціях у пріоритетні галузі [1, с. 81]. Жорстка модель лібералізації та реструктуризації економіки, прискореної приватизації, формальних обмежень грошової маси, відсторонення держави від трансформаційних процесів призвела до виникнення глибокої економічної кризи [2, с. 58]. Причиною виникнення економічної кризи під час реалізації політики лібералізації стало те, що вона відбувалась у невідповідних для цього умовах – умовах регульованого ринку. Лібералізація економіки – необмежене розширення свободи економічної діяльності господарюючих суб'єктів супроводжувалась нарощуванням боргового характеру економіки. Економічне зростання виникло перш за все в традиційних галузях економіки замість прогресивних структурних зрушень на базі інноваційного розвитку.

У процесі еволюційної трансформації економіки тимчасово виникають

специфічні неспроможності, визначені впровадженням нових механізмів саморегулювання економіки та традиційністю її інститутів. До основних таких неспроможностей належать:

–по-перше, у трансформаційній економіці порушується функціонування інституційних структур, у тому числі і тих, що перешкоджають виникненню монополій, нормативно-правове регулювання має перехідний характер, не повністю відповідає специфічним особливостям періоду трансформації, а отже, не забезпечує врівноваженого розвитку економіки. Держава переважно втрачає здатність підтримувати умови, за яких забезпечується беззбиткова діяльність більшості підприємств;

–по-друге, трансформації галузевої структури відбуваються відповідно короткочасним запитам попиту, отже, не сприяють довгостроковому розвитку перспективних інноваційних виробництв. Відповідно, джерелом капіталу нових виробництв є капітал, накопичений окремими промисловими групами чи державою, що означає створення монополії на виробництво інноваційного товару. У такому випадку найчастіше монополія має тимчасовий характер. Однак держава в умовах трансформаційної економіки відмовляється від функції координатора галузевого розвитку і ліквідує адміністративні структури, здатні здійснювати таку координацію;

–по-третє, певним економікам (як і економіці України), на стадії, що передувала їх трансформації, вже був властивим високий рівень концентрації виробництва. За умови низької ефективності виробництва, що є чинником подальшого підвищення його концентрації, також відбувається виникнення монополії;

–по-четверте, джерелом неспроможності трансформаційної економіки є недосконалість інформації. Досконалість інформації є передумовою раціональної поведінки суб'єктів ринкових відносин, ухвалення ними оптимальних рішень в умовах ринкової гри. Зокрема суб'єктам ринкових відносин необхідна інформація про ринкові ціни, якість продукції, кон'юнктуру ринку, ринкові сподівання інших суб'єктів тощо. Для трансформаційної економіки властивою є опортуністична поведінка суб'єктів ринкових відносин, а отримання необхідної інформації пов'язане з необхідністю здійснення значних трансакційних витрат. Від високого рівня трансакційних витрат страждають не тільки виробники, а й споживачі продукції;

–по-п'яте, джерелом неспроможності трансформаційної економіки є економічна діяльність людей в умовах часткової невизначеності трансформаційних процесів [9, с. 113]. Економічна діяльність людей має, як правило, незначні наслідки за окремими трансакціями, отже, ринковий механізм не може не тільки регулювати наслідки їх дій, а й не визначає їх. У певних випадках, наслідки дій окремих суб'єктів «накладаються» одне на одного і виникають значні економічні ефекти. Навіть в умовах раціональної поведінки економічних агентів може мати місце нераціональне цілепокладання, особливо значне в умовах трансформацій. Відомо, що економічні трансформації супроводжуються трансформаціями соціокультурними, отже, трансформація цілепокладань суб'єктів економічних відносин є властивістю трансформаційної економіки;

– по-шосте, джерелом неспроможностей трансформаційної економіки є виникнення так званого інституційного вакууму за умови розширення кількості активних суб'єктів і груп, що не дотримуються усталених способів взаємодії із суспільними інститутами. Змінюються стратегії поведінки суб'єктів економічних

відносин та їх груп, що призводить до зростання невизначеності функціонування економіки.

Подолання специфічних неспроможностей трансформаційної економіки можливе через використання вузькоспрямованого вектора трансформаційних змін. Враховуючи сучасні тенденції розвитку постіндустріального суспільства з посиленням процесів інтеграції національних економік, одним із найбільш перспективних напрямів трансформації національної економіки України є інвестиційно-інноваційна трансформація на основі градуалістської теорії.

Інвестиційна діяльність є специфічним видом діяльності, що визначає темпи і напрями трансформаційних процесів та реалізується відповідно до особливостей функціонування суспільних інститутів у конкретних соціально-економічних умовах. Відповідно, виникають певні усталені підходи до вибору активних економічних агентів, обумовлені особливостями розвитку економіки, змістом трансформаційних процесів, особистими уподобаннями агентів стосовно форми і напрямку здійснення інвестиційної діяльності, що дає підстави виокремити поняття інвестиційної поведінки суб'єктів інвестиційної діяльності. Формулювання категорії інвестиційної поведінки може бути таким: «Інвестиційна поведінка – це специфічна спрямованість практичної діяльності суб'єкта (громадян, юридичних осіб, держави) стосовно здійснення інвестицій у конкретно-історичних і конкретно-економічних умовах, визначена його цілепокладанням та оцінюванням цих умов». Категорія інвестиційної поведінки є системною, динамічною, специфічною, континуально-дискретною, суб'єктивно-об'єктивною. Системною категорія інвестиційної поведінки є тому, що проявляється системно у різних сферах економіки та через систему економічних відносин. Динамічною зазначена категорія є оскільки є процесом. Категорія інвестиційної поведінки є континуально-дискретною, оскільки вона має конкретно-часовий і конкретно-економічний характер, тобто може бути фрагментована і мати специфічні прояви залежно від умов дії суб'єкта. Інвестиційна поведінка варіюється також залежно від суб'єктивної інтерпретації результатів оцінювання об'єктивних умов інвестиційної діяльності, тобто є суб'єктивно-об'єктивною.

Інвестиційна поведінка підприємств може бути класифікована, на нашу думку, за такими ознаками:

- за напрямом пристосування до змін в економіці. За цією ознакою інвестиційна поведінка може бути поділена на класи: нейтральна (стан економіки, сподівання економічних агентів суттєво не впливають на інвестиційну поведінку підприємства), адаптована (стан економіки, сподівання економічних агентів тощо викликають відповідні зміни в інвестиційній поведінці підприємства), протидіюча (інвестиційна поведінка підприємства переважно суперечить адаптованій поведінці раціональних економічних агентів). В умовах трансформації економіки, зважаючи на високу кількість змін, економічні агенти не мають змоги зробити раціональний вибір, отже, їх інвестиційна поведінка може змінюватись від нейтральної до протидіючої, що зменшує дієвість ринкових механізмів саморегулювання і посилює суттєві неспроможності трансформаційної економіки;

- за здатністю до змін. За зазначеною ознакою інвестиційна поведінка підприємств поділяється на волатильну (таку, що може бути швидко змінена) та сталу (таку, що має меншу здатність до змін і є переважно постійною). Оскільки в умовах трансформації фінансові результати інвестицій не є визначеними, то інвестиційна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності втрачає волатильність

і обумовлюється не раціональним вибором, а власними стійкими переконаннями агентів. Особливо низьку волатильність має інвестиційна поведінка держави як економічного агента;

– за існуванням схильності у виборі об'єкта інвестування чи форми здійснення інвестицій. За цією ознакою інвестиційна поведінка поділяється на спрямовану (інвестор має власні стійкі уподобання щодо форми здійснення інвестицій, об'єктів інвестиційної діяльності чи виду економічної діяльності) та індіферентну (інвестор не має власних стійких уподобань щодо форми здійснення інвестицій чи напряму і об'єкта їх здійснення).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у процесі еволюційної трансформації економіки тимчасово виникають специфічні неспроможності, визначені впровадженням нових механізмів саморегулювання економіки та традиційністю її інститутів. Враховуючи сучасні тенденції розвитку постіндустріального суспільства з посиленням процесів інтеграції національних економік, одним із найбільш перспективних напрямів трансформації національної економіки України є інвестиційно-інноваційна трансформація. Інвестиційна діяльність є специфічним видом діяльності, що одночасно визначає темпи і напрями трансформаційних процесів та обумовлена ефективністю функціонування суспільних інститутів та сукупністю соціально-економічних умов. Залежно від конкретного комплексу цих умов формуються певні усталені способи, напрями і форми інвестиційної діяльності, обумовлені також особистим вибором суб'єктів підприємницької діяльності, що дає підстави констатувати існування усталених форм їх інвестиційної поведінки.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Антончук Д. М. Соціально-економічні фактори зростання економіки України / Д. М. Антончук // Вісник КНУ. Серія Економіка: зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 64–65. – С. 81–82.
2. Беляев О. О. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії / О. О. Беляев, А. С. Бебело, О. М. Комяков. – К.: КНЕУ, 2003. – 190 с.
3. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. – К.: Знання, 2001. – 670 с.
4. Глущенко В. В. Грошово-кредитне забезпечення ринкових транзицій економіки України/ В. В. Глущенко, Я. П. Ющенко // Вісник Харківського університету ім. В.І. Каразіна. Серія Економіка. – 2001. – № 508. – С. 156–159.
5. Грачевская Н. И. Отображение трансформационных процессов в системе категорий социально-экономической динамики / Н. И. Грачевская// Экономическая теория. – 2007. – № 4. – С. 19–29.
6. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. – М.: Экономика, 1993. – Т. 3. – 352 с.
7. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічні аспекти) // Економка України. – 2005. – № 2. – С. 13–21.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. – Т. 4. – К.:Знання, 2001. – С. 561.
9. Стойка В. О. Сучасні аспекти управління інвестиціями/ В. О. Стойка // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 9. – С. 175–178.
10. Субето И. Ноогенетические основы трансформация общества / И. Субето // Закономерности и перспективы трансформации общества: материалы V Международной Кондратьевской конференции: в 3-х т. – Т. 3. – М. – 2004. – С. 63–79.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.

УДК 339.138

В. Й. Куценко

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***ДУХОВНА ЕКОНОМІКА – ЕКОНОМІКА МАЙБУТНЬОГО**Найвищий закон – благо народу
Цицерон

Досліджено концепцію розвитку співпраці між трудовими колективами та світовою спільнотою на засадах духовності. Світова фінансово-економічна криза сприяє відродженню природного (натурального) обміну товарами як найбільш справедливого. Цей початковий антикризовий захід має бути основою економіки майбутнього – мистецтва управління господарством.

Актуальність проблеми. На тлі повної гармонії у всесвіті, природі, скільки існує людство, відбувається безлад соціально-економічного розвитку суспільства. Чітка циклічність в економіці з періодичними фінансово-економічними кризами турбує вчених усього світу. Безперервно йде пошук удосконалення соціально-економічних формацій, але стан життя людей, душевного й фізичного здоров'я і екологічна ситуація мають чітку тенденцію до погіршення. Виникає резонне запитання: чому люди, наділені інтелектом, не можуть досягти щасливого життя, що заважає цьому? Тому, **завдання дослідження** є встановлення істинних причин негативного соціально-економічного розвитку суспільства та розробка пропозицій щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх наукових досліджень. До нетрадиційних, нових економічних теорій справедливо належить духовне вчення щодо підприємницької діяльності. В останні роки на Заході з'явилася низка праць з духовного вирішення бізнесових проблем. Так, Джо Віталє є автором книги «Духовний маркетинг», яка найбільше продається у світі. Його електронна книга «Гіпнотичне писання» також на першому місці за кількістю продажів. У своїх творах автор пропонує п'ять кроків до фінансового благополуччя (легкого створення багатства). Найбільший секрет, як робити гроші, полягає у впевненості у своїх силах: «Якби ви могли сказати, що здатні...» та й прочитати молитви. Духовний маркетинг розглядається як «метод підвищення енергії та впливу маркетингового звернення на цільову аудиторію компанії» [3].

Лінда Медден Дал у праці «Основи процвітання» подає цінності, за якими він створював духовний маркетинг [1]. Джо Марконі у книзі «Cause Marketing» («Маркетинг, орієнтований на соціально значущу проблему», «Духовний маркетинг») пропонує метод підвищення рівня знань торгової марки споживачами та доходів. За допомогою стратегічної філантропії, спонсорства, соціального інвестування та вибору партнерів, які поділяють культуру фірми, забезпечуються «власні вигоди, допомагаючи іншим» [6]. «Щоб перемогти у конкурентній війні, треба в ній не брати участь» – справедливо стверджує Чан Кім у своїй праці «Стратегія голубого океану» [7]. Арі де Гіуса в книзі «Жива компанія» правильно наголошує, що «Компанія – жива істота, яка, аналогічно всім живим організмам, народжується, розвивається, хворіє, видужує та вмирає» [5].

Багато вчених розуміють, що основною причиною стагнації економіки є меркантильне, матеріалістичне ставлення до життєдіяльності. Час від часу з'являються праці, що спрямовані на вирішення цих питань. Так, Д. Львов справедливо пропонує повернення до моральних аспектів підприємницької діяльності у своїй праці «Нравственная экономика». Ф. Котлер закликає бізнесменів і маркетологів до використання моральних принципів у маркетингу. Навернення до благочинності з розгляданням її історичного вітчизняного розвитку висвітлено у сучасних авторів Ю. Годунського, А. Соколова, Л. Лавріненка, М. Лукацького та ін.

Основні результати дослідження. Спираючись на Святе писмо, історичний та сучасний досвід, визначимо мету дослідження як подальше вдосконалення соціально-економічних відносин у суспільстві з християнської православної точки зору. У сучасних умовах духовного відродження нашої країни доречні такі принципи, мета, метод співпраці та способи його досягнення.

Принципи національної та міжнародної співпраці:

- влада для народу: свого й спорідненого, що перебуває у світовій спільноті;
- добросусідські, доброзичливі, щирі відносини на засадах довіри і взаєморозуміння;
- доброякісна продукція для тривалого використання.

Мета співпраці на національному та міжнародному рівнях – мир, щастя і добробут людей, розвиток гармонійних відносин у світовому суспільстві – єдиний сім'ї народів.

Метод співпраці – взаємний обмін ідеями, товарами на основі духовності.

Духовна економіка, про яку писали Г. С. Сковорода [4], М. В. Гоголь, Ф. Аквінський, Платон [2], П. Д. Юркевич [8] та ін. передбачає, що керманічі підприємства здійснюють свою управлінську діяльність на засадах духовності, тобто всі управлінські рішення вони ухвалюють, керуючись не своєю волею, знаннями, досвідом чи кон'юнктурою. Вони повністю покладаються на волю свого Творця, звертаючись до Нього за допомогою при вирішенні нагальних питань особистого життя та соціально-економічного розвитку трудового колективу. Очищення своєї душі від усякого роду пристрастей (меркантильних і марнославних) є запорукою позитивного впливу на людей. Оточуючі починають довіряти, доброзичливо й щиро ставитися до керівників (як до батьків), бо Сам Господь починає управляти людськими душами, між якими підтримує тісний взаємозв'язок.

Зародження господарювання в нашій країні, як і самий спосіб життя, базувалися саме на засадах духовності, які беруть свій початок ще з часів Трипільської культури (4–2 тис. років до різдвя Христова). Це був нечуваний у світі розквіт цивілізації на основі духовності. Кожне плем'я займалося окремою ланкою господарства (рослинництво, гончарство, ремесло, мисливство). Потреба в тому чи іншому товарі вирішувалася шляхом чесного натурального обміну.

Але з появою грошей з'явилася й торгівля, як символ продажу (зради когось чи чогось). У період розквіту Київської Русі, що відбувався на основі духовного відродження, слово «торгівля» інтуїтивно не використовувалося, хоча вже функціонували товарно-грошові відносини. Замість поняття торгівлі використовувалось поняття «гостьба», сенс якої полягає в мирному гостинному дружньому спілкуванні гостей. Купці-гості збиралися в місцях для гостей –

«погостах», щоб погостити – в доброзичливих стосунках обмінятися товарами за допомогою грошей – гривні. Тобто поняття «продавці», як ганьба, також не використовувалося, замість них були купці (покупці) – гості (гостинні люди), які приймали інших, викупували рабів, за все розплачувалися: за свої вчинки, слова та думки. Вони не продавали душ інших, але викупували їх та свої душі із залежності. Очистившись, покупці-гості отримують право одержувати будь-що, навіть даром, як це відбувається донині в гостинних хазяїв, бо вся земля й усі її дари належать одному Творцю і Він щедро дарує Своєму творінню – благочестивим людям – все необхідне для щасливого життя. Коли ж покупцям пропонують товари за високими цінами, то, дякувати Богу, Він нам дає таку добру нагоду розплатитися за наше беззаконня.

Зарубіжним купцям із чотирьох сторін світу, що приїздили до Русі, незалежно від віросповідання та національності, створювалися надзвичайно сприятливі умови для перебування й налагоджувалися із ними чесні, довірливі й дружні стосунки. Це сприяло тому, що такі ж добрі умови створювалися й руським купцям за кордоном.

Спосіб досягнення мети – поступове відродження природного (натурального) обміну. Природний – означає притаманний нашому роду, родоводу.

На першому етапі розвитку міжнародну співпрацю доречно здійснювати з країнами СНД, які мають єдині культурні (духовні) цінності, менталітет, схожу мову і достатній досвід плідної кооперації. Міжнародна кооперація можлива як між конкретними підприємствами, організаціями споріднених форм власності, так і на міждержавному рівні. В умовах нестачі оборотних коштів доречно впроваджувати натуральний обмін ідеями, товарами, який може складати на початковій стадії 30–50% поставок, дотримуючись певною мірою зовнішньоторговельного балансу, щоб річний обсяг експорту та імпорту був схожим. За необхідністю обмін може стосуватися й кадрів.

Розглянемо приклад міжнародної співпраці України та Росії (РФ). Як відомо, це один народ, який має жити разом щасливо й радісно. Так історично складається, що нестача чогось в одних людей компенсується надлишком в інших. Помічено, що при неврожайх зернових в РФ в Україні – надлишок збору збіжжя, і навпаки. Нестачу газу в Україні легко компенсує Росія. Механізм натурального обміну товарами між нашими країнами може бути таким.

На засадах довгострокових угод влада РФ надає Україні певні товари, в яких вона має потребу, наприклад, газ. Державне підприємство «Газпром» передає від третини до половини запланованого обсягу газу спорідненому державному підприємству «Нафтогаз України» з визначенням його вартості за ціною на першому етапі з нормою прибутку до 15% за курсом національних валют. У майбутньому, з відродженням духовності, коли на початкових етапах ще будуть зберігатись товарно-грошові відносини, на теренах сучасних слов'янських народів, як колись у Київській Русі, доречна єдина грошова одиниця – гривня. Звісно, кордонів (бар'єрів) між братніми народами не може бути, а обмін поступово має здійснюватися за ціною, що відповідає собівартості.

«Нафтогаз України» безкоштовно забезпечує газом як державні, так і приватні пріоритетні підприємства, організації, які виготовляють соціально-значущу продукцію (харчі, ліки, житло тощо). Натомість вони надають свої товари на суму вартості отриманого палива також за відповідною (прийнятною) ціною з аналогічною нормою прибутку, як у росіян. Це також може бути продукція, в якій є

потреба в РФ, наприклад, зернові культури, цукор, молочні продукти та промислові вироби тощо.

Ця продукція може постачатися братньому народові різними шляхами. Підприємства, залежно від своїх транспортних можливостей і виробничих потужностей, незалежно від форм власності, можуть направляти свої товари безпосередньо органам влади України (наприклад, збіжжя на елеватори ДАК «Хліб України»), органам влади РФ (у місця, які визначить уряд) чи безпосередньо на російські підприємства. Якщо в якийсь рік наш торговий зовнішньоекономічний баланс буде від'ємний, то в наступному році його можна виправити за рахунок додаткового експорту українських товарів.

Звичайно, поступовий перехід на натуральний обмін необхідно здійснювати та удосконалювати спочатку в національному середовищі. Частину вітчизняного газу, палива, електроенергії українські енергетичні компанії безкоштовно розподіляють між суб'єктами господарювання, які в межах відповідної галузі здійснюють натуральний обмін своєї продукції. Наприклад, в металургійній та гірничодобувній галузі, діяльність яких залежить одна від одної, схема обміну товарами може мати такий вигляд. Кар'єри, шахти, отримавши енергоносії (газ, паливо, електроенергію), передають свою продукцію (корисні копалини, наприклад, залізну руду) на збагачувальні та аглофабрики. Ті збагачують руду (підвищують вміст заліза), і залізорудний концентрат – окатиші – направляють на металургійні заводи. Звідси метал надходить до машинобудівних підприємств. Готова продукція у вигляді машин, устаткування, металоконструкцій надходить до постачальників (кар'єрів, фабрик, металургійних заводів) пропорційно вартості отриманих матеріалів та сировини. Обмін товарами також має бути за прийнятними цінами при однаковій мінімальній нормі прибутку (до 15%). Таким чином, наприклад, кар'єр частково розраховується за отримані енергоносії та механізми своєю продукцією – рудою.

Після задоволення потреб постачальників машинобудівна продукція надходить до інших галузей народного господарства України, наприклад, в енергетичні компанії. Залежно від вартості отриманих енергоносіїв, як на власні потреби, так і на задоволення потреб своїх постачальників, машинобудівні заводи передають машини в енергетичний сектор для реструктуризації, модернізації чи технічного переоснащення, а також владі та безпосередньо на експорт. Подібні схеми натурального обміну можливі й з іншими секторами економіки (сільськогосподарським, лісовим тощо) для забезпечення виробництва і соціальної сфери трудових колективів. У цьому випадку за сільськогосподарську техніку чи енергоносії агрофірми еквівалентно можуть розраховуватися доброякісною харчовою продукцією за цінами нижче середньоринкових (знову таки ж з нормою прибутку до 15%).

На другому етапі за схожою схемою (при відносно незначних обсягах натурального обміну) доцільний розвиток міжнародної співпраці з країнами далекого зарубіжжя.

На третьому етапі має відбуватися поступовий перехід до якомога більшого обсягу обміну товарами і цінностями на безгрошовій основі на засадах довіри знову таки ж спочатку з країнами СНД. Міцність і щастя сім'ї будується не на товарно-грошових відносинах, а на засадах моралі й духовності (любові, миру й злагоди).

На завершальному, четвертому, етапі розвитку людства відбувається вільний безкоштовний обмін духовними й матеріальними цінностями зі світовою спільнотою, як це й передбачалося при створенні світу.

Але все це можливо за умови духовного відродження людини, яка основною цінністю вважає щастя й радість від духовної єдності людей – однієї родини, коли труд стає духовним, творчим, вільним, невід'ємною потребою особистості заради благополуччя суспільства.

Ми пройшли капіталізм, соціалізм і ринкову економіку. **Настав час поступового переходу до духовної (істинної) економіки, метою якої є виховання духовної культури трудових колективів як запоруки благополуччя всього суспільства.** Тут доречна вертикальна та горизонтальна маркетингова система (духовної і товарної єдності всіх учасників середовища).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поступово приходить розуміння, що гроші не є основною цінністю життя. Є вічні духовні цінності любові, миру й радості життя. Майбутнє – за природним (натуральним, безгрошовим) обміном продуктами життєдіяльності людей: взаємним обміном досвідом духовного і матеріального надбання, щасливого світоглядного гармонійного життя на благо суспільства. Дбаючи про інших, як у сім'ї, отримуєш із надлишком у всьому. **Даром отримуємо духовні й матеріальні ресурси (життєдіяльні ідеї, вчення, сонячне тепло, світло, воду, щедрю землю з її дарами), даром і віддаваймо все це на благо народу.** Народилися ми великими й безтурботними, привели нас на все готове, то й не присвоюємо собі творіння Творця. Усе створено для всіх людей і кожен за результатами своєї духовної сумлінної праці має отримувати належне. Настав час переходу до нового (світоглядного) способу мислення й життєдіяльності.

Бібліографічні посилання

1. Духовный маркетинг. www.pbizn.ru
2. Платон. Сочинения: в 4-х т. Т. 1. Апология Сократа / Платон. – М., изд-во Мысль, 1994. – С. 70–97.
3. Практика духовного маркетинга. www.business.damotvet.ru/marketing/1017467.htm
4. Сковорода Г. С. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті (товариська розмова про душевний мир). Твори: у 2 т. Т. 1. / Г.С. Сковорода. – К.: Обереги, 1994. – С. 325–358.
5. Эссе по книге Ари де Гиуса «Живая компания» / Эссе / Консалтинговая компания // www.ludi.com.ua/viewpoint/issue/177/
6. Эссе по книге Джо Маркони «Cause Marketing» / Эссе / Консалтинговая компания // www.ludi.com.ua/viewpoint/issue/177/
7. Эссе по книге Чан Кима «Стратегия голубого океана» / Эссе / Консалтинговая компания // www.ludi.com.ua/viewpoint/issue/177/
8. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / П.Д. Юркевич // Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 69–103.

Надійшла до редакції 13.07.2009.

УДК 330.101.541(075.8)

М. І. Деркач

*Комітет з питань бюджету Верховної Ради України***КОНЦЕПТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ДОМІНАНТНА ІДЕОЛОГІЯ
ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ХХІ СТ.**

У статті проаналізовано сутність концепції сталого розвитку. Досліджено основні принципи, параметри та аспекти сталого розвитку. Автор доводить зростання актуальності та важливості фінансового аспекту сталого розвитку у сучасних умовах. Визначено, що сталий розвиток має забезпечуватися як на національному, так і на міжнародному рівні. Обґрунтовано значення концепту сталого розвитку як домінантної ідеології розвитку людської цивілізації не тільки у ХХІ ст., але й у третьому тисячолітті.

Ключові слова: сталий розвиток, економічне зростання, екологічнобезпечна соціально орієнтована економіка

Актуальність проблеми. Наприкінці ХХ ст. людська цивілізація усвідомила, що стоїть на порозі цілого комплексу криз – екологічної, демографічної, економічної, фінансової. Демографічний «вибух», сучасна науково-технічна революція, нинішній кризовий стан земної біосфери, істотне зниження її відновлювальних можливостей внаслідок надмірних антропогенних навантажень на природу об'єктивно зумовили необхідність переходу на модель сталого розвитку всіх країн світу.

Сталий розвиток країни означає, таке функціонування її народногосподарського комплексу, коли одночасно забезпечуються задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення, раціональне та екологічнобезпечне господарювання й високоефективне використання природних ресурсів, підтримання сприятливих для здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва.

Аналіз останніх наукових досліджень. Забезпечення сталого розвитку є одним з ключових питань сучасного розвитку всіх країн світу та особливо актуалізується для України з огляду на її економічні, соціальні та екологічні проблеми. Враховуючи надзвичайну актуальність даного питання для розвитку людської цивілізації у цілому, багато науковців, практиків, експертів міжнародних організацій у різних країнах світу присвятили свої роботи дослідженню проблем сталого розвитку та розробці шляхів його забезпечення. Серед інших робіт окремо слід відзначити фундаментальні праці Д. Медоуза [1], Г. Бундтланд [2], А. Бартлет [3] В. Томаса [4], Г. Дейлі [5], які не тільки підняли цю надзвичайно важливу проблему для усіх держав, але й розробили практичні рекомендації та пропозиції щодо формування національних та регіональних стратегій сталого розвитку, а також дали поштовх до прийняття цілого ряду міжнародних документів, що регулюють дане питання.

Мета дослідження полягає у аналізі сутності сталого розвитку як домінантної ідеології розвитку людської цивілізації та у визначенні основних параметрів та аспектів екологічнобезпечного соціально орієнтованого економічного розвитку.

Основні результати дослідження. У 1992 році у Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, в результаті якої було ухвалено «Декларацію Ріо» [6], де концепція сталого розвитку була визнана домінантною ідеологією функціонування людської цивілізації у ХХІ ст.

Сталий розвиток є загальною концепцією, що проголошує необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Спочатку термін «сталий розвиток» з'явився у природокористуванні, зокрема у рибному і лісовому господарстві. Під ним розуміли систему експлуатації природних ресурсів, при якій вони не вичерпуються і мають можливість природного відновлення. У 1980-х роках термін «сталий розвиток» був використаний у звітах Комісії ООН очоленої Г.Х.Брундтланд, де зокрема зазначалося, що вирішення екологічних проблем неможливо без вирішення соціальних і економічних питань, а отже про сталий розвиток слід говорити у ширшому розумінні. У доповіді Комісії ООН [7] сталий розвиток визначався як такий, що «задовольняє потребам сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

Офіційним українським відповідником англійського терміну «sustainable development», що дослівно перекладається як життєздатний розвиток, а розширене його тлумачення — всебічно збалансований розвиток, є термін «сталий розвиток». Однак, на думку Тарасової О.В. [8] більш точним перекладом даного терміну був би «розвиток, що підтримується безперервно». Критикують цей термін і пропонують свої переклади й інші дослідники. Зокрема, Гірусов Є.В. і Платонов Г.В. [9] вважають більш вірним і логічним було б вживання одного з наступних термінів: «самопідтримуючийся», «екорозвиток», «екологічний (економіко-екологічний)», «біосферосумісний» або «ноосферний» розвиток. Проте офіційний переклад вже міцно увійшов у сучасну наукову лексику і у даній роботі недоцільно проводити дискусію з цього питання.

Разом з тим, точного загальноприйнятого універсального визначення сталого розвитку немає. На сьогодні існує декілька десятків його трактування, які фахівці [8] групують у цілу систему і більш розповсюдженими визнають такі:

- це розвиток, що базується на рівності між генераціями, видами і групами;
- це економічне зростання і розвиток, які доповнюють один одного і не антагоністичні довкіллю і суспільству;
- це такий економічний розвиток, який не підриває природну базу для майбутніх поколінь і зростає у розрахунку на душу населення;
- це економічний розвиток, що забезпечує сталість довкілля і стає, постійне економічне зростання;
- це процес гармонізації людства і довкілля;
- це коеволюція людини і біосфери, тобто такі взаємовідносини природи і суспільства, що допускають їх спільний розвиток;
- це турбота про довкілля для забезпечення розвитку;
- це керівництво, що може вести нас шляхом розвитку;
- це спроба зрозуміти майбутнє сьогодні.

Економічна енциклопедія дає наступне визначення: «Сталий розвиток – це запропонована світовим співтовариством, уточнювана та поглиблювана сучасна концепція бажаного суспільного розвитку, що ґрунтується на стратегії оптимізації всієї діяльності людства (передусім економічної) в його взаємодії з довкіллям» [10]. Разом з тим, Економічна енциклопедія наводить ще один близький за сутністю термін «еколого-економічний розвиток», трактуючи його як «розширене відтворення та поступова якісна зміна продуктивних сил, науки, культури й добробуту суспільства, яке формує відповідні умови для раціонального використання та відтворення

природних багатств, їх відносно стабільного стану» [11]. Як бачимо, за своєю суттю дані визначення є практично ідентичними.

Загалом, концепція сталого розвитку ґрунтується на 5 головних принципах [7].

По-перше, людство мусить забезпечити сталий і довготривалий розвиток з метою задоволення потреб людей, що живуть зараз, і створення можливостей для задоволення своїх потреб майбутніми поколіннями.

По-друге, обмеження, які існують у процесі експлуатації природних ресурсів, є відносними та пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

По-третє, необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя.

По-четверте, необхідно погодити стан життя тих, хто користується надмірними грошовими і матеріальними коштами, з екологічними можливостями Планети, зокрема відносно використання енергії.

По-п'яте, розміри і темпи росту населення мусять узгоджуватися з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Основні принципи сталого розвитку викладені у Порядку денному на XXI століття [12] – безпрецедентному глобальному плані дій в інтересах сталого розвитку і найбільшому досягненні у галузі забезпечення комплексного розгляду екологічних, економічних і соціальних проблем на основі єдиної стратегії. Порядок денний на XXI ст. був прийнятий главами 179 країн у 1992 році на першому Світовому саміті Землі під егідою Комісії ООН з довкілля та розвитку обговорювалися проблеми сталого розвитку Планети. Він містить понад 2500 рекомендацій, зокрема пропозиції щодо методів подолання неефективних структур споживання, боротьби із злиднями, охорони атмосфери, океанів і біологічного різноманіття, заохочення сталого сільського господарства. Ці пропозиції були доповнені та доопрацьовані на декількох конференціях ООН з проблем народонаселення, соціального розвитку, міст і продовольчої безпеки, зокрема під час Світового саміту із сталого розвитку у Йоганнесбурзі у 2002 році. Як основні серед них слід відзначити наступні пропозиції ООН щодо узгодження діяльності людини із законами природи й досягнути спільного добробуту:

- програма ООН з довкілля (ЮНЕП) і ПРООН мусить активно підтримувати створення центрів з питань забезпечення сталого розвитку, які повинні консулювати місцеві органи управління з питань реалізації Порядку денного на XXI ст. безпосередньо на місцях на основі політики і комплексних стратегій розвитку і повинні стати складовою міжнародних мереж з обміну знаннями і досвідом;
- заснувати Глобальний фонд охорони місць мешкання для фінансування заходів із забезпечення комплексного захисту місць мешкання у різних регіонах світу, що знаходяться під загрозою з екологічної точки зору;
- дослідити питання, як слід змінити свою структуру з тим, щоб здійснити необхідні перетворення для того, щоб сталому розвитку людського потенціалу приділялося першочергова увага;
- рекомендувати ЮНЕП і Світовому союзу охорони природи створити відповідну правову основу для захисту морської фауни і флори;
- додержуватися і здійснювати підписані країнами декларації, конвенції і міжнародні договори і виконувати прийняті ними зобов'язання, у тому числі ті, що містяться у Порядку денному на XXI ст;

- провести аналіз негативного екологічного і соціального впливу несталого розвитку і визначити шляхи виправлення такого становища;
- здійснювати підтримку створення навчальних центрів з питань сталого розвитку безпосередньо для молоді, що розпоряджатиметься ними, забезпечити їх функціонування і управляти їх діяльністю [12].

Авторитетні дослідники і науковці пропонують своє бачення параметрів сталого розвитку. Так, А. Бартлетт [3] визначає наступні закони сталого розвитку:

1. Ні ріст чисельності населення, ні збільшення швидкості споживання ресурсів не можуть бути сталими.
2. Чим більша чисельність населення і чим вища швидкість споживання ним ресурсів, тим складніше привести суспільство до стану сталого розвитку.
3. Час реакції населення на зміни його приросту дорівнює тривалості життя однієї людини від закінчення дитячого віку до кінця життя, тобто близько 50 років.
4. Середній рівень життя населення знаходиться у зворотній залежності від чисельності населення, яке може стало існувати на даній території (від її потенційної місткості).
5. Для досягнення сталого і бажаного рівня життя необхідно, щоб чисельність населення була меншою або рівною потенційній місткості території.
6. Вигоди від зростання чисельності населення і збільшення споживання ресурсів мають одиниці, а витрати, пов'язані з цим, лягають на плечі усього суспільства (трагедія всенародного надбання).
7. Збільшення швидкості споживання не відновлюваного ресурсу викликає різке зниження часу існування решти частки ресурсу.
8. Коли витрачаються великі зусилля на підвищення ефективності використання ресурсу, одержана вигода порівняна з додатковою потребою у ресурсі, що виникає внаслідок приросту населення.
9. Коли швидкість забруднення перевищує самоочищуючу здатність довкілля, простіше продовжувати забруднювати, ніж очищувати довкілля.
10. Люди завжди залежатимуть від сільського господарства, отже ґрунт та інші відновлювані ресурси завжди будуть потрібні.

Варто зазначити, що у наукових колах ставлення до концепції сталого розвитку не є однозначним, оскільки більшість вчених і практиків вбачають у ній керівництво до дій і панацею від глобальних проблем сучасності, проте існує і протилежна думка, прихильники якої вважають дану концепцію маніпуляцією суспільною свідомістю з метою збереження економічного зростання тільки в обраних країнах і недопущення розвитку у країнах третього світу.

Концепт сталого розвитку також тісно пов'язаний із концепцією золотого мільярду, оскільки обидва підходи зводяться до того, що Земля перенаселена та її потенціалу і ресурсів на усіх не вистачає. Термін «золотий мільярд» базується на тезі про те, що Земля перенаселена і належний рівень життя може бути забезпечений тільки одному мільярду мешканців, і є синтезом двох крупних ідей сучасної західної культури, а саме ідеї «Золотого століття» прогресу і добробуту та песимістичного визнання обмеженості ресурсів Землі і неможливості розповсюдження цього добробуту на все сучасне населення планети [13].

С.Кара-Мурза [13] стверджує, що за терміном «золотий мільярд» стоїть ціла геополітична, економічна і культурна концепція. Ця концепція передбачає, що розвинені країни зберігають для свого населення високий рівень споживання і намагаються політичними, військовими і економічними заходами тримати решту країн

світу у промислово нерозвиненому стані у якості сировинних придатків, зон захоплення шкідливих відходів, джерел дешевої робочої сили. На його думку фактично відбувається маніпулювання суспільною свідомістю для збереження сталого росту у країнах золотого мільярду і відключення сировинних придатків від можливості незалежного розвитку, самостійного проникнення на капіталістичний ринок, від інформаційних, технологічних, фінансових можливостей цивілізованого світу.

Досліджуючи перспективи і проблеми довготривалого соціального еколого-безпечного розвитку Е.В.Гірусов та Г.В.Платонов [9] визначили шість аспектів терміну «сталий розвиток»: політико-правовий, економічний, екологічний, соціальний, міжнародний та інформативний. Так, політико-правовий аспект включає розвиток сучасної демократії (народовладдя, конституційна влада, правова держава, громадянське суспільство), існування системи розумного законодавства і оподаткування, наявність соціальної справедливості (достойна плата за труд, додержання прав людини), забезпечення свободи і рівності усіх людей перед законом, єдність патріотизму та інтернаціоналізму, дружбу народів, взаємну відповідальність громадянина і суспільства, координацію урядових і громадських структур при забезпеченні ноосферного розвитку суспільства.

Економічний аспект передбачає розумне поєднання державної, суспільної і приватної власності у народному господарстві, цивілізовану ринкову економіку, демонополізацію і вільну конкуренцію виробників і продавців, виробництво сільськогосподарської і промислової продукції, культурних благ у достатньому обсязі з метою задоволення основних життєвих потреб усіх жителів планети, ефективні та гуманні засоби стимулювання корисної діяльності мешканців Землі.

Екологічний аспект: а) забезпечення коеволюції суспільства і природи, людини і біосфери, відновлення відносної гармонії між ними, націленість усіх трансформацій на формування ноосфери (ноосферогенез); б) збереження реальних можливостей не тільки для сучасного, але й майбутніх поколінь задовольняти свої основні життєві потреби; в) теоретична розробка і практична реалізація методів ефективного використання природних ресурсів; г) забезпечення екологічної безпеки ноосферного розвитку; д) розгортання спочатку маловідходного, а з часом безвідходного виробництва із замкнутим циклом, широкий розвиток біотехнологій; е) поступовий перехід від енергетики, що базується на спалюванні органічного палива, до альтернативної енергетики, що використовує відновлювані джерела енергії (сонце, вода, вітер, енергія біомаси, підземне тепло тощо); ж) вдосконалення адміністративних, економічних і правових методів захисту природи; з) постійна турбота про збереження видового розмаїття біосфери; и) систематична еколого-виховна робота серед населення, зокрема молоді, що мусить призвести до формування бережного ставлення громадян до природи, як до свого власного дому; к) розробка і невідхильне дотримання вимог еколого-морального кодексу.

До соціального аспекту входить викорінення на Землі голоду і злиднів, турбота про дітей і літніх людей; дошкільна і шкільна загальна освіта, виховання дітей і підлітків; розвиток широкої та загальнодоступної мережі професійних середніх і вищих навчальних закладів.

Міжнародний аспект включає боротьбу за мир, недопущення нової світової війни і регіональних конфліктів, розв'язання будь-яких протиріч мирними, політичними методами, забезпечення партнерства усіх країн і народів у промисловості, сільському господарстві, культурі, науці на основі двостороннього і багатостороннього співробітництва, надання всебічної допомоги слаборозвиненим країнам у рі-

зних аспектах економічного розвитку, активне сприяння ООН у її миротворчій і природоохоронній діяльності.

До інформативного аспекту включають високий рівень розвитку науки, техніки та їх втілення на практиці, широке розповсюдження освіти і засобів масової інформації, їх правдивість, кібернетизація та інформатизація усього народного господарства і культури, масове застосування електронних засобів у ідеологічній роботі, зокрема у пропаганді успіхів стратегії сталого розвитку, висунення на пріоритетне місце інформаційних ресурсів перед речемо-енергетичними, подолання відставання свідомості від буття, розвиток у людей здатності наукового передбачення.

На нашу думку, доцільним є виділення ще одного, чи не найважливішого аспекту сталого розвитку, - фінансового. Як бачимо, усі заходи щодо стимулювання й забезпечення еколого-економічного розвитку держави пов'язані із значними витратами і пошук необхідних джерел і механізмів їх фінансування стає надзвичайно важливим і актуальним питанням. Ефективна бюджетна політика спрямована на вирішення екологічних і соціальних проблем; стабільна податкова система, що стимулювала б розвиток екологічних підприємств і виробництв; належне розмежування витратних повноважень між рівнями влади з метою забезпечення сталого розвитку регіонів; наявність ефективно працюючих інструментів і механізмів фінансування сталого розвитку держави є ключовими складовими елементами фінансового аспекту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, сталий розвиток передбачає підвищення якості життя усього населення планети без збільшення масштабів використання природних ресурсів до ступеню, що перевищує можливості Землі як екологічної системи. Зусилля з формування сталого способу життя передбачає комплексний підхід до діяльності у трьох ключових галузях, а саме економічне зростання і справедливість, збереження природних ресурсів і охорона довкілля, соціальний розвиток. У галузі економічного зростання і справедливості передбачається комплексний підхід до стимулювання довгострокового економічного росту. Збереження природних ресурсів і охорона довкілля – пошук економічно прийнятних розв'язань проблеми скорочення споживання ресурсів, припинення забруднення довкілля і збереження природного середовища мешкання. Соціальний розвиток передбачає задоволення потреб людей у робочих місцях, продовольстві, освіті, енергії, медичної допомоги, воді та санітарії; бережне ставлення до багатого культурного і соціального розмаїття та додержання прав трудящих; забезпечення усім членам суспільства можливості брати участь у прийнятті рішень, що впливають на їх подальшу долю. На сьогодні на шлях сталого розвитку змогла стати лише невелика група найрозвинутіших країн, що розробили нові правові норми щодо відношення людини до довкілля та впровадили нові «екологічні» технології.

Отже, концепція сталого розвитку, яка з поглибленням наукової обґрунтованості поступово витісняє усі існуючі світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації, доцільно і закономірно визнана найбільш перспективною ідеологією не тільки XXI століття, але навіть усього третього тисячоліття.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Meadows D. H., Meadows D. L., Panders J., Behrens W. W. The Limiting to Growth. - N.Y.: Potomac, 1972. – 207 p.

2. Наше общее будущее. - М.: Прогресс, 1989. - 374 с.
3. Bartlett A. Reflections on Sustainability, Population Growth and the Environment // Renewable Resources Journal. - Vol. 15. - № 4. - Winter, 1997-98. - P. 6-23.
4. Якість економічного зростання: Пер. з англ. / В.Томас, М.Дайламі, А.Дарешвар та ін.; Наук. ред. пер. О.Кілієвич. - К.: Основи, 2002. - 350 с.
5. Daly H.E. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. - Boston, MA: Beacon Press, 1996. - 253 p.
6. Декларация Рио-де-Жанейро про окружающую среду и развитие от 14 июня 1992 года // Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. - М.: БЕК, 1996. - С. 135-138. - Комісія ООН зі сталого розвитку. Офіційна веб-сторінка: [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/russian/esa/desa/aboutus/dsd.html>
7. Комісія ООН зі сталого розвитку. Офіційна веб-сторінка: [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/russian/esa/desa/aboutus/dsd.html>
8. Тарасова О.В. Концепция устойчивого развития общества: [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.posoh.ru/tend/intern_org/htm/ust-razv.htm
9. Э.В.Гирусов, Г.В.Платонов Мир в поисках концепции устойчивого развития // Вестник Московского университета. - Серия 7. - Философия. - № 1. - 1996. - С. 3-14.
10. Е.Семенюк Розвиток сталий // Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ...С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. - К.: Академія, 2002. - С. 283.
11. О.Васюта Розвиток еколого-економічний // Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ...С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. - К.: Академія, 2002. - С. 282.
12. Повестка дня на XXI век принята конференцией ООН по окружающей среде и развитию Июнь 1992 г. Официальный перевод текста ООН: [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>
13. Кара-Мурза С. Концепция золотого миллиарда и Новый мировой порядок [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://burkina-faso.narod.ru/kara/oro_1.htm

Надійшла до редколегії 05.07.2009.

УДК 331.361.2

А. О. Гжесюк¹*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» України***ОСВІТНІЙ ПРОДУКТ ЯК КАТЕГОРІЯ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ**

У статті розглянуто основні тенденції створення та комерціалізації освітнього продукту в межах маркетингової та неоліберальної моделей розвитку. Визначено особливості попиту та пропозиції на освітній продукт та встановлено зв'язок з формуванням нової державної освітньої політики в процесі посилення глобалізації світового господарства.

Ключові слова: освітній продукт, глобальний ринок, попит та пропозиція на освітні послуги

Актуальність проблеми. Посилення глобалізації світового господарства активно трансформує міжнародні секторальні ринки постійно виводячи на них все нові й нові товари та послуги з частково (або повністю) зміненими споживчими якостями. Попри те, що освіта майже весь час вважалася соціальною категорією сучасного суспільства в умовах зростання неоліберальних тенденцій та повернення від парадигми “Номо sociologicus” до “Номо есоnomicus” можна стверджувати, що процес комерціалізації в ній останнім часом мало чим відрізняється від аналогічних сфер підприємництва в інших сервісних галузях. Враховуючи те, що з позицій сучасного “Економіксу” та міжнародного маркетингу в процесі продажу може брати участь лише продукт із заданими якостями то й в освітній сфері набутий упродовж певного часу рівень знань, вмінь та навичок, що був формалізований певними рамками освітнього бренду також сам по собі утворює освітній продукт із прогнозованою якістю, своїм ринком та відповідною конкуренцією. Тим не менше ідентифікувати освітній продукт як звичайний товар повсякденного попиту теж не варто, адже специфіка надання освітніх послуг, їх комерціалізація та сформовані глобальні попит та пропозиція, що базуються на економіці знань суттєво їх відрізняють.

Аналіз останніх наукових досліджень. Не зважаючи на те, що питання глобального маркетингу освітніх послуг доволі широко обговорюється в системі вітчизняних та зарубіжних соціально-економічних наук, а в численних цитуваннях називають прізвища Б. Хоровіца, Ф. Котлера, П. Блума, Ш. Тайлера, а також І. Бузько, Т. Шаповалової, І. Каленюк, А. Асаула [1-7] та багатьох інших, актуальним як і раніше залишається проблема ідентифікації освітнього продукту в межах глобальної парадигми економічного розвитку, чому власне кажучи й присвячена ця стаття.

Мета дослідження. Подібного роду дуалізм й зумовив актуальність пропонованої статті, головна мета якої полягає у визначенні суті освітнього продукту та його ідентифікації в межах глобального ринку послуг.

Реалізувати цю мету можливо за умов розв'язання щонайменше трьох завдань:

- виявлення суті та структурної основи освітнього продукту;
- теоретичної ідентифікації ринку освітніх послуг в умовах посилення глобалізації світового господарства;
- виявлення специфіки освітнього ринку в глобальній системі маркетингу.

Основні результати дослідження. Дефініція освітнього продукту. У глобальній сфері освітніх послуг станом на початок 21 століття було задіяно 5% суку-

пної робочої сили, а на здійснення освітнього процесу в усіх державах світу щорічно витрачалося близько 2 трлн. дол. Зацікавленість в отриманні більш конкурентоспроможної освіти підштовхувала багатьох потенційних студентів від'їжджати до держав-лідерів з метою отримання освіти саме в них і така мобільність за останні двадцять п'ять років зросла на 30% [2, с.67]. І інтенсивний рух студентів і викладачів заставляє дещо по-іншому поглянути на суть освітнього процесу, насамперед з позиції сучасної економіки та з огляду на те, що перехід людства до інформаційного суспільства є безальтернативним, а відтак основну цінність вже найближчим часом будуть мати інформаційні ресурси. Група російських науковців під керівництвом Ю. Б. Рубіна спробувала графічно змодельувати процес передавання інформації від професора до студента з метою ідентифікації її цінності (див.рис.1)

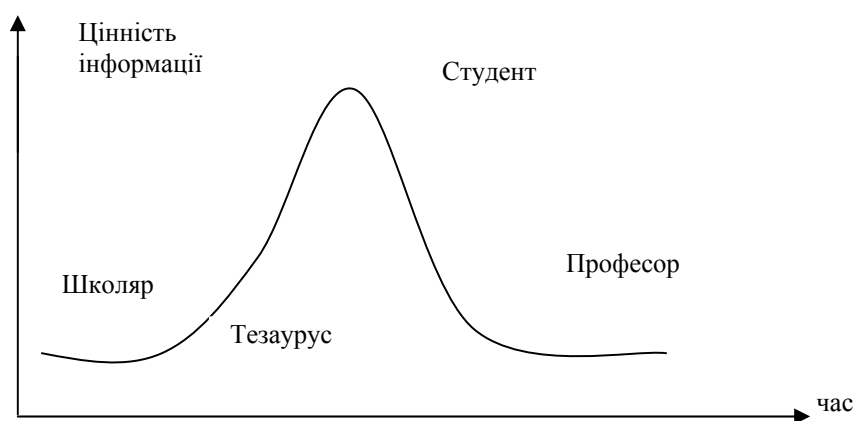

Рис.1. Залежність ефективності інформації від її кількості за Ю.Б. Рубінін [8, с.154].

Суть цього логічного процесу зводиться до наступного. Припустимо що професор математики, який читає лекції школярам має практично нульову віддачу адже його рівень знань від цього не зростає, натомість школярі в силу своєї недостатньої підготовки також не можуть оцінити суті того, що викладається. Тим не менше, закладена в школі програма виступає своєрідним субстратом-тезаурусом, який слугує основою для отримання новітніх знань та навичок, ефективна інтеграція яких перетворює студента у фахівця. У процесі цього становлення студентові надаються освітні послуги, які при всій розмаїтості думок на їх дефініцію можна ідентифікувати як сукупність інформаційно-консультативних дій навчального характеру, які формуватимуть окремі компетенції фахівця.

Ось чому освітній продукт (ОП), на наше переконання, відрізняється від освітньої послуги наступним:

- ОП має цілісний характер;
- ОП може проходити оцінку якості через співставлення з національними та міжнародними стандартами;
- він носить форму завершених модулів, які дозволяють продовжити освіту у більшості постіндустріальних країн;

- ОП передбачає спільну кооперацію студента і викладача щодо підвищення ефективності навчання;

- він містить чимало елементів формалізації (навчальний план, програми, розподіл годин, контроль, тренінги тощо), основна мета чого полягає у формуванні системної освітньої моделі формування знань, вмінь та навичок, які разом узяті забезпечують відповідний рівень конкурентних позицій випускника.

Наведені вище сутнісні ознаки ОП дозволяють стверджувати, що під освітнім продуктом слід розуміти *позатежаурусний* рівень набутих знань, вмінь та навичок, інтегрований та уніфікований характер яких забезпечує фахівцеві відповідний рівень конкурентних позицій на національних та глобальних ринках робочої сили.

Звичайно, що в ринковій економіці неабияку роль відіграє брендовість освітнього закладу, яку треба постійно підкріплювати; кон'юнктура як на освітні послуги, так і на освітній продукт; соціальна складова яких визначає питому вагу державного та ринкового регулювання тощо. Водночас між якістю освітнього продукту і станом економіки існує прямий зв'язок і усі потрясіння, які у ній трапляються доволі швидко відображаються на відповідному рівні знань, вмінь та навичок. Найбільш сильно така тенденція проявляє себе в процесі економічної трансформації суспільства. Проведені Л.Орловські (2001) у дев'яностих роках дослідження тестів з математики в 19-ти різних країнах наочно визначили падіння рівня знань, вмінь та навичок в усіх країнах з транзитивною економікою (Угорщина, Словенія, країни колишнього СРСР) та відповідний (і чималий до речі) прогрес знань з математики в Ізраїлі, Канаді, Франції, Великобританії. Такі процеси наочно відображені на рисунку 2.

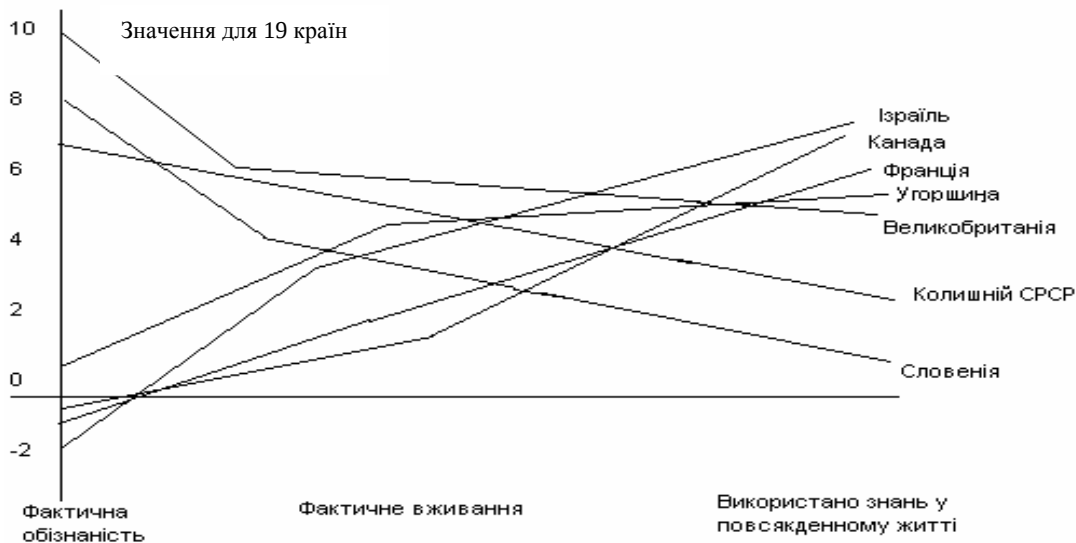

Рис.2. Зміни в оцінках тестів з математики серед дітей вікової групи 9-13 років в країнах з транзитивною економікою та в деяких постіндустріальних країнах упродовж 1991-1996р.р. [9, с.207].

З наведеного випливає, що цінність освітнього продукту може суттєво змінюватись в процесі трансформації суспільства та формування стійкого попиту на

окремі види професій, яких потребуватиме ринок. Здатність університету запропонувати кращі умови для отримання освіти і спроможність людей заплатити за це й утворюють основні засади конкурентоспроможності ВНЗ.

Теоретичний базис формування глобальних освітніх систем. З огляду на ринковий характер економічних відносин у суспільстві завжди виникає дилема: чи може слабкорозвинута країна мати високий рівень освіти та, навпаки, постіндустріальні країни мати низький рівень освіти. При цьому варто зазначити, що створення освітнього продукту нами розглядається в межах університетської освіти, а вже ніяк не шкільної, практична діяльність якої у всіх розвинутих державах підпадає під механізми реалізації соціальних програм. Крім цього середні школи здебільшого не готують фахівців, чого не можна сказати про університети та 2-х річні коледжі. Таким чином, для сучасного розуміння освітніх процесів необхідною умовою правильного розуміння є методологічна визначеність конкурентного позиціювання вищої освіти в глобальній економіці.

До створення певних теоретичних рамок моделювання освітніх систем можна підходити з багатьох точок зору, використавши при цьому як давно відому методологію, приміром соціального накладного капіталу, чи теорію відкритих систем, так і з позицій сучасних досліджень. Напривеликий жаль доволі значна поляризація думок більшості науковців не створює належного підґрунтя для розвитку теоретичних підходів, суттєво їх дистанціюючи. Тому найбільш прийнятним з цих позицій могло б бути об'єднання їх у відповідні групи.

1. Теорії самоорганізації (включають: методологію дисипативних структур І. Пригожина; синергетику Г. Хакена, автокаталітичних гіперциклів М. Айгена тощо).

2. Інноваційного управління університетом (А. М. Асаул, В. П. Щетинин [10]).

3. Теорії фірми ([11]).

4. Холічного маркетингу (маркетинг-менеджменту), основна суть якого щодо системи послуг яскраво відображена в працях Ф. Котлера, К. Л. Келлера [12].

5. Традиційного «Економіксу».

З нашої точки зору найбільш прийнятним є дві останні, адже використання саме їх методологічного спадку може максимально наблизити їх до розуміння суті конкурентних процесів у глобальній економіці, у тому числі щодо оцінки створюваного освітнього продукту.

Кожна нова економічна модель доволі сильно регламентує соціальні відносини в суспільстві віддаючи перевагу тим чи іншим послугам, які фінансуються чи за рахунок платників податків чи через особисту оплату отриманих переваг. Найбільш запеклі дискусії серед науковців точаться якраз навколо двох концепцій розподілу та перерозподілу благ: людина повинна сама про себе потурбуватися щодо стану свого здоров'я та освіти (можливо що батьки візьмуть на себе оплату навчання), що яскраво відображає консервативну точку зору, а також прямо протилежну дію, яка передбачає максимальну доступність соціальних благ для всіх верств населення, тоді відповідальність лягає на уряд, який з легкістю перекладає її на тих, хто пла-

тить податки. Такі суперечності в економічних моделях можна зобразити графічно (див.рис.3).

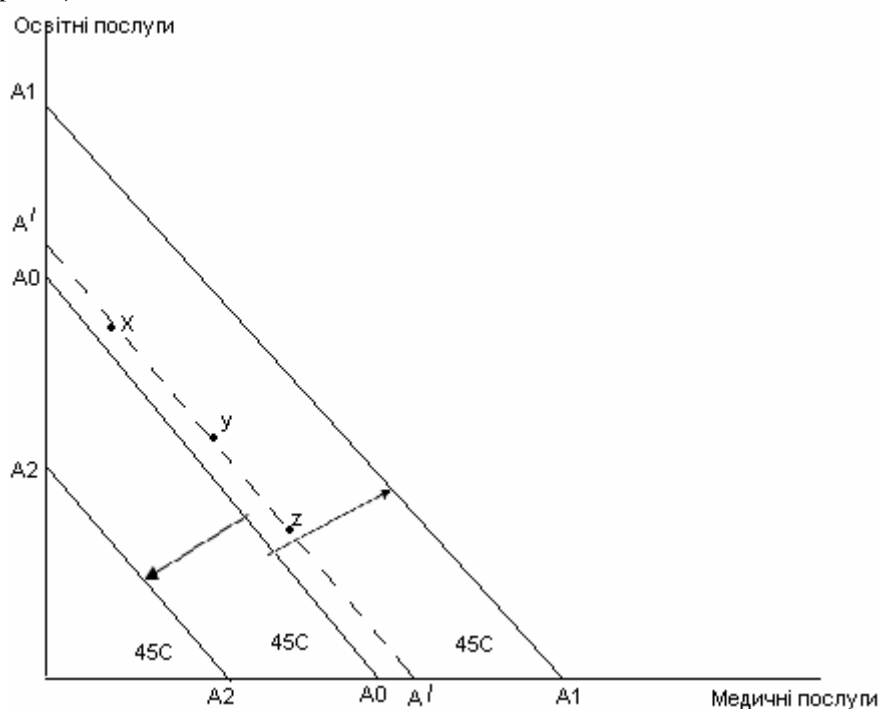

Рис.3. Зміни у кривій виробничих можливостей

Для аналізу нами була відібрана крива виробничих можливостей, що, правда, замість традиційних гармат та масла, що детально описуються в «Економіксі» були відібрані освітні та медичні послуги. Якщо уявити що початковий рівень здійснення соціальних реформ розпочався з умовної лінії A_0A_0 , то вже далі новий уряд, який прийшов до влади швидше за все захоче проводити нову політику, яка буде зорієнтована на перехід до неоконсервативної моделі; проте він не хотів би при цьому провадити докорінне реформування податкової системи. За таких обставин кут нахилу залишається без змін, а крива виробничих можливостей зміститься вниз і займе позицію A_2A_2 . Прямопротилежною буде ситуація коли до влади прийдуть ліві партії, адже за цих умов відбудеться зміщення зазначеної лінії праворуч, тобто збільшення асигнування як на потреби медичної галузі так і на потреби освітньої. Тим не менше повне покриття відшкодувань на освіту та охорону здоров'я в ринковій економіці не є можливим.

Звичайно, що у двох цих випадках можна прослідкувати й певні відмінності, зумовлені, приміром, досягненнями науково-технічного прогресу. Саме такі зрушення призведуть до еволюційних змін як в економічній так і в соціальній сфері (на рисунку це лінія A'A'), що яскраво свідчить про те, що за будь-яких обставин розширення ринків освітніх послуг, у тому числі реалізація експортного потенціалу університетів, можливе насамперед за рахунок переходу суспільства на новий якісний рівень економічних відносин.

Стратегія ж держави на цьому часовому відрізку має вирізнятися новими оцінними рівнями корисності освітніх, чи медичних благ, що яскраво ілюструють точки X, Y та Z (рис. 4).

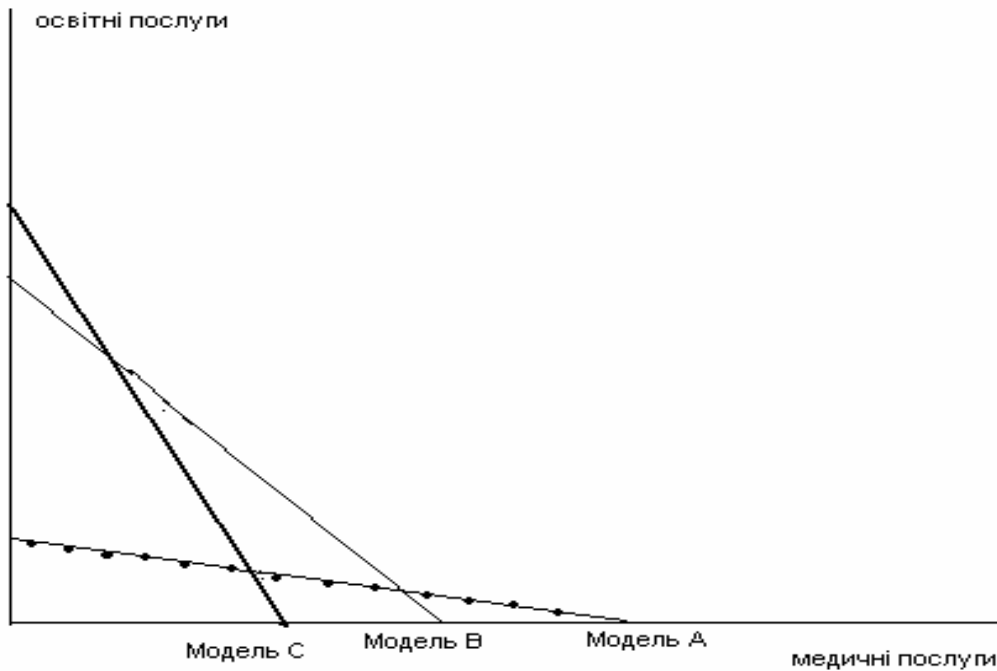

Рис.4. Моделі кривої виробничих можливостей освітніх та медичних послуг

Уся історія людського суспільства яскраво свідчить: в світі поки що немає єдиного рецепту уніфікації ефективності економічних моделей, головна мета яких полягає в досягненні найбільш прийнятних результатів реформ для відповідних груп населення. За таких умов нахил кривої виробничих можливостей (у т.ч. експорт певного виду послуг) може взагалі бути яким завгодно, адже якщо в суспільстві домінують переконання про пріоритетність освіти у т.ч. університетської та про недоцільність збільшення фінансування медичної галузі, то таку закономірність добре ілюструє модель С. Прямо протилежну тенденцію відображає модель А, а компромісну – модель В.

Якщо виходити з позиції «Економіксу», який в основному базується на нео-ліберальній теорії, то у цій моделі можна побачити один недолік. На схемі фактично не представлені експортні можливості як медичних так і освітніх закладів, попри те, що це є однією з найприбутковіших на цей час сфер їхньої діяльності.

Приміром, в США понад 1% ВВП країни створюють іноземні студенти, які сплачують за своє навчання в американських ВНЗ. Ось чому аналіз світового ринку праці за Х. Сібертом може більш чітко визначити що ж відображає врешті-решт якісна підготовка фахівця (див.рис.5).

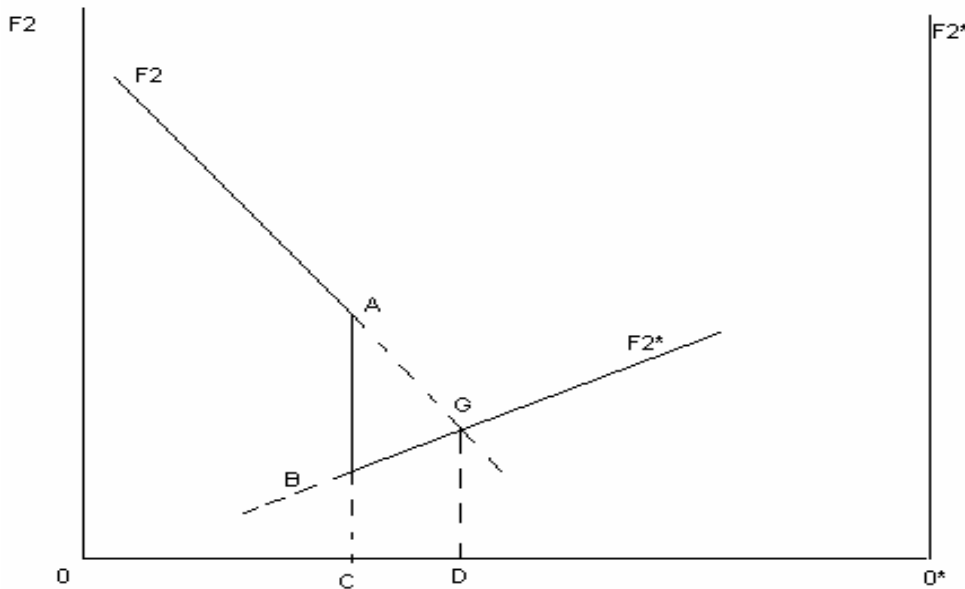

Рис.5 Світовий ринок праці за Н.Siebert [13, p.52]

ОО* - світовий ринок праці; ОС – національний ринок праці; О*С – закордонний ринок праці; F2 - крива пропозиції національного ринку праці; F2* - крива пропозиції закордонного ринку праці; СА та СВ – розміри зарплат, відповідно, на національному та міжнародному ринках; AGDC та BGDC - національний додатковий продукт та його зарубіжний аналог; G – точка еквілібристики (рівноваги).

Підготовлена у межах національної освітньої системи робоча сила може постійно мігрувати в залежності від рівня тієї зарплати, яка пропонується на національному та міжнародному ринках праці, що, відповідно, й утворює криві F2 та F2*. Створений таким чином освітній продукт, власником якого є працівник, має декілька альтернатив свого працевлаштування. За умов того, що він залишається на ринку з дорогою робочою силою його зарплата може сягати розміру СА, тоді як на міжнародних ринках праці значно менше – СВ. Якщо криву F2* буде зміщено вліво та вгору, то це призведе до вирівнювання зарплати і суттєвого збільшення безробіття у світовій економіці. Ось чому точка G у даному випадку є своєрідною рівноважною складовою, в якій разом з А і В створюється своєрідний трикутник, який відображає міграційний тиск у світовій економіці. Натомість утворені у наслідок цього трапеції AGDC та BGDC доволі красномовно ілюструють ту частину національного у першому випадку та зарубіжного у другому додаткового продукту, виробництво якого стає можливим лише за умов коли в національних освітніх системах формується освітній продукт стандартизованої якості. Якщо ж його якість є недостатньою, то виникає інша ситуація: працівники з більш високим рівнем освіти через високий розрив у зарплаті погоджуються працювати на менш престижних посадах суттєво поступаючись при цьому (головним чином в оплаті праці) національній робочій силі.

Ще одна ситуація виникає (див.рис.6) коли відбувається акумуляція капіталу та має місце активне зростання чисельності населення. За таких умов матиме місце зростання продуктивності вкладеного капіталу, а помірне зростання пропозиції робочої сили ($\delta+n$) незмінно призводить до підвищення ефективності виробництва та відповідно руху впродовж кривої F_k .

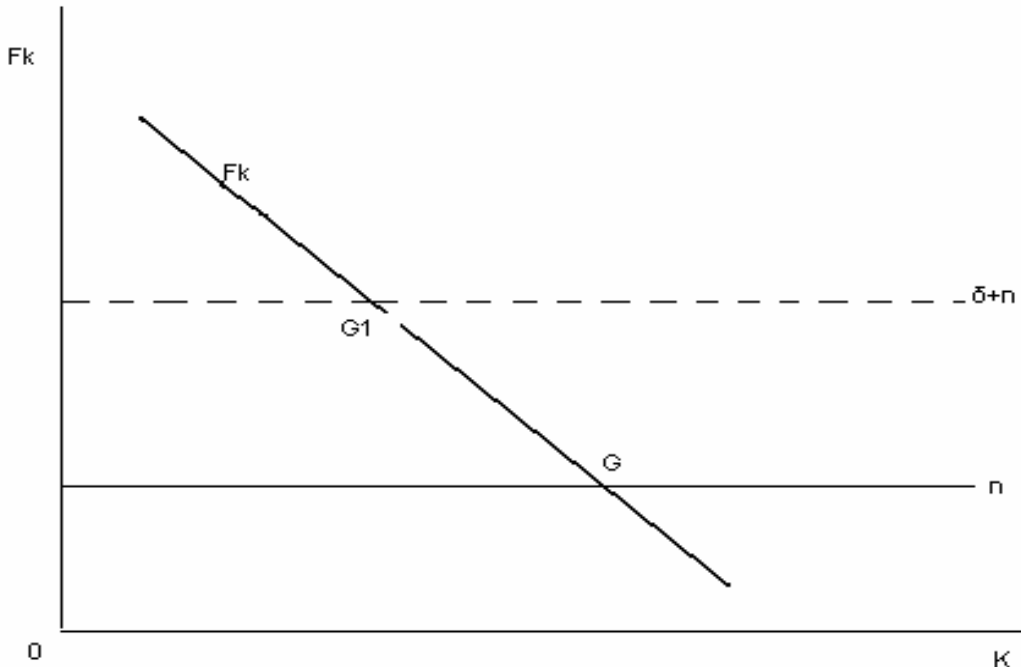

Рис.6. Оптимальна акумуляція капіталу, часові переваги та зростання чисельності населення за Н.Siebert [13, с.75]

F_k – маргінальна продуктивність капіталу; N – пропозиція робочої сили; $\delta + n$ – закон нормального розподілу; G_1 – позитивна облікова ставка; відбувається акумуляція капіталу.

Як впливає з наведених вище ситуацій, освітні послуги та освітній продукт, яким володіє його власник набувають усі риси товару, який створюється, комерціалізується та реалізується необовязково в межах національних освітніх систем, а являє собою своєрідний комерційний продукт, ціна якого може збільшуватись, якщо його потенційні споживачі будуть переконані, що сутність отриманих ними послуг забезпечить їм порівняльні переваги при прийнятті на роботу перед іншими претендентами на робоче місце. При цьому (не зважаючи на всі переваги стандартизації та сертифікації освітніх послуг) неабияке значення відіграє брендовість освітніх закладів та численні інші переваги

Спроба проаналізувати особливості попиту та пропозиції на освітні послуги, що представлена на рис.7 доволі яскраво ілюструє те, що в ринковій економіці створюваний попит (D) та пропозиція (S) мало чим відрізняються від аналогічних категорій на інші види товарів та послуг.

За умов сталого попиту та пропозиції (відповідно криві D_0D_0 та S_0S_0) ціна освітнього продукту визначається Y_0 , а контингент студентів, що погоджуються платити за навчання дорівнюватиме X_0 точка 0 є рівноважною ціною. Переміщення кривої D_0D_0 уверх з одного боку розширюватиме чисельність студентів у вузах, з другого — збільшуватиме ціну навчання. Така ситуація може виникати через збільшення притоку іноземних студентів, приміром до американських вузів, внаслідок вдало проведеної кампанії “Навчайся і працюй в Америці”.

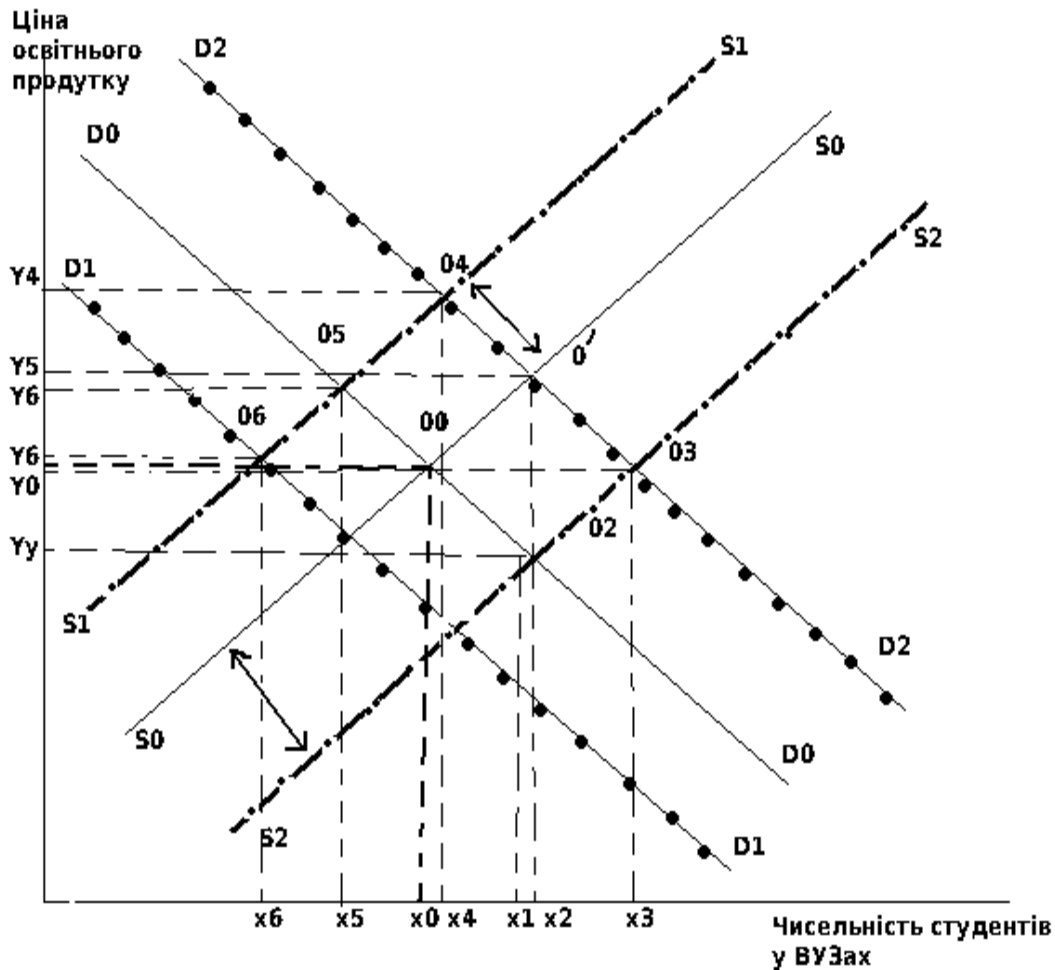

Рис.7. Зміщення величини попиту та пропозиції на освітній продукт в глобальній економіці

З іншого боку введення податку на навчання перемістить криву D_0D_0 вниз на позицію D_1D_1 . За таких умов відбудеться скорочення контингенту студентів, а університети будуть вимушені зменшити ціну на навчання. Приблизно те ж саме відбувалося під час останньої фінансової кризи, коли значна кількість вузів вимушена

була скоротити плату за навчання, проте зберегти контингент студентів та професорсько-викладацького складу.

У ринковій економіці змін може зазнавати також категорія пропозиції S_0S_0 . Роширення числа університетів ($D_0D_0=\text{const}$) призведе (див. криву S_2S_2) до зменшення плати за навчання та збільшення контингенту студентів. Щоправда цей графік не дає відповіді на те, чи не позначається на якості підготовки ці дії уряду і чи стануть державні стандарти на заваді такої “диверсифікації освітніх ринків”. Адже ситуація із створенням неякісного освітнього продукту є характерною для більшості освітніх систем країн з трансформаційною економікою.

Натомість перехід до жорсткого адміністрування та неупередженого контролю за дотриманням національних та міжнародних стандартів в галузі освіти змістить пропозицію ($D_0D_0=\text{const}$) уверх, а це, як впливає із графіка призведе до зменшення контингенту студентів та викладачів, а також не мають ступеня Ph.D. та збільшенню плати за навчання.

Звичайно, що існує ще декілька варіантів змін у величині попиту та пропозиції на освітній продукт, що доволі яскраво продемонстровано на сисунці, щоправда враховуючи відносну сталість освітнього комплексу більшості держав світу, слід зазначити що такі події можуть відбуватися лише в довгостроковій перспективі, адже університети не створюються самі по собі і вимагають значних фінансових ресурсів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Викладене вище дозволяє зробити наступні висновки:

1. Освітній продукт (ОП) являє собою *позатежаурусний* рівень набутих випускником вузу знань, вмінь та навичок, інтегрований та уніфікований характер яких забезпечує фахівцеві відповідний рівень конкурентних переваг на національному та глобальних ринках робочої сили.

2. ОП має цілісний, системний характер, який дозволяє контролювати якість через співставлення з національними та міжнародними стандартами. Він носить форму завершених модулів, які дозволяють його власникові продовжити освіту в будь-якій з постіндустріальних держав. Створення освітнього продукту передбачає спільну кооперацію викладача та студента щодо підвищення ефективності навчання. ОП містить сукупність елементів формалізації (навчальний план, програми дисциплін, розподіл годин, контроль, інноваційні форми навчання, апробовані технології), що утворює системну освітню модель формування знань, вмінь та навичок, які разом узяті утворюють відповідний рівень конкурентних переваг випускника.

3. Величина попиту та пропозиції на освітній продукт багато у чому залежить від спроможності національних ринків освітніх послуг забезпечувати його якісне відтворення та високі конкурентні позиції як тих хто ним володіє так і тих, що його створюють. Вразливість освітнього процесу багато у чому залежить від соціально-економічної моделі країни, яка може істотно впливати на формування попиту та пропозиції.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Асаул А. М. Управление высшим учебным заведением в условиях инновационной экономики / А. М. Асаул, Б. М. Капаров – СПб: «Гуманистика», 2007. – 280 с.

2. Бузько І. Р. Вплив євроінтеграційних процесів у сфері освітніх послуг на формування персоналу підприємств / І. Р. Бузько, Т. В. Шаповалова, В. Л. Гайрапетян, Ю. Ю. Д'яченко – Луганськ: Видавництво Луганського інституту праці та соціальних технологій, 2008. – 300 с.
3. Каленюк И. Образование в рыночной среде и неэкономические ценности / И. Каленюк // Экономика Украины. – 2002. – №7 – С. 67–73.
4. Horovitz B. Whatever Happend to Customer Service? Automated Answering, Long Waits Irk Consumers / B. Horovitz // USA Today. – 2003. – September 26. – P. 1
5. Gronroos Ch. A service Quality Model and its Marketing Implications / Ch. Gronroos // European Journal of marketing. – 1984. – №4(18). – P.36–44
6. Kotler Ph. Marketing Professional Services / Ph. Kotler, P. Bloom. –NY:Prentice Hall, 1984. – 356p.
7. Taylor Sh. Waiting for service: The relationship Between Delays and Evaluations of Service / Sh. Taylor // Journal of Marketing. – 1994. –April. – P. 56–69
8. Глобализация образования: компетенции и системы кредитов / Под общей редакцией проф. Ю. Б. Дубина. – М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн». – 2005. – 490 с.
9. Transition and Growth in Post-Communist Countries. The Ten-Year Experience / Ed. By Lucjan T. Orlowski. – Cheltenham: Edward Elgar, 2001. – 316 p.
10. Щетинин В. П. Рынок образовательных услуг в современной России / В. П. Щетинин // Экономика образования. – 1999. – №2. – С. 53–60.
11. Archibald G. The Theory of the Firm / G. Archibald. – L: Macmillan, 1987. – 415 p.
12. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер, К. Келлер – Спб.: Питер, 2010. – 480 с.
13. Siebert H. The World Economy / H. Siebert. – London; Routledge, 2002. – 316 p.

Надійшла до редколегії 05.07.2009.

УДК 332.8 (477)

І. А. Єфіменко

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ОСНОВНІ ЦІЛІ РЕФОРМУВАННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті розглядаються питання необхідності й наявних можливостей поступового реформування на ринкових засадах однієї з найбільш значущих соціальних сфер суспільства – житлово-комунального господарства.

Ключові слова: реформування, житлово-комунальне господарство, комунальні послуги, соціальний захист, приватні інвестиції, кондомініуми, сервісні компанії, концесія.

Актуальність проблеми. Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) – одна з найбільших галузей в господарському комплексі держави, результати діяльності якої значною мірою визначають соціально-економічні показники розвитку суспільства.

Економічні реформи, що розпочалися в Україні з 90-х років ХХ століття, передбачали радикальні зміни житлово-комунального господарства. Принципового значення було надано розподілу державного майна по видам власності. В Україні подібно російському досвіду значна частина важко реалізованих для бюджетів всіх рівнів соціальних зобов'язань стали перекладатися на житлову та комунальні сфери. Тому різко збільшилися бартерні угоди, зросли неплатежі і заборгованість підприємств комунальної сфери за обов'язковими платежами та податками [1, с.23]. **Основні цілі реформування** є загально відомими для країн пострадянського простору [2, с.33-34]. Серед них найважливішими є забезпечення умов проживання, що відповідають стандартам європейської якості, зниження витрат виробників послуг та тарифів за відповідні послуги при покращенні їх якості, вдосконалення системи управління і організації роботи підприємств комунальної сфери, створення конкурентних умов в сфері будівництва та управління житловим фондом та комунальними послугами, реформування системи оплати житла та комунальних послуг, впровадження ефективних способів соціального захисту населення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Важливістю цієї сфери обумовлена і чимала наукова увага до проблем ЖКГ. Серед вчених, які вивчали ці питання можна виділити, зокрема, Л. Бальцеровича, У. Бруннера, О. Кучеренко, К. Рахманна, Т. Строкань, Г. Семчука та ін [1–6;8].

Мета дослідження. Визначення можливостей поступового реформування на ринкових засадах однієї з найбільш значущих соціальних сфер суспільства – житлово-комунального господарства.

Основні результати дослідження. Важливим способом досягнення цілей реформування ЖКГ є **збільшення ролі територіальної громади**. Оскільки основна частина комунального майна належить територіальній громаді, до неї переходять функції з володіння та управління. Це, з одного боку, надає можливості для розробки різних моделей функціонування ЖКГ, а з другого – вимагає пошуку фінансових ресурсів, які залежать від платоспроможності користувачів послуг. На сьогодні потенційна можливість місцевих бюджетів здійснювати капітальні ремонти будівель та споруд не перебільшує 16 % від необхідного рівня.

Радикальна реформа ЖКГ передбачає реконструкцію та модернізацію інженерної інфраструктури. Це потребує великих інвестицій, джерела формування яких повинні бути диверсифіковані – національні та іноземні, державні та приватні. **У сферу ЖКГ потрібно залучати приватні капітали комерційних структур.** Сьогодні міністерство житлово-комунального господарства дозволило 6 компаніям створити «Всеукраїнську асоціацію приватних інвесторів житлово-комунального господарства». Дозвіл було надано київським, кіровоградським та житомирським компаніям «Центр науково-технічних інновацій», «Українська нафтова академія», «Водне господарство», «Кіровоградтепло», «Будмобельсервіс», «Центр дослідження правового забезпечення», «Житомиртеплокомлектенерго». Мета створення асоціації – сприяння розвитку діяльності приватних інвесторів житлово-комунального господарства, розробка нових і локалізація існуючих програм захисту прав приватних інвесторів та приватних інвестицій у галузь ЖКГ. Предметом діяльності цієї асоціації є координація господарської діяльності її учасників без втручання в їх виробничу і комерційну діяльність та прийняття рішень. Функціонування асоціації припускає часткову корпоратизацію і приватизацію підприємств галузі.

Безумовно, капітал надійде до сфери житлово-комунального господарства, якщо він зможе отримувати хоча б середній прибуток. Зараз панує думка, що надання комунальних послуг не здатне забезпечити приватним підприємствам належний рівень прибутковості. Проте це не відповідає дійсності. Надання комунальних послуг, які мають низькоеластичний попит за ціною, та виступають базовими в ієрархії людських потреб, у перспективі буде достатньо вигідною справою. Вочевидь умовою беззбитковості та рентабельності житлово-комунального господарства стануть, перш за все, кошти споживачів, що є цілком нормальним явищем у ринкових умовах, в яких формується безпосередній зв'язок між виробниками та споживачами товарів та послуг. Але у зв'язку з глибоким соціальним розшаруванням населення нагальною потребою є диференціація тарифів на послуги, залежно не тільки від обсягу їх споживання (заможніший споживач споживає більше), а й від рівня доходів споживачів. Це дозволить не тільки отримувати реальні гроші для покриття збитків, а й реалізувати принцип соціальної справедливості.

Коли сфера ЖКГ стане прибутковою, туди стрімко полетять і малий, і великий капітал у формі крупних корпорацій та фінансово-промислових груп. Такий процес приведе до встановлення ринкової монополії, яка легше піддається контролю з боку антимонопольних інституцій, ніж міністерства та інші державні установи. Великі корпорації будуть зацікавлені в наданні якісних послуг, зможуть скорочувати витрати на основі ефекту масштабу та взяти під свій контроль реальне управління ЖКГ.

Приватні інвестиції в житлово-комунальне господарство будуть стимулювати самі споживачі комунальних послуг. Це обумовлено тим, що споживачеві, який має у власності житло, зручніше мати справу з приватним виробником комунальних послуг, якого можна вибрати та від послуг якого можна за необхідності відмовитися. Цей безпосередній зв'язок почав формуватися в умовах приватизації державного житла. Сьогодні більш 70 % жителів багатоквартирних будинків приватизували своє житло. Звичайно, кожен із них не може самостійно вирішувати низку складних питань, що виникають у зв'язку із користуванням різноманітними комунальними послугами.

Оптимальним шляхом для вирішення цих питань є створення об'єднання власників багатоквартирних будинків (кондомініумів). Перші кондомініуми почали з'являтися в Україні в 1992 р., коли почалася приватизація квартир. Сьогодні в Україні створено близько 6000 об'єднань. Кондомініум – це єдиний комплекс нерухомого майна, що включає земельну ділянку, розташований на ній жилий будинок та інші об'єкти нерухомості. Кондомініум поєднує приватні квартири та загальне майно, що знаходиться у спільній власності жильців. Частина загального майна знаходиться в загальнопайовій, а інша – у спільно-нерозподіленій власності. До останньої належать усі комунікації та інженерне обладнання будівель. Кондомініуми не є прибутковими організаціями, але вони можуть отримувати дохід від передачі в оренду земельної ділянки та спільно пайового майна (підвали, горища, мансарди та ін.). Дохід може бути використаний з метою поліпшення умов спільного проживання. За нормального функціонування кондомініуми здатні отримувати надійні доходи не тільки за рахунок коштів жильців. Кондомініум створюється для поточного утримання та обслуговування житлового будинку. Тому після створення об'єднання співвласників перший капітальний ремонт виконується за участі попереднього власника, на балансі якого знаходився будинок (держави, державних підприємств, муніципальних органів). Згодом кондомініум, як незалежна організація, починає функціонувати на кошти жильців, за рахунок пільг та субсидій, що надходять з бюджетів різних рівнів і зараховуються на рахунок об'єднання. Ремонт будівель, каналізаційних мереж, систем водопостачання, електромереж має здійснюватись за рахунок коштів самих жильців.

Досвід існуючих кондомініумів свідчить про певні недоліки в їх функціонуванні. Наприклад, досі не виокремлено земельні ділянки, що повинні знаходитися в розпорядженні кондомініумів, хоча можливість використання земельних ділянок на свій розсуд може стати вагомим внеском у бюджет кондомініумів. Складнощі виникають із накопиченням і реалізацією фонду капітального ремонту, що пов'язано з інфляцією. У разі створення кондомініумів унаслідок необхідності управління зростає квартирна плата, яка в умовах глибокої диференціації доходів жильців будинку (які отримали це житло безкоштовно) не завжди може бути своєчасно отримана.

Коли виникає кондомініум, він самостійно вирішує питання, з ким і на яких умовах укласти угоди про надання комунальних послуг. Але управління кондомініумом вимагає професійних знань, тому не завжди організація співвласників спроможна вирішувати складні питання, що пов'язані із отриманням комунальних послуг. **Тому виникає економічна необхідність розподілення функцій по володінню та управлінню власністю.** За власником залишаються функції прийняття стратегічних рішень і функції контролю за якістю управління. Оперативне управління делегується спеціалізованим управлінським сервісним компаніям, основними завданнями яких є:

- розробка програми управління об'єктом нерухомості, контролю за її дотриманням;
- вибір підрядних експлуатаційних організацій та укладення з ними договорів на утримання, обслуговування та надання комунальних послуг;
- комерційне використання об'єктів нерухомості (залучення орендарів, контроль за виконанням умов договорів);

- організація процесів розвитку нерухомості (проведення ремонту, реконструкції, модернізації).

Сервеїнгові компанії можуть займатися декількома об'єктами. У цьому випадку компанія формує оптимальний портфель нерухомості, в якому кожному об'єкту відводиться певна роль. Це дозволяє значно зменшити рівень оплати за виконання компанією функцій по управлінню. Сервеїнгові компанії є незалежними суб'єктами господарювання, діяльність яких повинна бути врегульована у законодавстві, як це відбувається в багатьох європейських країнах. Сьогодні належне оформлення сервеїнгових компаній відбулося в Росії. В Україні наразі відсутній практичний досвід функціонування подібних управлінських компаній.

Вагомою складовою доходів комунальних органів управління повинен стати податок на нерухоме майно (нерухомість), необхідність якого вже переведено в площину практичного інструментарію. У проекті Податкового кодексу України цей податок вже передбачено (крім того цей податок згадується і у ст. 14 чинного Закону України «Про систему оподаткування»). Надходження від цього податку пропонується спрямовувати переважно до державного бюджету. Таку позицію навряд чи можна визнати обґрунтованою. Річ у тім, що основні умови утримання нерухомого майна забезпечуються територіальною громадою та її органами, тому, на нашу думку, основна частина податку на нерухомість повинна перераховуватися до місцевих бюджетів.

З метою реалізації Загальної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 рр. планується щорічно залучати приблизно 3 млрд грн. за рахунок спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість діяльності щодо надання житлово-комунальних послуг та поставок теплової енергії, річних обсяг робіт у якій складає 12 млрд грн. Цей податок буде залишатися в розпорядженні підприємств комунального господарства та спрямовуватися на модернізацію інженерних систем та ремонт житлового будинку.

Безумовно, не можна розраховувати на те, що державний бюджет зможе повністю профінансувати програму реформування галузі. Сума бюджетного запиту Міністерства ЖКГ на 2010 р. складає 4,6 млрд грн. Дотацій на незворотній основі уряд комунальним підприємствам надавати більше не буде. Тому необхідно розраховувати на кредитні ресурси за умови відкритої, прозорої конкуренції між виробниками послуг. Одним із джерел фінансування тепло- і водопостачання будуть виступати доступні кредити. Програмою передбачено можливості отримання фінансових ресурсів світових фінансових установ. Крім того, задля реформування ЖКГ в Україні є можливість залучення кредитів у Євросоюзу на 10 років під 2,1 % річних у євро/дол. при наявності 35 % власних ресурсів без сплати відсотків на час надання кредиту [3].

Проблему фінансування ЖКГ можна вирішувати також шляхом передачі підприємств у концесію. Але при цьому відкритим залишається питання, які саме підприємства зможуть стати об'єктом концесії. Концесійний капітал функціонує на умовах розподілу результату та отримання певної частини прибутку. На нашу думку, найкращі умови для передачі в концесію складаються при будівництві автошляхів, деяких ділянок дорожнього господарства, створенні бізнес-центрів, туристичних та розважальних закладів.

Найважливішим напрямом реформування комунального господарства є запровадження енергозберігаючих технологій, які потребують значних фінансових ресурсів. З цією метою Національне агентство з ефективного

використання енергоресурсів (НАЕР) домовилося з Північною екологічною фінансовою корпорацією (NEFCO) про фінансування проектів по впровадженню енергозберігаючих технологій у житлово-комунальному господарстві. NEFCO – це фінансова установа, яка створена Ісландією, Норвегією, Данією, Швецією та Фінляндією наприкінці 1998 р. Починаючи з 2004 р. NEFCO фактично почала свою інвестиційну і фінансову діяльність в Україні. Згідно договору на 2010 р. NEFCO буде надавати фінансові ресурси під 3 % річних на 4-5 років під гарантії муніципальних компаній для реалізації енергоефективних проектів у житлово-комунальному господарстві. Корпорація також готова фінансувати провадження таких енергоефективних технологій і в приватному секторі. Але вибір проектів буде здійснювати сама компанія.

Світовий банк та Україна з лютого 2009 р. почали реалізацію проекту розвитку міської інфраструктури, на що було передбачено витратити 140 млн дол., які спрямовані на реконструкцію житлово-комунального господарства. Конкретні капіталовкладення визначено для Одеси (35,5 млн дол.), Чернігова (14,8 млн дол.) та Івано-Франківська (7,2 млн дол.) на загальну суму 57,5 млн дол., а на розподіл залишку в сумі 82,5 млн дол. претендують ще 20 міст. Міністерство житлово-комунального господарства для реформування ЖКГ просить Світовий Банк збільшити Україні кредит по проекту розвитку міської інфраструктури на 200 млн дол. Крім того, на виконання цього проекту міністерство розраховує на збільшення на 200 млн дол. кредиту від Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Німецька компанія SIV.AG, що надає консалтингові послуги та є розробником програмного забезпечення для підприємств житлово-комунального господарства та енергетиці, має намір реалізувати в Україні проект з розрахунків тарифів на житлово-комунальні послуги [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Скрутне становище очікує житлово-комунальну сферу в 2010 р., оскільки в державному бюджеті 2010 р. передбачено її фінансування в недостатньому розмірі (приблизно на 10 % від реальної потреби). Але актуальність реформування житлово-комунального господарства не пов'язана із кризовим станом економіки в цілому, оскільки задоволення потреби в комунальних послугах є життєво необхідною умовою нормальної життєдіяльності мільйонів людей.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Широков, А. В. Реформирование управления коммунальными комплексами и жилой недвижимостью. Административно-правовой аспект [Текст] / А. В. Широков. – СПб.: Изд-во ДНК, 2009. – 304 с.
2. Жуков, Д. М. Экономика и организация жилищно-коммунального хозяйства города [Текст]: учеб. пособие / Д. М. Жуков. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 96 с.
3. Журнал «Житлово-комунальне господарство України». Офіційне видання Міністерства з питань житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jkg.com.ua/ukr/new.php>.
4. Ещенко, П. Социальное жилье и модели его предоставления [Текст] / П. Ещенко, Л. Чубук // Экономическая теория. – 2009. – № 2. – С. 36–46.
5. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса [Текст] : учебн. пособие / под ред. В. П. Колесова. – М. : Права человека, 2008. – 636 с.
6. Каменев, М. Программное удвоение [Текст] / М. Каменев // Бизнес. – 2009. –

№ 6 (837). – С. 20–21.

7. Дані Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. ukrstat. gov. ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
8. Завада, А. Жилищно-коммунальное хозяйство: проблемы отрасли с точки зрения антимонопольного законодательства [Текст] / А. Завада // Экономика Украины. – 2000. – № 10. – С. 4–21.
9. Закон України „Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 роки”, 24 червня 2004 року N 1869-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №46.
10. Волынский, Г. О некоторых направлениях реформирования жилищно-коммунального хозяйства Украины [Текст] / Г. Волынский // Экономика Украины. – 2009. – № 8. – С. 78-84.

Надійшла до редколегії 05.07.2009.

АНОТАЦИИ

Н. И. Дучинская В. Л. Смесова	МЕХАНИЗМ АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ДОМОХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ В статье рассмотрены основные меры по активизации процесса реализации инвестиционных возможностей домохозяйств в Украине.
В. В. Оглих Н. В. Левченко	ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ АГРАРНОГО СЕКТОРА В статье проанализировано существующее состояние и структура аграрного сектора экономики Украины, сделан анализ подходов к решению проблемы повышению эффективности сельскохозяйственного производства. Предложена дискретная нелинейная динамическая модель условной оптимизации определения оптимальных пропорций аграрного сектора. Проведены расчеты на реальных данных и проанализированы полученные результаты.
В. М. Фомішина	СБЕРЕГАТЕЛЬНО-ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЧАСТНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ В статье исследованы содержание, объемы и динамика сбережений частного сектора Украины и определена их роль в прогрессивном экономическом развитии страны.
В. А. Изюмская	ОБОСНОВАНИЕ МЕХАНИЗМА АКТИВИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ Обоснован механизм активизации региональной инновационной политики на примере Запорожской области. Предложено создание регионального информационно-маркетингового центра.
В. А. Андреев	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В статье рассмотрены теоретические аспекты инвестирования в человеческий капитал как главное богатство украинского общества. Показаны виды, отдача и оценка инвестиций в человеческий капитал. Раскрыты особенности распределения инвестиций. Указано на необходимость регулирования процессов инвестирования человеческого капитала со стороны государства.

И. М. Лакей**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.**

В статье рассмотрены отдельные аспекты влияния глобализации на экономическое развитие и экологические проблемы.

А. А. Осаул**РОЛЬ СЕМЬИ В НАКОПЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА**

В статье исследована роль семьи в процессе накопления индивидуального человеческого капитала. Показано влияние формальных и неформальных институтов на накопление человеческого капитала. Проанализировано влияние информации на формирование способностей и потребностей индивида в условиях экономики знаний.

**А. А. Шаповалов
Е. Й. Шевцова****РЕФОРМИРОВАНИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ**

В статье обозначена проблема налогового реформирования в условиях экономического кризиса, определено современное состояние и основные недостатки налоговой системы, обоснованы требования к концепции реформирования налоговой системы.

В. В. Сильченко**ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ИНОСТРАННОГО КАПИТАЛА**

В статье исследованы суть и роль иностранных инвестиций, обобщены особенности их использования, определены основные последствия внедрения иностранного капитала.

**Е. В. Финогеева
А.П. Дучинский****ИПОТЕЧНОЕ КРЕДИТОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАК ФИНАНСОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ НАКОПЛЕНИЯ РЕАЛЬНОГО КАПИТАЛА**

В статье исследованы основные проблемы обеспечения промышленного комплекса дополнительными кредитными средствами, а также механизм накопления капитала путем использования системы ипотечного кредитования. Рассмотрена схема формирования ресурсной базы для реализации ипотечного кредитования предприятий с помощью специализированного ипотечного инвестиционного института.

Н. В. Куземко**ВИДЫ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМ СЕКТОРОМ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ: ОБЩИЕ И СПЕЦИАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРИМЕНЕНИЯ**

В работе рассматривается проблема эффективного

управления банковской системой. Предложены актуальные в современных экономических условиях виды управления, обоснована необходимость их внедрения, а также определены общие и специальные принципы использования каждого вида управления

С. Я. Касьян

КАПИТАЛ ПРЕДПРИЯТИЯ И АНАЛИЗ КРУГООБОРОТА ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ХИМИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА И МАШИНОСТРОЕНИЯ

В статье выделены главные направления во взглядах на понятие и сущность категории «капитал промышленного предприятия», приведены сущностные формы капитала промышленного предприятия, очерчены подходы относительно определения дефицита капитала в экономике. Осуществлен анализ кругооборота финансовых ресурсов народного хозяйства Днепропетровской области и группы предприятий по химическому производству и машиностроению. При этом выявлены недостатки управления ресурсами и предлагаются рекомендации относительно повышения эффективности управления финансовыми ресурсами промышленного предприятия.

**Т. Г. Николаев
Д. Г. Николаев**

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ МЕХАНИЗМА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Работа посвящена проблеме механизма осуществления ипотечного кредитования в Украине. Рассмотрены основные модели и механизмы, которые могут использоваться на практике на ипотечном рынке, их основные преимущества и недостатки.

О. С. Билай

ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ КРИЗИСОВ: МИРОВОЙ ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

В условиях глобализации мировой экономики, распределения труда и движения капитала, вспыхивающие в странах мира, финансово-экономические кризисы угрожают не только соседним странам, но и стабильным экономикам. Автор анализирует причины, типы и последствия исторических системных банковских кризисов, акцентируя внимание на необходимости реализации банковской системы Украины для повышения надежности и устойчивости, недопущения кризисных явлений, а также повышения доверия к банковской системе Украины.

С. Ю. Хаминич
А. В. Марковский

**ПОТЕНЦИАЛ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ
УПРАВЛЕНИЯ ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАС-
НОСТЬЮ**

Рассмотрены составляющие экономической безопасности предприятия. Исследованы информационный, образовательный, кадровый потенциалы предприятия в системе управления. Предложены пути повышения экономической безопасности предприятия.

В. В. Оглих
Ю. Ф. Артеменко

**СТРАТЕГИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬ-
НОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ФИРМЫ**

В статье исследована деятельность международной производственной компании, которая планирует реализацию готовой продукции посредством оффшорного рынка

М. В. Матвиец

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
НА ПРЕДПРИЯТИИ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОГО
КРИЗИСА**

В статье исследованы аффективные инструменты поддержки и развития предприятия в период кризиса. Предлагаются мероприятия по повышению эффективности управленческого процесса.

А. Г. Яковенко
Т. Ю. Сидора

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ НА
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ**

Построен алгоритм численной реализации модели темпа прироста капитала в системе MathCad. Определена функция прибыли предприятия с учетом влияния внешней среды.

В. В. Оглих
Н. М. Заславская

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ РЫНКА
ТРУДА ПРИ НАЛИЧИИ СВЯЗЕЙ МЕЖДУ РАБОТ-
НИКАМИ**

Работа содержит результат исследований, направленных на определение объективных показателей динамики развития рынка труда как на уровне государства и на уровне отдельной фирмы в долгосрочном периоде развития, а также направленных на получение рекомендаций по формированию эффективной кадровой политики предприятия.

**В. В. Волкова
Е. А. Крапивная**

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ОПТИМАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
РЕКРЕАЦИОННЫХ МАРШРУТОВ ДЛЯ ТУРИСТИ-
ЧЕСКОЙ КОМПАНИИ**

В статье предложена модель определения оптимальной интенсивности движения групп рекреантов по маршрутам для туристической компании.

Л. В. Дрожжина

**ОПТИМИЗАЦИЯ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ
ПРЕДПРИЯТИЯ**

В статье предложены модели определения оптимальной структуры капитала, в которых учитывается риск невозвращения кредита и рентабельность производства.

Е. В. Мотурнак

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ТРАДИЦИОННЫХ СТАТИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И
МЕТОДА ФРАКТАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ОЦЕНКИ
ВАЛЮТНЫХ РИСКОВ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

Работа посвящена проблеме выбора эффективных методов исследования внутреннего валютного рынка Украины и оценки валютных рисков предприятий, формирующих портфель валют для безубыточного хранения свободных средств.

Ю.Е. Чернявский

**АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ АСИММЕТРИЧНОСТИ РАС-
ПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕС-
КОГО РИСКА**

В статье рассматривается влияние асимметричности закона распределения нормы прибыли на числовые характеристики, получен ряд формул, которые можно использовать при исследовании степени риска с учетом этой асимметричности.

О. М. Певзнер

**АВТОМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПОЧТОВЫХ
ПИСЕМ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ПОВТОРЕНИЙ
ТЕКСТОВЫХ ШАБЛОНОВ**

В статье исследованы некоторые эффективные алгоритмы анализа электронной почты на предмет присутствия в ней спама. Рассмотрены алгоритмы Teiresias и Chung-Kwei, выявлены их достоинства и недостатки.

С. П. Криворучко**ФОРМИРОВАНИЕ ОПТИМАЛЬНОЙ БИЗНЕС-СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА НЕЙРОСЕТЕВОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ**

В статье разработан и предложен метод оптимизации производственного плана предприятия в условиях нестабильности экономической ситуации в стране с использованием аппарата нейросетевого прогнозирования.

С. О. Смирнов**Ю. А. Басс****МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ ПРЕДМЕТНОЙ ОЛИМПИАДЫ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНФОРМАТИКА»**

В статье обговорены результаты проведения студенческой предметной олимпиады с точки зрения методики преподавания новой дисциплины «Экономическая информатика».

Ю. М. Заволока**ИНВЕСТИЦИОННОЕ ПОВЕДЕНИЕ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ**

Предлагается внедрение новой экономической категории инвестиционного поведения, раскрываются наиболее существенные связи предлагаемой категории инвестиционного поведения с другими экономическими категориями и определяются наиболее приемлемые формы инвестиционного поведения субъектов предпринимательской деятельности с учетом специфических несостоятельности трансформационной экономики.

Н. О. Власова,**А. В. Красноусов****СОСТАВ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ РАСХОДОВ ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ**

В статье исследованы состояние и особенности формирования коммерческих расходов в предприятиях розничной торговли в современных условиях. Определены состав коммерческих расходов, их динамика, уровень и структура, как основа для управления.

В. И. Куценко**ДУХОВНАЯ ЭКОНОМИКА – ЭКОНОМИКА БУДУЩЕГО**

Исследована концепция развития сотрудничества между трудовыми коллективами и мировым сообществом на принципах духовности. Мировой финансово-экономический кризис способствует возрождению естественного (натурального) обмена товарами как наиболее справедливого. Это начальное антикризисное мероприятие

Н. И. Деркач**КОНЦЕПТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ДОМІНАНТНА ІДЕОЛОГІЯ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ХХІ СТ.**

В статье проанализирована сущность концепции устойчивого развития. Исследованы основные принципы, параметры и аспекты устойчивого развития. Автор обосновывает возрастающую актуальность и важность финансового аспекта устойчивого развития в современных условиях. Доказано, что устойчивое развитие должно обеспечиваться как на национальном, так и на международном уровнях. Обосновано значение концепта устойчивого развития как доминантной идеологии человеческой цивилизации не только в ХХІ ст., но и в третьем тысячелетии.

А. О. Гжесюк**ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОДУКТ КАК КАТЕГОРИЯ ГЛОБАЛЬНОГО РЫНКА**

В статье рассмотрены основные тенденции создания и коммерциализации образовательного продукта в рамках маркетинговой и неолиберальной модели развития. Определены особенности спроса и предложения на образовательный продукт и установлена связь с формированием новой государственной образовательной политики в процессе усиления глобализации мирового хозяйства.

И. А. Ефименко**ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА**

В статье рассматриваются вопросы необходимости и имеющихся возможностей постепенного реформирования на рыночных принципах одной из наиболее значимых социальных сфер общества – жилищно-коммунального хозяйства.

ANOTATION

N. Duchinskaya V. Smesova	ACTIVATING INVESTMENT MECHANISM OF FINANCIAL RESOURCES IN UKRAINE HOUSEHOLDS The article examined the current state of market deposits of households in Ukraine and ways to accelerate the process of investment opportunities for households.
V. Oglih N. Levchenko	DETERMINATION OPTIMUM STRUCTURE OF AGRARIAN SECTOR The article exists analyze of today's structure of agrarian sector of Ukrainian economy, the review of literature about increase of efficiency of agricultural production. The discrete nonlinear dynamic model of the constrained optimization of determination optimum proportions of agrarian sector is offered. Calculations are conducted on the real dates and analysed.
V. Fomishina	UKRAINE'S ECONOMY-INVESTMENT POTENTIAL OF PRIVATE SECTOR. The maintenance, volumes and dynamics of economies of Ukraine's private sector was investigated in the article and was certain role in progressive economic development of the country.
V. Izumskaya	EXPLANATION OF MECHANISM OF ACTIVATING INNOVATION POLICY IN THE REGION The author considers mechanism of activating innovation policy in the region for example Zaporozhye district. The author offers to create region information market center.
V. Andreev	THEORETICAL ASPECTS OF INVESTING IN A HUMAN CAPITAL The theoretical aspects of investing in a human capital are considered in the article, as above all riches of Ukrainian society. Prospects, return and estimation of investments, in a human capital are shown. The features of distributing of investments are exposed. It is indicated on the necessity of adjusting of processes of investing of human capital from the side of the state.

I. Lakey	ECONOMIC ASPECTS OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION. The article discussed some aspects of the globalization impact on economic development and environmental issues.
A. Osaul	A FAMILY ROLE IN THE HUMAN CAPITAL ACCUMULATION A role of a family in the process of individual human capital accumulation is researched. The impact of formal and informal institutions on the individual human capital accumulation is shown. The influence of information on individual skills and needs formation are analyzed.
O. Shapovalov O. Shevtsova	REFORMING OF TAX SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF AN ECONOMIC CRISIS In article the problem of tax reforming in the conditions of economic crisis is defined, the present camp and the basic lacks of tax system is defined, is considered requirements to the reform concept of tax system.
V. Silchenko	FEATURES OF THE USE AND CONSEQUENCES OF INTRODUCTION OF FOREIGN CAPITAL In the article investigational essence and role of foreign investments, the features of their use are generalized, certainly basic consequences of introduction of foreign capital.
O. Finogeeva A. Duchinskiy	THE REAL ESTATE CREDIT OF THE INDUSTRY AS MECHANISM OF THE ESSENTIAL CAPITAL ACCUMULATION ON MODERN CONDITION The financial problems have been analyzed for development of industry in Ukraine. The possibility of investment has been considered as the Real Estate Credit and mortgage. The article reveals the role and basic function of the credit as essential capital accumulation
N. Kuzemko	TYPES OF MANAGEMENT IN BANKING SECTOR FOR INSTABILITY ECONOMY: GENERAL AND SPECIFIC PRINCIPLES The problem of effective management is examined in the paper. Some types of banking management were suggested as an urgent and topical for current economic situation. There are principles for each type of considered management were described in the paper.

S. Kasyan**CAPITAL OF THE ENTERPRISE: THE ANALYSIS
TURNOVERS FINANCIAL RESOURCES ENTERPRISES
FOR CHEMICAL MANUFACTURE AND MECHANICAL
ENGINEERING**

In article mainstreams in sights at concept and essence of a category «the capital of the industrial enterprise» are allocated, intrinsic forms of the capital of the industrial enterprise are resulted, approaches concerning definition of deficiency of the capital in economy are outlined. The analysis turnovers financial resources of a national economy of the Dnipropetrovsk area and group of the enterprises for chemical manufacture and mechanical engineering are carried out. Lacks of resource management are thus revealed and recommendations concerning increase of management efficiency by financial resources of the industrial enterprise are offered.

T. Nikolayev**D. Nikolayev****THEORETICAL PRINCIPLES OF MECHANISM OF
REALIZATION OF MORTGAGE CREDITING ARE IN
UKRAINE**

Work is devoted the problem of mechanism of realization of the mortgage crediting in Ukraine. Basic models and mechanisms which can be utilized in practice at the mortgage market are in-process considered, them basic advantages and failings.

O. Bilay**WAYS TO OVERCOME FINANCIAL CRISIS:
WORLD EXPERIENCE FOR UKRAINE**

In a globalizing world economy, the division of labor and capital flows of financial and economic crisis that the outbreak in the world, threaten not only neighboring countries, but also a stable economy. The author analyzes the causes, types and consequences of historical systemic banking crises, stressing the need for restructuring the banking system of Ukraine to improve its reliability and stability, crisis prevention, as well as increase confidence in the banking system of Ukraine.

S. Haminich**O. Markovskiy****POTENTIAL MANAGEMENT COMPANY AS PART OF ITS
ECONOMIC SECURITY**

Considered components of economic security. Study information, education, human resources enterprise management system. Suggested ways to improve economic security.

V. Oglih**Y. Artemenko****ZOVNISHNOYEKONOMICHNOYI STRATEGY OF
PRODUCTION COMPANY**

The article investigated the activities of international production company that plans to conduct of goods manufactured in offshore markets.

M. Matviecs

EFFICIENCY OF ADMINISTRATIVE PROCESOV ON ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF FINANCIAL CRISIS

In the article the highly emotional instruments of support and development of enterprise are probed in the period of crisis. Offered measures on the increase of efficiency of administrative process.

A. Yakovenko**T. Sydora**

MODELLING OF THE ENVIRONMENTAL EFFECTS FOR ENTERPRISE ACTIVITY

The algorithm of numerical realisation of capital growth model in system MathCad is constructed. The profit function of the enterprise with a glance of environment influence is defined

V. Oglih**N. Zaslavska**

MODELING OF DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF A LABOUR MARKET IN PRESENCE OF RELATIONS BETWEEN WORKERS

The article contains the results of the investigation which are directed to determination of objective characteristics of labor markets' dynamics on the country level and on the level of private enterprise in the long-term development. It allows getting recommendations how to organize personnel policy on the private enterprise in the highly efficient way.

V. Volkova**E. Krapivnaya**

A DESIGN OF OPTIMUMORGANIZATION OF EXCURSION ROUTES IS FOR TOURIST COMPANY

In the article the model of determination of optimum intensity of motion of groups of excursion on routes is offered for a tourist company/

L. Drozhzhyna

OPTIMIZATION OF ENTERPRISE'S CREDIT POLICY

Models of determining optimal capital's structure are offered in the article. These models take into account risk of not returning credit and profitability of production.

E. Moturnak

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL METHODS AND STATISTICAL METHOD FOR EVALUATION OF FRACTAL ANALYSIS currency risk UKRAINIAN COMPANIES

The paper is devoted to the problem of choosing effective research methods for internal currency market of Ukraine and foreign exchange risk assessment firms that form the portfolio exchange for free storage without loss of funds.

Y. Cherniavsky	THE ANALISYS OF ASYMMETRY OF DISTRIBUTIONS IN ECONOMIC RISK INVESTIGATION The article deals with analyse of asymmetry of distribution and its influence on numerical descriptions of norm arrived distribution. Was given some formulas, which may be useful in risk analyses with taking into account this asymmetry.
O. Pevzner	AUTOMATIC E-MAIL CLASSIFICATION BASED ON THE REITERATIONS OF THE TEXT TEMPLATES ANALYSIS Some effective analysis algorithms of e-mail for spam presence are investigated. The algorithms Teiresias and Chung-Kwei are considered, their merits and demerits are defined.
S. Krivoruchko	FORMATION OF OPTIMAL BUSINESS STRATEGY ENTERPRISE USING THE NEURO-NET FORECASTING The article is devoted to the developing of method of optimization the companies production plan in unstable economic facilities using the neuro-net forecasting.
S. Smirnov Yu. Bass	THE METHDOLOGICAL ASPECTS OF THE UNDERTAKING THE STUDENT SUBJECT OLYMPIAD ON DISCIPLINE "ECONOMIC INFORMATICS" In article are discussed results of the undertaking the student subject olympiad with standpoint of the methods of the teaching of new discipline "Economic informatics".
Yu. Zavoloka	INVESTMENT BEHAVIOR ENTREPRENEURS IN THE TRANSFORMATIONAL ECONOMY Proposed introduction of a new economic category of investment behavior, revealed the most significant relationship of the proposed category of the investment behavior of other economic categories and determined the most appropriate form of investment behavior of entrepreneurs in view of the specific failure of transformational economy.
N. Vlasova, A. Krasnousov	STRUCTURE AND FEATURES OF FORMATION OF BUSINESS EXPENSES RETAILERS The article explored the state and peculiarities of commercial spending in retail trade in current conditions. Determine the composition of commercial costs, their dynamics, the level and structure as a basis for management.

V. Kucenko**SPIRITUAL ECONOMY IS ECONOMY OF THE FUTURE**

The article deals with the concept of development of collaboration between work teams and the world community according to the principles of spirituality. The world financial and economic crisis contributes to the revival of natural exchange of commodities, as the most just one. This initial antirecessionary measure must be the basis of the economy of the future, that is the art of management.

M. Derkach**THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS DOMINANT IDEOLOGY OF THE HUMAN CIVILIZATION IN THE XXI CENTURY**

The main idea of the concept of sustainable development is analyzed in the article. The basic principles, parameters and aspects of sustainable development are investigated. The author argues the growing actuality and importance of sustainable development financial aspect in modern conditions. It's proved that sustainable development should be ensured both on the national and international levels. The importance of sustainable development concept as dominant ideology of human civilization in the XXI century and in the 3rd millennium is grounded.

A. Gzhesuk**EDUCATIONAL PRODUCT CATEGORY AS THE GLOBAL MARKET.**

The article deals with the essential tendencies of creating and commercialization of educational product in the dimension of marketing and neoliberal development models. Main characteristics of educational product's demand and supply are identified and it is established connection with the process of creating a new state educational policy during the intensification of the world economy globalization.

I. Efimenko**MAIN OBJECTIVES OF REFORMING HOUSING AND MUNICIPAL SERVICES**

In the article targets and perspectives of step-by step reformation of housing and communal services sector that proves to be one of the most significant social spheres are analyzed. The author underlines that this social sector should be reshaped on market economy basics.

ЗМІСТ

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Дучинська Н. І., Смесова В. Л. МЕХАНІЗМ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	3
Огліх В. В., Левченко Н. В. ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ АГРАРНОГО СЕКТОРА	9
Фомішина В. М. ЗАОЩАДЖУВАЛЬНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИВАТНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	16
Ізюмська В. А. ОБҐРУНТУВАННЯ МЕХАНІЗМУ АКТИВІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	23
Андрєєв В. О. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНВЕСТУВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ	28
Лакей І. М. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЛЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	34
Осаул А. О. РОЛЬ РОДИНИ У НАГРОМАДЖЕННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ	39

ФІНАНСИ ТА ФІНАНСОВІ РИНКИ

Шаповалов О. О., Шевцова О. Й. РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ	48
Сільченко В. В. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ І НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ	52
Фіногєєва О. В., Дучинський А. П. ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЯК ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ НАГРОМАДЖЕННЯ РЕАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	58
Куземко Н. В. ВИДИ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМ СЕКТОРОМ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ	63
Касян С. Я. КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА АНАЛІЗ КРУГООБІГУ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ З ХІМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА МАШИНОБУДУВАННЯ	70
Ніколаєв Т. Г., Ніколаєв Д. Г. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ	79
Білай О. С. ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ФІНАНСОВИХ КРИЗ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	85

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА МАРКЕТИНГ

Хамініч С. Ю., Марковський О. В. ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛADOVA УПРАВЛІННЯ ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ	91
Огліх В. В., Артеменко Ю. Ф. СТРАТЕГІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИРОБНИЧОЇ ФІРМИ	98
Матвієць М. В. ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ	107

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

Яковенко О. Г., Сидора Т. Ю. МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА	115
Огліх В. В., Заславська Н. М. МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ ЗА НАЯВНОСТІ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ПРАЦІВНИКАМИ	121
Волкова В. В., Крапівная О. А. МОДЕЛЮВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ МАРШРУТІВ ДЛЯ ТУРИСТИЧНОЇ КОМПАНІЇ	129
Дрожжина Л. В. ОПТИМІЗАЦІЯ КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА	134
Мотурнак Є. В. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА МЕТОДУ ФРАКТАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ОЦІНКИ ВАЛЮТНИХ РИЗИКІВ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	140
Чернявський Ю. Є. АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ АСИМЕТРИЧНОСТІ РОЗПОДІЛУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО РИЗИКУ	147
Певзнер О. М. АВТОМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОШТОВИХ ЛИСТІВ НА ПІДСТАВІ АНАЛІЗУ ПОВТОРЕНЬ ТЕКСТОВИХ ШАБЛОНІВ	152
Криворучко С. П. ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ БІЗНЕС-СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ НЕЙРОСІТЬОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ	155

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА

Смирнов С. О., Басс Ю. А. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ ПРЕДМЕТНОЇ ОЛІМПІАДИ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІЧНА ІНФОРМАТИКА»	162
---	-----

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Власова Н. О., Красноусов А. В. СКЛАД ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ	167
Заволока Ю. М. ІНВЕСТИЦІЙНА ПОВЕДІНКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ	175
Куценко В. Й. ДУХОВНА ЕКОНОМІКА – ЕКОНОМІКА МАЙБУТНЬОГО	180
Деркач М. І. КОНЦЕПТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ДОМІНАНТНА ІДЕОЛОГІЯ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ХХІ СТ.	185
Гжесюк А. О. ОСВІТНІЙ ПРОДУКТ ЯК КАТЕГОРІЯ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ	192
Єфіменко І. А. ОСНОВНІ ЦІЛІ РЕФОРМУВАННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА	203
АНОТАЦІИ	209
ANNOTATION	216

Наукове видання

ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЕКОНОМІКА
Випуск 3(1)

Заснований у 1993 р.
Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор Л. В. Пилипчак
Технічний редактор В. А. Усенко
Коректор Л. В. Пилипчак

Підписано до друку 23.07.2009. Формат 70×108 ¹/₁₆. Папір друкарський. Друк плоский.
Ум. друк. арк. 19,61. Ум. фарбовідб. 20,06. Обл. -вид. арк. 19,84. Тираж 100 прим.
Зам. № 121.

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49087, м. Дніпропетровськ, п/в 87, а/с 4402